

V. V. RADLOFF

SOUTH-SIBERIAN ORAL LITERATURE

TURKIC TEXTS

Volume I

INDIANA UNIVERSITY PUBLICATIONS

Volume 79/1 of the Uralic and Altaic Series

SOUTH-SIBERIAN ORAL LITERATURE—TURKIC TEXTS

Vol. I

INDIANA UNIVERSITY
Research Center in Anthropology,
Folklore, and Linguistics

Bloomington, 1967

V. V. RADLOFF

SOUTH-SIBERIAN ORAL LITERATURE

TURKIC TEXTS

Volume I

With an Introduction by
DENIS SINOR

Published by
INDIANA UNIVERSITY, BLOOMINGTON
Mouton and Co., The Hague, The Netherlands

Km 8,00
Bd 1

INDIANA UNIVERSITY PUBLICATIONS

URALIC AND ALTAIC SERIES

Editor: Thomas A. Sebeok

Volume 79/1

This book is a photolithographic reproduction of the original,
published in St. Petersburg, 1866

Library of Congress Catalog Card Number: 66-64926

All correspondence and orders from the United States of
America or Canada should be addressed to the Editor, Uralic
and Altaic Series, Indiana University, Patton House, Bloom-
ington, Indiana 47401. Orders from all other countries
should be sent to Mouton & Co., Publishers, The Hague,
The Netherlands.

Printed in the United States of America

Radloff's *Proben*

by

Denis Sinor

The monumental work of Radloff normally quoted by the first word of its German title *Proben*, is, without the shadow of a doubt, one of the cornerstones on which Turcology has been built. Some thirty years ago it was quite clear to anyone having even a nodding acquaintance with the study of Turkic languages, that without easy access to the *Wörterbuch*¹ and the *Proben*, work in this field was impossible. Today it is possible to approach Turcology without the two basic works of Radloff. But is it desirable? I do not think so. One hundred years after the publication of the first volume, the *Proben* remain a source of great importance. Therefore, it is perhaps not superfluous to make a few introductory remarks destined to show, however briefly, the importance of Radloff and of his *oeuvre* for Turcology and to point out some of the problems likely to be encountered by students of the *Proben*.

Contrary to what the misleading *-off* ending of his name seems to indicate, Friedrich Wilhelm Radloff was a German, born in Berlin in 1837. In 1854 he was matriculated at the University of Berlin where he studied under Franz Bopp, Hermann Steinthal and Wilhelm Schott, one of the pioneers of comparative Altaic studies. By that time Radloff's interest had focused more and more on this same field, and as soon as he had obtained his doctoral degree—at the University of Jena in 1858—he went to Russia to acquire a solid knowledge of some of the Altaic languages spoken in the Empire. He arrived in St. Petersburg in 1858. Thus began Radloff's partnership with Russian orientalism that was to last for sixty years,—until death parted them. Radloff died in 1918 at a time when his elected country was in a turmoil so great that the disappearance of a scholar seemed to have had little import. I happen to know from someone who knew him in this last period of his life, that Radloff—then over eighty—died in difficult circumstances, disgruntled, unhappy. The times were difficult and the disappearance of Radloff caused less concern than it would have under more normal circum-

1. For exact reference cf. p. VI. and footnote 4.

stances. We still lack an authoritative account of his life, work that only our Soviet colleagues would be able to undertake successfully.²

In May 1859, the young Radloff went to Barnaul in Western Siberia, on the shores of the river Ob, where he was to teach German and Latin in the local 'mountain-college.' (*Gornoe učilišče*). Radloff stayed in Barnaul until 1871 and—summer after summer—with the exception of 1864 when he went to St. Petersburg and Berlin—he made extensive journeys into the Altai-region. It was during these journeys that the collection of the material published in the first volumes of the *Proben* was undertaken, and it is about these journeys that speak the fascinating pages of Radloff's travelogue; *Aus Sibirien. Lose Blätter aus dem Tagebuche eines reisenden Linguisten*.³

The advancing Russian conquest of Turkestan allowed Radloff to extend the radius of his enquiry into the valley of the Ili and the region of the Semirechie.

The material collected by Radloff during his stay in Barnaul served as a basis to his two monumental and perennial works: the *Proben*, and the comparative Turkic dictionary *Opyt' slovarja tjurkskikh narečij*, better known under its German title: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*.⁴

By the time Radloff left Barnaul he had become a famous scholar known all over the world. From 1872-1883 he stayed in Kazan as Inspector of the Turkic (Bashkir, Tatar, Kazakh) schools of the region. Having only a German doctoral degree (although as early as 1868 he became a Doctor Honoris Causa of the University of Dorpat) Radloff was barred from teaching at a Russian university, but in 1884 he was elected a Member of the Academy of Sciences. He moved to St. Petersburg and, liberated from his administrative duties, was able to devote himself entirely to Turcology. Although Radloff was a member of a great number of commissions and, in 1894, became Director of the famous Museum of anthropology and ethnography of the

2. This is no criticism of Ahmet Temir's *Leben und Schaffen von Friedrich Wilhelm Radloff (1837-1918). Ein Beitrag zur Geschichte der Turkologie*, (Oriens VIII, 1955, pp. 51-93). This is a work as good as could be made outside Russia, and I have relied on it heavily.

3. I-II, Leipzig 1884, VI + 536, II + 488 pp. reprinted in 1893. One would like to see reprinted this capital source on 19th century Siberia. Even a translation into English of at least parts of this work might be justified.

4. I-IV, St. Petersburg 1893-1911, approximately 8,000 columns + 350 pp.—The reprint published in 1960 by Mouton and Co. has an excellent introduction by Omeljan Pritsak (pp. III-XXVII) which contains much valuable information on the work of Radloff in general, on Russian Turcology and on the value of the material included in the *Wörterbuch*. A new (1963-64) Soviet reprint of the work is now also available.

Imperial Academy of Sciences, he was free to do as he pleased. He travelled widely, in various parts of the Russian Empire and in Mongolia, and there were but few aspects of Turcology to which he paid no attention.

It must be said that the quality of his work was no match to its quantity. With the exception of the *Wörterbuch*, the *Proben*, the descriptive parts of his *Phonetik der nördlichen Türksprachen*,⁵ and his descriptions of the lands in which he travelled, very little of his works is of any use today. If we consider the more than 4,000 pages of the *Wörterbuch* and the eighteen volumes of the *Proben* alone,—this is no small compliment. Nevertheless, the fact remains that Radloff's work on Old Turkic, Cuman, the Qutad̡u Bilig etc. fall far short not only of present day standards, but also of those of his own time. This fact, paired with a certain tactlessness,—made Radloff somewhat unpopular among his colleagues and involved him in many controversies which, to us today, seem singularly futile. We should take a less indulgent view of his rushing into print with the editing of the Old Turkic inscriptions, forestalling the publication of V. Thomsen whose decipherment of the Old Turkic script he used. V. Thomsen's restraint in commenting upon this fact should be made compulsory reading to many scholars, young and old.⁶

But the controversies have abated, today they are almost forgotten, and the reputation of Radloff is no longer judged by his mistakes, his dogmatism, but by his lasting achievements: his superb collection of texts, his admirable stamina, his wide interests. For us, working a century after Radloff, there is perhaps a lesson to be learned from his working-methods. At a time when some linguists pride themselves in not-knowing the languages they teach, one cannot help but admire Radloff's immense practical knowledge, his endless patience in collecting texts, his sheer physical courage in penetrating into the depths of Asiatic Russia to seek information by no means easily accessible. Here lies the eternal value of Radloff's work and, more especially that of the *Proben*. As long as there will be men interested in Turcology, they will have to rely on the material assembled by Radloff. We may study, re-translate, interpret, analyze these texts, but they will, forever, remain our only source on some Turkic languages of the Mid-19th century. And how superb these texts are! Radloff did not go to meet his people with com-

5. Leipzig 1883, XL + 318 pp.—The main title of this book is *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen. Erster Theil*.—Radloff had a genius to make the titles of his works cumbersome, complicated and confusing.

6. p. 4 in *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, (Mémoires de la Société Finno-ougrienne V. 1896).

puter-established forms, questionnaires. He approached them with the open-mindedness of a trained intellect, with an endless, benevolent intellectual curiosity. His interests knew no boundaries, the past, the present even the future of these peoples held for him equal fascination. He described a household utensil, a religious belief, a custom with the same enthusiasm. There is a tremendous gusto in Radloff, a joy in knowing, a thirst for further knowledge. According to his own words (in the preface of his *Aus Sibirien*) he spent the happiest years of his life among the natives of Siberia.

In Turcology the name of Radloff now stands for that of an epoch characterized by the gathering together of all available evidence of the past and (then) present forms of Turkic languages. It is one of Radloff's great merits that he focused his interest on dialects without written literature, that he recognized the abiding interest of the spoken word of any epoch and any language. I have referred to Radloff's not always fortunate handling of Old Turkic material. But it must not be forgotten that his contribution to the discovery and the editing of Old Turkic material was of major importance. In 1891 the expedition of the Imperial Academy of Sciences, led by Radloff in Mongolia, discovered new Turkic inscriptions and was the first to give a detailed description of the ruins of Karakorum. Thomsen's decipherment of the runic script, the discoveries of the German Turfan-Expeditions, work on the *Codex Cumanicus*, Radloff's compilation of his *Wörterbuch*, all helped to place the center of gravity of Turcology away from the study of Turkish to the Turkic languages of the Russian Empire, and to pre-Islamic Turkic. It was during this great epoch, which ended in the turmoil of the First World War, that the study of Turkish grew into Turcology. That this could happen is to a very great extent due to Radloff's activity. His relative lack of interest in Turkish—a language he considered contaminated by foreign influences—gave new orientation to research. The study of Turkish—linked by an academic tradition to the study of Arabic and Persian—gained full rights by Radloff's discovery of the much wider field into which it must be fitted. This was a major breakthrough for which we will have to remain indebted to this great scholar.

This and many other achievements of Radloff may be judged from various standpoints, may be weighed in the balance set to the scale of another age, and even may be found wanting. But the collection of texts included in the *Proben* constitute the *monumentum aere perennius* thanks to which the name of Radloff will never be forgotten among his spiritual children,—the Turcologists of the world.

*Non omnis moriar multaque pars mei
vitabit Libitinam; usque ego postera
crescam laude recens...*

* * * * *

I have mentioned earlier that Radloff was prone to complicate the publication of his works in a most deplorable fashion. Most of his books have more than one title, and are divided into many instalments. The *Proben* are no exception to this rule.

The first volume appeared in 1866 under the following title:

Narečija tjurkskikh plemen živuščikh v Južnoj Sibiri i Dzungarskoj stepi. I. Otdelenie Obrazcy narodnoj literatury.—Die Sprachen der türkischen Stämme Süd-Sibiriens und der Dsungarischen Steppe. I. Abteilung. Proben der Volksliteratur.

Obrazcy narodnoj literatury tjurkskikh plemen živuščikh v Južnoj Sibiri i Dzungarskoj stepi. Čast' I. Podnarečija Altaja: Altajcev, Teleutov, Černovykh i Lebedinskikh Tatar, Šorcev i Sajancev.—Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. I. Teil. Die Dialecte des eigentlichen Altai: der Altaier, Teleuten, Lebed-Tataren, Schoren und Sojonen.

Some title!

In all, between 1866 and 1907, eighteen volumes appeared. Ten of these contain Turkic texts, eight their German or Russian translation.

A summary table of their content:

- I. (2 volumes, text and German translation). Altai-, Teleut-, Lebed-, Tatar-, Shor- and Soyon-dialects.
- II. (2 volumes, text and German translation). The Abakandialects: Sagay, Koibal, Kachinsk. Kyzyl- and Chulym-dialects.
- III. (2 volumes, text and German translation). Kirghiz.⁷
- IV. (2 volumes, text and German translation). Baraba, dialects of Tara, Tobolsk and Tumen.
- V. (2 volumes, text and German translation). Kara-Kirghiz.
- VI. (2 volumes, text and German translation). Taranchi.
- VII. (2 volumes, only texts without translation). Dialects of the Crimea.

Volumes VIII-X bear the general title: *Obrazcy narodnoj literatury tjurkskikh plemen.—Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme.*

⁷ Present-day Kazakh. Cf. the nomenclature equivalents given below.

- VIII. (1 volume, no translation). Osmanli dialects. Collected and translated by Ignaz Kunos.⁸
- IX. (2 volumes, text and Russian translation). Uriankhai, Soyon, Abakan-Tatar, Karagass. Collected and translated by N. E. Katanov.⁹
- X. (2 volumes, text and Russian translation). Gagauz. Collected and translated by V. Moskov.¹⁰

Many of the languages included in the *Proben* no longer exist in the form or under the name recorded by Radloff. As I have said before, herein lies the perennial value of this work. Many of the dialects have in the last hundred years developed into literary languages, some these being based on several oral dialects.¹¹

Often new, artificial, names have been created and it is not always easy to establish equivalences. The following remarks will help to solve at least some of the problems of equation the reader is likely to encounter.¹² I am grouping them in the order of the volumes of the *Proben*.

- I. Today, the dialects represented in this volume belong to two literary languages. The so-called Altai-language (*Altajskij jazyk*), and Tuvin. Before 1948 (?) *Altajskij jazyk* was known under the name *Ojrot*. The Soyon-dialects are today known as *Tuvin*.
- II. The Abakan-dialects of Radloff's time are known today under the name *Khakass*.

8. Ignác Kúnos (1860-1945), Hungarian Turcologist, is the pioneer of Turkish dialect-studies. In the years preceding the First World War he was at the very center of Hungarian orientalism. For many years, with Bernát Munkácsi he was co-editor of the excellent periodical *Keleti Szemle*. In 1899 he was appointed Director of the so-called Keleti Akadémia (Oriental Academy), founded—under a slightly different name—in 1891, as an institution parallel to the Orientalische Akademie of Vienna founded in 1784. This institution was geared at practical language-teaching, particularly for commercial purposes. After the First World War, probably for political reasons as well as because of his age, Kúnos faded out from Oriental studies. I have no knowledge of any detailed biographical notice that concerns him. The dates given above for his birth and death are those listed in the *Uj Magyar Lexikon*, and in the *Magyar Irodalmi Lexikon* (Budapest 1963). I am aware of the fact that they do not correspond to those given elsewhere. Our Hungarian colleagues could do us a great favor by compiling a history of Hungarian Oriental studies.

9. 1862-1922. Katanov, himself a native of Siberia, was, from 1893 a professor at the University of Kazan.

10. I have no data on the life of this scholar to whom we owe the first studies on this Turkic dialect. The most recent work, with a good survey of previous research is L. A. Pokrovskaja, *Grammatika gagauzskogo jazyka. Fonetika i morfologija*, (Moskva 1964, 298 pp.), not included in my *Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale*, (cf. footnote 14).

11. Cf. e. g. *Mladopis'mennye jazyki narodov SSSR*, edited by E. A. Bokarev and Ju. D. Dešeriev, (Moskva 1959, 503 pp.).

12. The most useful list of present and past names of Turkic languages can be found on pp. 229-238 of N. A. Baskakov's excellent *Tjurkskie jazyki*, (Moskva 1960).

- III. The language called Kirghiz by Radloff is in fact Kazakh.
- IV. Texts published in this volume represent eastern dialects of (Kazan-) Tatar.
- V. Kara-Kirghiz is the language called today Kirghiz.
- VI. At present Taranchi is called (New-) Ujgur, not to be confused with the Uyghur language of the Old-Turkic period.
- VII. This volume contains texts in Tartar of Crimea. (*Krymskotatarskij jazyk*).
- IX. Texts published in this volume complete those of vols. I and II. The Soyon- and Uriankhai-dialects form part of present-day Tuvin, Abakan-Tatar is Khakass, Karagass is today known as Tofa. It has no literary form.

The perusal of the volumes of the *Proben* is not always easy. Folklorists and others whose interest lies in the content of the texts rather than in their language, must remember that the translations are not always accurate and that interpretations other than those of the translators are possible. Those who intend to read the original versions will not be able to do so without the help of the *Wörterbuch*.¹³

They will soon discover that scores of words that occur in the texts cannot be found in the dictionary. Often, but not always, more modern works will help. It must be remembered that since the days of Radloff, and particularly since the Second World War, hundreds of publications relative to the Turkic languages used in the Soviet Union have appeared. They cover every aspect of Turcology.¹⁴

One last problem remains to be mentioned, that of the transcription used by Radloff. It is based on the Cyrillic alphabet but has many added letters and diacritics. I see no better way to help the reader than to reproduce here Radloff's own explanations as printed in the *Wörterbuch*.

БУКВЫ И ИХЪ ВЫГОВОРЪ.

Для обозначения звуковъ, встречающихся въ изслѣдованныхъ мною тюркскихъ нарѣчій, я употребляю слѣдующія буквы:

DIE BUCHSTABEN UND IHRE AUSSPRACHE.

Um die Laute der von mir behandelten Türk-Dialecte zu bezeichnen, habe ich folgende Buchstaben angewendet:

Гласныя — Vocale:

А а, О о, Ä ä, ö, Е е, Э э, 0 0, Ө ө, Ө ө, Ы ы, ы, І і, І і, У у, Ү ү, Ү ү.

13. For exact bibliographical reference see footnote 4.

14. For detailed bibliographical references I can do no better than to refer the reader to pp. 45-117 of Denis Sinor, *Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale*, (Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1963).

Согласныя — Consonanten:

К к, К к, Х х, Ъ ъ, Г г, Ғ ғ, Ы ы, Ь ь, Ч ч, Ј ј, Ј ј, Ј ј, Њ њ, Р р, Л л, Л л,
Т т, Д д, Ч ч, Ц ц, Ц ц, З з, С с, З з, Ш ш, Ж ж, П п, Б б, Ъ ъ, Ф ф, В в,
W w, M m.

Кромѣ этихъ буквъ я употребляю слѣдующіе
знаки:

— надъ гласной обозначаетъ долготу, напр. ā,
ā, ō и т. д.

— надъ гласной обозначаетъ бѣглость и нео-
предѣленный выговоръ, напр. ĩ, ĵ, ŷ.
' обозначаетъ пропускание гласнаго.
' означаетъ зіяніе.

обозначаетъ полное закрытіе голосовой щели
между двумя согласными.

— надъ согласными обозначаетъ палатальный
выговоръ ихъ, напр. ð, ð, ð, ð.

Выговоръ.

Гласныхъ:

а выговаривается вообще какъ русское а въ
словахъ какъ, камень. Долгое ā не существуетъ
въ русскомъ языкѣ, оно соответствуетъ нѣмец-
кому а въ словѣ Abend. Алтайцы выговариваютъ
а очень протяжно, почти какъ aa. Таранчи, юж-
ные Киргизы и отчасти жители средней Азіи вы-
говариваютъ а въ первомъ слогѣ между а и о.
Въ волжскихъ нарѣчіяхъ а выговаривается очень
полно и энергично какъ южно-нѣмецкое а.

о звукъ лежащій между а и о, какъ а въ
англійскомъ словѣ all.

ä есть русское ѣ, въ словахъ бѣгать (бѣгатъ)
мѣра (мѣра). Долгое ā звучитъ какъ француз-
ское é въ frère, père. У Алтайцевъ почти какъ ää.

ō звукъ, лежащій между ä и ö, почти какъ
англійскій ea въ словѣ learn.

е обозначаетъ звукъ, лежащій между ä и i,
какъ французское é въ égal, нѣмецкое e въ se-
hen. У Абаканскихъ татаръ е болѣе приближается
къ и. У Киргизовъ е въ началѣ словъ почти
выговаривается какъ iä.

Ausser diesen Buchstaben werden folgende
Zeichen angewendet:

— über dem Vocal bezeichnet die Länge, z. B.
ā, ä, ö etc.

— bezeichnet die Trübung der Vocale ĩ, ĵ, ŷ.

' bezeichnet den Ausfall eines Vowels.

' bezeichnet den Hiatus.

zwischen Vowelen bezeichnet den vollkomme-
nen Kehlkopfschluss.

— über Consonanten bedeutet die palatalische
(mouillirte) Aussprache des Consonanten.

Aussprache.

Vocale:

а klingt in den meisten Dialecten wie das
deutsche a in stark; das lange ā wie a in Abend.
Die Altajer sprechen ā fast wie aa. Die Tarantschi
und Süd-Kirgisen, wie auch zum Theil die Bewoh-
ner der Chanate sprechen das a der ersten Silbe
sehr breit, mehr nach o hin. In den Wolga-Dia-
lecten klingt es voll und energisch, wie das süd-
deutsche a.

о ist der zwischen a und o liegende Laut, der
dem a im englischen Worte all sehr nah liegt.

ä ist das kurze deutsche e in Berg, retten;
ä lautet wie é im französischen Worte frère, père.
Die Altajer sprechen es noch breiter fast wie ää.

ō ist der zwischen ä und ö liegende Laut, etwa
wie das ea im englischen Worte learn.

e ist das zwischen ä und i liegende deutsche e
in sehen, französisch é in égal. In den Abakan-
Dialecten ist dieses e noch mehr nach i liegend.
Im Kirgisischen klingt es als Anlauf fast wie iä.

э этотъ звукъ встрѣтилъ я только у Трокскихъ
Караймовъ, онъ находится между а и ä и соот-
вѣтствуетъ почти англійскому а въ словѣ man.

о не выговаривается вездѣ одинаковымъ обра-
зомъ, въ большинствѣ нарѣчій оно выговаривается
какъ русское о въ словахъ мотъ, около. Въ сѣ-
верномъ Алтаѣ оно ближе къ а, какъ о предъ
удареннымъ слогѣ оканчивающаго русскаго говора.

Долгое ö удлиненное русское о, не встрѣчаемое
въ русскомъ языкѣ, какъ о въ французскихъ
словахъ ot, mort.

ö вездѣ выговаривается одинаковымъ обра-
зомъ какъ ö въ нѣмецкомъ словѣ Mörder. Дол-
гое ö звучитъ какъ французское eu въ heure.

ө встрѣчается только въ Волжскихъ нарѣчіяхъ.
Оно о, выговариваемое при слабой артикуляціи губъ.
Задняя часть языка кажется при произношеніи
этого гласнаго протянутый назадъ, такъ какъ
звукъ этотъ лежитъ между бѣглымъ ö и ŷ.

ö есть гласный палатальный, соответствующій
гutturальному о. Онъ выговаривается также
при слабой артикуляціи губъ.

ы есть звукъ не соответствующій ніоліи ы,
но находится въ ряду гласныхъ ы — а ближе
къ а, т. е. губы не такъ сильно притягиваются
къ деснамъ, какъ при выговорѣ русскаго ы и
задняя часть языка не такъ сдвинута назадъ, онъ
звучитъ какъ русское о и а въ третьемъ слогѣ
предъ удареніемъ, напр. тодооы. (тѣдовѣи).
Долгое ё Абаканскихъ нарѣчій не есть удлине-
ніе этого ы, но слѣдующаго звука.

и звукъ лежащій еще ближе къ а чѣмъ
тюркское ы.

i ноліи соответствуетъ русскому i въ сло-
вахъ книга, милый, въ Волжскихъ нарѣчіяхъ i
въ первомъ слогѣ выговаривается болѣе энергично
чѣмъ русское и въ словѣ ишъ. Долгое I есть
удлиненіе послѣдняго и какъ ie въ нѣмецкомъ

э ist mir nur bei den Karaimen von Troki auf-
gestossen, es liegt zwischen a und ä und entspricht
ungefähr dem englischen a in man.

о wird nicht überall gleich gesprochen; in den
meisten Dialecten entspricht es dem deutschen o
Woche, Wort. Im nördlichen Altai lautet es mehr
nach a hin, wie o im englischen Worte Lord. Das
lange ö bleibt auf derselben Stufe als o und ent-
spricht daher dem französischen langen o in or,
mort.

ö lautet fast überall gleich und entspricht dem
deutschen ö in Mörder. Das lange ö steht auf
derselben Stufe als ö und entspricht daher fast
dem französischen eu in heure.

ө kennen nur die Wolga-Dialecte, es ist ein
mit sehr schlaffer Lippenarticulation gebildetes o,
dass ungefähr wie ein vor der Tonsilbe liegendes
o im Deutschen lautet, also etwa wie dieses bei
schneller Aussprache im Worte «sogar» lautet, da-
bei scheint der hintere Theil der Zunge mehr nach
unten gedrückt zu werden, so dass der Laut nach
y hinüberklingt.

ö ist der dem gutturalen o entsprechende pala-
tale Vocal, der ebenfalls mit schwacher Lippen-
articulation gesprochen wird.

ы ist nicht das russische ы, welches bei Lip-
penstellung das i und bei Zungenstellung das y
ausgesprochen wird, sondern es liegt auf der Vocal-
Reihe zwischen ы und a mehr nach a zu und ent-
spricht dem i-Laute in dem deutschen Worte
Myrthe, Wirth. Das lange ё, das in den Abakan-
Dialecten auftritt, ist nicht die Verlängerung des ы,
sondern eines Lautes, der dem a eine Stufe näher
liegt, als der hier mit ы bezeichnete Laut. Castrén
bezeichnet daher das ё oft durch ö.

и ist der dem ё der Ahakan-Dialecte entspre-
chende kurze Vocal, ein Laut, der ungefähr dem e
im französischen Worte que entspricht.

i ist das i der deutschen Wörter sich, Silber.
Es wird nicht überall gleich ausgesprochen. In
den Wolga-Dialecten ist die Aussprache sehr ener-
gisch, so dass man dort das i fast für einen langen
Vocal erklären sollte. Im Kirgisischen werden bei

словъ *lieben*, *i* есть бѣглое *i*, выговариваемое при слабой артикуляціи губъ.

i встрѣчается въ первомъ слогѣ словъ Волжскихъ нарѣчій; оно очень неопредѣленный звукъ и выговаривается при слабой артикуляціи губъ и языка, какъ первый *e* въ англійскомъ словѣ *before*.

y соответствуетъ вполнѣ русскому ударенному *y* въ словахъ *буду, куры*; *y* въ первомъ слогѣ Волжскихъ нарѣчій выговаривается энергичнѣе. Долгое *ū* нѣтъ въ русскомъ языкѣ, оно тотъ же звукъ какъ нѣмецкое долгое *u* въ словахъ *Tuch, Buch*; *ū* выговаривается бѣгло и при слабой артикуляціи губъ.

ü обозначаетъ звукъ палатальный, соответствующій гуттуральному *u*. Его нѣтъ въ русскомъ языкѣ. Этого почти тотъ самый звукъ какъ нѣмецкое *ü* въ словѣ *Küche*. Въ Волжскихъ нарѣчьяхъ *ü* выговаривается энергичнѣе и болѣе соответствуетъ французскому *ü*. Долгое *ū* есть нѣмецкое *ü* въ *Bücher, Tücher*; *ū* выговаривается бѣгло и при слабой артикуляціи губъ.

ū встрѣчается только у Таранчей въ концѣ словъ. Во время выговора этого звука нижняя губа поднимается постепенно до полного закрытія, чрезъ это полость рта наполняется воздухомъ и это *ū* получаетъ полный глухой отъенокъ, звучащій почти какъ *ou* и рекуррирующий въ согласный *w*.

Согласныхъ:

п	соответствуютъ русскимъ	и.
т		т.
к		к.
б		б.
д		д.
г		г.
х		х.
с		с.
з		з.
ш		ш.

der Aussprache des *i* die Lippen nicht fest an die Zähne gelegt, wodurch der Laut eine trübere Färbung erhält. Das lange *i* klingt ganz wie *ie* im deutschen Worte *lieben*; *i* wird sehr kurz und mit schlaffer Lippenarticulation gesprochen.

i tritt in der Stammsilbe der Wolga-Dialecte auf und hat einen sehr unbestimmten Klang, es wird mit sehr schwacher Lippen- und Zungenarticulation gesprochen, etwa wie das erste *e* im englischen Worte *before*.

y ist überall dem deutschen *u* in *bunt, Fluss* entsprechend, nur in den Wolga-Dialecten ist die Aussprache energischer, indem man die Lippen weit hervorschiebt; *ū* ist das lange *u* der deutschen Wörter *Buch, Tuch*, während *ü* kurz und mit schlaffer Lippenarticulation hervorgebracht wird und daher mehr nach *u* hinklingt.

ü der dem *y* entsprechende Palatal-Vocal klingt in den meisten Dialecten wie das deutsche *ü* in *Küche*; in den Wolga-Dialecten ist bei der Aussprache des *ü* die Lippenarticulation energischer und daher die Lippenöffnung kleiner; das lange *ū* entspricht dem deutschen *ü* in *Bücher, Tücher*; *ū* wird mit schlaffer Lippenarticulation gesprochen, woher auch der Ton unbestimmt ist.

ū ist ein bei den Tarantschi im Auslaute auftretender Vocal. Während seiner Aussprache hebt sich die Unterlippe allmählich fast bis zum festen Lippenverschlusse, dadurch füllt sich die Mundhöhle stark mit Luft und der *u*-Laut erhält einen vollen, dumpfen Ton, der fast wie *ou* klingt, und sich in einen Consonanten *w* absetzt.

Consonanten:

K	entsprechen im Allgemeinen den deutschen	k
T		t
II		p

nur ist der Absatz nicht so aspirirt wie im Deutschen. In den östlichen Dialecten ist der Verschluss im Anlaute nicht fest.

Г	entsprechen im Allgemeinen den deutschen	г.
Д		д.
б		б.

ж	соответствуютъ русскимъ	ж.
ф		ф.
в		в.
м		м.
н		н.

л не вполнѣ соответствуетъ русскому *л* предъ *а, о, у*; при приговорѣ этого звука задняя часть языка не такъ энергично сдвинута внизъ, такъ что тюркское *л* что-то среднее между русскимъ *л* и нѣмецкимъ *l*.

l соответствуетъ нѣмецкому *l* въ словахъ *Land, Leder*.

р вездѣ соответствуетъ русскому *р*, только у Таранчей оно выговаривается картаво.

j выговаривается какъ нѣмецкое *j* въ словѣ *Jahr*, такъ что *ja* соответствуетъ русскому *я*, *jā* русскому *я* и *ju* русскому *ю*, въ началѣ словъ или послѣ гласнаго.

h выговаривается какъ нѣмецкое *h* въ *haben, hoch*.

w звучитъ какъ англійское *w* въ словахъ *world, will*, т. е. онъ соответствующій русскому *о*, губогубный звонкій спирантъ.

ч } соответствуютъ русскимъ { ч.
ц } { ц.

ц есть звонкій согласный, соответствующій глухому ч, т. е. = д+ж.

з есть звонкій согласный, соответствующій глухому ц, т. е. = д+з.

у звучитъ какъ т+ј или почти какъ тья, тью, тье, ты, но выговоръ первого звука *т* очень слабый.

j соответствующій ему звонкій звукъ, т. е. = д+ј или почти какъ дья, дье, дью, дь. Выговоръ первого звука *д* очень слабый.

н звучитъ какъ н+ј или почти какъ нья, нье, ны, нью. Выговоръ первого звука *н* очень слабый.

Мягкіе или палатальные согласные обозначаются, какъ я уже выше замѣтилъ, черезъ *ь*,

х	entsprechen den deutschen	ch in ach.
с		ss oder sz.
ш		sch.
ф		f.

з entspricht dem *s* im Anlaute deutscher Wörter. *ж* entspricht dem *j* im französischen Worte *jour*. *в* das deutsche *w*.

л entspricht nicht vollständig dem russischen *л*, es wird hervorgebracht indem während der Bildung des *л* die Zunge eine der *y*-Lage ähnliche Stellung einnimmt. Die Engländer und Juden sprechen ein ähnliches volltönendes *l*.

l	entsprechen den deutschen	l.
м		m.
н		n.

p ist ein *r*, das dem russischen *p* ähnlich ist. Die Tarantschi sprechen es mehr schnarrend, ähnlich dem Pariser *r* grassayé; vergl. über diesen Laut meine Phonetik der Türksprachen. Einleitung XVIII.

j ist das deutsche *j*.

h entspricht dem deutschen *h*.

w ist ein labiolabial gebildeter Laut, der dem englischen *w* in *world* ungefähr entspricht.

ч } entsprechen den russischen { tsch, engl. ch.
ц } { ts (ts).

ц ist der dem ч entsprechende tönende Consonant дж, also д+ј (französisch).

з ist der dem ц entsprechende tönende Laut д+з (französisch).

у ist ein deutsches *j* mit einem kurzen *t*-Vorschlage.

j derselbe Laut mit einem kurzen *d*-Vorschlage.

н ist das deutsche *j* mit einem *n*-Vorschlage.

Die palatalisirten Consonanten werden, wie oben erwähnt, durch *ь* bezeichnet, sie entsprechen

такъ что $\dot{t}$, $\dot{p}$, $\dot{k}$, $\dot{l}$, $\dot{m}$, $\dot{n}$ и т. д. тождественны съ русскими $\dot{t}$, $\dot{p}$, $\dot{k}$, $\dot{l}$, $\dot{m}$, $\dot{n}$ и т. д.

Свойственно только Тюркскимъ нарѣчіямъ слѣдующіе согласные:

К глухой взрывной, при произношеніи котораго замыканіе образуется гораздо далѣе назадъ, чѣмъ при выговорѣ русскаго к. Замыканіе не во всѣхъ нарѣчіяхъ на одномъ и томъ же мѣстѣ, чѣмъ далѣе оно производится назадъ, тѣмъ болѣе аспировано рекурсія, такъ что въ нѣкоторыхъ восточныхъ нарѣчіяхъ к выговаривается какъ кх. Въ нѣкоторыхъ западныхъ нарѣчіяхъ к произносится на среднемъ мягкомъ неба, такъ что аспирація едва слышна.

ґ звонкій спирантъ, соответствующій глухому х; звукъ этотъ похожъ на русскій г въ словѣ *Богъ*, но ґ болѣе твердый, чѣмъ этотъ русскій звукъ. Онъ похожъ на арабскій ع , которымъ Турки и обозначаютъ этотъ звукъ въ письмѣ.

ґ звонкій спирантъ, соответствующій греческому χ или итальскому ch въ словѣ *ich*, при произношеніи ґ задняя часть языка прилагается къ краю мягкаго неба.

ґ есть главный звукъ, который я встрѣчалъ на сѣверномъ Алтаѣ, при произношеніи этого г замыканіе на мягкомъ неба такъ слабо, что воздухъ пробивается толчками, такъ что этотъ звукъ похожъ на рядъ г-г-г.

и носовой и, произносимый при замыканіи на самомъ задѣ мягкаго неба. Это тотъ самый звукъ какъ англійское *ng* въ словѣ *sing*.

һ глухой взрывной средняго языка, звукъ средній между *т* и *к*, съ палатальнымъ выговоромъ. Я встрѣтилъ этотъ звукъ только у Луцкихъ Караймовъ въ началѣ словъ.

б звукъ, встрѣчающійся въ Абаканскихъ нарѣчіяхъ только въ словѣ *еб*. Кажется, что при произношеніи б, при крѣпкомъ замыканіи губъ, носовой проходъ не совсѣмъ закрытъ, такъ что образуется звукъ между б и м.

chen ganz den russischen mouillirten Consonanten $\dot{t}$ = $\dot{t}$, $\dot{n}$ = $\dot{n}$, $\dot{k}$ = $\dot{k}$, $\dot{m}$ = $\dot{m}$, $\dot{l}$ = $\dot{l}$ u. s. w. Ihre Aussprache und Bildung habe ich in meiner Phonetik, Einleitung XIX, besprochen.

Eigenthümlich den Türk-Dialecten sind folgende Consonanten:

k tonloser Explosivlaut, bei dessen Hervorbringung der Verschluss viel weiter nach hinten stattfindet, als bei Hervorbringung des deutschen k. Der Verschluss ist jedoch nicht in allen Dialecten

an derselben Stelle; je mehr er nach hinten liegt, um so aspirirter ist der Absatz, so dass er in einzelnen östlichen Dialecten fast wie eine affricata kx klingt. In einzelnen westlichen Dialecten wird k so weit nach vorn gesprochen, dass der Absatz kaum aspirirt tönt.

ґ der dem x entsprechende tönende Spirant ähnlich dem deutschen g in *Auge* nach norddeutscher Aussprache, nur ist die Zungenanlage fester, so dass er rauher klingt, als der angeführte deutsche Laut, ähnlich dem arabischen ع , durch das ihn auch die Türken in der Schrift wiedergeben.

ґ der dem χ (ch in *ich*) entsprechende tönenden Spirant. Bei der Aussprache des ґ wird der hintere Zungenkörper bis an den Rand des weichen Gaumens gehoben und nach vorn geschoben.

ґ ein sonorer k-Laut, den ich nur im nördlichen Altai angetroffen habe. Der Zungenverschluss am weichen Gaumen ist bei Hervorbringung dieses Lautes so schwach, dass die ausströmende Luft einen Laut hervorbringt, der gleichsam aus einer Reihe g-g-g besteht.

и Nasallaut der hinteren Zunge; er klingt wie das englische ng in *sing*.

һ ist der tonlose Explosivlaut der mittleren Zunge, also ein Palatallaut, der zwischen *т* und *к* liegt. Er tritt nur bei den Karaimen von Luzk auf und zwar in Anlaute, statt *т* vor *и*, wie *һил* statt *тил*, *һим* statt *тим*. Dieses һ ist immer mouillirt, weshalb ich auch die Mouillirung nicht bezeichne.

б ein Laut, der nur in den Abakan-Dialecten im Auslaute des Wortes *еб* auftritt, es scheint, als ob hier bei festem Lippenverschlusse der Nasencanal nicht vollkommen geschlossen ist, wodurch ein Laut zwischen б und м entsteht.

PROBEN DER VOLKSLITTERATUR DER TÜRKISCHEN STÄMME SÜD-SIBIRIENS

НАРЪЧІЯ
ТЮРКСКИХЪ ПЛЕМЕНЪ,
ЖИВУЩИХЪ ВЪ ЮЖНОЙ СИБИРИ И ДЗУНГАРСКОЙ СТЕПИ.

І ОТДѢЛЕНІЕ:
ОБРАЗЦЫ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

DIE SPRACHEN
DER
TÜRKISCHEN STÄMME SÜD-SIBIRIENS
UND DER
DSUNGARISCHEN STEPPE,
VON
Dr. W. Radloff.
—
I. Abtheilung:
PROBEN DER VOLKSLITTERATUR.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ, 1866.
ВЪ ТИПОГРАФИИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
(В. О., 9 лн., No. 12.)

ОБРАЗЦЫ
НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ТЮРКСКИХЪ ПЛЕМЕНЪ,
ЖИВУЩИХЪ ВЪ ЮЖНОЙ СИБИРИ И ДЗУНГАРСКОЙ СТЕПИ,

СОБРАНЫ
В. В. Радловымъ.

ЧАСТЬ І:
ПОДНАРЪЧІЯ АЛТАЯ: АЛТАЙЦЕВЪ, ТЕЛЕУТОВЪ, ЧЕРНОВЫХЪ И ЛЕБЕД-
ДИНСКИХЪ ТАТАРЪ, ШОРЦЕВЪ И САЯНЦЕВЪ.

PROBEN
DER VOLKSLITTERATUR
DER
TÜRKISCHEN STÄMME SÜD-SIBIRIENS,
GESAMMELT UND ÜBERSETZT
VON
Dr. W. Radloff.
—
I. Theil:

DIE DIALECTE DES EIGENTLICHEN ALTAI: DER ALTAIER, TELEUTEN,
LEBED-TATAREN, SCHOREN UND SOJONEN.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ, 1866.

ПРОДАЕТСЯ У КОММИССИОНЕРОВЪ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ:
А. Базунова, въ С. П. Б. Г. Шницдорфа, въ С. П. Б.
И. Глазунова, въ С. П. Б. Н. Киммеля, въ Ригѣ.
Еггерса и Коми., въ С. П. Б. Энфанджянца и Коми., въ Тифлисѣ

Цена 1 р. 70 коп. сер.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ. Санкт-петербургъ, 15 Іюня 1866 года.

Непремѣнный Секретарь, Академикъ *К. Веселовскій*.

ОГЛАВЛЕНИЕ.

	Стран.
АЛТАІ КІЖІ, ТÄЛÄҢÄТ КІЖІ ÄКҮДҮҢ СӨСТӨРҮ.	
Үлҗәр сөс	1
Чорчок.	
1. Көбiм кiжi	7
2. Алтаи Саи Салам	10
3. Кан Пүдäi Äкi Мөспыла жүлашкан	22
4. Тарданак	26
5. Тактабаi Мäрҗан	29
6. Кудазының табышкағы	58
7. Кан Пүдäi	59
8. Äi Кан	85
Чөбөлкөптүң Жүрүмү	113
Кучун.	
1. Жäрдiң пүткäнi	159
2. Калҗанчы Чак (Тäлäҗäт кiжiлäрдiң, Алтаi кi- жiлäрдiң сөзүбiлä)	167
3. Сартактаi Кäзäр	170
4. Сары арт	170
5. Алтын Чөчү	171
6. Абум Пөм	171
7. Јанар Куш	171

	Стран.
8. Пі кіжінің ұлу	172
9. Тәмір таика	175
10. Акі Кән	177
12. Төлөс, Мундус, Кочкор Мундус	183
13. Шұнұ	184
14. Пічік піләчі ұлчак	186
15. Шыдар Убаң	188
Чабәлкөп Радлопка іңән кат	189
Кән кудаідың он салымдары	192
Кан кудаі Ісус Крістоспылаң пәрілған мұрғұ сөс.	193
Пәжонынчы арұ сарын	193
Тоғузонынчы арұ сарын	194
Тапкыр.	
I. Турнабыла тұлқұчак	195
II. Пака	196
III. Такпыма сускас	196
IV. Ач көстү іт	197
V. Тұлқұчакпілә Карға	197
Кожоң.	
I. Қаңза Пі	198
II. Мырат Пі	200
III. Ак Көбөк	204
IV. Саксы Баі	212
V. Паш Казак	213
VI. Пі Таш	215
VII. Камдың мұрғұ сөс	217
VIII. Алкыш сөс	218
IX. Чолышбанның Төлістөрдұң алкыш сөс	220
X. Төлістөрдұң жада сөс	220
XI. Саңысканың сығыды	221
XII. Көјөнөктұң мактанғаны	222
XIII. Салкын жалкуда мактанғаны	224

	Стран.
XIV. Жыланың сарыны појының палазын әркәләткәні	225
XV. Кожондор	225
ТӨЛӨС.	239
ЫШ КІЖІ.	
Тіргәш (Алтын Көлдұң жанында)	239
Көмнөш (Підін жанында).	242
Күзөн (Підін жанында Күдұң пәлтрінәң рак әмәс)	248
ШАЛҒАНДУ КІЖІ.	
Кудұң жанында	294
ШОР КІЖІ.	
1. Кан Пәргән	310
2. Кара Кан	326
3. Оғлак	331
4. Алтын Таіңы	342
5. Каратты Пәргән	349
6. Аі Мөгө	364
7. Алтын Әргәк	376
8. Аран Таіңы	391
СОҒОҢ.	
1. Пағай Жұрұ	399
2. Күжүттұм Модун	405
3. Ыр	409

ПРЕДИСЛОВІЕ.

VORWORT.

ПРЕДИСЛОВІЕ.

Нѣтъ на земномъ шарѣ ни одного нарѣчія, которое бы распространялось на столь огромное пространство, какъ Тюркское. Племена, говорящія Тюркскимъ языкомъ, живутъ въ трехъ частяхъ свѣта, начиная отъ сѣверо-восточной части Африки и Европейской Турціи до южной полосы Сибіри и самой степи Гоби.

Вслѣдствіе принятія уже нѣсколько столѣтій тому назадъ исламской вѣры, Тюрки вступили въ ближайшія отношенія къ народамъ, достигшимъ уже гораздо высшаго образованія. Такимъ образомъ они по неволѣ подчинились во всѣхъ отношеніяхъ превосходящимъ ихъ въ умственномъ развитіи, въ промышленности и въ искусствахъ, Персіанамъ и Арабамъ. Такая зависимость ясно обнаруживается въ умственныхъ ихъ произведеніяхъ, именно въ литературѣ. Они не только приняли арабскій алфавитъ, совершенно не подходящій къ ихъ языку, но и подражали съ рабскою точностію учителямъ своимъ, Арабскимъ и Персидскимъ писателямъ. Такимъ образомъ, заимствовавъ у нихъ для украшенія слога множество словъ, они создали себѣ искусственный письменный языкъ. Этотъ языкъ былъ и остался до сихъ поръ непонятнымъ для простаго народа созданиемъ, не имѣлъ никакого вліянія на разви-

VORWORT.

Wohl keine Sprachenfamilie des Erdballs erstreckt sich über ein so riesiges Ländergebiet wie die türkische. Vom Nordosten Afrika's und der europäischen Türkei über den südöstlichen Theil von Russland, über Kleinasien und Turan bis hoch nach Sibirien herauf und bis zur Sandwüste Gobi leben überall Stämme, die die türkische Zunge reden. Der Islam, zu dem der grösste Theil der türkischen Stämme sich seit vielen Jahrhunderten bekennt, brachte die Türken mit Völkern in die engste Berührung, welche einen weit höheren Bildungsgrad erreicht hatten als sie selbst, welche in litterärer und industrieller Beziehung sie weit übertrafen. Es ist daher ganz natürlich, dass sie bald in eine vollständige geistige Abhängigkeit von diesen ihren Glaubensgenossen, den Arabern und Persern, gelangten. Diese zeigt sich vornehmlich in ihren geistigen Productionen in der Litteratur. Sie nahmen nicht nur das für ihre Sprache ganz unpassende arabische Alphabet an, sondern sie suchten auch in ihrer Schriftsprache die arabischen und persischen Vorbilder nachzuahmen. Deshalb wendeten sie der Eleganz des Stiles halber Tausende von Wörtern jener Sprachen an, und schufen sich eine Sprache, die einem bunten, aus allerhand Lappen zusammengesetzten Kleide gleicht. Diese Schriftsprache war und ist natürlich dem türkischen Volke ein unverständliches Conglomerat, sie vermochte nie die Volks-

тіе народа и высохъ, не получая свѣжихъ силъ отъ живаго народнаго духа.

Хотя, правда, каждое Тюркское племя говоритъ своимъ особымъ діалектомъ, но въ письменномъ языкѣ свойство этихъ діалектовъ обнаруживается весьма неудовлетворительно. По недостаточности арабскаго алфавита, нельзя точно выразить звуки, свойственные живымъ народнымъ поднарѣчіямъ, и по причинамъ, зависѣвшимъ отъ исторіи, перемѣшались даже грамматическія формы разныхъ діалектовъ. Оттого для изучающаго Тюркскія поднарѣчія необходимо прежде всего оставить въ сторонѣ письменный т. е. искусственный языкъ, и избрать исключительнымъ предметомъ изслѣдованія разговорный языкъ простаго народа.

Во время пятилѣтняго моего пребыванія въ южной Сибири, я старался изучать поднарѣчія Тюркскихъ племенъ, живущихъ между Тянь-Шаномъ и рѣкою Енисеемъ, и собралъ много лингвистическихъ матеріаловъ, достаточныхъ для того, чтобы дать европейскимъ ученымъ точное понятіе объ этихъ поднарѣчіяхъ, никѣмъ до сихъ поръ не обработанныхъ. Такъ какъ эти поднарѣчія, изслѣдованныя мною, никогда не подвергались вліянію мугамметанской цивилизаціи, то они остались гораздо чище и оригинальнѣе языка южныхъ племенъ, и тѣмъ важнѣе они для изученія общаго Тюркскаго діалекта.

Первое отдѣленіе представляемыхъ мною матеріаловъ заключаетъ въ себѣ образцы народной литературы въ трехъ частяхъ, второе — словарь, и третье — сравнительную грамматику всѣхъ поднарѣчій.

Издаваемая нынѣ первая часть литературныхъ образцовъ заключаетъ въ себѣ поднарѣчія Алтая: Алтайцевъ, Телеутовъ, Черновыхъ и Лебединскихъ татаръ, Шорцевъ и Саянцевъ.

Какъ видно изъ оглавленія первой части, я больше всего обратилъ вниманіе на Алтайское и Телеутское поднарѣчія. Сохранившій болѣе первоначальный Тюркскій характеръ, Алтайскій языкъ избранъ мною исходною точкою для изслѣдованія остальныхъ нарѣчій. Разница между Алтайскимъ и Телеутскимъ нарѣчіями

bildung zu heben, und verknöcherte in sich selbst, da sie nie vom frischen Grün des Volksgeistes neu belebt und gestärkt wurde.

Die Schriftsprache ist bei den verschiedenen türkischen Stämmen fast dieselbe und nur ganz leise Dialect-Nüancen sind aus der gesprochenen Sprache in die Schrift gedrungen. Ein vergleichendes Studium der türkischen Dialecte ist also unmöglich, wenn man nicht die Schriftsprache bei Seite setzt, und die gesprochenen Sprachen der verschiedenen Stämme durchforscht.

Während meines fünfjährigen Aufenthaltes in Sibirien habe ich die Dialecte aller türkischen Stämme zwischen dem Thian Schan (Yssyk-köl) und dem Jenissei mit möglichster Genauigkeit untersucht, und so umfangreiche Materialien zusammengestellt, dass ich hoffe ein klares Bild dieser Dialecte liefern zu können. Diese Dialecte Süd-Sibiriens und der Dsungarischen Steppe sind um so wichtiger für die Sprachwissenschaft, da sie sich frei erhalten haben von dem entstellenden Einflusse des Islam, denn die meisten dieser türkischen Stämme hängen heute noch dem ursprünglichen Schamanen-Glauben an, und sind nie mit Muhammedanern in engere Berührung gekommen.

Die erste Abtheilung meiner Materialien enthält Proben aus der Volkslitteratur. Diese werden drei Bände Texte bilden, denen ich zum genaueren Verständniss eine möglichst wortgetreue Uebersetzung hinzufüge. Die zweite Abtheilung wird ein alle Dialecte umfassendes Wörterbuch, und die dritte Abtheilung eine die Dialecte vergleichend behandelnde Grammatik bilden.

Der erste Band der Litteraturproben, den ich hiermit veröffentlichte, enthält Texte aus dem eigentlichen Altai, der Sprache der Teleuten und Altajer, der Schwarzwald-Tataren (Черновыхъ татаръ) zwischen Katunja und Bija, der Lebed-Tataren, der Schoren und der Sojonen vom Kara Köl.

Wie das Inhaltsverzeichnis schon zeigt, ist der Dialect der Altajer und Teleuten am vollständigsten behandelt, ich habe ihn gleichsam als Ausgangspunkt für alle übrigen Dialecte betrach-

весьма незначительна, а потому я счел лишнимъ строго отдѣлять ихъ другъ отъ друга.

Большая часть Телеутскихъ текстовъ записана мною подѣ диктовку инородцевъ. Доставленіемъ текстовъ: пословицъ, біографіи Чивалкова, нѣкоторыхъ изъ легендъ, переводовъ съ русскихъ басенъ и части пѣсенъ импровизированныхъ обязанъ я Чивалкову, но переписалъ я ихъ правильно по произношенію его самого. Сказка о свѣтопредставленіи заимствована изъ Томскихъ губернскихъ вѣдомостей, но послѣ повѣрена.

Тексты по остальнымъ діалектамъ записаны мною подѣ диктовку инородцевъ на означенныхъ по принадлежности мѣстахъ.

У Черновыхъ татаръ, языкъ которыхъ составляетъ средній типъ между поднарѣчьями Алтайцевъ и Лебединскихъ татаръ, пространные тексты собраны мною на устьяхъ рѣки Лебеди.

Въ концѣ этого тома помѣщено нѣсколько образцовъ Саянскаго нарѣчія; они собраны мною во время четырехъ-дневнаго пребыванія на берегахъ озера Кара-кѣль. Тексты эти не могли быть вторично повѣрены на мѣстѣ, такъ какъ Китайскія власти не дали мнѣ разрѣшенія на дальнѣйшее пребываніе на ихъ территоріи.

Вслѣдствіе того и за недостаткомъ познаній моихъ въ Саянскомъ поднарѣчьи, нельзя не сказать, что тутъ быть можетъ вкрались ошибки и неточности, несправленные еще въ настоящее время. Тѣмъ не менѣе надѣюсь, что, несмотря на ихъ несовершенство, эти тексты важны въ лингвистическомъ отношеніи, такъ какъ по Саянскому языку, сколько мнѣ извѣстно, до сихъ поръ подобныхъ образцовъ никогда еще издано не было. Собраніе этихъ немногихъ образцовъ стоило мнѣ безъ того уже довольно труда, такъ какъ я для этого долженъ былъ совершать продолжительныя поѣздки верхомъ по пустымъ бездорожнымъ тайгамъ.

Такъ какъ изданіе грамматики и словаря должно быть отсрочено на нѣсколько времени, то я счелъ нужнымъ включить въ сіе предисловіе первую главу грамматики, которую я издамъ позже.

тет, da er den ursprünglich türkischen Character am reinsten bewahrt hat.

Die Unterschiede zwischen dem Altajischen und Teleutischen sind sehr gering und unwesentlich, ich habe beide Dialectnuancen deshalb auch nicht auseinander gehalten, um so mehr, da beide allmählich in einander übergehen und die Teleuten in den Missionen im Altai, die mir viele Materialien boten, schon eine Mittelstufe zwischen Teleutisch und Altajisch sprechen.

Die meisten Texte des Altai-Teleutischen habe ich nach dem Dictat von Eingeborenen aufgezeichnet, nur ein Theil der Sprichwörter, die Lebensbeschreibung Tschiwalkows, eine Sage, die aus dem Russischen übersetzten Fabeln und einige Improvisationen und Lieder sind mir niedergeschrieben von Tschiwalkow übergeben, jedoch habe ich dieselben genau lautlich umschreiben müssen. Die Sage vom Untergange der Welt habe ich aus der Tomskischen Gouvernementszeitung genommen, aber mit Eingeborenen rectificirt. Alle Texte der übrigen Dialecte habe ich mir an den verschiedenen angegebenen Orten dictiren lassen.

Bei den Schwarzwald-Tataren, die eine Uebergangsstufe zwischen den Altajern und den Lebed-Tataren bilden, habe ich erst an der Lebedmündung, wo ihr Dialect sich schärfer ausprägt, längere Texte gesammelt.

Die wenigen Sojonischen Sprachproben, die den Schluss dieses Bandes bilden, habe ich während eines viertägigen Aufenthaltes am Kara Köl gesammelt. Da ein längerer Aufenthalt auf chinesischem Gebiete unmöglich war, so konnte ich diese Texte keiner genauen Revision unterwerfen, so dass dieselben, bei meiner geringen Kenntniss des Sojonischen, gewiss mancherlei Irrthümer und Versehen enthalten, die ich leider jetzt nicht mehr ausmärzen kann. Jedoch glaube ich, dass selbst die mangelhaften Texte als das Einzige, was von der Sojonischen Sprache bekannt ist, von grosser Wichtigkeit sind. Schwer genug ist es mir geworden, die Texte zu beschaffen, denn sie haben mich mehrere Wochen angestrengten Rittes in den ödesten Waldbergen gekostet.

е 1) у Таранчи (Кулджинскихъ татаръ) е есть ослабленіе буквы а чрезъ слѣдующее за нимъ і. Напримѣръ егї его лошады вмѣсто атї. 2) у Абаканскихъ татаръ ä первого слога другихъ діалектовъ перемѣняется въ е; е произносится какъ Французское é.

о соотвѣтствуетъ русскому «о» въ словѣ «много». Долгое õ выговаривается какъ о въ французскихъ словахъ «ог», «mot». У Лебединскихъ татаръ о имѣетъ средній звукъ между «о» и «а», какъ въ англійскомъ «not».

õ соотвѣтствуетъ нѣмецкому «ö» въ словѣ Mörser, французскому «eu» въ heurter. Долгое õ звучитъ какъ eu въ heure. у выговаривается какъ русское у, долгое ū какъ нѣмецкій u въ слова Buch. ŷ имѣетъ средній звукъ между «у» и «ы».

ŷ У Кулджинскихъ татаръ имѣетъ средній звукъ между у и о, какъ о въ сѣверной Италіи.

ŷ соотвѣтствуетъ нѣмецкому «ü» въ Hütte, долгое ŷ нѣмецкому «ü» въ Hüte; ŷ имѣетъ средній звукъ между «ŷ» и «і».

ы выговаривается у Алтайцевъ и Телеутовъ почти какъ русское ы. У Абаканскихъ татаръ ы подходитъ ближе къ э, у южныхъ Киргизовъ ближе къ «і». Долгое ы, которое находится только у Шорцевъ и Абаканскихъ татаръ выговаривается между «ы» и «õ». У Кулджинскихъ татаръ ы не употребляется.

і соотвѣтствуетъ русскому «и» и нѣмецкому i въ binden, долгое i нѣмецкому ie въ lieben; i есть средній звукъ между «і» и «ы».

к твердое гортанное k, которое въ употребленіи у всѣхъ тюркскихъ народовъ и означается въ арабскомъ алфавитѣ ک. Въ соединеніи съ буквами «ш» и «с» k выговаривается почти какъ х.

х выговаривается какъ русское х.

к выговаривается какъ русское «к».

ğ твердое гортанное г, оно выговаривается почти какъ г въ «Бога» въ арабскомъ алфавитѣ соотвѣтствуетъ ему غ.

ä ist das deutsche e in Berg, retten, das russische э in это. Das lange ä lautet wie das französische è in père. Die Altajer sprechen es fast wie ää. Für das Kirgisische muss bemerkt werden, dass ä in der ersten Silbe wie langes e in dehnen klingt und als Anlaut im Munde mancher Individuen iä lautet.

e ist kein Stammvokal. Es kommt nur in zwei Dialecten vor.

1) bei den Tarantschi (Uiguren), hier ist eine Schwächung des a durch nachfolgendes i, z. B. егї (ein Pferd) statt атї. Es lautet hier wie das deutsche e in dehnen. 2) bei den Sagaiern, Koibalen und Katschinzen lautet das ä der ersten Silbe der übrigen Dialecte wie e; es klingt noch schärfer als das französische é und klingt in der Mitte zwischen é und einem langen i, daher schreibt auch Castrén rämp statt temp.

o entspricht dem Deutschen o in Ort, vorn. In einigen Dialecten (am Lebed und Tom) lautet es zwischen o und a, ganz wie das o im englischen not. Das lange õ entspricht dem o im französischen or, mort.

ö kommt in allen Dialecten vor und entspricht dem deutschen ö in Mörser, dem französischen eu in heurter. Bei den Sagaiern lautet es manchmal zwischen ö und ü. Das lange õ lautet breiter als das ö in schön; es verhält sich zu diesem ö wie das französische o in or zum o im deutschen Worte Ohr.

y in allen Dialecten. Entspricht dem russischen y, dem deutschen u in Ruck. Das lange ŷ lautet wie u in Buch, im Altaischen fast wie yy. Das getrübe ŷ ist ein Mittellaut zwischen y und ы.

ŷ nur bei den Tarantschi. Ist ein Mittellaut zwischen o und y und lautet bei einigen Individuen fast wie ein undeutlich gesprochener Laut oy. ŷ verhält sich zu y wie das a im englischen all zu a in Thal.

ђ мягкое гортанное «г»; произношение этой буквы трудно описать, ѓ:ђ = нѣмецкое ch въ ach: ch въ словѣ ich.

г выговаривается какъ русское г; на концѣ словъ оно гораздо мягче и произносится почти какъ «о».

h выговаривается какъ нѣмецкое h.

ң носовой звукъ и соотвѣтствуетъ нѣмецкому «ng» въ словахъ enge, singen. Въ арабскомъ алфавитѣ ң пишется نك.

н выговаривается какъ французское gne въ словѣ reigne или какъ польское ń, н употребляютъ одни Лебединскіе татары и то только въ началѣ словъ.

ј соотвѣтствуетъ нѣмецкому j въ словѣ jeder, или англійскому у въ словѣ yes.

ј у Абаканскихъ татаръ и Телеутовъ; оно произносится какъ ј которому предшествуетъ едва замѣтное «т».

ј выговаривается какъ ј, предъ которымъ едва замѣтно д.

р соотвѣтствуетъ русскому р.

л произносится вообще менѣе твердо, нежели русское л.

l выговаривается какъ нѣмецкое l.

т выговаривается какъ русское т.

п выговаривается въ началѣ словъ у Алтайцевъ, Телеутовъ и Абаканскихъ татаръ мягче чѣмъ русское п, почти какъ средній звукъ между «п» и «б», въ срединѣ словъ и у Киргизовъ и Таранчи въ началѣ оно выговаривается какъ русское п.

б
д
ч
ц
в
н
с
з
ш
ж
м

выговариваются какъ соотвѣтствующія русскія буквы.

ŷ in allen Dialecten. Entspricht dem deutschen ü in Hürde. Das lange ŷ ist das ü in hüten. Im Altai und bei den Teleuten lautet ŷ dumpfer als in den andern Dialecten. Das getrübte ŷ ist ein Mittellaut zwischen ŷ und i, wie man das i in den Worten Hirt, Birke in einigen Gegenden Deutschlands spricht.

ы wird in den verschiedenen Dialecten verschieden ausgesprochen. Bei den Teleuten und Altajern lautet es dem russischen ы am nächsten, nur ist es weniger hart, bei den Schoren und am Abakan tönt es mehr nach э hin (Castrén bezeichnet es hier selbst durch è). Bei den südlichen Kirgisen neigt es sich mehr dem і zu. Das lange ѓ, das nur bei den Schoren und am Abakan vorkommt, lautet zwischen ы und ѓ. Das a kommt im Tarantschi Dialecte nicht vor.

і in allen Dialecten gleich dem deutschen i in binden. Das lange і gleich den ie in Liebe. Bei den Altajern lautet і fast wie ii. Das getrübte і ist ein Mittellaut zwischen i und ы, manchmal lautet es sogar nur wie ein Schwa mobile.

k in allen Dialecten. Ist ein aspirirtes k, das in allen türkischen Sprachen sich findet, und gewöhnlich durch kh, q, wiedergegeben worden. Im arabischen Alphabete bezeichnet man k durch ك. Es wird hervorgebracht, indem man die am hintern Gaumen verschlossene Mundhöhle nicht plötzlich öffnet, wie bei der Aussprache des deutschen k, sondern allmählich, so dass bei der Aussprache eine leise Aspiration entsteht. Steht k beim c und m, so ist die Aspiration härter und tönt fast wie x.

x nur bei den Sojonen und den Tarantschi; x entspricht dem russischen x, dem deutschen ch in ach. In den übrigen Dialecten hört man bei einzelnen Individuen auch x für k, aber nur sehr vereinzelt.

к in allen Dialecten. Entspricht dem deutschen k und dem

ѣ выговаривается какъ «дж».

ѣ выговаривается какъ «дз».

Собираниѣ и записываниѣ текстовъ по изустной передачѣ дѣло столь трудное, что мнѣ нельзя будетъ поставить въ вину неизбежные въ такомъ трудѣ недостатки.

Единственное мое желаніе и цѣль моего труда состояли въ томъ, чтобы, посредствомъ собранныхъ мною матеріаловъ, обогатить запасъ нашихъ свѣдѣній о Тюркскомъ нарѣчій.

С. Петербургъ, 30 Сентября 1864.

В. Радловъ.

russischen r. Im arabischen Alphabete wird der Buchstabe durch ر wiedergegeben.

g in allen Dialecten. Ist ein aspirirtes g, welches ungefähr dem g-Laute entspricht, wie ihn die Norddeutschen in: Auge, Tage aussprechen, nur ist er etwas härter, fast wie ein geschnarrtes r. In der arabischen Schrift wird es durch غ bezeichnet.

g nur bei den Altajern und Teleuten im Gebrauch. Ebenfalls ein aspirirtes g, es ist aber weich und verhält sich zu g, wie das ch in ich sich zum ch in ach verhält.

r im Tuba-, Schor- und Abakan-Dialecte, im Kirgisischen und bei den Uiguren. Entspricht dem deutschen g in gehen, ging. Am Ende des Wortes hat es eine so weiche Aussprache, dass es dem ungeübten Ohre fast wie o klingt.

h im Tarantschi-Dialecte. Lautet wie das deutsche h.

n in allen Dialecten. Nasales n und entspricht dem deutschen ng in Enge, singend. In der arabischen Schrift wird es durch ن oder نْ saghyr nun (bei den Osmanen) wiedergegeben.

n in den Dialecten der Tuba- und Lebed-Tataren. Ist ein mouillirtes n. Entspricht dem polnischen n, dem französischen gue in peigne. Kommt nur im Anlaut vor.

j entspricht dem deutschen j in jeder.

j in den Abakan-Dialecten und im Teleutischen ist ein j mit einem leisen Vorschlage von t.

j in demselben Dialecte und dem Tarantschi. Ist ein j mit einem leisen Vorschlage von d.

p lautet wie das russische p. Das deutsche r.

l in allen Dialecten, ausser dem Tarantschi, entspricht im Ganzen dem russischen л oder dem polnischen ł. In einigen Dialecten wird es nicht so voll als diese gesprochen.

l in allen Dialecten. Entspricht dem deutschen l.

$\left. \begin{matrix} \text{T} \\ \text{H} \end{matrix} \right\}$ in den nördlichen Dialecten Altajisch, Teleutisch und am Abakan sind diese Laute im Anlaut weicher, als die russischen Laute oder das deutsche t und p, etwa so wie sie im Munde des Sachsen klingen. Im Kirgisischen und bei den Tarantschi klingen sie wie das russische т und п.

$\left. \begin{matrix} \text{Д} \\ \text{б} \end{matrix} \right\}$ lauten wie das russische д und б, deutsche d und b.

ч entspricht dem russischen ч, deutschen tsch, englischen ch.

у kommt in Tuba, Schor und den Abakan-Dialecten vor, lautet wie das englische j oder russische ж.

ц lautet wie das russische ц, deutsche z.

і lautet wie дз.

$\left. \begin{matrix} \text{В} \\ \text{Н} \\ \text{С} \\ \text{З} \\ \text{Ш} \\ \text{Ж} \\ \text{М} \end{matrix} \right\}$	lauten wie die entsprechenden russischen Buchstaben oder wie deutsch.	$\left\{ \begin{matrix} \text{w} \\ \text{n} \\ \text{s hart. ss.} \\ \text{s weich — franz. z.} \\ \text{sch — ch franz.} \\ \text{j — franz.} \\ \text{m} \end{matrix} \right.$
--	---	---

Wer die Schwierigkeiten kennt, welche bei dem Aufzeichnen von Texten aus dem Munde des Volkes dem Sammler sich entgegenstellen, der wird einzelne Mängel und Versehen, die sich in meiner Arbeit finden, gern verzeihen.

Mein höchster Wunsch ist der, dass meine Arbeit die Kenntniss der türkischen Sprachenfamilie erweitern und dem Sprachforscher von Nutzen sein möge, so dass sie die unsäglichen Mühen und Leiden vergilt, die mir das Zusammenbringen meiner Materialien bereitet.

St. Petersburg, den $\frac{30. \text{ September}}{12. \text{ October}}$ 1864.

Wilhelm Radloff.

АЛТАИ КІЖІ, ТÄЛÄҢÄТ КІЖІ ÄКУДҰҢ СӨСТӨРҰ.

ЎЛЇАР СЃС.

- 1) Тәңәрәнің кужұн тудайн тәп нә санаізың?
тәңістің палығын тудайн тәп нә санаізың?
- 2) Тәкәнің мұзұ тәңәрә жәткәнің кәм көрҗөн?
тәңің куіруғұ жәрҗә жәткәнің кәм көрҗөн?
- 3) Карчығаның учұжұнаң,
калабастың пазығынаң.
- 4) Јортолбос јол пузар,
аідалбас сус пузар.
- 5) Јорҗо јол муңба?
јоіҗо сус муңба?
- 6) Алабуҗада мін јок,
алу кижіда оі јок.
- 7) Паканың пазығы көрұп турұп
јәләҗін нә сурадың?
- 8) Карының сузұн капка сук!
јаның сузұн јанчыкка сал!
- 9) Тон ічінда әр јұрәр, аны кәм піләр?
токум алтында ат јұрәр аны кәм піләр?

- 10) Көп полып чөп полдыңча,
ас полып ус ползын!
- 11) Жаңыны жазап кi,
әскінi аштап кi.
- 12) Салкындү кұндә аңчү jok,
сағыштү кұндә үкү jok.
- 13) Жаман-дә ползо, ұжұң ползын!
жаман-дә ползо, көчөң ползын!
- 14) Атнастың оғы алты кулаш.
- 15) Піјін кұндүләһән ші полор,
пајын кұндүләһән паі полор.
- 16) Нәні јізәң аны јі!
тіжің ташка тібәзін!
нәні кізәң аны кi!
арқаң кұнҗә күйбәзін!
нәні мінзәң аны мiп!
ајағың јәрҗә тібәзін!
- 17) Ат каіназам сә мiнi јәтпәс,
әкі сөстүң сә шiрзi јәтпәс.
- 18) Ат карызы соғұмтүк,
әр карызы әлімтік.
- 19) Куру калбак ұска јарабас.
- 20) Кә сүләһән кәчкә јәтпәс,
кәрә алтаған әжіккә јәтпәс.
- 21) Алтын паштү кадыттаң,
арык паштү әр артык.
- 22) Әр тіскінi узун,
ат туіғағы јазы.
- 23) Ат кіштәшсә таныжар,
кіжі әрмәктәшсә таныжар.
- 24) Арык-тә ползо, сәміскә пәла!
ас-тә ползо, көпкө пәла!
- 25) Ажым ас полды,
пажым тас полды.

- 26) Төчө кара санаған
төнчө ак санаға јакшы.
- 27) Карға каска тәмәжiп пудү чупчұнған.
- 28) Жаңыны көрүп јапсыба!
әскінi көрүп әрікпә!
- 29) Таңдағы казыбыла картанаң
пұғұнҗi өкпөбілә пұр јакшы.
- 30) Поідоңдың моінын піт јір,
тапкан тартанғанын іт јір.
- 31) Өтпөстү піләбә!
укпасты сүләбә!
- 32) Өлөдүм тәп өтпөһүн төһүспә!
- 33) Качып прадып чачып пар!
- 34) Көркү јакшыны көрүп алғынча,
көһү јакшыны сурап ал.
- 35) Пәттыр падар,
тұрағар тунар.
- 36) сүкпылаң мәлјәшкән кулағы jok,
пiбiләң мәлјәшкән пажы jok.
- 37) Арғалү алты конор,
мәкәлү пәш конор.
- 38) Јобош пашты кымыш кәспәс.
- 39) Санаған сағышпыла полбоіттон,
салған Кудайбыла полоттон.
- 40) Жаман іт сәмірзә,
јанына кіжі јүтпас!
јаман кіжі паіза,
јанына кіжі јүтпас!
- 41) Ұ кіжінің ічiндә
кујактү, јарыктү әр јұрөр,
әр кіжінің ічiндә
әрлү јоноктү ат јұрөр.

- 42) Ӑскі тoнның жаказы
ӑртӑӑдӑң калған кӑрӑзӑм,
јаңы тoнның жаказы
јакшыдаң калған кӑрӑзӑм.
- 43) Ӑдӑң ӑпчӑзӑ,
тоның топчызы.
- 44) Јаңы аттӑ јарышчы,
јарґак тoндӑ кӑрӑшчӑ.
- 45) Кӑркӑң тудӑнып кӑрӑшкӑ чыкпа!
уруґӑң тудӑнып урушка чыкпа!
- 46) Урушчы ујадаӑр,
кӑрӑшчӑ кӑнӑӑр.
- 47) Аӑмаґы пашкабыла ӑ ӑлаба!
адазы пашкабыла астам астамдаба!
- 48) Су кӑрбӑӑчӑ ӑдӑк чӑчпӑ!
- 49) Тӑмӑр тoндӑ ӑлӑп-тӑр,
Тӑрӑ тoндӑ калып-тыр.
- 50) Аш ӑчкӑнчӑ маңдӑбӑ,
атка мӑнзӑң токтӑбо.
- 51) Јорто калған јол ӑдӑ,
јӑрӑ калған ӑл ӑдӑ.
- 52) Јас јарыштӑ-кӑс кӑрӑштӑ.
- 53) Уґӑ јок кӑжӑ полбос,
ӑлґӑзӑ јок ӑдӑк полбос.
- 54) Кӑк ползо, тӑктӑ полор,
кӑжӑ ползо, аттӑ полор.
- 55) Јаманың колына пӑрґӑнчӑ,
јакшының јолына сал!
- 56) Јаманґа јакшы ӑтпӑ!
јӑрґа пок сӑртпӑ!
- 57) Јаман кӑжӑ јӑда туза.
- 58) Јамылӑдаң јаман тӑлбас тӑбӑзӑн!
јамандаң јамылӑ тӑлбас тӑбӑзӑн!

- 59) Јакшӑ јанашкан јакшызы јуґар,
Јаманґа јанашкан јаманы јуґар.
- 60) Тӑл јӑґӑрґӑ пашка,
ајак јӑґӑрґӑ пашка.
- 61) Алтын ӑшӑ ӑрӑнґӑ,
аш ӑшӑ курсакка.
- 62) Аӑлаш-тӑ ползо јол куґӑн!
ӑлӑ-да ползо кыз алґын! кыс
- 63) Палык аңдаған паӑбас,
тӑбӑндаґӑ курґабас.
- 64) Тӑмӑрдӑ ползо кыска кӑс!
аґашты ползо узун кӑс!
- 65) Адазы јокто ӑл паштак,
ӑнӑзӑ јокто кыс паштак.
- 66) Кыс туткынча кӑс тут! кос
- 67) Ат маӑбылаң,
кӑжӑ кӑппӑлаң
- 68) Кӑп адын мӑрґӑн полбос,
кӑп адын чӑчӑн полбос.
- 69) Рака урмакка — јӑкка кӑрмӑккӑ.
- 70) Аґаш тазылы јӑр ӑткӑрӑ,
кӑжӑ тазылы ӑл ӑткӑрӑ.
- 71) Кӑжӑ колы кулґур,
Кудаӑ колы малґыр.
- 72) Сӑлап пӑрґӑн сӑрӑп алар.
- 73) Ӑнӑзӑ јаманың кызын алба!
ӑжӑґӑ јаманың ӑґӑнӑ кӑрбӑ!
- 74) Чын ӑлӑрдӑ кам албас,
торо ӑлӑрдӑ паӑ албас.
- 75) Ыңыр чыңыр ыңырчак,
ат кулакка амыр јок,
ӑкӑ јаман табышса,
ӑл кулакка амыр јок.

- 76) Толтра алу каттын мактаір,
толтра оілу ідін мактаір.
- 77) Чычкакчыны іт әжәр,
каткычыны әр әжәр.
- 78) Сабат казан ашра кайнаір,
санағазы jok ашра айдаір.
- 79) Кумағы jok су полбос,
Кудажы jok әл полбос,
жаказы jok тон полбос,
жаканы jok журт полбос.
- 80) Жааны кұндұлаған жада калбас,
улүн кұндұлаған ұжұи калбас.
- 81) Жандаң жабыс пол!
улуға укур пол!
- 82) Жааны кұндұлаған жажы узун.
- 83) Саяк жүрған тајак жір.
- 84) Сағакчы сабырылар,
санағазын садар;
төғұнчі тунар,
тұнаріккә падар.
- 85) Ажы тузұн ічп оттур,
акту сөзұн адып оттур.
- 86) Әкі пашты піріктіргән
Кудайдың соттаған;
әкі пашты аирған
Кудайдың кыјал полор таған.
- 87) Кұнчактің кұнағи jok.
- 88) Парда пөрұчилән кап!
jokто шірічилән кат!
- 89) Іштәғанім анәм білә адама,
ұранғанім пойма.
- 90) Әкі кижінің пірзі жан,
жаңыс кижінің пөрұғұ жан.
- 91) Жылкызы jok жардаң тәзәғұн нә сурадың.

Жаманың жолы жаітак полор,
жаза пасса көң полор;
жакшының жолы чындык полор,
жаңылбаі пасса чәк полор.

Урчының жүрұжұ ужукуда полор,
ужукуда жүрұп туттұрза
узакка полор кыны.

Казрачының жорығы карачкыда полор,
кайыптә туттұрза
катгү полор жарғызы.

Жаманға жанашкан јат јәріндә,
жакша жанашкан јаду јәріндә.

Кижінің саназы салкын ошкош, јалаңда турған жаңыс ағаш
ошкош, салкын канәр какса, анәр кижінің санағазы сала-бәрәр.

Кән Кудайдың јајаған пудаі катажы чоккө пәрзән, аны жі-
һәлә артканын таштап сала-бәрәр. Паза ол ошкош тәһәк кижә
Кән Кудайдың алтынду алтын ошкош жакшылыктың сөзұн
айтсаң, тәһәк кижі аны укпаі таштап кәрәктәбаі паза-бәрәр.

II. ЧОРЧОК.

1) Көјөім кижі.

Пір көјөім үч ұлдұ полон, ол ұлдарын ол көјөім айтты:
«канді кижілар аларыңар тап тұжөнұп көрұбөр!» тәді. Ұлдары

падылар. Јан ұлу жанып кәлдi, жанып кәләлә айтты: «Көжөім кiжi-нiң палазын алдым» тәдi. Ортон ұл жанып кәлдi, жанып кәләлә айтты: «Пi кiжiнiң палазын тўжўмдө алдым» тәдi. Пајағы јан ұлў паза көжөім кiжiнiң палазын алаттам тәп сала-бәрдi. Пајагы ортон ұлў паза пi кiжiнiң палазын алаттам тәп сала-бәрдi.

Кiчiнәк ұлў жанып кәлдi, жанып кәләлә айтты: «Мән кiжi тап-падым» тәдi, тўжўмдө судўң кујўнда пака жадыры» тәдi, «аны алдым» тәдi.

Пајағы јан ұл жанып кәлдi, көжөім кiжiнiң палазын алып кәлдi. Пајағы ортон ұл жанып кәлдi, пi кiжiнiң палазын алып кәлдi. Кi-чiнәк ұл пәдрәдi, кiжi таппады, судўң кујўнда пака тапты, па-каны судўң кујўнаң алала, паја паканы ўўўиө алып кәлдi.

Көжөім айтты: «Јән кәлдiм кўрмө әдiп-пәрзiн!» тәдi, «ортон кәлдiм шалбыр әдiп-пәрзiн!» тәдi, «кiчiк кәлдiм өдўк әдiп-пәрзiн!» тәдi. «Мән таңда кәнға парадым» тәдi.

Јән ұлў жанып-кәләлә абакајына айтты: «Адам сәни кўрмө әдiп-пәрзiн тәфән» тәдi.

Ортон ұлў жанып-кәләлә абакајына айтты: «Адам сәни шалбыр әдiп-пәрзiн тәфән» тәдi.

Кiчiнәк ұлў жанып кәләлә акча төлоды.

Пака айтты: «Акчаны нәфәрәк төлоп жадырзың?» тәп айтты.

Ўл айтты: «Лакпадаң өдўк садыб-алаiн тәп акчаны төлоп-жадым» тәдi. «Адам сәни өдўк әдiп-пәрзiн, әртән јән кәнға парә-дым тәфән» тәдi, «аны садып албаiнча каiдар?» тәдi.

Пака айтты: «Өдўктў мән әткәiм,» тәдi. «Акча тiбә!» тәдi.

Ол ұл акказын оiтто урўб-iдi ујуктаi-бәрдi.

Әртән пака ўлдў уiғузўб-алып айтты:

«Өдўк пәлән» тәдi.

Ўлтурўп-кәлә, өдўк жадыры, өдўктў көрзө, аттын саималў өдўк полды, аны тудўныб-алып адазының айлына пады. Әкi јән ұл кәлдi, әткән шалбыр, әткән кўрмө көрфўстў. Адазы јаратпаi чукулдаi-ғәлә таштаб-iдi. Кiчiнәк ұлў өдўфўн адазына пәрдi; адазы көрўп јiғiн таппады, айтты: «Пу өдўк јарады» тәдi.

Аiдарда айтты: «Јән кәлдiм калаш әдiп-пәрзiн!» тәдi, «ортон

кәлдiм сукаiры әдiп-пәрзiн!» тәдi, «кiчiнәк кәлдiм өтпөк әдiп-пәр-зiн! мән әртән кәнға парадым» тәдi.

Јән ўлдары жанып-кәләлә адазының айтканын кадыттарына айдып-пәрдiләр.

Кiчiнәк ұлў оiтто јанды, жанып-кәләлә акча төлоды.

Пака айтты: «Акчаны нәфәрәк төлодың?» тәдi.

Ўл айтты: «Адам сәни өтпөк әдiп-пәрзiн тәфән» тәдi, сәни өт-пөк әдәт тәп санаiнма?» тәдi, «аның учўн пазардаң өтпөк садыб-алаiн тәп, акчаны төлоп-жадым» тәдi.

Пака айтты: «Сән акча тiбә, өтпөктў мән әткәiм!» тәдi.

Ўл ујуктаi-бәрдi.

Әртән пака айтты: «Тур!» тәдi, «өтпөктў аппарып-пәр!» тәдi.

Ўл өтпөктў алала адазына алып-пады. Адасы алып көрөлө айт-ты: «Пу анағаш нәдiр?» тәдi.

Ўлў айтты: «Паја мәниң кодур пака каттымның әткән өтпөфў» тәдi. Адазы айтты: «Јараiт» тәдi.

Паја әкi кәлдiнiң әдiп әккәлфән ажын јаратпаi iткә таштадыб-iдi. Көжөім аның сөнда айтты: «Әртән ўч кәлдiм ўчўбiлә кәлiп, мә кожоңдоп-пәрзiн! алардың ўнўнуғаiн!» тәдi.

Жанып-парала јән ўлдары кадыттарына айттылар: «Әртән адам кәлзiн!» тәдi, мә кожоңдоп-пәрзiн!» тәдi. Әкi јән кәлдi ончо торкобыла јазанды. Кiчiнәк ұл јанды, жанып-кәләлә пака каттын айтты: «Мән каттымды ујалбаi аппаратдым; нә јакшы чыраiлў тәп алып-параiн?» тәдi, «пакада нә јакшы ўн пар тәп санаiн?» тәдi, «өскө кiжi јалдаб-алып, парып көрфөзўн јакшы кожоңдодо-дым» тәдi.

Пака айтты: «Кiжi јалдаба, мән-дә појым парып кожоңдоп-пәрфәiм! тәдi.

Ўл пака каттына әжәнбәi санаркан ујуктаi-бәрдi.

Әртәнфiзi кўн пака айтты: «Шымдап тур!» тәдi.

Ўл турўп-кәләлә айтты: «Сән јаман кодур паказың!» тәдi, «мән сәниң бiлә ујалбаi пiрфә барбаiдым» тәдi.

Пака айтты: «Кандi-дә ползо әкў паралы, адазына парарға кәрәк» тәдi.

Ұл айтты: «Јок кожо парбаидым, мән озолоп парадым» тәдї.

Пака айтты: «Јә мәннң ујалып-јаткан-болзоң озо пар!» тәдї.

Ұл сала-бәрдї, анда кәләлә, адазының јанында сапаркап оттурдү. Адазы көрүп оттурза айтты: «Пака кәрәләү кижі каіда-дә јок!» тәдї. Кожоңы сұрүкөі кубатылү, чырајы ары көрзө айдї, пәрі көрзө кұндї; әт өткүрө сөк көрүнүб-оттурат, сөк өткүрө јі-лік көрүнүб-оттурат. Тураның ічі аның јаражына јаркындана-бәрәт.

Әкі кәлдіннң артығын ол тәп адазы көрүп оттурдү. Аідарда адазы әкі јән кәлдї јар көрөлө айтты: «Мындї пағаі нәмәләр мәннң кәдәрә чығыбар!» тәдї. Әкі јән ұлуна нәні-дә, акчадә бәрбаі сы-бырыб-ідї.

Кічінәк ұлуна, кәлдінә нәлә турғанын пәріп-коіды, појы аның пәләннә оттура-бады. Әкі јән ұлун малчы әттї, әкі јән кәлдін казанчы әттї, кічінәк ұлү пәрдә кірбәс көјөім полды.

Тон ічндә әр јүрөр,
аны кәм пиләр?
токум алтында ат јүрөр,
аны кәм пиләр?

2) Алтаин Саин Салам.

Аңмаңан өбөңөн јадып-јат;
алар пір ұлчак пір кыстү полфон;
әкіләзі өлүн салыб-ідї.
әмдї әкі карандаш канап кижі полор?
Ічәрҗә курсак јок,
кијәрҗә тон јок,
алар уілап пазып-салыб-ідї.
Ұлчак пазып јүрөлө
ағыш сөн әдїб-алып,
ағыш ја әдїб-алып,
аңдап-парыб-ідї.
Сінізі ік әдїб-алып

10

кәндір іріб-ідї.

Акызы аңдап парды,
ағыш сөнбыла атты,
адып алып јанып-кәлдї.
Аңдап алып јанып кәләлә
аткан аңдың әдї јәрдә жыдып-јат.
Ұлчак айтты појына:
«Јаңыс аттү ползөм каідат?
«аңдың әдін алып кәліп јүрҗөі әдәм.
«Јају јүктөнөрҗө
«інім палү полып-јат.»
Паза уілады, уілады,
паза ујуктап турдү.
Паза аңдап пады,
паза аң адыб-алды,
паза абаш әдінәң јүктөнүн алып,
аілына јанып кәлдї.
Аның сөн јанып кәләлә
ат пұлайттан ағышта
Аікым Саікым јәрән ат
алтын әрлү ұл көрдү.
Ат пұлайттан ағышта
ат чачып турұп-јат.
Кара ортокшың ја
тәмір сөн ұл көрдү,
әләңәдә јөлөп-коіфон көрдү.
Ұл јаны алып,
тартып, тартып айтты:
«Калак! калак сәні!
«мәннң-дә јам ползо каідат!
«кәндї алып кулықтың
«ады јазы полбоғоі?» тәлә
үйгө кірә-ғонып кәлдї.
Ұлчак сінізінәң сурады:

15

20

25

30

35

40

45

«Канді алып кулықтың ады жазы полды?»

Сінізі айтты:

«Сәндің полор!» тәді.

- 30 Ұлчак уканчада полбоды,
чыға жүрдү,
Айкым Саикым жәрән адын мініп
ары жалді,
мәі жалді,
33 жәрдің тозунұ таңарә чыкты,
таңарәнің тозунұ жәрәә түштү.
Адын оітго пұлап-коіды.
Ұл унчуккан jok
кара орокшың жазың курчаныб-алды,
60 тәмір сөнды тутұныб-алды,
Айкым Саикым жәрән адын мініб-алды,
аңдап жүрүб-іді.
Пір түдүң аңын
пір окпыла тізә атты,
63 аңның әдін артыныб-алып
жанып жүрүб-іді.
Жанып-кәләлә
әдін сінізіңә пәрді.
Паза Айкым Саикым жәрән адын мініб-алды,
70 паза аңдап жүрүб-іді.
Паза аңдап салыб-оттурза
Айкым Саикым жәрән ат жыбылды,
Айкым Саикым жәрән ат жыбылза
ұлчак пожының мөінын сынып
73 өлүп парды.
Айкым Саикым жәрән ат:
«Арғазы jok!» тәлә жанып кәлді.
Жанып кәләлә
үлдүң сінізі чыға жүрдү.
80 Кыс көрүп кәлә

Айкым Саикым жәрән атты
әзі jok жалп алына жанып кәләнің
көрүп-салды.

Айкым Саикым жәрән ат
улап алына жанып кәләнің
көрүп-салды.

Сінізі атты көрөлө улаб-іді,
ат кызын көрөлө улаб-іді.

Айкым Саикым жәрән ат
кыстың жанына кәліп чөдөп-пәрді.

Айкым Саикым жәрән атты
кыс улаб-іжәлә, мініб-алды.

Жәрән ат жалб-іді,
жалп әзіңә паштап-пады.

Сінізі акызы жыбылып-калған жәрінә жәтті.

Сінізі мөінын сынып өлүп-калған акызын көрөлө
паза улаб-іді,
улаб-іжәлә айтты:

«Ачык кәја,

«ачыла-бәр!

«жаңыс акымды сүп салаін!

«Жылым кәја,

«жарыла-бәр!

«жаңыс акымды сүп салаін!

Ачык кәја

ачыла-бәрді,

жаңыс акызын сүп салды.

жылым кәја

жарыла-бәрді,

жаңыс акызын сүп салды.

Акызының кіжәзін таңынып

алты кат тонды каттап каттап кіјінб-алды.

Күн Кәңға парып жүрүб-іді.

Жәрдің тозунұ таңарә чыкты;

85

90

93

100

103

110

- 115 таңараннн тозуну жарға тушту,
журўбилә-иді, журўбилә-иді;
кыш полбонын жаказы курудан булду,
jai полбонын жарды изиған булду;
журўбилә иди, журўбилә иди.
- 120 Парып, парып жадала
пир казак улдар мори адыжып жаткапын
коруб-алды.
Улдар аиттылар:
«Козун ползо отту»
- 125 «коксун ползо чокту,
«кам кортон улчак аптирзин?
«морибу адып корчилә улчак!»
Кыс аитты:
«Ассадә аткай-адам!
130 «аштап журуп-жадым.»
Улчактар пир полчок ат парди,
кыс атти жиб-иди;
улчактар пир чочу мин парди,
кыс минди ичиб-иди.
- 135 Кыс тоифондо
жаны алды, тартыб-алды;
артанжи тарткан кижі
ипирға жатти,
паза артанжа жатти.
- 140 Тартып, тартып аитты:
«Оимок туткан колымды-
«оим мин атпажар!
«ина туткан колымды
«им мин атпажар!
- 145 «ман адып жаткан жок,
«Алтаин Саин Салам адып-жат!»
Адып ыкчынала салды,
таманадин удун жира-атты,

- тамир куроктун пажын жара-атты,
рош таиканы узб-атты. 150
Кун Канжа калди.
Кун Кан сурады:
«Морибу кам атты?»
Кыс аитты:
«Алтаин Саин Салам атты. 155
«Ижи-конжолу албачамды
«орб томбн атпажар!
«калин пожим аладым!» талди.
Алтаин Саин Салам полып
кыс паза журуб-иди. 160
Аи Канжа таминап журуб-иди.
Парып, парып-жадала
паза бир казак улдар мори адыжып-жаткапын
паза коруб-алды.
Паза улдар аитты: 165
«Козун ползо отту,
«коксун ползо чокту,
«кам кортон улчак аптирзин?
«морибу адып корчилә улчак!»
Кыс аитты: 170
«Ассадә-аткай адам!
«ман аштап журуп-жадым.»
Улчактар пир полчок ат парди,
кыс атти жиб-иди;
улчактар пир чочу мин парди, 175
кыс минди ичиб-иди.
Кыс тоифондо
жаны алды, тартыб-алды,
артанжи тарткан кижі
ипирға жатти, 180
паза артанжа жатти.
Тартып, тартып аитты:

- «Оймөк туткан колымды,
«ош мш атпәһәр!
183 «Инә туткан колымды,
«ш мш атпәһәр!
«мән адын јаткан јок,
«Алтаин Саин Салам адын-јат.»
Аидып ыкчынала салды.
190 Тәмәһәнің ұдұн јирә атты,
тәмір күрөктүн пажын јара атты,
пош таіканы үзө атты.
Аі Кәнға јәттї.
Аі Кән сурады:
195 «Мөрөидү кәм атты?» тап
кыс айтты:
«Алтаин Саин Салам атты.»
Аі Кән айтты:
«аң уктүм!» тәдї.
200 Кыс айтты:
«Јә оілү-сїлү кїжїмдї пәрїһәр!
Аі Кән ортон палазын пәрдї.
Кыс ол абакаі кадытты алып
кыс јүрө-бәрдї,
203 оїтто јанын јүрүб-їдї.
Күн Кәнға јолдо јәдїп
Күн Кәнға айтты:
«Оїлү сїлү кїжїмдї пәрїһәр!»
Күн Кән орто каракчы палазын пәрдї.
210 Кыс әмдї Алтаин Саин Салам польн
әкі кадыттү польн
аїлына јанын јүрүб-їдї.
Кожо јүрөр ползо
кадыттардың коїнына јатпас.
215 Әкі абакаі айтты:
«Тутканын көрөр ползо

- «Әр кїжї ошкош,
«кылык јаңын көрөр ползо
«ол кыс кїжї ошкош,
«кандї пәмә пу әдә?» 220
Әкі кадыт айтты:
«Әкі ат тудұп-пәр!
«әкі ат пәрзәң јанаїлы!»
Әмдї кыс тобус кулаш армакчыны
тұрұб-алды; 225
әкі ады чалмадады,
әкі кадытка әкі пашка ат бәрдї.
«Јакшы јаныһар!» тәдї.
Әкі кадыт јанын јүрүб-їдө
Алтаин Саин Салам айтты: 230
«Јуртүм, аїлым
«јаман әдә,
«озолоп парып јазайн!» тәдї.
Озолоп парыб-їдї.
Сїнізї акызына парды,
сїнізї акызына јәдїп-кәлдї. 235
Кыс уїлап айтты:
«Ачык кәја,
«ачыла-бәр!
«јаңыс акымды алаїн!
«Јылым кәја,
«јарыла-бәр!
«јаңыс акымды алаїн!»
Ачык кәја
ачыла-бәрдї, 245
јаңыс акызын тартыб-алды.
Јылым кәја
јарыла-бәрдї,
јаңыс акызын тартыб-алды.
Кыс акызын алала 250

- ұжұнө жанып-кәлді.
 Ак кісті әккәлді;
 ак кісті алының ішіндә жаып салды;
 ак кістің ұстұнө акызын жаттырып коіды.
 255 Акызының алаканьша
 ак пічік пічіді:
 «Аі Кәның, Кұн Каның
 «әкі Кәның ортон каракчы палазын
 «ұжұмұскә алып-кәлдім,
 260 «ак көжөн полып аралға кірдім» тәп.
 Акызының алаканьша
 ак пічік пічіді:
 «А карандаш,
 «әкі кадыт сә әккәлдім,
 265 «ак көжөн полып аралға кірүән мін!
 «алаканыңның пічіңнің көрүп
 «аралдаң мәні тапкын!»
 Әкі абакаі кадыт әмді жанып жәттi,
 Алтаін Саін Саламдың ұжұнө жәттi,
 270 тышкары кәләлә кычырды:
 «Алтаін Саін Салам мәі чығып-кәл!»
 Унчукпас.
 Паза әкү кычырды:
 «Алтаін Саін Салам чығып-кәл!»
 275 Паза унчукпас.
 «Пу кәиті пу?» тәділәр.
 Аі Кәның палазы кіріп-кәлді,
 Алтаін Саін Салам ужуқтап-жатты.
 Абакаі: «Тур!» тәп кычырды;
 280 Алтаін Саін Салам турбас.
 Паза: «Тур!» тәп кычырды,
 паза турбас.
 Абакаі тонын тудұп сiкiдi,
 Алтаін Саін Салам өлүп калған кiжi полды;

- арға әмді јок полды. 285
 Кадыт уіла-бәрдi айтты:
 «Алын әдәһимнi
 «амыттан нәмә ачапаң,
 «аны кара жаңыс салкын 290
 «ачкан әдә!» тәп уілады.
 Ары алтап пазып-јат,
 Алтаін Саін Салам әбәш каімықтады.
 Кадыт: «Тур!» тәп кычырды,
 камчылады, камчылады,
 Алтаін Саін Салам паза әбәш каімықтады. 295
 Кұн Кәның палазы кіріп кәлді,
 паза уіла-бәрдi,
 паза айтты:
 «Алын әдәһимнi
 «амыттан нәмә ачапаң 300
 «аны кара жаңыс салкын
 «ачкан әдә» тәді.
 Ары алтап пазып-јат,
 Алтаін Саін Салам аңдана тұштұ.
 Кадыт: «Тур!» тәп, 305
 камчылап мәі алтап пасты;
 Алтаін Саін Салам тура жүрүп-кәлді.
 Алтаін Саін Салам турүп кәләлә
 Кадыттарына айтты:
 «Јунарға су пәріһәр!» 310
 Пу сөзүн тәилә алыканын көрдү.
 Кара жаңыс сiнізi
 Аі Кәның, Кұн Кәның
 әкі ортон каракчы палазын
 Алтаін Саін Салам полып 315
 алына алып-кәлғанiн.
 Кара жаңыс сiнізi
 алаканьша ак пічік пічiн-коіғоның,

- ак көжөн полып аралға кірҗәннн,
 320 апы: «тәп алғын!» тәҗәннн
 көрүп-салды.
 Әкі кадытка айтты:
 «Аралға кіріп ағырып-кәліҗәр,
 «ак көжөнү аңдайлы!» тәді.
 325 Әкі кадыт пады,
 аралға кіріп, ағырып-кәлді,
 Алтаин Саин Салам туралап оттурдү.
 Әкі кадыт ағырып кәлді.
 Ак көжөн Алтаин Саин Саламға кәлді.
 330 Ағыш сөнбыла
 көжөндү адып-коиды,
 кәдәк колын сып-тіді,
 ак көжөндү тутуб-алды,
 алына алып кәлді.
 335 Әкі каттына айтты:
 «Әмді аны јакшы азраҗар!»
 әкі кадыт јакшы азрады.
 Алтаин Саин Салам паза аңдап пады;
 аңдап парып јанып-кәләр болзо,
 340 көжөн әкі кадыттың тон чәдәҗн
 кәртп јп салды.
 Алтаин Саин Салам паза аңдап јүрүп,
 аңдап парып јанып кәлә,
 әкі кадыт көжөндү өлтүрҗөн.
 345 Алтаин Саин Салам уілады;
 уілап уілап алала
 үч каҗырчак әттi;
 үч каҗырчактың ічіндә
 ак көжөндү сүп салала
 350 алтын пічік каҗырчактың үстүнө пічиді:
 «Әмчi кiжі пу көжөндү
 «әмдәш јазыб-алғын!»

- Ол каҗырчакты јән талайға салды.
 Пу каҗырчак ағып-парала
 Аі Кәның су алғыжына јәттi. 355
 Аі Кәның јалчызы
 су аларға пазыб-іді;
 су алғыжында каҗырчак турдү;
 алтын пічіктү каҗырчак турдү,
 каҗырчакты јалчызы алды, 360
 каҗырчакты Аі Кәнға пәрді.
 Аі Кән алтын пічіктi көрүп
 аны ачыб-іді.
 Пу каҗырчактың ічіндә
 пір өлүп калған көжөн полды. 365
 Әмчiзін алып-коиды,
 әмдәш көжөнү јазыб-іді,
 әмді кыс кiжі полды,
 Алтаин Саин Саламдың сiнізi полды.
 Аі Кәның үлү аны кадыт әдіб-алды. 370
 Јәттi јыл полҗон соң
 Алтаин Саин Салам сiнізiнiң кiнiнәң
 нәкән-парды;
 Аі Кәның алына јәттi.
 Аі Кәның кәлді пала сәттатты, 375
 пала оінодып-јат.
 Кәлді айлға кіріп-кәлә
 үідө кiжі јок полды,
 әжіктің јанына сактап оттурдү.
 Алтаин Саин Саламдың ады 380
 тышкары кiштәб-іді.
 «Нәкәрәк ат кiштәді?» тәп
 Алтаин Саин Салам көрдү,
 сiнізi оттурғанын көрүп салды.
 Алтаин Саин Саламдың сiнізi, 385
 Аікым Саікым јәрән атты көрөлө

- уіла-бәрді.
 Аікым Саікым жәрән ат
 Алтаін Саін Саламдың сiнізiн көрөлө
 390 кiштәi-бәрдi.
 Ыйғо әкiләзi кiрiн кәлдi.
 Ыдө сiнiзi акызыбыла колын тудұштұ,
 әкiләзi уілаб-iдi.
 Пір мал өлтүрдi, тоi әттi,
 395 тоi ползон соңда
 Алтаін Саін Салам жаныб-iдi.

3) Кән Пүдәi Әкi Мөсныла жүлашкан.

- Пір аңмәҗән өбөҗөн журтап-жатты,
 палазы jok полды.
 Өмөҗөн аңмәҗәнҗә айтты:
 «Әкi Мөстү жүлап өлөдүм!» тәдi;
 5 Әкi Мөска пәды.
 Арсылан журтү арү калды,
 әрдiң журтү ән калды.
 Өбөҗөн тош таikә чығып-парды,
 Әкi Мөстү өлтүрә чығып-парды.
 10 Тәмір тәрәктi тазыбыла көдөрө тартты,
 Әкi Мөсты тоқпоктоп жадып-салды;
 тоқпоктоп-турарда
 тәмір тәрәҗi пузұла-бәрдi,
 ончозы сынып-парды.
 15 Әкi Мөс Арсыланды өлтүрiп-салды,
 таиканы ұзә тартып
 Арсыланды пазырыб-алды.
 Әкi Мөс аiлына оiтто жана-жанды.
 Арсыланың аңмәҗәнi пала тапты.
 20 Ол палазы сурады:
 «Мәнiң адам кәiда?»

- Әнәзi нәмә айтпады.
 Пәдә ұлчақтар оiноп жаттылар,
 пажа ұлчақ паза оiноп жатты;
 кұрөштұлар, урұштұлар; 23
 ол ұлчақтардың ончозын мөрөi алды,
 алардың тоны соҗып алды.
 Палдар айттылар:
 «Пiстiң тонысты соҗордо әрсiң;
 «андi жақшы пәттыр әр ползоң 30
 «адаңның кiнiпәң нәҗәрәк парбадың?»
 Ұлчақ айтты:
 «Тоныҗарды оiтто пәрәiн;
 «мәнiң адам кәiда тәп-жазыңар?
 «аидып пәрiҗәр!» тәдi. 35
 Ұлчақтар айтты:
 «сәнiң адаңды Әкi Мөс өлтүрiп салған.»
 Пажазы ұлчақ аны уға-җәлә
 әнәзiнә кәлдi, айтты:
 «Әнәм! әнәм!» тәдi, 40
 «адамды Әкi Мөс бштөп
 «өлтүрiп салды тәп уктұм;
 «сән мә әнәкәм нәҗә айтпадың?»
 «Ак поромды тудадым!» тәдi,
 «алтын әрiн әртәiдiм!» тәдi, 45
 «адам кiнiнәң нәкәiдiм!» тәдi.
 Әнәзi уілап айтты:
 «Калақ, калақ! палам!» тәдi,
 «кабырған каткалақ,
 «колжурұң тыңығалақ, 50
 «әр журтү ән калар,
 «әнәң уілап калар,
 «канәр парарзың палам?» тәдi.
 А, пө салдырбады,
 ак пороны тудұб-алды, 55

- алтын әріп әртәб-алды,
ар карағаи садағын салыныб-алды,
аттанып, жортын-чыкты;
сокпос пудүн соғыб-алды,
60 тартпас үзүн тартыб-алды,
ак пороны камчылаб-алды.
Ак пулуттұң алдыбыла,
көк пулуттұң ұстүбілә,
нарым өлөң наикылтаи,
65 пөдүнө өлөң пұђуітпөі,
судү төгүібөі жорғобыла
јұрұб-оттурдү,
салыб-оттурдү.
Пік түдү жабыс әдіп,
70 тәрәң судү таіғыс әдіп,
алтан түдү ажыб-оттурдү
ағын судү кәчп јұрдү.
Тоштү таіка јәліп чыкты.
Әкі Мөстың ак өрғөзүн
73 аілык јәрінәң көрүнүн турдү.
Әкі тұңөі паі чокур
чакызына пұлап-салған турұп-јатты.
Кән Пұдөі әкі тұңөі паі чокурдұң јанына
ак порозын пұлап-коіды;
80 әкі Мөстың аілына кіріб-оттурұп,
каја пағып көрзө
ак пороның кулағы
әкі тұңәі чокурдұң кулағынаң
ажынып турдү.
83 Сүрузұјар көрұб-ізә
кулаш крәлү артык турдү.
Кән Пұдөі кірді, әзәндаштї;
Әкі Мөс јаткан орундаң
тура јұђұрдї айтты:

«Кік ползо, тўктў полор!
«кіжі ползо, аттў полор!
«ады јолыңды аідып-пәр!
«Каідаң јұрғөн кіжізің?» тәді.
Кән Пұдөі айтты:
«Арсылан тәђән кіжінің ұлұмын!
«Кән Пұдөі тәђән мін әдәм.
«Алып ползо алыжайн! тәп,
«кулык ползо кұрөжөіп! тәп,
«јұрұп-јадым» тәді.
Анап аіда-ђәлә Кән Пұдөі
Әкі Мөстүң јака паштаң ала-коіды.
Әкі Мөс алыжып ок коіды.
Әкү алып тудұшты,
алты аі полды,
арка моінын тудұшты,
алты јыл полды,
јәңіліжәлбәі тудұшты;
јәтті јыл полды,
каттү ағаш какшала-бәрді,
кара јар казыла-бәрді,
турұлү кік турүн таштады,
тулұңду кадыт палазын таштады.
Кән Пұдөі јака паштаң туткан,
ак пулуттұң алдыбыла,
көк пулуттұң ұстүбілә,
тәңәрәнің коіныбыла
јалбак ташка јаба сокты.
Іт јалаір каны јок,
інәк јыдаір сөђү јок
полып калды.
Кән Пұдөі әкі Мөстүң каттын,
аімак јонын јұнадыб-алды,
ар јөжөзүн јұктөб-алды,

90

93

100

103

110

113

120

- аібырлұ малын аідаб-алды.
 125 «Адамның өчўн алдым» тәи
 «jәrlў кiжi jәрiнә,
 «сулұ кiжi сўна» тәи
 jаныб-идi.
 Ол jанып-kәlәlә
 130 ар улузўн jўнадыб-алды,
 алтан пайттал соктырды,
 jәрдәji улузўн jўнадыб-алды,
 jәттән пайттал соктырды.
 «Адамның өчўн алдым» тәи
 135 «Мөстаң jуртўм пайдым» тәи
 «аның кадын алдым» тәи
 тоi jазан турдў.
 Араjан көп iштiләр,
 алты аi полды.
 140 Короjон көп iштiләр,
 алты жыл полды.
 Конок әрткәнiн илбәдiләр,
 jаман иттiң куiружў
 jондобынча сәмiрдi;
 145 jаман кiжiнiң кулабы
 жоғолбынча сәмiрдi.
 Аiмактаң кәлjән кiжиләр
 аiлык jўрўп jандылар,
 рактаң кәлjән кiжиләр
 150 жылык jўрўп jандылар.
 Алар ары пәды,
 ман пәри кәдiм.

IV. Тарданак.

Тарданак кыра чәп-jат,
 jәттi паштў Jәлбәjән

- Тарданакка парып кәдi,
 Тарданакка айтты:
 «Тарданак, мәнiң кабыма кiрәзiң бә?» 5
 Тарданак: «Кiрбәi кәдәiн?» тәдi,
 Jәлбәjән Тарданакты кабына сўб-алды;
 Jәлбәjән аiлына jаныб-идi,
 jолдо уjуктаi-бәрдi,
 Jәлбәjән jәрдә уjуктаб-ijәlә 10
 Тарданак каптаң чыкты,
 кабына көп өлөң сўп-салды,
 оiтто барып кыразын чәп-jаттў;
 Jәлбәjән уjуктап турўб-алды;
 әмдi аiлына jанып кәдi. 15
 Jәлбәjәнiң палдары кәдi,
 кабып көрөлө айттылар:
 «Адам өлөң алып-кыләт, оiнорыс!
 Jәлбәjән айтты:
 «Кабымда өлөң әмәс, палам, 20
 «кабымда Тарданак әбәi, палам».
 Алып кәлjән кабын ачып көрдў,
 өлөң сўп салды,
 Тарданак jok полгон.
 Паза Тарданакка пәды. 25
 Тарданакка Jәлбәjән айтты:
 «Мәнiң кабыма кiрәзiң бә?» тәп
 «кiрбәi кәдәiн?» тәдi.
 Тарданакты кабына сўб-алды,
 аiлына jаныб-идi, 30
 аiлына jанып-kәjip
 кабын өрө пўлап салды.
 «Кәдi одунjа пыжарың сән?»
 «Пөкөн абышка пыжарым »
 Jәлбәjән одунjа пәды. 33
 Тарданак айтты,

- Jälбäğänñ палдарын айтты:
 «Jәнға jән сөн әдip пәрәин!
 «күчүғә кичинәк сөн әдip пәрәин!
 40 «мәни чәчүғәр! палдар» тәдi.
 Палдар уктүлар, сундүләр,
 Тарданақты чәчip салдылар.
 Тарданақ палдардың пажын кәзip,
 палдардың ончозын казанға салды,
 45 ончозын каинадып кәиды.
 Палдардың пажын орунға салып
 әмдi jәрдә оро касты.
 Әмдi Jälбәğән одунүн алып кәlip
 жанып кәлдi.
 50 Казанда каинадып салған әттi көрдү,
 әттi көрүп айтты:
 «Палдарым jакшы турбаi!
 «Тарданақты өлтүрүп
 «каинадып салған jакшы турбаi!»
 55 Казандағы әттi чәрып jидi,
 Jигән киндә айтты:
 «Палдар туралып әт jигәр!»
 Палдар унчукпас.
 Jälбәğән паза кычырды:
 60 «Палдар туралып әт jигәр!»
 Палдар турбас унчукпас.
 Jälбәğән туралды, орунға пәды;
 палдардың тонын ачыб-идi,
 полчок пажы толанып кәлдi.
 65 «Пу кәитi пу?» тәдi,
 казанға пәды.
 Казандағы әттi көрдү,
 палдардың әттi тұлүп салды.
 Уила-бәрди, айтты:
 70 «Тарданақ кәидә пәды?» тәдi.

Тарданақ тышкары айтты:
 «Одун алып-жадым.»
 Jälбәğән тышкары чыкты,
 Тарданақ тышкары jок.
 Jälбәğән тышкары сурады: 75
 «Тарданақ кәидә әдәң?» тәдi.
 Тарданақ аилдың ичинәң кычырды:
 «Казаның алтына от салып жадым.»
 Jälбәğән үйгө кipип кәлдi.
 Тарданақ андә jок полды. 80
 Jälбәğән паза кычырды:
 «Тарданақ кәидә пәды?»
 Тарданақ тышкары айтты:
 «Тышкары одун алып-жадым.»
 Jälбәğән jүрөгүндө сурады; 85
 «Тарданақ канаip тышкары чыкты?
 «көрүимөс тышкары чыгып-jат.»
 Пәдрәдi, пәдрәдi,
 оттың жанында
 оро казып салған көрдү. 90
 Jälбәğән ороғо кipидi,
 кабыртазы патпады;
 Тарданақ катшығаi үйгө кipип
 Jälбәğәнñ жанына кәлдi,
 үстүнә үзү каинап-турған казанды 95
 әт, мин урүп салды,
 Jälбәğән өлүб-идi.
 Тарданақ әмдi оитто парды;
 кыразын чап кipиб-идi.

V. Тактабаи Мәрған.

Уч улду обобон аңмаған
 олзо паи полды,

- әмді жоктү полды.
«Канап ұлдарым кіжі полор?»
- 5 Адазы уілап айтты.
Ұлдарын кычырды аларға айтты:
«Ұч ұлұм ұч пашка тудұң пажына парығар!
«Ұч пашка тұш тужөп кәліғар!»
Ұч ұлұ пәды,
- 10 ұч пашка тудұң пажына пәды.
Јан ұлұ әртән јанып кәлді,
Јан ұлұнаң адазы сурады:
«Нә тұш тужөдұң, палам?»
Јан ұл айтты:
- 15 «Олзоғыдаң он артык
«паі улып турұс» тәді.
Ортон ұлұ тұштә кәлді,
ортон ұлұнаң адазы сурады:
«Нә тұш тужөдұң, палам?»
- 20 Ортон ұл айтты:
«Олзоғыдаң он артык
«паі улып турұс!» тәді.
Кұчұ ұлұ іңірді кәлді,
кұчұ ұлұнаң адазы сурады:
- 25 «Нә тұш тужөдұң, палам?»
Кұчұ ұлұ айтты:
«Арғазы јок! Арғазы јок!»
«Јоктү кіжі улып турұс!»
«адам, әнәм арык тә полды,
- 30 «аілдың ортозына пазып
«сала-бәрәт! тәді,
«әкі акым әкі әл пөрұ полды,
«әкіләзі тұға пазып
«сала-бәрәт!» тәді;
- 35 «уң јаныма кұн чалып-турат,
«сол јаныма аі чалып-турат,

«маң дајыма чөлбөн тп-турат.»
Тәп айтты.
Адазы јан ұлдарға айтты:
«Пу таңмалұнұ өлтұрұп
«канын әккәліп-пәріғар!
Пајағы әкі јан ұлұ
пір ајак тудұнұп алды,
ачызын әкі акызы јәдәніб-алып,
тышқары алып-пәды.
Пір сары іт ачп-пәды.
Ачы акызына айтты:
«Әкі акым мәп өлтұрұрғө
«нә кәрәк санап-јазыңар?
«нә туза сләрғә полор?
«пу сары ітгі өлтұрұғөр!
«канын ашпарып адамға пәріғар!»
Аідып уіла-бәрді,
әкі акызына пажырды.
Әкі акы айтты:
«Аның сөзү чын!» тәді,
анді тәйлә сары ітгі өлтұрұлөр,
канын ашпарып адазына пәрдиләр.
Іттің каны аттінаң таттұ полды.
Адазы ічіб-іді.
Адазы сурады:
«Паза парба?» тәді.
«Паза јок» ұлдар айтты.
Кічпәк қарындаш уіла-бәрді;
уіла-бәріп јұрұб-іді.
Пастыла пасты,
пастыла пасты;
пазып салыб-оттурза,
«Пу нәмә калтырады?» тәйлә
көрдұ, көрдұ, нәмә јок;

40

45

50

55

60

65

70

- Паза назып пазып салыб-іді,
абралу ат кәліп жатты,
калтырадып кәліп жатты,
көрөр ползо jok.
- 75 Паза пұлуһиң кәлә,
паза нәмә көрбөдү,
пожының ұжө сөгү
калтырап жаткан көрдү.
Пожының әді сраі jok полды,
- 80 пожы арык полды,
пожының ұжө сөгү калтырашты.
Пазып салыб-іді;
пазып олтурса
алтында пір ала турған
- 83 көрүп пәды,
кіріп пасса
казанда әт каінадып коіфон
көрдү, көрдү,
кіжі jok полды.
- 90 Орунда пір аңмәһән жадып жат,
пір өбөһөн жадып жат,
әкіләзі көзү jok.
Ұлчак пір полчак әт,
пір чөчү мін
- 93 казандаң чәрып алып жіді;
әт, мін жіһәндә
аілдың улазына жадыб-алды,
көрүп жадыпла жатты;
жүрөһүндө санады:
- 100 «Канаіп көзү жатпәс кіжі,
канаіп әтгі чәрып жір».
Өбөһөн каілаб-іді:
«Алтын төпшү кунунө салыл!
«алтын ажек кунунө салыл!»

- Өбөһөн айтканда;
казандағы әт кунунө чәрылды.
Өбөһөн аңмәһән жәдінәйб-алып
турүп кәлдi,
төпшүдөһі әтгі жіді.
Әбәш жіһән кіндә
өбөһөн аідыпла айтты:
«А! аңмәһән! аңмәһән!
«пу әткә нә жыт кірдi?»
Аңмәһән аітыпла айтты:
«Нә жыт кірһән,
«тә мән пұлбөс;
«јәс кармағын тартып
«нә кірһәнн көрбілі!» тәді.
Өбөһөн туралып
үідө айландра јәс кармағын
тартып, тартыб-алды.
Па ұлчактың әдәһінәң
кармағы ілінді.
Аңмәһән өбөһөн әкіләзі
әмді ұлчакты тутуб-алды.
Аңмәһән өбөһөн айтты:
«Пу канді кіжі кәліп-јатты пу?»
тәп сурадылар.
Ұлчак айтты:
«Адам jok! — аңам jok!
«кара жаңыс өскүс кіжі әдәм,
«көзү jokko
«көс полоін тәп,
«пудү jokko
«пут полоін тәп,
«әмді жүрһөн әдәм» тәді.
Аңмәһән өбөһөн айттылар:
«Айткажын піскә пала пол!»
- 103
110
115
120
125
130
135

- Пајағы ұлчак «Жакшы» тап
 140 аңмаңған, обобонның палазы полып
 жүрүп жүрүб-іді.
 Обобон адазы полды,
 аңмаңған аңазы полды.
 Күнүнә салылар төпшү
 143 амді кәрәк jok полды,
 күнүнә чарылар ат
 амді кәрәк jok полды.
 Пајағы ұлчак
 ағыш сөн әдіп алды,
 150 ағыш ја әдіп алды,
 аңдап парып жүрүб-іді.
 Ағыш ја сөнбыла
 аң адыб-алды,
 әдін інінә жүктөнүб-алды;
 153 әккәліп жүрдү ұжүнө.
 Паза аңдап пәды,
 паза аң адыб-алды,
 паза аңдың әдін жүктөнүб-алып
 паза алып жанып-кәлді.
 160 «Жаңыс аттү ползом кәдат!
 «јају жүрөрүө күч!» тәді,
 «аң адарға ползом
 «аткан аңымның әді
 «жәрға жыдып жат,
 163 «јају жүктөнөрүө ползом
 «інім палү польш-жат.»
 Анап аїда-ғәлә
 паза аңдап пәды,
 паза аң адыб-іді
 170 жүктөнүб-алып жанып кәлді.
 Аїлына жәттї,
 тышкары тәмір тәрәктә

- алтын әрлү
 алтын ұғондү
 тәмір поро ат пұлап коїфон: 173
 тәмір тәрәктә аїландра пазып
 чачып турған көрдү.
 Кара аїаңдә jölöp koїфон
 кара ортокшун сәдак
 jölöp koїфон көрүп-салды. 180
 Ұлчак жүрөрүңдә сурады:
 «Канді алып кулықтың
 «ады сәдағы полбоғої?»
 Ұғо кірә-ғонып кәлді.
 Ұлчак адазына айтты: 183
 «А ачам! ачам!
 «Канді алып кулықтың
 «ады сәдағы полды пу?» тәді.
 Адазы айтты:
 «А палам! палам! 190
 «Олзоғы мәнің жіт чағымдағы
 «мәнің ат сәдағым әбәї, палам.
 «Палам, амді аңдап жүрүп
 «јају пады тап,
 «палам мінгін! тап, 193
 «әккәліп пұлап коїфон әбәї!»
 Ұл укканда полбоды,
 чыға жүрдү тәрәккә,
 тәмір тәрәктәғі,
 тәмір поро ат мінб-алды, 200
 ары жәлді,
 мәї жәлді,
 тәңәрәнің тозунү жәрға тұштү,
 жәрдің тозунү тәңарә чыкты,
 әккәліп пұлап коїды, 203
 тәмір тәрәккә пұлап коїды,

- тәмір поро ат пулап коіфон
тәмір тәрәктә айландра пасты.
Үлчак јұғһо кирді,
210 курсактаныб-алды.
Өбөһөн айтты:
«Кўн падажы јәр
«сўрўкөі јән јол нар полор;
«ол јолбыла парба, палам!
215 «кўн чығыжы јәр аңдап јўр!»
Үл өбөһөнўң сөзўн уға-һәләлә
кара ортакшун сәдакты
курчаныб-алды,
кара ортокшун ўлдўнў
220 курланып алды,
тәмір тәрәктә пұлаған
тәмір поро атты
миніб-алды.
Ол атты миніб-алала
225 үлчак јўрөһўндә айтты:
«Пу һәкәрәктў мәһи
«кўн падыжы јәр парба! тәп
«аитты пу?» тәдї;
«аднакы мыпың малы,
230 «акказы, әлї, јоны мыһәр полор?
«Парып көрһөн кижі каідат?» тәдї.
Үл әмдї јўрўһә идї
кўн падыжы јәр каза тўшкөн
кара јолбыла ўрўһә идї.
235 Тәңәрәһиң тозунў јәрһә тўштў,
јәрдїң тозунў тәңәрә чыкты,
кыш полһонын
јаказы курўдән пўлдў,
јаі полһонын
240 јарды изіһән пўлдў;

- јўрўһә идї ўл,
јўрўһә идї.
Арыскан тўдў
ажып парала
тәмір поро ат оитго јана маңтады. 245
Үл аттаң сурады:
«Нәһи пўлдўң?» тәдї,
«нәһи пўлдўң адым?» тәдї,
«нәһи пўлдўң?» тәдї,
«нәһи пўлдўң адым?» тәдї, 250
«тәмір поро адым
«нәһи көрдўң?» тәдї.
Ат айтты:
«Ә јәткәрдің поһыпа тўрчә ползөк
алдрарға санаб-ібәи каитўс?» 255
Үл паза сурады:
«Нәһи көрдўң адым?» тәдї.
Үлға ат айтты:
«Төмөн көрчї!» тәдї,
«өрө көрчї!» тәдї. 260
Үл төмөн, өрө көрдў,
үл көрўп ползо,
ўстў әрдін
тәңәрә кармап кәлп јат,
алты әрдін 265
јәр кармап кәлп јат,
Кәр Јутпа турўп-јаткан
көрўп-салды ўл.
«Арға һә полор?» тәлә,
«арға јок полор» тәлә 270
тәмір поро адын
поро кәрча әдп,
ары сїкідї,
мәи сїкідї.

- 275 Тәмір поро адын
поро карча әдіп
тәңәрә өрө учұрұб-іді.
Ұл поҗы
аттың поғы полып
- 280 жүрҗә толаныб-іді.
Кадү алып кәліп
карманына кадү сүб-алып
Кәр-Јутпаның ұзұна кірә-ғонды.
Ұл кадү алып
- 285 алты әрдін жүрҗә жапшыра.
Алты әрдін кадүбыла кадады.
Ұл кадү алып
ұстҗ әрдін тәңәрә жапшыра.
Ұстҗ әрдін кадүбыла кадаі алала
- 290 Кәр Јутпа айтты:
«Акыр! акыр! тәді,
«канді учкан нәмә
«мәнің ұзумдү кадады? тәді;
«сән әбәш пождып пәр!
- 295 «сөзүм аідаін! тәді.
Ұл әбәш пождып пәрді.
Кәр Јутпа айтты:
«Карын јүмдү алып
«курчаныб-ал! тәді;
- 300 «мәнің ічмдә
«мөңүн каҗырчак пар полор,
«мөңүн каҗырчактың ічіндә
«алтын каҗырчак пар полор,
«алтын каҗырчактың ічіндә
- 305 «кумыш каҗырчак пар полор,
«кумыш каҗырчакты ал!» тәді;
«ол каҗырчакты алып
«аны сұт көлҗө ташта! тәді.

- Ұл әмді Кәр Јутпаның ұзұна кірді,
алты әрдін жүрҗә жапшыра кадады, 310
ұстҗ әрдін тәңәрә жапшыра кадады,
Кәр Јутпаның ічін јара тәп салды.
Кәр Јутпаның ічін јара тәпкән кіндә
канчы ајок мал чығып кәлді,
канчы әл, јон, улус чығып кәлді, 315
канчы акча, јөжҗ чығып кәлді.
Ончо уілажып,
ончо сыктажып
Кәр Јутпаның ічінәң чығып кәлді.
Кәзәк кижі айтты: 320
«Јолу жүрҗә јүрҗөі әдәм,
«сөк жүрҗә чыктым мінә.»
Кәзәк кижі айтты:
«Канді ак санәлү кижі
«кара тұндәң пісті чығарып алды? 325
«канді ак санәлү кижі
«јарык кұн піскә көрҗүзҗп салды?»
Әмді паја ұл
Кәр Јутпаның карып јүдү алып
тәмір тәрәккә ороі таштады, 330
тәмір тәрәк ончо кұйдҗ.
Кәр Јутпаның ічә кардын
сұткөлҗө таштады,
сұткөл ончо сөлды.
Мөңүн каҗырчакты отты, тәптї, 335
мөңүн каҗырчактың ічіндә
алтын каҗырчак полды,
алтын каҗырчакты отты, тәптї,
алтын каҗырчактың ічіндә
кумыш каҗырчак полды, 340
кумыш каҗырчакты отты, тәптї,
кумыш каҗырчактың ічіндә

- түңөң ак пылат полды;
түнтү ұлчақ алды,
345 кармағына сүп салды.
Қабырчақтаң көп ақча чықты.
Ай, жонын ұлчақ алды,
«р жөжүн, ақ чазын алды,
ак малын алтына айдан алын
350 жанып жүрүб-дї.
Ұл әмді озолоп жанып кәлдї.
Айлында аңмаңған өбөңөн уруктап-жатты.
Ұлчақ пә карманындағы сүп салған
ак платты чәчп көрдү.
355 Ак платтың ічіндә
аңмаңғаның өбөңөнің ақудан
ақу көзү түй салған полды.
Ұл аңмаңғаның көзүн
алаканыбыла айтп салды,
360 ұл өбөңөнің көзүн
алаканыбыла айтп салды;
ұл оттың жанына
подаштап оттурүп коиды,
таң кулап оттурүп коиды.
365 Әмді аңмаңған өбөңөн тура жүрүн кәлдї,
әкіләзі тура жүрүн кәлдї,
көзү сұрүкөі жарық полған,
көзү сұрүкөі жақшы полған
үлдү көрдү, үлдү көрөлд
370 уң колынаң өбөңөн туттү,
сол колынаң аңмаңған туттү,
үлдү өкшөндү.
Тышкары чыға жүрө
тышкары уж, малы, ай, жоны
375 тышкары ончо турған.
Аңмаңған өбөңөн сұрүкөі сүндү,

- әкіләзі үйбө кірә-жонып кәлдї,
әкі колтуктаң үлдү колтуктады.
«Ардан артық
«әр улып туржүн! 380
«Кіжідан артық
«кіжі улып туржүн!
«мәнің күлбадым алазың ма?»
Өбөңөн айтты.
«Алады» ұл айтты. 385
Өбөңөн туралды,
өбөңөн сілкінді,
арсыл ажу полды.
«Көрдүн мә, палам!» тәдї.
«Көрдүм, өбөңөн» тәдї. 390
Паза сілкінді өбөңөн,
ал пөрү полды.
«Көрдүн мә, палам?» тәдї.
«Көрдүм, өбөңөн?» тәдї.
Паза сілкінді өбөңөн, 395
казыл түйкү полды,
казыл түйкү улып
ары жалдї,
мәі жалдї.
«Көрдүн мә, палам?» тәдї. 400
«Көрдүм, өбөңөн» тәдї.
Паза сілкінді өбөңөн.
Поро карча полды,
поро карча улып
ары уштү 405
мәі уштү.
«Көрдүн мә, палам?» тәдї.
«Көрдүм, өбөңөн» тәдї.
Паза сілкінді өбөңөн,
такты жабалү Тастаракai, 410

- пажы кодурлү Тастаракаі
польш жүрдү.
«Көрдүң ма, палам» тәді.
Көрдүм, өбөңөн» үл айтты.
- 415 Паза сілкінді өбөңөн,
әкі айры пүштү,
кара торко чачактү,
кара торко тондү,
тәмір поро аттү
- 420 Тәктәбәі Мәрһән полды,
сүбөзүн тајанған ар полды.
Әмді үл өбөңөндү айтты:
«Анаһи кижі аладым».
Өбөңөн айтты: «Појы пүлһөізүң ја!» тәді.
- 425 Әмді үл Тәктәбәі Мәрһән полын
Аі Кәңә тәмәчән жүрдү.
Парын жасса
јол ортозына јәдб-алала
јәтті јәрән аттү
- 430 јәтті јаізаң парын јатканын
көрүп салды,
көрүп салала
такы јабәлү Тастаракаі,
тулак тондү Тастаракаі
- 435 күлүб-алды.
Такы јабәзын Тастаракаі
тарс камчылаб-алды,
такы јабәзын Тастаракаі
талбаңдашы маңтатты,
јәтті јаізаңды јәдішіп пәды.
- 440 Јәтті јаізаң Тастаракаіға айтты:
«Тастаракаі! каіда парын јазың.»
Тастаракаі айтты:
«А тәһинә!» тәді,

- «јакшының жүрһөнүнө
«јаман кижі жүрбөспө?»
Јүрүңлә іді, жүрүңлә іді,
јәтті јаізаңды әчб-алды.
Јәтті јәрән ат јәләлә
Тастаракаідың такы јабәзы
талбаңдап маңтады.
Јүрүңлә іді, жүрүңлә іді,
Аі Кәңә пәды,
Аі Кәңә јәтті.
Јәтті јаізаң јәрһә чәжіп
үіһө кірб-оттурдү.
Тастаракаі такы јабәзынаң тужүп
паза Аі Кәның үжүңә кирді.
Јәтті јаізаңдың киннә оттурүп коіды.
Јәтті јаізаң пашка јәрдә оттурдү.
Аі Кәң алтын чара алды,
алтын чарә чәһән урүб-іді,
јәтті јаізаңға пәрді,
јәтті јаізаң әбәш, әбәш амзаб-алды.
Аі Кәң пашка ајак алды,
пашка ајакка чәһән урүб-іді,
Тастаракаіға пәрді,
Тастаракаі опчозын ічб-алды,
ајағын өрө таштады.
Аі Кәң сурады:
«Нә кәрәк сләр кәлді?»
Јаізаңдар айтты:
«Сәнің ортон каракчы палаңды
«алаһи тәп кудалап кәлдик.»
Тастаракаі айтты:
«Мән паза кудалап жүрүп јадым.»
Аі Кәң айтты:
«Көрөһи» тәп айтты.
- 445
- 450
- 455
- 460
- 465
- 470
- 475

- Аi Кāның ортон каракчы палазы
 480 жас тумчуктү аңмаңғанді
 үйбө алып кәлдi.
 Жас тумчуктү аңмаңғанға айтты:
 «Жәтти жаизаң куда лап кәлған,
 «жәтти жаизаңды аяқтап кәл,
 485 «кажызы јакшы әр полып-јаткан.»
 Аңмаңған пәды,
 алаға кіріп-пәды,
 жәтти жаизаңды көрдү.
 Жас тумчуктү аңмаңған
 490 ары «кукан» әдіп,
 мәi «кукан» әдіп,
 аяқтап көрөлө оттурдү,
 ары чығып пәды.
 Аi Кāның ортон палазы:
 495 «Кажызы јакшы әр?» тәп,
 «кажызы жаизаңдың артык?» тәп сурады.
 Жас тумчуктү аңмаңған айтты:
 «Жәтти жаизаңның ончозы јаман,
 «јаңыс Тастаракаi јакшы кижі» тәдi,
 500 «јаңыс Тастаракаi күлғазындү» тәдi.
 Аi Кāн Күн Кāнға аттанарға санады.
 Аi Кāн адына мұндү,
 жәтти жаизаң јәрән адына мұндү,
 Күн Кāнға тәмәчәп јұрдү.
 505 Такы јабәлу Тастаракаi
 такы јабәзын
 тарс камчылаб-алды,
 талбаңдадып маңтатты.
 Жәтти жаизаң аны көрөлө айтты:
 510 «Тастаракаi, ә, Тастаракаi,
 «токто! токто! токто!»
 «такы јабәң арып өлөр!»

- жәтти жаизаң јұрұпә ідi,
 такы јабәлу Тастаракаi
 талбаңдадып маңтадып јұрдү. 513
 Јәр ортозын жәтти;
 јәр ортозын јәдәлә
 Аi Кāн мәләјін таппады,
 Аi Кāн жәтти жаизаңға айтты:
 «Чө! алтын мәләјимдi уңтүп салдым,
 520 «ол мәләидi әккәлiп-пәрған кижә
 «ортон каракчы паламды
 «ол кижә пәрәр әдәм» тәдi.
 Жәтти жаизаң јанып маңтады,
 жәтти жаизаң јәрғә чәжіп маңтады, 525
 такы јабәлу Тастаракаi
 талбаңдадып маңтатты јабәзын
 жәтти жаизаңдың кинiнә маңтады.
 Жәтти жаизаң катқырды:
 «Тастаракаi ә! Тастаракаi!
 530 «токто! токто! Тастаракаi!
 «такы јабәң арып парар! тәдi.
 Јұрұпә ідi, јұрұпә ідi
 такы јабәлу Тастаракаi
 жәтти жаизаңды жәтiшпәi 535
 кинiнә рәк јада калды.
 Такы јабәлу Тастаракаi сiкiндi,
 поро карчә полып күлүб-алды,
 поро карчә полып суңғи учүб-идi.
 Аi Кāның аiлына јәдiп прәдала 540
 такы јабәлу Тастаракаi полып
 талбаңдадып маңтадып пәды,
 аттың үстүнән кычырды,
 Аi Кāның ортон палазын кычырды.
 Кыс чығып кәлдi.
 545 Кыс: «Нә кәрәк кәлдiң?» тәдi.

- «Адаң алтын мәләјін уңтұн калды,
«адаңның мәләјін пәр!» тәді.
Кыс айтты:
- 530 «Алтын мәләјін пәрбәссім,
«адам нәкәрәктү
«јаман кижі сәні іја-бәрбәс?
«јәтти јаизаң нә кәрәк іја-бәрбәс?»
Үл айтты: «Мәләиді пәрбәс!»
- 535 «Јок сә мәләі пәрбәс!» кыс айтты.
Үл айтты: «Ма көзөрлөйдү!
Көзөрлөйдү, көзөрлөйдү,
Тастаракаібыла ортон палазы
көзөрлөйдү, көзөрлөйдү,
- 560 Тастаракаідың такы јабазын
ортон каракчы пала алып коіды.
Көзөрлөйдү, көзөрлөйдү,
Тастаракаідың тулак тонұн
ортон каракчы пала алып коіды.
- 565 Көзөрлөйдү, көзөрлөйдү,
Тастаракаідың ончо појын
ортон каракчы пала алып коіды.
Ортон пала чыкты,
паза көзөрлөйдү,
- 570 Тастаракаі чыкты,
паза көзөрлөйдү.
Тастаракаі јабазын алды,
паза көзөрлөйдү,
Тастаракаі тулак тонын алды,
- 575 паза көзөрлөйдү,
Тастаракаі ортон паланы алды,
паза көзөрлөйдү,
Тастаракаі Аі Каның појын алды,
паза көзөрлөйдү,
- 580 Тастаракаі алтын мәләјін алды.

Аі Каның ортон палазы айтты:
«Сән нә кәрәк мынді полдың,
«сәндә кұлғазын пар ошкош.»
Тастаракаі айтты:
«Кұлғазын јок» тәді. 585
Ортон каракчы пала айтты:
«Јок! кұлғазын көрөін!» тәді.
Тастаракаі: «ја» тәді,
Тастаракаі сілкінді,
арсул ају полды; 590
кыс јүктап кәлді,
кулағының пажын каічылаб-алды.
Паза сілкінді,
әл пөрү полды;
кыс јүктап кәлді, 595
арказының тўғұнаң каічылаб-алды.
Паза сілкінді,
кызыл тўлкү польш
ары јәлді,
мәі јәлді, 600
кыс јүктап кәлді,
куіруғұнан пажынаң каічылаб-алды.
Паза сілкінді,
поро карча польш
ары уштү, 605
мәі уштү,
кыс јүктап кәлді,
канадының пажынаң каічылаб-алды.
Паза сілкінді,
әкі аіры пұштү, 610
кара торко чачактү,
кара торко тондү,
тәмір поро аттү
Тәктәбаі Мәрһән кұлуб-алды,

- 615 сўббзўн тажанған турўб-алды.
Кыс жүктап кәлдї.
Кара торко чачағының
пажынаң каічылаб-алды.
Паза сілкінді.
- 620 Такы жабалў,
тулак тондў,
пажы кодурлў
Тастаракаі кўлўб-алды.
Кыс жүктап кәлдї,
- 625 пажының кобынаң кодорып алды,
торо платка ончозын тўб-алды,
алтын мәләйді алып-пәрдї.
«Әрім польш-тырзың» тәдї.
Тастаракаі жүрўб-ідї,
- 630 әбәш парыш жадала
поро карчә польш кўлуб-алды,
чуңўп учўб-ідї.
Жәттї жаізаң рак парбады,
Тастаракаі польш кўлуб-алды.
- 635 Әкі алтын мәләйді
моінына ашра салыб-алды,
жәттї жаізаңға удра кәлдї.
Жәттї жаізаң айтты:
«Аттаң» тәдї,
- 640 «Тастаракаі кәлдї!
«әкі мәләйді пәрўн піскә!»
Әкі мәләйді әкі пашка жаізаң
пылап алып коіды,
аттарын маңтатты,
- 645 Аі Кәнға жүрўб-ідї.
Аі Кәнға жәтїжїп парды.
Әкі жаізаң
әкі пашка мәләйді

- Аі Кәнға пәрдї.
Жәттї жаізаңбыла Аі Кән жәлдї. 630
Такы жабалў Тастаракаі
талбаңдадыш маңтадыш жүрдў.
Жүрўплә-ідї, жүрўплә-ідї.
Такы жабалў Тастаракаі,
тулак тондў Тастаракаі 635
поро карчә польш кўлуб-алды,
учўб-ідї, учўб-ідї,
Кўн Кәнның айлына жәттї.
Кўн Кәнның айлына жәдәлә.
тўнўўўна оттурўп коіды, 660
тыңдап оттурўп коіды.
Кўн Кән уілады,
Кўн Кәнның катгы уілады,
Кўн Кән кадытпыла каілады:
«Аі Кән жәттї жаізаңбыла 665
«айлыма кәлїп жадыры,
«жўлап кәлїп жадыры;
«арғазы нә полор?
«Уідў, малды, акчаны,
«ончо өлөң кб әдїп салалы! 670
«Пу жаңыс палабысты
«поро кучўжак әдїп салалы!
«әкі погығыс арык тб польш
«пазып жүрөлі!» тәдї.
Поро карчә тўнўктә оттурўп 675
пу әрмәктї уғўп салды.
Ойтто жана чуңўп уштў.
Жәрўә чәжїп парыш-жаткан
жәттї жаізаңды көрўп салды.
Алардың кінїнә парыш 680
Тастаракаі ойтто польш
такы жабазын

- талбаңдадып маңтатты.
 Такы жабалұ Тастаракаі,
 683 тулак тондұ Тастаракаі
 тарс камчылаб-алды,
 такы жабазын камчылаб-алды.
 Алтын көлбө жәдip кәлді.
 Алтын көлдү кәчәржә
 690 Аі Кән жәтти жаізаңбыла жакалап парды,
 кәчү жәрді таппады,
 өрө жортты,
 төмөн жортты,
 кәчү жәрді таппады.
 693 Тулак тондұ Тастаракаі
 такы жабазын камчылады.
 Аі Канды жәдініб-альп
 алтын көлдү кәчіб-алды.
 Жәтти жаізаң кычырды:
 700 «Калак! Калак! Тастаракаі!
 «кәнысты сал! Тастаракаі!
 «кәнысты өлтүрдүң! Тастаракаі.»
 Тастаракаі кәчip чыкты.
 Алтын көлдүң тәрәңі
 703 аттың тізәзінә полды.
 Тастаракаідың кәчip чыккан жәрінәң
 жәтти жаізаң кәчip чыкты.
 Жүрүплә-іді жүрүплә-іді,
 Күн Кәнға жәдip кәлді,
 710 Күн Кәның журтұ ын калған.
 Жәтти жаізаң: «Чө» тәді,
 «жү жүлап парған, тәді,
 «аш нәмә jok жада-калған,
 «жә кәдәр?» тәділәр,
 713 «жанарға кәрәк» тәділәр.
 Тастаракаі әмді кабын алды,

- өлөңдү, көнү ончо кабына сүб-алды.
 Жәтти жаізаң каткырып айтты:
 «Өлөңү көнү кәдаттан Тастаракаі?»
 Кабын ағышпыла жырта саібылады. 720
 Тастаракаі Аі Кәнға пажырып айтты:
 «А калак! калак! кәным!
 «мәнің кабын ағышпыла жырта саібылат.
 «Мә улышкын кәным!
 Жәтти жаізаңға айтты кән: 723
 «Сләр нә кәрәк Тастаракаідың кабын
 «ағышпыла жырта сајып жаыңар?
 «Сарјү, курут кабына сүп-пәрәр!»
 Сүп пәрді кабына сарјү, курут,
 Тастаракаі сүнүп пажырды. 730
 Тулак тондұ Тастаракаі,
 такы жабалұ Тастаракаі
 айлдың ортозында турған
 арык төнү әмді тудүб-алды,
 поро кучуакты тудүб-алды, 733
 кучуакты карманына сүп салды,
 әкі өлөңдү, көлү кабын
 әкі арык төгө коштоб-алды;
 әмді жанып жүрүб-іді,
 жүрүплә-іді, жүрүплә-іді; 740
 Аі Кәның аілына журтұна
 алар жәдip кәділәр.
 Алтон пәйттал өлтүрдү,
 тоі жазап оттурдү,
 жәттан пәйттал өлтүрдү,
 тоі жазап оттурдү. 743
 Казылү кабырғаны Аі Кән алды,
 казылү кабырғаны палазына пәрді.
 «А ортон каракчы палам! тәді,
 «әмді мәләі пәрған кижині 750

- «казылӯ кабырҗабыла сок!»
 Јәтти јаизаң, јәттиләзин
 јәдинің әккәліп пәрді.
 Ортон каракчы палазы
 755 пірӯзін-дә сокпоі салды.
 «Пу нәмә пу?» Кән сурады,
 «өскө јон улуста полор пу?»
 Јон улустә әккәліп пәрді.
 Ортон каракчы палазы
 760 пірӯзін-дә сокпоі салды.
 «Пу нә мынді?» Кән сурады.
 Әмді жаңыс Тастаракаі калды.
 Тастаракаіды әккәліп пәрді,
 Тастаракаідың пажын кыс сокты,
 765 казылӯ кабырҗабыла сокты,
 казылӯ кабырҗаны Тастаракаі јиді.
 «Палам әндәді» Аі Кән тәді,
 паза паитталды өлтүрдү,
 казылӯ кабырҗаны палазына пәрді,
 770 јәтти јаизаң әккәліп пәрді,
 паза пірӯзін-дә сокпоі салды.
 «Пу нә мынді полды? Аі Кән айтты.
 «Јә көрөін!» тәді.
 Јон улустә әккәліп пәрді,
 775 паза ортон палазы сокпоі салды,
 паза жаңыс Тастаракаі калды.
 «Јә Тастаракаіды әккәліп пәрәр!»
 Тастаракаіды әккәліп пәрді.
 Ортон каракчы палазы
 780 Тастаракаіды паза сокты,
 Тастаракаі кабырҗаны паза јиді.
 Аі Кән чӯлдады, айтты:
 «Өлөң үі әдip пәрїҗәр!»
 Чӯлдап ары пәды,

- чӯлдап мәі кәлді. 785
 Ортон каракчы пала кычырды:
 «Ача мәі көр!» тәді.
 Адазы көрбөдү.
 Ортон каракчы пала паза кычырды:
 «Ача мәі көр!» тәді. 790
 Адазы көрбөдү.
 Ортон каракчы пала паза кычырды:
 «Ача жаңызыла көрҗүн!» тәді.
 Адазы әбәш көрдү.
 Пала торко платты чығарды,
 795 пу платты адазын јар таштады.
 Адазы альп, чәчip көрдү,
 адазы чәчip көрзө,
 ајудүн кулағынаң
 каічылаб-алҗан пар полды,
 800 пөрүнүн арказының тўҗуноң
 каічылаб-алҗан пар полды,
 тўлкүнүн куіруҗунаң
 каічылаб-алҗан пар полды,
 поро карчаның канадының пажынаң
 805 каічылаб-алҗан пар полды,
 Тастаракаідың пажының коҗынаң
 кодорыб-алҗан пар полды.
 Аі Кән айтты:
 «Тастаракаі мында кәлзін! тәді.
 810 Тастаракаіды әккәліп пәрді.
 Аі Кән айтты:
 «Ә Тастаракаі!
 «канді кижізің?
 «күл! көрөін!» тәді.
 815 Тастаракаі айтты:
 «Аі Кән! канаip күларым мән?» тәді.
 «Күлҗүн! күлҗүн!» кән айтты.

- Тастаракаі сілкінді,
820 арсыл ају полды;
кулағының пажынан
каічылап салғанын көрөлө
Аі Кән «м» тәді.
Паза сілкінді,
825 әл пөрұ полды,
арказының тұғұнның
каічылап салғанын кән көрдү.
Паза сілкінді,
кызыл тұлкы улып
830 ары жалді,
мәі жалді.
Аі Кән көрөр ползо
куіруғұның пажынаң
каічылаб-алғанын көрұп салды.
835 Паза сілкінді,
поро карча улып күлдү,
ары уштү,
мәі уштү.
Аі Кән көрөр ползо
840 канадының пажының
каічылаб-алғанын көрұп салды.
Паза сілкінді,
такты жабалү,
тулак тондү,
845 пажы кодурлү
Тастаракаі улып күлдү.
Пажының кобынаң
паза кодорыб-алғанын Аі Кән көрдү.
Паза сілкінді,
850 кара торко тондү,
кара торко чачактү,
әкі аіры пұштү,

- тәмір поро аттү
Тәктәбаі Мәрған полды,
сұббзұн тајанып,
855 әрдәң әр улып
турұп коіды.
Аі Кән көрөр ползо
чачағының пажынаң
каічылаб-алғанын
860 Аі Кән көрұп салды.
Аі Кән айтты:
«Жә нәкәрактү
«жакшы појың жаман улып-јұрзұң?»
«Әмді күлба!
865 «әмді Тәктәбаі Мәрған улып!»
Ак кіспілә аіл туттү,
кунајын пайттал өлтүрұп тоі сокты,
ортон каракчы палазын
тәмір поро аттү
870 Тәктәбаі Мәрғанға
кадыт әдіп пәріп салды.
Тәктәбаі Мәрған
карманындағы поро кучујакты
ары әкчәді,
875 мәі әкчәді.
Кұн Кәның палазы полды.
Арык әкі тәнү
ары әкчәді,
мәі әкчәді,
880 Кұн Кән әрлү катты полды.
Каптағы өлөңдү көнү
ары сілкіді,
мәі сілкіді,
ар јөжү полды,
885 ак малы полды,

- аҗак малы полды,
уң јанына Кўн Кāн турдў,
сол јанына Аі Кāн турдў.
890 Кўн Кāның ортон каракчы палазын
паза кадыт āдб-алды.
Аі Кāн, Кўн Кāның ортон палазын алып
āкi абакаi кадыттў полды.
āкi абакаi кадыттў польп
893 поро аттў Тāктāбāi Мāрғāн
јадыпла јатты, јадыпла јатты.
Кара аттў Кāнға айлдап јўрўб-īдi.
Кара аттў Кāнға кiрiп-пāды.
Ак кiстi јајып пāрдi,
900 ак кiстiң ўстўнā оттурўстў.
Кара аттў Кāн айтты:
«Кунајын пaitтал ōлтўрўғар!
Кунајын пaitтал ōлтўрдў,
āдiн казанға салды.
903 āңмāғāн ōбōғōн āнда полды;
āңмāғāн казанда āт каiнатты,
āдi казандаң чāрып
учазын тōжўн паштадып тāпшā салып
Аі Кāн, Кўн Кāн кўјўзўнўң алтына салды.
910 Тāктāбāi Мāрғāн тōштў алып јiдi,
āt јāрғā салыб-īдi.
Тāктāбāi Мāрғāн айтты:
«Јāрғā тўшкōн ажымды јiбāссiм».
āңмāғāнғā пāрiп салды.
913 Тāктāбāi Мāрғāн учаны алып јiдi,
āt јāрғā ыкчыныб-īдi.
Тāктāбāi Мāрғāн айтты:
«Јāрғā тўшкōн ажымды јiбāссiм».
Ōбōғōнғō бāрiп салды.
920 «Iчiм ўрўп-јат» тāдi,

- «бу āңмāғāн, ōбōғōнўң аiлына парып iзiнāдiм!»
Пāды, ōбōғōнўң аiлына кāлдi,
отка учаланып јатты.
Учазында кызыл мōң пар полды.
Паја āңмāғāн учазындағы мōндў кōрōlō 925
уiлады айтты:
«Олзоғы ўлўмды
«пу јаман ōбōғōн ōлтўрўп салды,
«канын iчiп салды;
«пу ўлўма ошкош 930
«кандi ўл полды пу?» тāдi.
Ōбōғōн айтты:
«Каiдазы ўлўнды аiдып јазың сāн?»
Ағышпла āңмāғāндi сокты:
«Аі Кāның, Кўн Кāның кўјўзўн 935
«ўлўм тāп айткан натазы». Тāктāбāi Мāрғāн туралды,
Кара аттў Кāнға oйтто кāлдi.
Кара аттў Кāнға айтты:
«Пу āңмāғāн ōбōғōн мā пāрāзiцбā?» 940
Кара аттў Кāн айтты:
«Алғын!» тāдi.
Тāктāбāi Мāрғāн āңмāғāн ōбōғōн алып
аiлына јанып кāлдi.
Јанып кāлzā 945
Кўн Кāның палазы катты
пiр ўлчак тōрōб-алды,
сўрўкōi сўндў.
Ōбōғōндў уң колын сындырды,
уң пудўн сындырды, 950
тышкары карўлчык кылды.
Аның кiндā айтты:
«āкi каттым,
«ол āңмāғāндi јакшы азрағар».

Таш польн чөк,
таш польн кайкалап,
Пош!

VI. Кудазының табышкасы.

Пир өбөҗөн аттү парған, ол өбөҗөн үч ұлду полгон, ады Аҗо-лы полгон. Јан ұлү тужөнҗөн: «Пистің уідү пир порү јип салды» таҗан. Адазы айткан: «Уідү парыш көрүҗөр!» таҗан. Артан ұлдар парыш көрҗөн, чындап порү уідү јин салған јаткан. Ам анаң ка-чып көштү, јан судүң јаказын каштї, јатты, јуртады. Јуртаған кіндә јан ұлүна кадыт алып пәрәрҗә санады. Кудалап пады, ку-дазына јәттї, кудазы айтты:

«Тондү дә кәлбәҗін!
«тоны јок тә кәлбәҗін!»

«анап кәлзәң кызым пәрәрім!» тәдї.

Јә өбөҗөн јанды, коруктү, уілады. Јаныш кәдї ұлүна айтты:
«Куда полдым» тәдї, куда айтты:

«Тондү дә кәлбә!
«тоны јок тә кәлбә!» тәдї.

Ұлү айтты: «Канап сән пилбәдїң? мән пиләрім!» тәдї, «артан мән тон јазап пәрәрім» тәдї.

Ұл артан тонды јазап пәрдї, көктөдү, шўнаң тон көктөп пәрдї. Өбөҗөн пу тонды кїп алды, паза кудалап пады, кудазына пады, кудазына јәттї, кудазы айтты: «Кәл мын да!» тәдї, «кө-рөін!» тәдї. Көрзө тоны дә пар, тоны дә јок әрәңс парған. Јә кудазы паза айтты: «Пилдін» тәдї, мәнїң табышкак таптың» тәдї, «әмдї мән сә паза табышкак аїдаін.

«Јолҗо дә кїрбә!
«јолдоң дә чыкпа!
«Ады јок тә кәлбә!
«аттү дә кәлбә!»

«анап кәлзәң кызым пәрәрім» тәдї.

Өбөҗөн јаныш пады, пазок ұлүна айтты: «Куда полдым», тәдї, паза табышкак аїдып јат:

«Јолдоң дә чыкпа!» тәдї,
«јолҗо дә кїрбә!» тәдї,
«аттү дә кәлбә!» тәдї,
«ады јок тә кәлбә!» тәдї.

Ұл айтты: «Мән пиләрім паза пү» тәдї. Адазын айтты:

«Јолдоң чыкпа,
«јолҗо кїрпә! тәп,
«јолдың кырыбла пар! тәп,
«аттү дә кәлбә,
«ады јок тә кәлбә! тәп,
«чыбык тә ады әдїп пар тәп.»

Өбөҗөн анап кудазына пады, кудазы көрдү:

А, өбөҗөн
ады јок тә пады,
аттү дә пады,
јолдоң тә чыкпаі кәдї,
јолҗо дә кїрбәі кәдї.
Кызын пәрїп салды.

VII. Кән Пүдәі.

Кара аттү Кән адазы,
кара таїка шібәзі,
кајалү талаі суҗады.
Кара аттү Кән ұлү јок јуртады,
Кара аттү Кән малына пады,
уілады, уілады:

«Ұлүм јок, палам јок,
«сөзүм аїдар карандаш јок,
«сөҗүм тудар ұлүм јок.»

Паја өбөҗөн јаныш парала
пир кушкач аҗашта оттурдү,

- öböñün ö aitты:
«Öböñön уілаба!» тәді,
«сән мәнәң жанып кәләр ползоң
15 «сә пір ұл чығар;
«көксұ алтын чығар!» тәді,
«көдөнұ кумыш чығар!»
Кара аттұ Кән жанып кәлдi,
пір ұл чыккан,
20 көксұ алтын чыккан,
көдөнұ кумыш чыккан.
Кара аттұ Кәның журтұна
Кара Кула Мәттыр жүлап кәлдi.
Кара аттұ Кән айтты:
25 «Карі-бәрдім» тәді,
уілады, уілады,
палазын жүктөнұп алып пәды,
паја кажыңның төзүнө алып пәды,
кажыңның төзүнө таштаб-іді.
30 «Кара Кула Мәттыр өлтүррұнчө
«жәрһә пожы өлзүн!» тәді.
Кара Кула Мәттыр кәлдi,
Кара аттұ Кәнды жүлады,
Кара аттұ Кәнды өлтүрдұ.
35 Кара аттұ Кәның кадын
кара уіға міндрәлә пұлады,
ар јөжүн капка суктұ,
ак малын олјолоп аідады,
Кара Куланың журтұна аідады.
40 Кара Кула Мәттыр аідап јанды,
јәрдін тәңәрәнің чабылғанына пәды.
Пір ұш шаңкылу
көк поро паіттал оілоп јанды,
Кара Кула Мәттыр сыбырды,
кылышпла чакпылады;

көк паіттал тәңәрә өрө чыкты.
Кара Кула Мәттыр көрдұ,
Кара Кула Мәттыр айтты,
јәтті пөрұзұнә айтты:
«Ја! пу паітталды тап! тәді,
«пу көк паітталды јіп сал! тәді.
Кара Кула Мәттыр јанды.
Амәһән ортолуктаң чыкты,
Кара аттұ Кәның журтұна чыкты,
кара жаңыс амәһән
Кара аттұ Кәның журтұна чыкты.
Өрө көрзө,
төмөн көрзө,
тындұ нәмә јок полды.
Кұн чығыш јанына јәлдi,
кұн оттурбуш јанына јәлдi,
нәмә јок полды тындұ.
Кұн тұштұк јанына јәлдi,
пала уілап јатты,
Кара аттұ Кәның ұлұ полды.
Кабаіда јадыры,
ол паланы ол амәһән алды,
оны алып амәһән јанды.
Пір ортолуктұ өрө «кү!» тәді,
пір ортолуктұ төмөн «кү!» тәді.
Акі јұс көјөн өттүрдұ,
әкі јұс көјөн өттүрдұ;
паја пала азрап јадыры.
Јәтті көк паіттал, көк уі
амәһәнғә кәлдi.
Јәтті пөрұ кәлдi,
јәтті пөрұ кәліп улудұ:
«Јаңыс палаң јінмә?
«јаңыс ујұң јінмә?»

50

55

60

65

70

75

- 80 jätті пөрў тап улудў.
 Жаңыс ăмăђăн айтты:
 «Жаңыс паламды пәрбăссім!» тăдї,
 «жаңыс ујўмды јіђăr!» тăдї.
 Jätті пөрў паза кăлдї,
 85 jätті пөрў паза улудў:
 «Жаңыс палаң јінмă?
 «жаңыс ујўң јінмă?»
 jätті пөрў тап улудў.
 Жаңыс ăмăђăн айтты:
 90 «Жаңыс палам пәрбăссім!» тăдї,
 «жаңыс ујўмды јіђăr!» тăдї.
 Jätті конђон кіндă
 jätті пөрў кăлїп паза улудў.
 Аілында пу ұлчак айтты:
 95 «Ā ăмăђăн! нă полоттоң ол?» тăдї.
 Ānăzi uıla bărdї, айтты:
 «Jätті пөрў kălђăн» тăдї.
 «Ол нăкăрăк кăлдї?» ұлчак сурады.
 «Жаңыс палаңды јінмă? тап,
 100 «жаңыс ујўңды јінмă? тап,
 «ол kălђăн» ăмăђăн айтты.
 Ылчак ănăziн айтты:
 «Пїк тўђа чык!» тап айтты,
 «пї uıkuзўн ујукта!» тăдї.
 105 «Кара туђа чык!» тап айтты,
 «кан uıkuзўн ујукта!» тап,
 «jätті пөрўђō айткын! тăдї,
 «jätті коньш kălїђăr!
 «жаңыс паламды пәрăрїм! тап айткын!» тăдї.
 110 Ānăzi пөрўђō айтты:
 «Jätті коньш кăлїп
 «жаңыс палам пәрăрїм» тăдї.
 Паја улчак

- tămır kabaıды одо тăптї,
 тура јўрдў, 115
 сăђїзăн кулактў
 кара кўлăr казан
 јара тăптї, таптады.
 Сăђїзăн нїстў
 јăс kaıбур ôк äттї. 120
 Алты кулактў
 кара кўлăr казан
 јара тăптї, таптады.
 Алты нїстў
 кара полот ўлдў äттї. 125
 Jätті кулактў
 кара кўлăr казан
 јара тăптї, таптады.
 Jätті нїстў
 кара полот јыда äттї. 130
 Чыка јўрдў ұлчак,
 алты тудă аїлана јўрдў,
 алты тăкă мўзўн
 kaıpa толђоб-алды, ја äттї.
 Кырыжы jok турдў. 135
 «Јан талаї пажында
 «јан тăђăн аң пар,
 «онуң тăрăзи кырыш äдăїн!»
 Ылчак тап айтты.
 Тоңурак пычак 140
 тутуныб-алды.
 Ылчак талаıдың ôрō нăды,
 јан тăђăн аң
 пїр таїканы тўжўнђōн,
 пїр таїканы јастаңђан, 145
 јадыры,
 мўзў тăңăрїђă jätкăн.

- Ұлчак анда парып
тумчуғуна кирди.
150 Јан тәһән аңнын јұрөһү кәстї,
јан тәһән аң өлбөдү.
Ұлчак көрзө
маңдајында кызыл маң полды,
маңдајындағы кызыл маңдї кәстї,
155 јан тәһән аңның тыны анда полды.
Јан тәһән аң өлдү.
Тәрәзін тујуктап сојыб-алды,
әмдї тәрәзін тилдї, алып јанды.
Кырыш әдїб-алды,
160 сары ортокшың јаға
кырыш әдїб-алды.
Әмдї позун алды,
әр аттї,
позун ұрөдүб-алды.
165 Позу пышкырды,
алтын кўләр ұһөн тұштү,
алтын кўләр әр тұштү,
көбөһө јалаң токум тұштү.
Алтын полһон ұһөн
170 көк позуға суктү,
кўләр полһон әр
көк позуға әртәдї.
Паза пышкырды позу,
алтын самыра пічік тұштү.
175 «Јакшы өлүлү полһожын,
«Кара Кула Мәттырдың
«јуртүна јәдip өl!
«јаман өлүлү полһожын,
«јәтпәi јолдо өl!»
180 Әмдї ұлчак аттанды,
ама томо сығырды,

- ачу корон кығырды,
тоғус карыш кар јады,
ұзұ кара салкын тұштү,
185 ұлчак јәттi пөрү істәдї,
алты кырды ашты,
јәттi кырдың пәрі јанында
јәттi пөрү карға тұшкөн јадыры.
Ұлчак јәдip пәды.
Ұлчак айтты:
190 «Јін тәһән ұлұң пу јi!
«јін тәһән торбоғын пу јi!»
Јәттi пөрүнүң
тумчуғунаң ұттөдү, пұлады,
195 ырғаiбла өткүрә сајып пұлады,
көк позудүң күйрүғуна колбоп пұлады.
Аттанды ұлчак, јәлдї,
јәлip оттурүп кара көрдү,
јәттi пөрү өлүп калды,
јәттi пөрүнү сојыб-алды,
200 јанып әмәһәнәi айтты:
«А, әнәм!» тәдї,
«јәттi пөрүнүң тәрәзiнәң
«јәттi мәләi көктөб-ал!» тәдї.
Әмдї аңдап аттанды.
205 Судүн аңын суға кирдї,
түдүн аңын тұға кирдї,
аңның сәмiзiн өттүрдү,
аңның арығын абытты,
210 кiшдiң каразын өттүрдү,
кiшдiң сарызын абытты.
Јәрһә көрзө
јұрһән малдың
турһан iзi јадыры,
215 турһан iзi јадат, појы јок.

- Журтап јаткан кижинің
 турған журтү турат,
 турған журтү турат, әзі jok.
 Ұлчак әнәзінің сурады:
 220 «Пө турған кижізі кайда парған?
 «пө турған малы кайзы парған?» тәді.
 Әнәзі айтты:
 «Тәңәріңи малчы әткән,
 «Кара Кула Мәттыр алып парған.
 225 «Әрлікті уичы әткән,
 «јәттән кан јүрөбүң туткан,
 «јәттән мәттыр јүрөбүң туткан,
 «Кара Кула Мәттыр алып парған.
 «Адаң Кара аттү Каны
 230 «јүлап алып парған!»
 Ұлчак каду каду каткырды,
 кая таш одұлды,
 ама томо сыбырды,
 амытан нәмә коруктү.
 235 Ұлчак чыкты,
 кара талайдың ортозына,
 кара талайдың өзөбүңө
 кара өрбө туттү,
 јәтті кат тәмір чадан әтгї,
 240 әжіңі jok тујук полды.
 Әмәңәңдї, көк уидү
 ічипә алып кәліп сүп салды.
 «Әнәм!» тәді, мәнің адымды
 «аттап пәр!» тәді.
 245 Анәзі адын аттады
 кандү, јолдү
 Кан Пүдәи тәп аттады.
 Күндү туттү,
 адының кулабына пұлады,

- ады туттү, 250
 адының куірубүна пұлады.
 Кан Пүдәи аттанды,
 Кара Куланың журтүна аттанды,
 аттанып јүрүп оттурдү.
 «Кара таікам, алкыш пәр!» тәді, 255
 «кајалү талаі, алкыш пәр!» тәді.
 Кара Куланың журтүна јүрдү.
 Ак поро ады тура тұштү.
 Кан Пүдәи сурады:
 «Өлөрүмдү пилдіңмә? 260
 «Өзөрүмдү пилдіңмә?
 «адым адып пәр!» тәді.
 Ак поро ат айтты:
 «Сары корон талаі пар;
 «сән ону канаіп кәчәр?» тәді. 265
 Пәды, талайға јәдіп пәды,
 көс јәтпәс талаі јадыры.
 Кускундү туттү,
 талайды өрө абытты.
 «Кәчү көрүп кәл!» тәп абытты. 270
 Кудү туттү,
 талайды төмөн абытты.
 «Кәчү көрүп кәл!» тәп абытты.
 Кускун јанып кәлді.
 «Мынаң тапчы јәр jok» тәді. 275
 Ку јанып кәлді.
 «Мынаң тапчы јәр jok» тәді.
 Кан Пүдәи сыбынды атты,
 ічін јарат пычакпла кәзіб-іді.
 Кускундү «сыбынды јі!» тәді, 280
 «сәмірҗін!» тәді.
 Куды «сыбынды јі!» тәді,
 «сәмірҗін!» тәді.

- 285 Амді Кән Пўдәи кәштї,
сары талайды кәштї,
онуң ары јәлїб-їдї.
Ак поро ады тура пәды.
Кән Пўдәи појы сурады:
«Өлөрўмдў пїдїңмә?
290 «өзөрўмдў пїдїңмә?
«ак поро адым нә полды?» тәдї.
Ак поро ат айтты:
«Тәңәріҗә јәткән каја пар;
«онў канаїп өдөр?» тәдї.
295 Кән Пўдәи айтты:
«Өдөрўм мән» тәдї.
Оның ары аттанды.
Кара Кула Мәттырның јуртўна
парып јатканда
300 тәңәріҗә јәткән сары каја пар.
«Оны канаїп өдөр?» тәдї.
Алтон пістў јәс каібыр өк алды,
сары ортокшын ја алды,
сары ортокшын јазын тартты,
305 тартып Кән Пўдәи айтты:
«Пу појыма јол ползын!» тәдї,
«пу сөңдоҗы ўјөмө чорчок ползын!» тәдї,
јәтгї конок тартып турўп
јәтгї коноктың пажында атты,
310 јәрдң ортозынаң кәзә атты,
јәлїб-їдї, јәлїб-їдї.
Јәрдәң ортозына јәткәндә
ак поро ады тура тўштў,
ак поро адының оң кулаҗы уғўп јадыры.
315 Кән Пўдәи појы сурады:
«Нәнә уктўң адым?» тәдї.
Ак поро ат айтты:

- «Тәмір Тәрәк Јылан Пї,
«Кән Пўдәи кәлзә,
«тәрәкпә өдөдўм!» тәп,
320 «әрмәктәңҗәңн уктум» тәдї.
Кән Пўдәи оның ары парҗан
Јылан Пїҗә јәдїп кәлді.
Јылан Пї: «Кән Пўдәиді өдөдўм!» тәп,
«Кән Пўдәи кәлзә,
325 «пу тәрәктәң өдөдўм!» тәдї.
Кән Пўдәи
тоғузон чардың тәрәзї
тобурчук камчызын талайҗан,
тоғус јәрдәң тоскура сокты,
330 Јылан Пидә камчыбла сокты,
Јылан Пт өлўп калды.
Кән Пўдәи оның ары јәлїб-їдї,
Кән Пўдәи јәрдң ортозына јәдїб-їдї.
Ак поро ады тура тўштў,
335 ак поро адының оң кулаҗы уғўп јадыры.
Кән Пўдәи сурады:
«Нәнә уктўң, адым?» тәдї.
Ак поро ат айтты:
«Кара өлө көҗўн сакып јат.
340 «Кән Пўдәи кәлзә аны сородым!
«ак поро адының канып сородым!» тәп
«әрмәктәңҗәңн уктум» тәдї,
«оны канаїп өдөр!» тәдї.
Кән Пўдәи појы сурады:
345 «Чымынды канаїп өтпөс,
«чымынды мән өдөдўм!» тәдї.
Сокнос пудўн соҗыб-алды,
тартнас узўн тартыб-алды,
ак пороны камчылаб-алды,
350 казаладып маңтатты,

- ала көңүңдө жөдөп калды.
«Кан Пудай каныңды сородым!» тап
ала көңүң оңдөжүп калды.
- 355 Ак поро ады
ак таш полып сикінді,
тоғузон чардың тәрәзі
тобурчук камчыбла талайып
тоскура сокты Кан Пудай.
- 360 Тоғус жәрдаң ұзө сокты,
Кан Пудай өдө жалды.
Кара көңүң айтты:
«Кан Пудай сәнің каныңды
«кара су әдіп сородым!» тәді.
- 365 Камчызын талайып жәдә бәрді.
Кара көңүң оңдөйдү,
Кан Пудай кара таш полып сикінді,
Кан Пудай кәліб-өттү,
тобурчук камчыбла
- 370 тоғус жәрдаң ұзө сокты,
кара көңүң өттүрдү.
«Тобурчукка тығынбас
«кара чымын мәнің жолым сакыдың
«ујат јок сәндә!» тап
- 375 Кан Пудай өдүп пәрді.
Пір алтадың өлөңү корон полды.
Кан Пудай өдүп чыкты,
пір алтадың су корон полды.
Кан Пудай ічпәі өттү,
- 380 жәрдаң ортозында ак поро ады тура тұштү,
Кан Пудай појы сурады:
«Өлжөжүң тыным?
«өскөжүң жажым?
«јаңыс нәні пілдің?» тәді.
- 385 Ак поро ады айтты:

- «Алтыңы әрді
«жәрдің ағажын жалаған,
«ұстүңү әрді
«тәңәрінің жылдызын жалаған
«Алтадың әзі кара пұға пар. 390
- «Јүс тоғузон азулү,
«албатыны ончозын коркүткан,
«аның узүна кіріп кәлібіс» тәді,
«әмді арғабыс нә полор?» тәді.
«Тоғус кат кижән ал! 395
- «тәмір кижән ал!
«тәмір кижәнбілә тәмір тәрәккә
«пұлағын мәні! тәді;
«тоғус кат чылбыр ал!
«тәмір чылбыр ал! 400
- «тәмір чылбырбла тәмір тәрәккә
«пұлағын мәні!» тәді.
Кан Пудай ак поро адын
тәмір тәрәккә топчылап салған.
«Әмді кәідазын туза тудужаін 405
- «өлзө өлжөім» тәді,
«ададым!» тәді.
Ак поро ады: «Сакыб-ал!» тәді.
«Түң кірјәндә узүнаң от чығар,
«атпағын!» тәді. 410
- «Түң ортозы кәлјәжін
«әкі жылан кәләр,
«атпағын!» тәді.
«Таң алдында тәңәріңә солоңо катталар,
«ортозында кызыл јібәк көрүнөр, 415
- «оны ат!» тәді,
«ол кара пұғаның тыны полор» тәді.
Ыңыр полғондо
узүнаң от күйдү,

- 420 Кāн Пўдāи атпады;
тўн ортозы кāлғāндā
āki жылап оиноды,
Кāн Пўдāи атпады;
таң алды полбондо
- 425 тāңāрiдā солоқо катталды,
ортозында кызыл jibāk учўк
кōрўиўи турбан,
оны Кāн Пўдāи оўи тарткан,
«Кара таika шибām, алкыш пāр!»
- 430 «ағар акпас кaжалў талаim, алкыш пāр»
«тāмiр шибām, алкыш пāр!» тāп
Кāн Пўдāи атты,
пilimāi калды,
пilini кālзā ортозынаң
- 435 тўжўиўи koiбон жада калды.
Кāн Пўдāидiң ўстў jāңāстāп калып тыр.
Кāн Пўдāидiң алты кубарып сōўў кōрўидў,
ак поро ады кулунча полды,
ак поро ады такылў жабағача полды,
- 440 тāмiр тāрāктiң өзōўи кāmāрiп калды,
тāмiр кiжāндi тат jip ўзўидў,
тāмiр чылбыр тат jip ўзўидў.
Ак поро ат сурады:
«Кāн Пўдāи сāн öldўңбā? тādī.
- 445 Кāн Пўдāи айтты:
«Тўндў жадырым, ат!» тādī.
Ады аңдара салған.
āmдi Кāн Пўдāи турдў,
ākilāzi турў полды.
- 450 Кāн Пўдāи аттанды,
Кара Куланың журтўна пāды.
Ак поро ады cilkindī,
ак поро ады такылў жабаға полды.

- Кāн Пўдāи Тастаракаi полды. 455
Кара Кула Мātтыр
ончо кiжинāң jān полбон,
Кара Кула Мātтыр
ончо kāннаң jān полбон,
Кāн Пўдāи парып jўлады, 460
Кара Кула Мātтырды jўлады.
Ак малын аидады,
албаттызын кōчўрдў,
Кара Куланы өттўрдў,
он āki кāн сўндўрдў, 465
Кара Куланың абакаjыны
ады Толы Кāрā,
Кара Куланың кызы,
ады Алтын Чāчāк,
Кāн Пўдāи алып кōчўрдў. 470
Кāн Пўдāи āмдi жанды.
Жанып парып айлында оттурдў.
Кара таиказына jādip кāлдī.
Taika полбон āт турады,
талаi полбон аракы jудў, 475
албаттызы ончозы jўлған,
kālip тоилоды.
Jātti конок аракы iштi,
jātti конок āт jидi,
арыктары сāмiрдi, 480
аштаған кiжилāрi тоjынды,
āli жоны таркырады.
Кāн Пўдāи айтты:
«Āрдiң журтў āн полды,
«кāның журтў куру полды, 485
«кiжi аладым!» тādī,
«тāңāрiшiң палазы Тāмāн Ōkō
«аладым!» тādī.

- Кан Пўдәи аттанған,
490 Кан Пўдәи таңәріҗә чыкты,
әкі таңәріні өдүп чыкты,
ўчўнчї таңәрідә пәды.
Ак поро ады арыды,
Кан Пўдәи адының пажын сокты.
495 Ак поро ады айтты:
«Акыр! акыр!» тәдї,
«алдыңда кызыл пурул ат пар,
«онў жәдїп мінҗін Кан Пўдәи!» тәдї.
Кан Пўдәи көрдў,
500 кызыл пурул ат турған.
Тонўн тәскәрї кїҗән,
әрїн тәскәрї әртәдї,
кызыл пурул атты міндї.
Ак поро атты ағыдыб-їдї,
505 кызыл пурул ат айғырды,
Кан Пўдәи камчылады,
пїлїнмәи калды;
пїлїп кәлзә
Әрлїктїң жәрїндә жадыры;
310 әрїн мінҗәнчә,
ўҗөнўн тутканча,
ады jok оттурған.
Колы көрўнмөс
караңуї жәрдә жаткан,
315 ўстў жәң әстәдї,
алты кубарды.
Ак поро ады кәлҗән,
ак поро ады сурады:
«Тындў жадырыңма?» тәҗән;
320 «тындў жадырым» Пўдәи тәҗән;
«пажым соғодыңма?» ат тәҗән;
«сокпоідым» Кан Пўдәи тәҗән;

- «жалкыдыңма?» ат тәҗән;
«жалкыдым» Кан Пўдәи тәҗән;
«кәзәдїңмә?» ат тәҗән; 325
«кәзәдїм» Кан Пўдәи тәҗән;
«әйтканымның чыказыңма?» ат тәҗән;
«чыкпаин» Кан Пўдәи тәҗән;
«әмдї пїлїп жўрөзўңмә!» ат тәҗән;
«әмдї пїлїндїм» Кан Пўдәи тәҗән; 330
«әйткан сөзўмдў указыңма?» ат тәҗән;
«укаин» Кан Пўдәи тәҗән;
«әмдї аттанғын!» ат тәҗән.
Кан Пўдәи аттанды,
Кан Пўдәи таңәріҗә оїто чыккан, 335
«Кызыл пурул ады
«мінәзіңмә?» ат тәп сураған.
«Мінмәдїм» Кан Пўдәи тәҗән.
Жўрө пәрдї,
жўрўплә ідї, жўрўплә ідї. 340
Таңәрінің палазын,
Тәмән Окө тәҗән кысты,
Кан Пўдәи алаттан кәтты,
кудаман парған Кан Пўдәи.
Таңәрі Канҗа кәлдї. 345
Таңәрі Кан айтты:
«Әмдї арҗазы jok,
«араї озо кәлбәдїң.
«Жылан Пі мә кудаман кәлҗән.
«Жылан Пїҗә паламды пәрбәдїм тәп,
350 «ол мәнї өчөр,» тәдї,
«оны парып жўлап кәл!» тәдї.
Кан Пўдәи аттанған,
Кан Пўдәи жўлап парған,
тоғус карыш кар жадырды, 355
ачу корон сок әткән,

- Жылан Пі тоңып калды,
 Ұлұблā Кāн Пўдāи кыркыш салды.
 Жанып кāлдi Кāн Пўдāи.
 560 Тāңāрi Кāнға кāлдi.
 Тāңāрi Кāн айтты:
 «Узўн Калап, Кыска Калап
 «палаңды пāрбāдiң» тāп,
 «мā бштōп турған.
 563 «Калапты јўлап кāлђāн сōндо,
 «каттыңды таңдадā алып јан!»
 «Калапты јўлап кāлђāн сōндо,
 «каттыңды пўндā алып јан!» тāдi.
 Кāн Пўдāи аттанды,
 570 Узўн Калапка јўлап салып оттурдў,
 от удуру кāлдi,
 Кāн Пўдāи удуру салкыш салды,
 от очўп салды.
 Паза от кāлдi,
 573 тоғус карыш кар жадырды,
 тоғус карыш карза,
 от очўп калды,
 Узун Калапка јāдiп пāрдi.
 Кāн Пўдāи јўлашты,
 580 каны кара су полды,
 олђōн сōђў taika полды,
 ончозын олōңилāп
 ончозын чапкан Ұлұблā Ұстў.
 Кāн Пўдāи кōрўштў,
 585 Калаппа кōрўштў,
 āк таиканың кырына,
 Кан Пўдāи тоғус аiға кōрўшкōн,
 Калапты тāңāрiђā кōдўрўп чыкты,
 āк таиканың кырына ўзō сокты,
 590 Алтаiдың олōңў одунбыла өртōб-iдi;

- кўl коғозын ўзўб-iдi,
 āк поро адын мiндi,
 Кāн Пўдāи Калаптың өрђōзўнā парған,
 калаптың өрђōзўн јāмiрдi,
 595 таш очоғын одыб-iдi,
 талкан кўlўн чачыб-iдi,
 āк малын аiдады,
 арка јонын јўб-алды,
 аiдады ончозын, јанды.
 Ағын судў кāчiрдi,
 600 ағын су сōлып саi калды,
 āл таиказы өртōнўп
 коғо калды,
 Тāңāрi Кāнға жаныб-iдi,
 Тāңāрi Кāнға ончозын пактырып пāрдi.
 605 Тāңāрi Кāн паза айтты:
 «Ўч ајуға парып кāл!» тāдi,
 «Ўч ајудў алып жанып кāл!» тāдi.
 Кāн Пўдāи аттанып алып јўрō бāрдi,
 610 ўч ајуға пāды Кāн Пўдāи.
 «Ўч ајудў канаiп тудар?» тāп
 појыңнаң сураған,
 појыға айтты:
 «Кудаi польшса тударым!» тāдi,
 «Ўч ајунўң өрђōзўн аiландра чабаiн!» тāдi;
 615 ўч ајунўң өрђōзўн аiландра чāп айтты:
 «It кулўр!» тāдi,
 «ўч камчылағанымды уђўп тур!
 «чығып кāл!» тāдi,
 «чығып кāлбāзāң олөрўң!» тāдi.
 620 Өрђōзўн āмдi аiландра чапты,
 өрђōзўндāђi ају сурады:
 «Кāйттың сāн?» суран турдў.
 Кан Пўдāи айтты:

- 623 «Тәңәрі Кән алып кәл тән
«Тәңәріҗә айбылаған» тәдї.
«Аткан өк таштаң жанмас,
«Іҗән әлчї пїдәң жанмас» тәдї.
«Піс јән кїжі канап парарым?»
- 630 «Кунан ајудұ пәрәрім!» тәдї.
Кунан ајудұ пәрді,
Тәңәрі Кәндї јәдїнп јанды,
Тәңәрі Кәның чакызына
ајудұ Кән Пұдәі пұлап салды,
633 алтығы орөңбо Тәңәрі Кән калыб-ідї.
«Ајудұ ылтам абыткын!» тәп
Кән Пұдәіҗә әлчї кәдї.
Кән Пұдәі айтты:
«Тәңәріҗә шоктоп әккәлбәдїм,
640 «Тәңәрі Кәның айбылағаны учұн әккәлҗәнім,
«јоболыңды појың пї!» тәдї.
Јака јуртта
ұч айғыр мал јіб-ідї,
ұч өрөкө јурт јіб-ідї.
- 643 Тәңәрі Кәның паза әлчї кәдї.
«Тәңәріҗә ұч көк пуғаны алып кәл!» тәп.
Кән Пұдәі ұч көк пуғаға аттаңды,
Кән Пұдәі појына айтты:
«Канап ұч көк пуғаны алып кәләр?
650 «Кудаі польшса әккәләрім!»
«әккәлп полбозо өлҗөпұм» тәдї.
Ұч мәжәлік коинына суккап,
ұч көк пуға ұзұн ачкан,
јус төртөн азулұ ұзұн ачкан,
653 ұч мәжәлікті ұзұна салыб-ідї.
Карылып тура-бады,
мұзұнөң ала-ғоиды, соғышты;
ұч көк пуға айтты:

- «Кұндә јәрдә мәнї тудар
«нәмә јок полғон,
660 «кандї кїжі мәнї туткан?» тәдї.
Кән Пұдәі айтты:
«Кандұ јолдұ Кән Пұдәі чыкты» тәдї.
Көк пуға айтты:
«Пу јүрөҗұм шірт әткән,
663 «пу сөҗұм шірт әткән,
«оноң пашка нәмә јок» тәдї.
Ұч көк пуғаның пїрұзұн
Кән Пұдәі јәдїнп алып јанды,
Тәңәрі Кәның чакызына
670 алып кәлп пұлап салды.
Тәңәрі Кән әлчїзін пн салды,
Тәңәрі Кәның әлчїзї айтты:
«Тәңәрі Кән пуғады абыткын! тәҗән» тәдї.
Кән Пұдәі көк пуғаны абыткан.
673 Пуға јаказы јурттаң
ұч айғыр ман јіб-іҗән,
ұч өрөкө кїжі јіб-іҗән.
Паза Тәңәрі Кән айтты:
«Парға парып ону алып кәл!» тәдї.
680 Паза Кән Пұдәі аттанған,
парға парып кәлҗән.
Шалмарына ұч Алтаидың өлөңұн
јүлуп сүб-алған,
пардың ұстұнө таштаған,
683 пар чачкылаған,
пар арын јада бәрді.
Кән Пұдәі кәлп туткан,
Кән Пұдәі пар әкұ соғышкан,
Кән Пұдәі оны томоғолоп пұлаған,
690 Кән Пұдәі јәдїнп алып јанды.
Тәңәрі Кәнға оны алып кәдї,

- Тәңәрі Каның чакызына пұлап салды.
 Тәңәрі Кән әлчизін іп салды,
 693 Тәңәрі Каның әлчизі жүрүрүп кәлдi,
 «Абыткын!» тәдi.
 Кән Пұдәi парды абытты,
 пар жаказы журттаң
 үч айбыр мал жіп салды,
 700 үч өрөкө журт жіп салды.
 Тәңәрі Каның әлчизі кәлдi.
 «Тәңәрі Кәнға кәл!» тәдi.
 Паза Кән Пұдәi аттанды,
 паза Тәңәрі Кән айтты:
 703 «Сары атка парып оны алып кәл!» тәдi.
 Сары атка аттанды Кән Пұдәi.
 сары көл сукады,
 сары таика шибәзi.
 «Сары атты канаіп тударым?» тәдi.
 710 «Кудажым полишса тударым!»
 Кән Пұдәi тәп айтты.
 Сары көлһө жәттi,
 сары атты сыбырды,
 үч айға сыбырды,
 715 тудұп полбоды;
 үстү орбнғо чыкарды,
 үч жылға сыбырды,
 тудұп полбоды;
 ак талайға калытты,
 720 оноң паза чыкарды,
 жүс жылға сыбырды,
 туңдұп полбоды;
 көк тожоңғо чыкарды,
 таикымтып жүрүп туштү,
 725 атты жәдніб-алды,
 алып парып жанды.

- Тәңәрі Кәнға жәттi,
 Тәңәрі Каның чакызына пұлап-салды;
 Тәңәрі Каның әлчизі кәлдi.
 «Капчағаi атты абыткын!» тәдi. 730
 Кән Пұдәi айтты:
 «Тәңәріһә шоктоп әккәлбәдiм,
 «Тәңәрі Каның айбылағаны учүн әккәлдiм,
 «jobолыңды поյы пил!» тәдi.
 Сары атты абытты, 733
 сары ат жаказы журттұң
 үч айбыр мал жіб-идi,
 үч өрөкө журт жіб-идi.
 Амдi паза әлчi кәлдi,
 әлчi Кән Пұдәiһә айтты: 740
 «Көк тәңістәһi Кәр Палыкты
 «ак поро аттү Кән Пұдәi
 «жұлап кәл!» тәп айтты.
 Кән Пұдәi аттанды,
 кара жаңыс атка айтты: 743
 «Тұрғөдөп капчағаi жүрүп кәл!»
 Көк тәңіс жаиканыш жат.
 Көрзө Кән Пұдәi,
 көк тәңістәһi Кәр Палыктың канары
 кижi поյы судаң чығып жат, 730
 сары ортокшып жазын
 сәһизән пістү жәс кәидыр оғыш
 тартыб-алды.
 Кәр Палыкты аткан,
 Кәр Палык өлдү. 733
 Кәр Палыктың пажын
 кәзiп салды.
 Кәскән пажын сүрөдүб-алып
 Тәңәрі Кәнға жанды.
 Тәңәрі Каның чакызына алып кәлдi. 760

- Таңарі Кән айтты:
«Алтын тўктў андалма пар,
«анда парын јўлап кәл!» тәдї.
Кән Пўдәи әжіккә кәлдї,
763 Кән Пўдәи адын мініб-алды,
алтын тўктў андалмаға сала пәрді.
Алты кырдың ар јанында
анда јаткан андалма.
Кән Пўдәи пік кырда көрзө
770 Кән Пўдәи алтын тўғў
кўндї јаткан көрўп салды.
Коруккан Кән Пўдәидің јўрөғў.
«Каідар әмдї?» тәдї.
«Арғазы нә полор?» ат айтты.
775 Андалмаға Кән Пўдәи пәды.
Андалма Кән Пўдәидің
алтынді најызы полғон.
Јәтті жылға оіношты,
јәтті жылдың пажында
780 јанды Кән Пўдәи,
Таңарі Кәнға јанды.
Таіка полғон әт турар,
тоі әттї;
талаі полғон аракы јўды,
783 тоі әттї;
амыттан нәмә албатты јўлаған,
арык нәмә сәмірғән,
аштаған нәмә тојынған.
Кән Пўдәи айтты:
790 «Адам әнәм санадым,
«Алтаі јуртўм санадым,
«ар јоным сападым» тәдї.
Кән Пўдәи әмдї
абакајын атгандрып

- ак таіка јәрпә јанды, 793
јәрдің ортозын јәдп кәлдї.
«Ағарба, акнаспа,
«ак талајым сўм?
«ак таікам шібәм?»
Кән Пўдәи јанып кәлдї, 800
тоі әттї,
албатты ончозын,
сәғіс кән, јәттї пі
ончозы јонын паштап јырғады,
алты пі оіноды; 803
аракы ічәғән,
ічп кәліп оіноды,
Кән Пўдәи ак порозын абытты,
тоғус кат шірәғәні чырып парып.
Тоғус жылға ујуктады, 810
уіғунды Кән Пўдәи,
ак поро адын әртәдї,
ак поро адын мініб-алды,
аңдап пәды.
Тўдўң аңын тўда өттўрдў,
судўң аңын суда өттўрдў,
аңның сәмізін өттўрдў,
аңның арығын абытты,
кішдїң каразын өттўрдў,
кішдїң сарызын абытты; 820
аідың әскідә парған,
аідың жаңыда јанған.
Јанып кәләлә
ак малын јоктоп полды,
ар јоны ончозы аралап јўрдў,
кәчкәдә оітго јанып кәлдї. 823
Таңарінің ар јанында
сәғізән сәғіс тамандў

- ak поро аттү
 830 Сәдәңкәй Кәзәр
 Кән Пүдәйі јулап кәлдi.
 Кән Пүдәйі илiп жадыры
 адын алып кәлдi,
 адын әртәдi,
 833 удुरु аттанды,
 јулажар тәп аттанды.
 Ак таиканың кырына турған,
 анда турўн кыбырды,
 Кән Пүдәйі кыбырды:
 840 «Кажы парадырың?» тәдi,
 «нәкәрәк мынар кәлдiң?» тәдi.
 Сәдәңкәй Кәзәр айтты:
 «Сәнi јулаиң тәп кәлдiм.
 «Сән мә кiрiп пәр!» тәдi.
 843 Кән Пүдәйі айтты:
 «Јок сә кiрбәдiм!» тәдi,
 јулажадым!» тәдi.
 Акү жулашты,
 акү адышты,
 850 акү сөбүшты.
 Пәжән јылда Кән Пүдәйі
 артык полды.
 Јәрдiң үстүндә канча алыптың
 артык полды.
 853 Јәрдәң үстүнә Кән Пүдәйі
 Сәдәңкәй Кәзәрдi алып кәлдi,
 Сәдәңкәй Кәзәрдi өттүрдү.
 Аккан каны талаи полды,
 өлбөн сөбү таика полды.
 860 Јанды Кән Пүдәйі,
 карi пәрдi Кән Пүдәйі.
 Карған јажы јәткән

јуға әмдi парнас,
 јуға Кән Пүдәйі кәлбәи јат.
 Улү јок, пала јок,
 863 сөбүң тудар улү јок,
 сөзүң аидар карандаш јок,
 әмәбән өбөбөн акү
 әмдi жадып коиды.

Узун тәп
 кыскартпағын!
 кыска тәп
 узатпағын!

VIII. Ai Kān.

Пiр кән јурттап јатты,
 пу кәнға пала јок полбон,
 ады Өлөнчү Пағаи Өбөбөн полбон.
 Пу кән әр ортонын өдүп кәлбәндә,
 5 пiр пала табылды, ул чыкты.
 Паиттал өлтүрдү,
 јакшыларын јуды,
 јонын әлiн јуды,
 тоi әттi.
 «Јаңыс паламдың адын адап пәр!» тәдi,
 10 јаныс тә кiжi адайға илбәи јат;
 пiр өксүс әмәбән айтты:
 «Паланың ады Ai Kān ползын!» тәдi.
 «Јарайба?» тәп сурады.
 Јакшылары, әлi, јоны: «јөн!» тәдi.
 15 Әмәбәнға адын адағаны учўн
 өбөбөн торко кәп кiдiрдi,
 пiр айғыр мал пәрдi.
 Паја Ai Kān тәбән улчак
 адазынаң алкыш сурайт,
 20

- әпәзінәң алкыш сурайт.
Адазы әпәзі сурайт:
«Кажы паразың, палам?» тит.
«Әй, жонымды көрөйін!» тап
23 Аі Кән адына мінәт жүрә пәрәт.
Палабла адазы әпәзі чыбат,
палазын узадыб-иді,
Аі Кән жортып оттурат.
Әмді парыш жасса,
30 әкі жылан соғыжып жат;
ары көрүп тура калды,
анда кайкап турдү.
Пірзі кара жылан,
пірзі ак жылан.
35 Кара жылан ак жыланды жаңып жүрәт.
Кара жыланнаң кижі тилі полды.
«Ак жыланды өлтүрәйім!» тит
«аның сұнда сәні паза жірокмін» тит
кара жылан айтты.
40 Пә ұл ічпидә сананып турдү:
«Кара жылан
«кара сағышту турбаі!» тап,
«ак жылан
«ак саналү турбаі!» тап,
45 үлдүзүн сура тартты,
кара жыланды үч жәрдің кәзә соқты.
Ак жылан
кара жыланың пажын
кажы, кажы әдіб-иді,
50 кара жылан көрүнбәі калды.
Паја ұлчак айтты:
«Пу жәрдің курдүн көрүп туруп
«шілбәі калдым» тәді
«параттан жәрімә

- «парып көрөйін!» тәді
55 ұлчак жорто-бәрді.
Ұлчакты ак жылан ібәді,
пажынаң тороп ак жылан ібәді.
Паја ұлчак «Җанаин» тәді.
Пажынаң паза тороб-ібәді.
60 Ак жылан озолоп ары жылды,
ак жыланың киннәң ұлчак әжә жортты;
жылан каја пағып көрүп
жүрүблә оттурдү;
жыланың киннәң парала
65 ұлчак сананып жүрдү:
«Нәкәрәк мән тәһәкмән?
«нә учүн жәрдің курдүн әжән қардым?» тәді.
Ойто адын тартты.
Оны жылан көрүп салала
70 пажыны пудады ібәді.
Пу ұлчакты мұрғұп турдү,
жылан паза озолоп жылды,
жыланың киннәң паза ұлчак ашті,
ұл аніда прәда
75 унудүп салды ұлчак,
пу жыланбыла кожо пәды.
Пір талаі суға жәттї,
жылан паштап кірә-бәрді,
ұл кінчә кірә-бәрді,
80 су кәчип чыкты,
салып ок жадылар.
Анда ат аіланбас
алтын өрбө турдү.
Ак жылан а паштап пәды,
85 андағы өрбө кірә-бәрді,
ұл жада калды.
Ат пұларға ағаш турат,

- 90 ўл адын токтодын айтты:
 «Ағаш паканā адым пұлаин тәзām,
 «алу кижі кәлдi тәп аидар.»
 Тәмир пакана турдў,
 тәмир паканады көрөлө айтты:
 «Тәмир паканā ат пұлаин тәзām,
 95 «тәнәк кижі кәлдi тәп аидар.»
 Алтын пакана турдў,
 аны көрөлө, «Аттаң тўжайн!» тәдi.
 Аттаң тўштў ўлчак,
 алтын паканā адын пұлап салды,
 100 анда кiрәин тәп жазанып жүрдў.
 Алтын тўктў кушкачак
 алтын пакананың пажында көрдў,
 алтын пакананың пажындағы кушкачак айтты:
 «Сән өрбө кiрәр ползоң, тәдi,
 103 «пашкы әжіктi ашсаң,
 «көп жылан жадар,
 «сәни жірбә санар,
 «сән корукпағын!» тәдi.
 «Акінчi әжіктi ашсаң,
 110 «анда ају жадар,
 «сәни жірбә санар,
 «сән корукпағын!» тәдi.
 «Ўчўнчi әжіктi ашсаң,
 «кара казан көшбөрўп жадар;
 113 «ажуба мўрбў!
 «анаң пашка нәмә көрбөссўң.
 «Анiдала төрўнә оттура пар!
 «анда оттурўп коi!
 «кијинiң көзўнўң пашка ончо жадар,
 120 «көрўп каikaп оттурарзың,
 «мәиң айткан сөзўмдў ук! унутна!»
 «кiр әмдi!» тәдi.

- Кiрдi ўлчак әжіктi ашты;
 жыландар ончо кәлдi,
 «јiн» тәп ончо кәлдi. 123
 Анда ак жылан полды.
 Ак жылан «ш» тәп салды, таныды,
 жада пәды ончо,
 појы паштап парған.
 Акінчi әжіктi ашты, 130
 кiрдi ўлчак,
 ају жадар,
 ају көксўнўп «у» тәдi,
 мўрбўдў, тым жада пәды.
 Ўчўнчi әжіктi ашты, 133
 кiрдi ўлчак,
 кара казан көмбөрўп жатты,
 ўч каттап ўл мўрбўдў,
 төрўнә оттурўп коиды.
 Өрбөнўң iчiн айландра көрдў. 140
 Кара казан сiлкинб-iдi,
 кара казан тура калды,
 ару абакаi кижі полыб-оттурдў.
 Абакаi кижі айтты:
 «Кара жаңыс паламның тынын алған 143
 «Ai Kān әзәнбә?» тәдi.
 Әжік ачылды,
 ају кiрiп кәлдi,
 ају сiлкинб-iдi,
 әр кижі полды, айтты: 150
 «Кара жаңыс ўлўмның тынын алған
 «Ai Kān, палам, әзәнбә?» тәдi.
 Әжік ачылды,
 ак жылан кiрiп кәлдi,
 ак жылан сiлкинб-iдi, 153
 ўлчак полып пәды.

- «Җә, наҗым!» тәдї,
«әзәнбә, наҗым? тәдї.
Оң колынаң туттў,
160 пудўна мўрўўдў,
алдыбыла кучакташты,
алды тозылып турдў;
арказыбыла кучакташты,
арказы паза тозылып турдў.
165 Төчө сындў,
төбөчә поҗылў
ўл полды.
Ўлдўң адазы айтты:
«Мәннң жаңыс ўлўмшың ады
170 «Аї Кән,
«мәннң поҗымның адым
«Алтын Пөкө,
«сәннң адың паза Аї Кән,
«әкї наҗы ок алышпас,
175 «әкї алтындў наҗы улыңар!» тәдї.
Әмдї Алтын Пөкө айтты:
«Аї, улузўңды јўбун, палам!
«пайттал өлтўр!
«җакшыларыңды саҗыттарыңды
180 «пәрі кәлзін!
«јўктазыбла рактазыбла ончо кәлзін!»
Тої жазады.
Паҗағы ўлдўң јірҗә јўрҗөн көп җылан
ончозы кїжі полды.
185 Алтын Пөкө адазы айтты:
«Аї Кәнды, улўмды мән іҗәннм,
«чәрўбіә Караң аттў Кәнҗа іҗәннм,
«Караң аттў Кәннң ўлўбла јўлашкан,
«әкўдәң әкї тәң,
190 «әкї Кәннң ўлў.

- «Чәрў ончо тозылған;
«ўлдўбіә чабышса,
«ўлдў тыҗынышпас,
«җыдабыла саҗышса,
«җыда тыҗынышпас, 195
«садакпыла адышса,
«ок тыҗынбас.
«Ол җәпсәлн ончозы сурўи таштады
«Караң аттў Кәннң ўлў
«кара җылан улып кубўлды, 200
«Алтын Пөкөнўң ўлў
«ак җылан улып кубўлды,
«әкї җылан улып соҗыштылар.
«Әмдї Өлөңчў Паҗаї Өбөҗөнўң јаш ўлак
«сән палам а нарып туштап пәдың. 205
«Караң аттў Кәннң ўлўн
«кара җыланды кәзә соҗып салдың,
«поҗы пилбәднң» тәдї,
«сән мыннп җакшы әткәннң,
«сән палама улыштың, 210
«әмдї нәнн алаин тәп санаҗаң җәтсә
«әмдї мән сә пәрәин!» тәдї.
Тоїлоп турдўлар,
җырҗаң җаттылар,
аї парҗанын 215
пилбәи оттурдўлар,
җыл әрткәнн
пилбәи оттурдўлар,
пир җыл ползонын
јаңыс кондыбіс тәп оттурдўлар; 220
әкї җыл ползонын
әкї кондыбіс тәп оттурдўлар;
ўч җыл ползонын
ўч кондыбіс тәп оттурдўлар.

- 223 Өлөңчү Пагаи Өбөңүнүн үлү айтты:
«Жаңан таңаңа аясты», тит,
«кәлбән айлчылар жанар өжү полды» тит.
«Амди жанаин, нажи!» тит.
Өлөңчүнүн үлү тышкары чыкты.
- 230 Алтын паканаңын пажындағы
алтын туктук кушкачак айтты:
«Аи Кан жанаин тап жүрзүңмә?
«сә нажиң малының кабортозын
«пәраин тап санап жадыры;
233 «сә нажиң әлинің кабортозын
«пәраин тап санап жадыры.
«Албағын! ачынбас ползо
«алтын ажағын сурағын!
«мә пәр тап сурағын!»
- 240 Аи Кан алына оитго кирди.
Алтын Пөкөнүн үлү айтты:
«Тышкары чығалы!» тит.
Үч ат пәлән турат.
«Үчү ат минб-ала дыр! парә дыр!» тит.
- 243 Тышкары аи кара жішти кижі турат,
тышкары кара өлөңді чөиті мал турат.
Алтын Пөкө малдың тан ортозыбыла
аи кара жішти әлдің ортозыбыла
өткүрә жортот,
- 250 әки пашка жарыб-иді.
«Јә, палам, Аи Кан!» тәді
«оң жанын алазың ма?
«сол жанын алазың ма?
«кажы жанын алазың ма?
253 «санағаң жәткәнин ал!» тәді.
Аи Кан «јок» тәді,
«астә ползо малым пар» тәді,
«көп тә әмәс ползо әлім пар» тәді,

- «алтындү нажим! ачынбас ползо,
«алтын ажағыңды пәр!» тит. 260
Алына оитго жанын кәлді үчиләзі.
Алтын Пөкө
ары көрүп улады,
пәри көрүп каткырды,
алтын кажырчактың ічин ашты, 263
алтын арчүрбыла ороп салған ажағын
алтын кажырчакыла нажызына сілап пәрді.
Амди үл жанды,
нажызы узадып кәлді,
талайды кәчәріп салды. 270
Алтын Пөкөнүн үлү айтты:
«Паза көрүшкүнчә әзән полғын!» тәді,
пашка парып жанды,
алына жанып кәлді-үлчак.
Алына жанып кәлзә, 273
әнәзі адазы озоғо тура калған,
тізә жәтрә јәр өзөп калған,
әнәзі адазы әзәндәшті, сүндү.
Јадып журтап јатты,
аи алты полды, 280
јып јәтти полды.
Үл ок јонып оттурдү;
үл аніп оттурза,
кажырчак ташталып кәліп јәрдә түштү,
кажырчактың ічиндә кижі әрмәктәді. 285
«Ач, карындаш!» тәді.
Аи Кан туккүрүн алды,
ачыб-иді,
төчө сындү,
төбөчө појылү 290
кижі полын чыкты.
«Адым Алтын Ајак!» тәді,

- «адам Өлөңчү Пағаи Өбөңөн!» тәдї,
«карындажыма
295 «кайдаң кижини алып пәрәин тәп
«санап түрзүң?» тәдї,
«мә аидып пәр!» тәдї.
Өлөңчү-Пағаи Өбөңөн айтты:
«Мән Јоктү кижимин,
300 «кәм мә палазын пәрәр?» тәдї.
Алтын Ајак айтты:
«Акыр! мән сә аидаин!
«Сары Кәнға парғын!
«Сары Кәның жаңыс кыс пар,
305 «парып кудалағын!» тәдї.
Өбөңөн айтты:
«Кән-дә палазын пәрбәс!
«Кәнип парарым, мән коркүп јадым.»
Алтын Ајак айтты:
310 «Сары Кәнға парарға корүкпа!
«Сары Кәнға парып әжіғин ач!
«Кудала, өбөңөн!» тәдї.
Алтын Ајак тажүр алды,
судаң сузүб-алды,
315 өбөңөн сураб-алды:
«Су аккәлдїңбә?» тәдї.
«Су аккәләр ползом, Сары Кән чукулдаир!» тәдї
«пу су әмәс, пу аракы,
«пу кўч аракы» Алтын Ајак айтты.
320 Пўтпәи јат өбөңөн.
«Пўтпәзәң мән урүп пәрәин!
«өбөңөн ічип көр! Алтын ајак тәдї.
Өбөңөн іштї, әзәрік пәды, салып калды.
Сары Кәнға чап јәттї,
325 Сары Кәның таиғандар ўрә дўр;
Сары Кән айтты:

- «Симәкчинәктәр чыгып көрүғәр!»
«таиғандар нәғә ўрәт?»
«әл кәлдїбә?
«јү кәлдїбә?» 330
Симәкчинәк чыгып көрөт,
оитто кїрп кәлдї.
«Өлөңчү Пағаи Өбөңөн кәлдї» тәдїләр.
«Адын пўлағар!» тәдї.
Адын алып пўлаң салды, 335
Өбөңөн тажүрлү аракызын чәчїб-алды,
өбөңөн кїрп салды:
Сары Кән сурады:
«Сән нәрәк кәлдїң?» тәдї.
Паја өбөңөн айтты: 340
«Палаңды сурап јўрўм» тәдї.
Сары Кән кычырды:
«Пу өбөңөндү ал чығар!» тәдї,
«пажын кәзә соғығар!» тәдї,
«пажын іткә таштаи пәріғар!» 345
«адына көксўнў артып пәріғар!
«адын јандырып іғар!» тәдї.
Әмдї ады јана маңтады,
әмәғән аны көрдү,
әмәғән уїлады, сыктады, айтты: 350
«Алтын Ајак, сән өбөңөндү јип салдың!» тәдї.
Алтын Ајак айтты:
«Нәғә ачындың?» тәдї,
«таңда өбөңөн турар!» тіт.
Әртән өбөңөнўң пажы пўдўб-алды, 355
әртән өбөңөн тўрў турўп кәлдї,
Әмдїјїдәң әкї артык полды,
озоғыдыдаң он артык полды.
Алтын Ајак: «Адам!» тәдї,
«пар!» тәдї, «Сары Кәнға пар!» 360

- «палазын кудала!» тәдї.
 Өбөһөн аїдат:
 «Кудаларға кўч әмәс!» тәдї,
 «кудаларға парарым!» тәдї,
 363 «өлөрһө кўч!» тәдї.
 Алтын Ајак аїдат:
 «Корыкпа, өбөһөн!» тїт
 «кудалап пар!» тїт.
 Әкі тажўр Алтын Ајак алды,
 370 судаң сузўб-алды.
 «Пу аракы сўрўкәі јакшы», тїт,
 «пу аракы кәчәһїдәң артык» тїт.
 Өбөһөн сурат:
 «Су канап аракы полоттон?» тәдї.
 373 Алтын Ајак аїдат:
 «Пўтпәзәң ічїп көр!» тәдї.
 Әмдї өбөһөнһө урўп пәрдї,
 әкі чөчў аракы урўп пәрдї,
 іштї өбөһөн,
 380 іштә сўндў өбөһөн, аїтты:
 «Аракы чындап јакшы,» тәдї,
 «аракы кәчәһїдәң артык!» тәдї.
 Өбөһөн әзәрїк полды, аттанды,
 Сары Кәның таїғандар ўрә дўр.
 383 Сары Кән: «Мында нә кәлдї?» тәдї,
 «әл кәлдїбә?
 «јў кәлдїбә?
 «сїмәкчїнәктәр чығып көрўһәр!»
 Сїмәкчїнәктәр чығып көрдў,
 390 «Өлөңчў Пағаі Өбөһөн кәлдї» тәдї.
 «Адын алып пўлағар!» Сары Кән аїтты.
 Адын алып пўладылар,
 өбөһөн әкі тажўр аракы алды,
 Сары Кәнға кїрдї.

- Сары Кән аїтты: 393
 «Өбөһөн нәрәктў јўрдўң?» тәдї.
 Өбөһөн аїтты:
 «Палаңды кудалап јўрўм!» тәдї.
 «Пу өбөһөндў ал чығығар!» Сары Кән аїтты.
 «Пажын кәзїп соғығар! 400
 «ўја ўјәзїнїң аїрығар!
 «адына артып пәріһәр!
 «адының тїскїнїн, чылбырын
 «адына пәктәп салығар!
 «адын јандырып тїһәр! 403
 Ат јана пәрдї,
 ат јанып кәлдї,
 аїлының ідї ўрәт,
 Алтын Ајак аїдат:
 «Адам јанып кәлдї», тәдї,
 «адам әзәрїк јанып кәлдї.» 410
 Әмәһән көрөт, өбөһөн өлўп калған.
 Әкі пудўн чамынып,
 әмәһән сыктайт, уїлайт,
 Алтын Ајакка аїдат: 413
 «Алтын Ајак, өбөһөнўмдў јїдїң» тәдї.
 Алтын Ајак аїдат:
 «Сә нәнә кәрәк?» тїт,
 «сән тәнәксїң, әмәһән!» тїт,
 «Ол адабїс әзәрїк» тїт, 410
 «ол Сары Кәнбыла көп аракы ічїп
 «әмдї әзәрїк кїжї» тїт,
 «әртәп тўрў полор!» тїт.
 Алтын Ајак тўндә
 адазын тїрїзїп салды. 423
 Әртән әмәһән тура кәлзә,
 әзән полды өбөһөн.
 Әмәһән тујук кәикады,

- Алтын Ајак аідат:
- 430 «Адам!» тіт, «пар пұўун!»
«Сары Кәнға пар!» тіт,
«Сары Кәның қызын кудала!» тіт.
Обоўон аідат:
«Кудаларға кўч амас,
435 «өлөрўо кўч» тіт,
«мәні паза өлтүрәр» тіт.
Ўч тажўр алды Алтын Ајак,
ўч тажўрға су сузўб-алды.
Адазы: «Су канді арақы полор?» тәп айтты.
440 «Адам, ічп көр!» Алтын Ајак айтты.
Ўч чөчў урўп пәрді,
ўч чөчў адазы іштї,
Алтын Ајакка аідат:
«Аракыдаң кўч арақы!» тәді.
445 Сары Кәнға пәды,
Сары Кәның таїғандары ўрә дўр,
Сары Кән аідат:
«Таїғандарым нәўә ўрәт?»
«сїмәкчїнәктәр чығып көрўўғар!» тіт.
450 Сїмәкчїнәктәр көрөт,
«Кәчә кәлўән обоўон паза кәлді» тіт.
«Кәчә сләрўә мән айткам,
«кәзїп салығар тәўәм,
«кәсбәўән жазығар» тәді,
455 «кәскән кїжі канїп тўрўлатгән?
«ончо төўўн!» тәді,
«адын чығып алығар!»
«адын пўлап алығар!» тәді.
Ўч тажўр арақызын
460 обоўон тудўныб-алды,
Сары Кәнға кїрә бәрді.
Сары Кән аідат:

- «Нәрәктў жўрдўң?» тәді.
«Палаңды кудалап жўрўм» тіт.
Сары Кән кычырды: 465
«Пу обоўондў чығығар!» тәді.
Појы Кән кожо чыкты.
«Пу обоўондў кәзїўәр!» тәді;
Каборто жара соктылар,
пїр жанын Сары Кән тудўныб-алды, 470
таїғанына таштап пәрді,
таїғаны жїп салды;
пїр жанын паза тудўныб-алды,
таїғанына паза таштап пәрді,
таїғаны паза жїп салды. 475
Сары Кән појы пәрїп салды,
адын жандырыб-їді.
Ат жана мақтап кәлді,
аїлының іді ўрәт,
Алтын Ајак чығып көрөт,
Алтын Ајак аідат: 480
«Адамның ады жаңыскан жанып кәлді.
Әмәўән чығып көрөт,
адазы жок ады жаңыскан жанды.
Алтын ајак аідат: 485
«Палазын пәрўән полор» тіт,
«адам әзәрїк жығылған полор» тіт.
«Анда тўндә парып,
«адамды тап аккәләрмїн.»
Әмәўән чачын жулўнып, 490
әкі пудўн чамынып,
әмәўән сыктайт, уїлайт.
«Әнәм, сән тәнәксїң» айтты,
«әзәрїк уїктап жада калған полор.
«Әмді сән нә уїлап жазың?» тіт, 495
«әнәм, уїлаба!» тіт.

- Тўн кирди, Алтын Ажак пады,
Сары Кашың журтўна жатти.
Анда әки таиғандың кустўрўб-алды,
500 адазын алып жанып кәлди,
адазын тирўизб-алды.
Амәған әртән турўп кәлзә,
өбөўөнў коиында уиктап жат.
Амәған сўўундў,
505 өбөўөн сўўундў,
Алтын Ажак аидат:
«Анәм, сән кәчә мә пўтпаған,
«әмди сән нә көрўп жазың?»
«адамды көрўп жазың,
510 «озоғыдаң он артык,
«әмдїўдәң әки артык.»
Паш тажўр Алтын Ажак
су сузунўб-алды
су аккәлди, өбөўөнўо айтты:
515 «Пар, өбөўөн! пар!» тәди,
«пар, өбөўөн! кудалаш!» тәди.
Өбөўөн аидат:
«Кижиниң кудалажары кўч әмәс,
«кижиниң өлөттөнў кўч!»
520 Алтын Ажак аидат:
«Амди пар, адам!» тәди,
«әмди сәни өлтўрбәс!» тәди,
«әмди палазын пәрәр,
«әмди сә Кән пожы уткўп алар,
525 «әмди Кән пожы адыңды алып пўлар,
«әмди Сары Кән сәни пожы коркор» тит.
Өбөўөн пу аракызын алды,
Сары Кәнға сала-бәрди.
Сары Кәның таиғандары ўрәт,
530 Сары Кән: «Нә кәлди» тәди,

- «Симәкчинәктәр, чығып көрўғәр!»
Симәкчинәктәр көрөт,
«Өлөңчў Пағаи Өбөўөн кәләт» тәди.
Сары Кән аидат:
«Көзўмбәлә кәчә мән көрўп турдўм, 533
«колымбла әки таиғанға таштап пәрди,
«пу өбөўөндў таиғандарым јип салдылар.
«Пу нә мындї кўштў нәмә?
«паламды ўлўна пәрәин!» тәди,
«пу өбөўөнўң аракызын ичәин!» тәди. 540
Сары Кән чығып кәлди,
аттаң өбөўөндў колтуктап тўжўрәт,
адын пўлап салат,
аілына оитто кирәт.
Сары Кән паш тажўр аракы алды, 545
Сары Кән «Кудам!» тәди,
«Сәниң ўлўңа палам пәрәин!» тәди,
«әжиғимдә ўш тыт пар,
«әртән таңда кәлҗин!
«Пўрчўў сәин мөңўн козо пўла!» тәди, 550
«паламның калыңы ползын!
«Пир токоиғо ају, пөрў
«толтра кәлдірт!
«паламның калыңы ползын!
«таңда әртән кәл! 555
«аракызын жәттир!
«паламды чыкарып пәрәин» тит,
«таңда әртән кәл!
«анда ажын тузўн жәттир!
«арајан чикір жәттир!» тит, 560
«паламды чыкарып пәрәин!» тит.
Амди оитто јанды өбөўөн,
әзәрп сўўунўн оитто јанды,
Алтын Ажак адазын көрўп,

- 563 адын алып пұлап салды,
сұзұңның оттурдұ ымаңған.
«Сары Кән нә тәді?» аидат.
Сұңның оттурдұ өбөңөн,
«Сары Кән паламды пәрәин! тәді», аидат
- 570 «таңда әртән кәл! тәді,
«пир тоқойға толтра
«пөрү, ажу аккәлп сұзұп пәр?
«әжірімдә үч тыт пар, тәді,
«әртән таңда кәлҗін! тәді,
- 573 «пудағы саин мөңүн козо пұла! тәді,
«жіҗән калыңым ол ползын! тәді.
«Ажу пөрүңнә каніп тудұб-алар?
«кумыш коңорудұ кайдаң алар?
«күч каду ол!» өбөңөн аидат.
- 580 Алтын Ажак өбөңөннүн сөзү уккан.
«Анда нә күч нәмә ол?» тіт,
«аны табармйн» тіт.
Пәды Алтын Ажак тұндә,
пәды Сары Кәнға,
- 583 пу үч тыттың пұрчұҗұ саин
кумыш козорды пұлап салды,
кырык көнөктүн су кірәттән үч почко алды,
кырык көнөктүн почколорға су сузұб-алды,
айлына аккәлп јанды, айтты:
- 590 «Адам, карандажым!» тәді,
«сајыттарыңбыла јакшыларыңбыла
«јұрұп оттурұғар!» тәді.
Үч почко су сузұп урұп пәрді.
Сајыттар, јакшылар айттылар:
- 593 «Су кәлп каніп аракы полотгон?» тәді.
«Пұтпәзәҗәр, јән әзірбәҗәр!
«пу арактаң әбәш, әбәш ічіҗәр!»
Алтын Ажак аидат,

- аракы урұп алып јұрә бәрді, айтты:
«Мән калыңға ажу пөрү аидап пәрәин!»
«сәр үч почко аракы тартын
«Сары Кәның јуртұна парып јадығар!»
Алтын Ажак сала-бәрді,
пир пудүн сыныб-іді,
пир колын сыныб-іді,
аі пұркәҗән
аі кара јыштың тұбұн
кармаб-оттурдұ.
Ажу чығып пәрді,
Алтын Ажак «Парығар!» тіт,
«Сары Кәның тоқойна кіріҗәр!» тіт,
«сәр уктұғарба?» тіт,
пир колын сыныб-іді,
пир пудүн сыныб-іді.
Кускун учпас,
куба чөлдү
ал таіканы јұп оттурдұ.
Пөрү чығып пәрді.
«Пөрү, парығар!» Алтын Ажак аидат,
«Сары Кәның тоқойна кіріҗәр!» тіт,
«сәр уктұғарба!» тіт.
Ажу паштап кірді,
ажу малы әлін јіп кіріп јат;
пөрү Алтын Ажак аидап пәды,
пөрү паза кірді,
кіжізін ажу тудұп јіп јат,
малын пөрү тудұп јіп јат.
Кудалар кудалап пәды,
Сары Кәның јуртұна кудалап пәды,
Сары Кәның јуртұнда аракы ішті,
Сары Кәның јуртұнда тоілоды;
әкі чөчү аракы ічкән кіжі
- 600
- 603
- 610
- 613
- 620
- 625
- 630

- 633 ас јок жығылып жадыр,
 а́зәрік кижіні Алтын Ајак
 әкі пудұнаң тудұб-алып,
 кулаштаі таштап јат.
 Сары Кән палазын пәрді,
 тојын тоілоды,
 пожоткончо ају, пөрұ
 640 пу јуртүн тўғәзә јіб-іді.
 Сары Кән абакајыбыла
 әкўбіә жада калды.
 Сары Кәның палазын алып
 аттанып кўјў јўрдў.
 645 Сары Кәнды абакајыбыла
 әкўдў ају, пөрұ јіп салды.
 Әмді кәлдин алып өбөһөн
 јакшыларыбла, сајыгтарыбла
 јанды өбөһөн, сўғўнўп јанды,
 650 аілына кәлді өбөһөн,
 алтон пайттал сокты,
 ар улузўн јўдў,
 јәттон пайттал сокты,
 јәр ўстўндә кижізін јўдў,
 655 алты јыл тоілоды,
 јәттінчї жылында пош полды.
 Алтын Ајак аідат:
 «Адам, әнәм, карындажым,
 «јакшы јуртап жадығар!
 660 «ја! тарыпбағар! чукўлдабағар!
 «мән әмді уіктаін!
 «мән тоғус јым уіктармін» тәді.
 Алтын Ајак жығылды,
 ајак полип жада калды.
 663 Аі Кән Алтын Ајактың карындажы
 ас јўрғәнмә,

- көп јўрғәнмә,
 аңдап парып аттаңды.
 Јўрғән јәріпдә кујун кәлді,
 жада калды, пілбәі жада калды. 670
 Ас полғонба,
 көп полғонба,
 Аі Кән пілініп кәлзә,
 кукун учпас,
 куба чөл полды, 675
 пір јанын көрзө
 пір көс јәтпәс көк талаі полды;
 мының јаказында
 мінһән ады јок полды,
 адаттан оғы, јазы јок. 680
 Аі Кән: «Кажы парайн?» тәп
 анда саманып оттурдў.
 Тәңісті јакалап пазә пәрді,
 тәңіскә пазып јўрзә,
 тәніп јўрзә, 685
 аштап јўрдў,
 сузап јўрдў,
 әнесса јўрәкчә ўи,
 јўлўпчә тўдўн чығып јат.
 «Кудаіға паш!» Аі Кән тәді,
 «кіжі пар полор!» тәді. 690
 Пәды, кірді Аі Кән.
 Пір жаңыс кыс пала оттурдў.
 Ары көрзө айді,
 пәрї көрзө кўнді, 695
 ару сымұ пала подды.
 Пала ўлдаң сурап јат:
 «Каідаң јўрғән кижі әдәң?» тәді.
 «Каідаң кәлһән пілбәі жадым» тәді,
 «мән појымды пілбәі жадым» тәді. 700

- Үл паланаң сурап жат:
 «Сәнің адаң парба?
 «сәнің әпәң парба?
 «сән канді кижі полбоғоң?»
 705 «Адам, әнәм jok», пала аідат.
 «Карындажың парба?» үл сурайт.
 Кыс аідат:
 «Пір іт карындаш пар», тіт,
 «пір кыска карындаш пар» тіт.
 710 «Карындажың каіда?» үл сурайт.
 «Кармактап парған» кыс аідат.
 Карындаштар кәділәр,
 кыска, іт кәділәр,
 палык көп аккәділәр,
 715 каінатты, жіді, тоҗыды.
 Кыска ұлдаң сурады:
 «Каідаң кижі сән?» тәді.
 «Мән каідаң каідаң кәлһәнімді
 «мән поҗым пілбәи җадым» үл айтты.
 720 «Әм піскә җұр!» кыска аідат,
 «әҗәмді мән сә пәрәін!» тәді.
 Ол палазын пәрп салды.
 Ас җұрһәнбә,
 көп җұрһәнбә,
 725 абакаҗын соғып салды.
 Кыска аны көрдү,
 пала уілаб-оттурған,
 пала кыска карындажына аідат:
 «Мәні җаман кижә пәрдің,
 730 «мәні соғып салды» тәді.
 Кыска айтты:
 «Җаман кижі сән аны тап җазың,
 «җаман кижі ол әмәс,
 «кижідәң җакшы кижі полор.

- «Сән аны сура:
 735 ««Сән мәні нәҗә чукулдап соктың?
 ««сапаркап кижі җұрһән җазыңба?
 ««пу сапаңды мә айт!
 ««пу җажырба!»» тап айткын!» тәді.
 Пала ұлға аны аідат,
 740 үл оттурӯб-аідат:
 «Мән полғонмән Аі Кан», тіт,
 «җурт туткан пі полғом», тіт,
 «әл пілһән кан полғом», тіт,
 «пу җәрһә кәлһәнімді пілбәи җадым;
 745 «мән дә тұрӯ кижібә,
 «мән дә өлһөн кижібә.
 «Мән аның учұн сәні соктым,
 «сәнама ол тұжұп кәлһән,
 «сәні чукулдап соғып ін калдым,
 750 «сән җаман сраі әтпәдің тарынбаҗын!»
 Үл jokто кыска әҗәзінаң сурады:
 «Үл нә тап аідат?» тәді.
 Пала айтты:
 ««Пашкы тужұнда
 755 ««җәр туткан пі полғом,
 ««әл пілһән кан полғом,
 ««ады Аі Кан полғом» тап айтты,
 ««та пу җәрһә өлүп кәлһән пұдұрмән,
 ««та пу җәрһә тұрӯ кәлһән пұдұрмән,
 760 ««пәлбәи җадым»» тап айтты» тіт.
 ««Карындажым Алтын Аҗак әдә,
 ««Караң аттү Каның җуртұнаң кәлһән;
 ««чымын аҗактү,
 765 ««чу җодолү,
 ««җәс тумчуктү,
 ««җәрән шилілү
 ««әмәһән

- «аылымға кәліп жүрған әдә,
770 «ол Алтын Ажактын карындажымды
«ол кубулткан;
«мән аның учүн
«пу жарға аккәліп таштағанмын» тән аидат» тіт.
Кыска карындажына іткә айтты:
775 «Параімы!» тәді,
«талайда жүзүп кәчірәңбә?» тәді,
іт карындажына айтты.
«Кәчірмін!» тәді,
«мән сә жүктәніб-алаін!»
780 «Караң аттү Каның журтүна жәдәілі!»
Іт жүстү талайға,
іттиң үстүна кыска оттурүб-алды,
кәчип чыккан іт аштады.
Кыска аидат:
785 «Канді карындаш чағың парба?» тіт,
«сән парыш көжөн үркүт!
«мән жолына сакыб-алаін!»
Көжөндү іт үркүттү,
көжөн кыска кәді,
790 көжөндү кыска тудүб-алды,
көжөндү жажырып салды.
Паза көжөн кәді,
паза кыска көжөндү тудүныб-алды,
паза көжөндү жажырын салды.
795 Кыска карындажын сактаб-алды,
карындажы кәліп пір көжөндү жіб-салды,
кыска пәрішпәді.
Кыска іткә аидат:
«Ә карындажым!» тіт,
800 «сән аштаған улып,
«курсағымды жіб-алдың» тіт,
«сән ма нә пәрішпәссің?» тіт.

- «Аштайла пілбәі калдым» іт аидат.
Кыска әкі жажырып салған көжөндү
карындажына алып пәрді,
805 пір көжөнүң кәзіңін
әбәш, әбәш кыска жіді,
аның арткапың ончозын іт жіді.
Алар әмді жүрә пәрді,
Караң аттү Каның журтүна жәттү.
810 Кыска іт карындажын аидып жат:
«Сәңі кижидә сокор, тудар,
«сән жажынып, кижі парбас жарға жат!
«мән тунда параін!
«мәңі іт көрбөс, кижі пілбәс» тәді.
815 Пәды кыска өрбө,
парыш саржү, әт, курут урлап аккәлді,
карындажына пәрді, айтты:
«Карындажым, чәбәрләп жі!» тәді.
Кыска погы пәды,
820 Караң аттү Каның өрбөзүңә кірді,
пирдә кижі көрбөдү,
полдың алтына түйштү,
анда чычкан көп полфон,
алары кыска тудүб-алды,
825 анда өлтүрүп жатты,
ончозын түйәзін өлтүрдү,
облоп салды.
Чыканың піләрі, әкі чычкан,
әкіләзі ак чычкан айтты:
830 «Мәңің әлі улузүмды нә өлтүрдүң?» тәді.
«Мәң өлтүрбәған», кыска аидат,
«алар өлбөн әмәс,
«алар уиктап жадырлар.
«Алтын кажырчактың түйбүн кәмірїғәр!
835 «аның ічіндә алтып ажақ пар,

- «аны ма алып пәріҗәр!
«әлиҗәрдә уіғүзүп пәрәін!» тәдә.
Әкі ак чычкан кәмірдә,
840 каҗырчактаң алтын аҗакты
кыска аккаліп пәрдә.
«Пу җәрдәң алтынаң өткүрә ін казып пәріҗәр!»
Өткүрә казыб-ідә чычкандар,
әкі чычкан аидат:
843 «Әмдә алтын аҗакты алып пәрдәң,
«әл улузүмдә уіғүзүп пәр!» тит.
«Әмдә поҗы турар!» кыска аидат.
«Мәкәләп җазың!» чычкан аидат.
«Мән мәкәләбәссім!» кыска аидат.
850 «Әмдә аҗакты оитто алаілы!» тәп
әкі чычкан кысканы туттү,
соҗыштылар әкі чычкан кыскабла,
өлтүрүп салды кыска әкі чычканды.
Кыска сүҗүңүп җүҗүрүп пәрдә,
853 карындаҗыша кәлдә.
«Кудаҗа паш, алдым!» тәдә,
«карындаҗым, әмдә җанаілы!» тәдә.
Әкү җанып кәлдә,
әкү талаҗа кәлдә.
860 «Аҗакты мән тіштәніб-алаін!» іт айтты.
«Аҗакты сән суҗа тўҗүрүп ін каларзың» кыска айтты.
«Җок мән тўҗүрмәп!» іт айтты.
Кыска айтты:
«Тўҗәр салкын», тәдә,
863 «талаҗ сүрүкәі җән», тәдә,
«тумчуҗуна су кірҗәҗән,
«ычканып ін каларзың!» тәдә.
Кысканы соҗыш іт пылаб-алды,
суҗа кірә бәрдә, җүстү,
870 кыска үстүндә оттурүб-алды,

- талаҗдың җаказына пәш кулат җәтпәі,
салкын тўштү,
су кірдә іттәң тумчуҗуна,
алтын аҗакты ычканыб-ідә.
«Мән айтпаған пидәм?» кыска аидат, 873
«мән сән тўҗүрәрсің тәп айттым,
«әм каідаң аҗакты алар?» тәдә.
Іт унчукпады, җанып кәлдә,
кыска әҗәзінә аидадыр:
«Караң аттү Кәннаң җуртуна җәдәп 880
«аҗакты алған әдәбіс», тәдә,
«аны іт суҗа тўҗүрүб-ідә,
«мән пурулу әмәп!» тәдә,
«мәнің ағам іт ол җаман әттә.»
Аілында кыска улаб-оттурдү. 883
Аі Кән аны уктү,
ачынды, улады,
аның уіғүнары пу җым әдә.
«Әмдә мән өлдүм» тәдә,
«әмдә карындаҗым Алтын Аҗак 890
«талаҗа тўҗүп өлдү» тит,
«тәніп җүрүп өлөттөн турүм.»
Кыска іт кармактап пәды,
палык көп алып кәлдә,
палык әҗәзінә пәрдә, 893
әҗәзі палык арлады,
әҗәзі пір палыктың ічін
әжік җәр таштап салды,
шаңдарап пәды,
«Пу нә полоттон?» пала тәп айткан, 900
парыб-алды, алып көрәб,
палыктың ічпидә алтын аҗак полҗон,
сүҗүңҗән, кудаҗа мұрҗүҗән.
Уіктаған алар.

- 903 Уйўнын кәлзә Аі Кан,
мышар кымактанаһ тәзә,
пу яһында кижі јаткан,
аһар кымактанаһ тәзә,
ол яһында паза кижі јаткан.
- 910 Тујука тышкары чыккан,
турдұ појышың озоғы өрбөзү.
Аі Кан аһи турза,
Алтын Ајак кәлбәһ, айткан:
«Караң аттұ Кәһиң јуртүн
913 «көчүрүп аккәлдәм», тәдї.
«Чымың ајактұ,
«чу јодолұ,
«јәс тумчуктұ,
«јәрән шиліў
920 «әмәһәндї чардактаң алып
«јәттгї кат јәрїнїң алтына таштадым,
«Сары Кәһиң палазын
«папкы албаһ абакајың коһиңда,
«адаң, әһәң әзән,
923 «соң албаһ абакајың коһиңда,
«сәһ һәһәмәдәң корукпағын!
Әмдї тої әттї,
алтон паиттал сокты,
ар улузүн јудұ,
930 јәтгон паиттал өлтүрдү,
јәрдїң улузүн ончо јудұ,
алты јым тоїлоп турдұ,
јәттїпчї јымында пош полды.
Таш полып алар чығыш пәрдї,
933 такбаї полып кәйғалап мән яһыш кәлдәм.

ЧӨБӨЛКӨПТҮҢ ЈҰРҰМҰ.

Јакшылык уктұ Пазїлаї Пазїлаїбыч!

Сләр мәһиәң сурап јазыңар, мәһиә каїда өскөн, тўған јәрїмдї,
канїда пала польш өзүп әр тәһиә јәткїнчә, ўрбўлї јажыма һә
көрбўһмдї, һә укканымды, һәдәң ары крәскә тўшкәһмдї, аї-
макка јўрўп һәһи корўп танығанымды сурап турзыңар.

Јә, әмдї мән сә һәһи көрдўм тап аїдаһ! Мән тәңәрәһиң пїһи
пїбәдїм, јәрдїң кәһиң кәмдәбәдїм; әһәдәң тўғала төртөн јыл әрт-
тї, пу јылдардың әрткәһи јаңыс кўн әрткәһдї полды; пу јылдар
әрткїнчә ачўға-дә чыдадым, таттудў-дә јїдїм, лап-тә јўрдўм, ку-
буксўп-тә јўрдўм, алардың ончозы мәһиәң субыла сал аккәндї
әртїп, көскө көрўһбәї калды, јаңысла алардың ізї мәһиәң јўрә-
һмдә посконго пазылғандї калды.

Јә, әмдї мән сә карылардаң уккан појымның уғўмды кучыһ-
дап пәрәһи! Озоғыда алтон тўмән Тәләһәт, Алтын Арда, амыр
әһчў јурттап турарда, төрт аїмактың пажын пїһәһ Төрбөт-Оїрот
Кәһи полғон. Төрт аїмактың ортодоң пускалаң чығарда, кәһ
ырбап Кўңкәр кәһиң јуртўна кїрһәһ, кїндәһї калған кәһиң ўл-
дары Солтондор, пїләрдїң ўлдары Мурзалар, ўзәрі јўлажып јәрї
саһи тоскондор, кәжылары кўн өскўзў јар парғанцар, кәжылары
кўн тўштўһў јар парғанцар, јармызы кўн падыжы јар парған-
дар. Алардаң арткан Тәләһәттәр Ак Умардың појында Әртїшкә
тўшкәһ сулардың пўһўндә јурттап турғанцар. Јә алар анда паза
амраһиәһ ўзәрі поїлоры јўлажып, әл астаї-бәрәрдә пїр јаныһаң
Моңул јўлаған, пїр јаныһаң Кара Казак јўлаған. Аїдарда Ма-
мытпыла Палык Тәләһәттїң әкї пїјї појының јонын паштағанча
кәлїп, поїлорыһың кўһибїлә Аба Турә кїрә-һәлә, Ак Кәһҗа кара
калан пәрїп турарға колдорып пәрһәһдәр. Ол тужўнда мәһиәң
өббўһмнөң кїрһәһ кїжїһиң ады Чөббөлөк полғон; аһың кїһиңдә Па-
јатка кәлїп јурттағанцар. Мәһиәң адаһың тўған јәрї Пајат пол-
ғон. Аһаң адам он јаштўнда Пї Туразыһаң одус кыпырыжыһың

кадарі Кара Су таҕан җәрҗә кәлип турған полҗон; мәниң туган җәрім анда полҗон. Анаң мән җәтти җаштұда ада әнәмбілә Улулұ таҕан җәрҗә кәлип турғаныбіс. Аидарда Улулұға піспілә төрт тунук полҗон. Улулұға кәлҗәниң әкинчї жылда Пі Туразынаң пір мәшәнин кәды палдарыбыла а көчүп кәлип җуртады. Ол мәшәниң үч ұл полҗон, күчү ұлуны ады Јакоп полҗон. Мән ол Јакоппыла кожо оиноп җүрүп Орустүң тилинә ұрандım. Ол ұжүндә курсак җірә пашкоҗыб-алат, курсакты җиҗән кіндә тура-ғалып, паза пашкоҗот. Мән аны солыңзыныш Јакоптың поҗынаң сурадым: «Пу сән курсак җірә нәрәк пашкоҗозың? курсакты җиҗән кіндә нә пашкоҗозың?» тәдım. Ол айтты: «Піс курсак җірә кудаидәң алкыш суран пашкоҗып җадыбіс, курсак җиҗән кіндә кудаиға алкыш пәрпін пашкоҗып җадыбіс» тәдї. Мән пу кудаиға җарамыктү кылынудү көрүп уға-ғәлә поҗымшың җаңды җамандап поҗыма поҗым җүрәғимдә адыныш җүрдүм: «Сән курсак җірә кудаидәң алкыш сурабаизың, курсак җиҗән кіндә кудаиға алкыш айтпаизың курсакты җи-ғәлә ит ошкоп тура паза-бәрәизң; ол ашты пәрҗән кудаиды күндүләбәи җазың.» Пу мындї мәниң җаңдаған җаңым җаман тәп сананыш җүрдүм. Ол тужүнда мән тоғус җаштү полҗоным.

Паза пір күн мән Јакошыла кожо оиноп җүрәлә чалкоитто җадыш коҗоло тәңәрәниң коиныш көрүп җаттыбіс. Аидарда мән Јакоптоң сурадым: «Ол тәңәрәдә нә пар?» тәдım. Јакоп айтты: «Анда кудаи пар» тәдї. Мән айттым: «Ол кудаидың ады кәм?» тәдım. Јакоп айтты: «Јесус Крістос», тәдї, «ол пу җәрҗәҗи нәлә ончо пүткәнді җаҗаған, ончо кижиләрді, җүзүн түрлү малдарды, җүзүн түрлү аңды, куштарды алты күн җаҗаған» тәдї, «ол әмдї тәңәрәдә туруп җат» тәдї. Мән айттым: «Ол кудаи пістї анаң көрүп җатпа?» тәдım. Јакоп айтты: «Ол кудаи пістї тәңәрәдәң тундә, түштә нә кылын-ғаныбістї көрүп җат» тәдї, «а пашкоиҗон кижиләрді сүп җат» тәдї, «а пашкоиҗон кижиләрді сүбәи җат» тәдї.

Мән паза сурадым: «Ол сүбәҗән кижиләрін каидар?» тәдım. Ол айтты: «Сүбәҗән кижиләрін карачкы җәрҗә тужүрәр тәп әнәмнән укканым» тәдї.

Аның кіндә мән поҗымды поҗым җаманданыш санаркап җүр-

дүм. Ада әнәм кам камдатканда, а пуштаи Орус кижі кәлҗәндә мән поҗымның җаңымды җамандаи ол Орустаң уҗалыш җүрдүм.

Кажы пірдә адам мәни улар күзәдәрҗә іҗә-бәрҗәндә мән җтгү-Каҗа таҕан, тудүң поҗында таманалү ташка чығып күп чығыжы җар кудаиға пашкоҗып җүрдүм. Јә, мән анип пашкоҗып турғанымда кудаиға мұрҗү сөс аидарға піләбәдım, җаңысла сөс адыш турдүм: «Аи кудаи Јесус Крістос, мәни таштабағың мәни поҗыңа алғын!» мән каттап каттап адыш мұрҗүп турдүм.

Паза пір күн поҗымның нөкөрүм Јакопка парып ұжүндә оттурүп җатсам аларға пір кара кимдү кижі кіріп калды. Мән аны көрөлө чыға качаиш таҕәним ол мәни токтозыб-алыш җанына оттурзүп коҗоло ма кызылғаттү калаш пәрді. Мән аның пәрҗән калажын јінбә јібәинбә тәп оттурдүм. Аидарда ол мәниң пажым сїмаи-ғәлә: «Сәниң адың кәм?» тәп сурады; мән айттым: «Мәниң адым Киппирҗән» тәдım; ол айтты: «Јә, мән сә кучун кучуцап пәрәиш» тәдї.

«Озо пір Киппирҗән тәп улу кам полҗон», тәдї, «түларға парып көрмөстүң тилинә аның кара кадына ұранған;» тәдї, «ол ұранған кіндә нәни әдәиш таҕәндә аны әдәттәп полҗон» тәдї. «Јә җаңысла пір Усмынҗа тәп крәстү кысты поҗың камыбыла җән әл-бәҗәндә, аны каикузүныш поҗының көрмөс әлчиләрнәң сураған» тәдї.» Аидарда аның әлчиләрі айтқандар, тәдї: ««Піс аның кудаидәң коркыш җадыбіс таҕәндәр»» тәдї. ««Аның поҗына јүк парардаң әм-тіріп, аның ұжүнә јүк паралбаи җадыбіс»» тәп айтқандар» тәдї. Ол кам Усмынҗа таҕан кыстың поҗынаң парыш сураған» тәдї. ««Сән канді кудаиға җаңдап җазың?»» тәп сураған» тәдї. «Усмынҗа Киппирҗәнҗә Јесус Крістостың учурдү адыш пәрҗән» тәдї. «Аидарда ол кам парыш крәскә түшкән» тәдї, «ол крәскә түшкән кіндә улу абыс полҗон» тәдї. «Кудаидың күчүбілә көп каикалдар әткән» тәдї. «Өлҗөн кіндә кудаидың җакшылыктү җарығында ұрҗүлї польп җадыр» тәдї.

Мән пу сөстөрдү уға-ғәлә сурадым: «Сән нә таҕан кижі полотгонзың сәниң адың кәм?» тәдım.

Ол күлүмсірәнип ма айтты: «Мән абыс кижимін» тәдї, «мәниң

адым Макарі» тәді. «Сән крәскә тўшкўн!» тәді, «сән кудадың палазы ошкош полорзың» тәді. «Крәскә тўшпәһән кижиләр кудайдың капдығына чыкпас» тәді, «көрмөспилә кожо карачкы јәр-дәһи отко ўрғўлј оттурар» тәді. Аһи аһың ары кудайға јаңда-һандарға һә полоттоһын, јаңдабаһандардың канди полоттоһын учурлап кучундап пәрди.

Мән аһың учурлап кучундаһанын уға-һәлә көзүһиң јажын арадаң токтостым. Крәскә тўһәһи тәһәм әһәм адамһаң ко-рыктым.

Мән ол чакта он пир јаштў полһоһым. Он әки јажым төһө-зўн он ўч јашка кирһәндә ада әһәм алкыжыбыла колтў кудала-жып коидылар; әһәм ол ок јылында ўзў ўрудаң өлө-бәрди. Мән сўмдў јакшылык әһәмһиң өлһөн киндә кўлўп јўрәрим ас полды, һап јўрәрим көп полды. Аһип мән әки көстўң јажыбыла әки јыл-ды артгырдым; ўчўһиң јылында адам мәнһиң колтўмды алып пар-ды. Ол тужўнда Улулўдағы кижиләр ончозы крәскә тўһә-бәрһәндәр; һиспилә әки тўһктың кижиләри крәскә тўшпәс полордо, адаи Макарија айткан: «Сләр крәзи јок кижиләр јаңы крәстўлардың ара-зында јадып кам камдаһсаһар, јаңы крәстў кижиләһә пулһану полор» тәди. «Сләр крәскә тўшпәһтән ползоһор појыңардың Аба-Тура јәринә көчўһәр!» тәди. Аидарда мән колтўмды алһаның ўчўһиң кўһундә адам мәни каһымбыла Пајатка көчўрип ија-бәрди. Мән ол тужўнда он алты јаштў полһоһым. Анди појым көчўп пырә-дып санандым: «Мән тәһәрәдәһи ада кудайдаң корыкһаи, јәр-дәһи адамһаң коркып; һәрәк крәскә тўшпәи Пајатка көчўп па-рып јадым?» тәп санандым.

Пајатка кәлһән јылдың јазында пир кўн мән санаркап отту-рўп јатсам Каһмак тәһән кижі ма айтты: «Шандидаң он кығы-рыжым кәдәри турһан. Пајат тәһән полосто кудайдың өрһө-зўндә ару ада Муклаи кўндўлў шўттўлһән таңдағы кўндә полор» тәди.

Мән ә әртәһиәи кўн мўрғўһәрһә пардым. Анда кәлә-һәлә өрһөнўң әһији јар турдўм. Анда мән турўп јатканымда кожоң-чылар кудайдың сөзўһаң кожоңдои пәрәрләрдә мәнһиң јўрәһим кө-

һиһи турһанди, сапаһам кубуксўп турһанди полды. Анаң чығып јанып кәлһән киндә појымһың јәрим әзимә тўжўп појыма појым аидыһып јўрдўм: «Сән мынди кубат кожоңдў жаңға пакһаи, по-јыңһың өскөн ўрәһһән јәриңди таштап, һәрәк пу јәрһә кәлдиң?» тәп тамһажыһың көһиһи һап јўрдўм.

Улулўда јада калһан адам мәнһиң киймһәң пәһи аи полып Па-јатка кәлди; мән адам көрө-һәлә һаи-бәрди. Адам сурады: «Нә һадың палам?» тәди. Мән айттым: «Сән мында јадаһи тәһән кө-чўп јазың», тәдм, «мән оигто Улулўға парып крәскә тўшсәм анда јададым» тәдм. Адам мәнһиң һаһанымды көрө-һәлә көзўһиң јажы чығыб-ок кәлди. Аһип һашкаһың киндә пир нәдәлә полып оигто Улулўға көчўп кәлдибөс, һиһәнди чап турһуза-һәлә кўзўндә крәскә тўжўб-идибөс. Адамһың адын Пазиләи тәп адады, мәнһиң адымды Мыкаһи тәп адады, мәнһиң ўдәһәмһиң адын Алакһандра тәп адады. Мәнһиң кўчў карындажымһың ады Андырјан тәп адал-һан полһон. Адамһың улу аһазыһың палазы јок полордо аһы әки аилўнда адам улу аһазына һала әдһнәһи тәп пәрһән полһон. Ол мәнһиң озо азраһан адазыбыла кожо крәскә тўшкән полһон.

Аһы азраһан адазы адаи Макарија катка ўрәдәрһә пәрбө-һән. Мән, мәни адам катка ўрәдәрһә пәрбәди тәп, мән ә санар-кап јўрдўм: «Мәнһиң кўчў карындажым катка ўрәһип кудайдың сөзўп һиләр, һә ончо јаманы, јакшыһы анаң һилб-оттурар, әмди мән кижиниң јаманы тужук тўләи кижі полып јўрәттән әһиһәм» тәп ә ачурканып јўрдўм. Аһип ачуланып појымһың јўрәһимдә кудайға аидыһып јўрдўм: «Ә кудажым мәнһиң Исус Кристос, сәһиң табың ползып, пу мәнһиң катка ўрәһәһи тәһән санаһам, сә јарамыктў ползо, сән мәни појың оһондрып ўрәткһи!» тәдм.

Пир кўн мән кәһкидә малдарымды азрап салала адаи Мака-рија аилдап пардым. Ол ма кудайдың сөзўп учурлап кучындап пәрди. Мән адаи Макаријаһың кучындап айткан кудайдың сөстө-рўп палдаң артык таттўзўндым. Аһың аидып пәрһәһи тәһә мәнһиң јўрәһимә пазылһанди полды, ол појынча мән пәләһи јәрдәң пал тап-кап ару ошкоп, кўһуң сәһи адаи Макарија каттачы полдым. Мән аһип адаи Макарија јўрәһимдә аһың качыларына айттым: «Сләр

мәһи катка ўрәдйәр!» тәдйм. Алар айтты: «Сән пискә тўштә кәлп јўр!» тәдй, «пискә сәһи карындажыңбилә кожо ўрәдәрик» тәдй. Аидарда мән әкй кўн улары тўштә кәлп ўрәһәрфә паштадым. Аидарда адам мәнәң сурады: «Сән канәр парып јўрзўң?» тәдй. Мән айтты: «Адай Макарийа парып катка ўрәһп јўрўм» тәдй. Аидарда адам мә тарынып айтты: «Сәһң кўчў карындажыңдә ўрәһзә, ползoi», тәдй, «сән погыңның ижй пил!» тәдй, «катка јалкў кижй ўрәһәттәһ», тәдй, «сән иш иштәрфә јалкўрўп јазың» тәдй, «кижйлар сәһи әликтәп јат», тәдй, «мәһң погыма пйр әкй кижй сән ўлўңды абыска каттадып јалкўға ўрәдйп јазың, тәһ айттылар» тәдй. Аидарда мән адамнаң, алған кижимнәң јажынып чулаңға парып ползғынчә лаб-алдым.

Аның кйндә мән Андырјан карындажыма айттым: «Сән ўрәһп јўрғәһ ўзўғўңдй курсак јйрдә ўжўңа ала-ғәлп јўр!» тәдйм. Андырјан мәнң айтканымбыла ўжўңа алғанча кәлп курсак јй-ғәлә пискә кәлп оттурўп когып ўрәһғәһдә мән аның јанына оттурўп ўрәһәһ тәғәһмдә адам айтты: «Сән ижй иштәбәй кзўңдй алдырып нә оттурўп јазың?» тәдй. Аидарда мән ўдәғй окток иштй иштәғйнчә јўрўп карындажымның ўнўңаң узўп сарыңға ўрәһ-ғәһдй тыңдай ўрәһп јўрдўм. Кажы пйрдә ўзўктәң кзўп ўрәһп јўрдўм. Аһп сарыңға ўрәһғәһдй кулағымбыла тыңдап ўч кош-мок сзстзрўнә ўрәһб-алдым. Јә андй ползо сзстзрўнң ончозын таныбас полдым.

Аһда јўрғўнчә, адай Макарийаны Маимә аппарарға, мәнәң тәсәтнйк унә чығарарда, мән әкй атты јәғйб-алып адай Макарийа кәләлә, кйрзәм ол оттус крәлў ўзўк пўлап јадыр. Аидарда мән адай Макарийадаң сурадым: «Адай Макарийа мә пу ўзўктәрдй пйрзйн алкап пәр!» тәдйм. Аидарда адай Макарийа кўлўмзйрәһп мә јўктай пазып кәләлә айтты: «Сән кадыттў, палалў кижй ўрәһәрфә пожоиттоң пйзйң?» тәдй. Аидарда мән айттым: «Кудаё ойлондырза ўрәһәрйм» тәдйм. Адай Макарийа пйр ўзўктў когына тудўныб-алып мәнң алдыма јўктай пазып кәләлә кўлўмзйрәһп айтты: «Пу ўзўктәң ўч сзс тапызаң мән сә мыны алкап пәрәһн;» тәдй, «таныбас ползоң әмдй сә пәрбәссйм» тәдй. Аидарда мән ўзўктў ко-

лымә ала-ғәлә сзстзрўп таныбастә ползом узўмның пйлғәһпчә кычырып пәрдйм.

Мыны уға-ғәлә адай Макарийа сурады: «Сәһи кәм ўрәттй?» тәдй. Мән айттым: «Мәһи кижй ўрәтпәдй», тәдйм, «погым Андырјан ўзўғўн кычырғанда мән аның јанында ижй иштәғйнчә јўрўп тыңдай ўрәһдйм» тәдйм. Аидарда адай Макарийа айтты: «Сән погым ўрәһдйм тәһ айтпағыш!» тәдй. Кижй тәзә кудаё полышпаза пәһдә погы әдәлбәс, пәғәдә ўрәһәлбәс» тәдй, «пәһдә иштәһ тәзәң айткын: «Әкә! Кудаё Исус Крйстос, сәһң табың ползың! пу иштй паштайрға сә јарамыктў ползо, мә алкыжың пәрғйң!» тәһ айткын!» тәдй, «ол кылынаһ тәғәһ ижй, кудаёја јарамыктў ползо, кудаё полыжар, полышпачы калбас» тәдй. «Кудаёдың алкыш сурағанда, пўдўп сурағыш», тәдй, «сураған кйндә ижәһйң» тәдй, «Кудаё пәрәр, пәрбәйчй калбас» тәдй. Сурағаныңды кудаё пујурза, погымнаң полды тәһ јўрәғйндә айдынағыш!» тәдй. «Сән погымнаң полды тәһ сананар ползоң, кзрмзс јакшылык иштә-рйңнң ўрәһн кышкачак пудаё тәрғәһдй, тәрйп алыш сала-бәрғәһдй полор» тәдй.

Аһп мәнй ўрәдйп әрмәктәй-ғәлә мәнң пажыма колын салып когып, тым тура-бәрдй. Аның кйндә мә пә ўзўктў алкап пәрдй. Мән ол ўзўктў ала-ғәлә сўғўнўп когыма сугўныб-алдым. Адай Макарийа айтты: «Јә әмдй мәнй Маимә аппарыш сал!» тәдй. Мән аның нәмәләрйн тарағаја тажыш сала-ғәлә, погып оттурзўп алып Маимә аккәлп салдым. Ол Маимә јәткйпчә мәнй ўрәткәһчә парды. Мән анаң јанып кәләлә ўзўғўмдй јажырып кодым.

Аның кйндә пйчәһја парарда ўзўғўмдй кожо ала јўрўп јолой сзстзрўп тәһрға ўрәһп јўрдўм. Јолдо кижй удур кәлп јатканда мән ол кижйдаң ужалып ўзўктў когыма сугўныб-алдым. Ол кижй әртә-бәрғәһдә мән ўзўктў когымнаң чағарыб-алып каттап паш-тадым. Кажы пйрдә карындажымға кзрғўстрйб-алдым, кажы пйр пош ползон кәчкйдә адай Макарийаның ўрәһчйк тәрйнә кзр-ғўстрйб-алып јўрдўм.

Пйр кўн кәчкйдә мән адай Макарийа кйрдйм. Мән крәзймбйлә удур пазып кәлп адай Макарийа мә алкыш пәрәлә, сурады: «Јә,

ја ўзўккә ўрандїңба?» тәдї. Мән айттым: «Кудаїға паш, асмын-чазын илїп јадым» тәдїм. Аїдарда ол мә кәрәлтї кїнїғә аккалїп кычыртты. Мән паш алты јол кычыарымда ол көзўн өрө көрөлө айтты: «Тәңәрәнї, јәрдї јајаған кудаї Сїјондоң сәнї алказын тәп аїда-ғәлә мә ол кїнїғәнї пәрїп коїды. Аның кїндә мәнї јәдәктәнїб-алып оттурғушка оттурзып којоло, појы мәнїң јаныма оттурўп којып кудаїдың сөзўн әрмәктәї-бәрдї. Мән аның сөстөрўн кабағалў палдаң таттузўнып уктўм. Ол тәзә әртәктәдї: «Ачўға чыдаған таттў табар» тәдї, «Үлаған кажы сўғўнәр» тәдї, кїжї мәнї ачындрып јат тәп, кїжә өчөшпөғўн, кїжї мәнї Үлаткынча, мә јамап әттї тәп өчөшпөғўн», тәдї. «Кудаї нїстїң кїлїнчәктәрїбїс учўн тәңәрәдәң јәрғә тўжўп, карчї ағашка кәрә тарттырғанда, чыдаған» тәдї. Јә ол аны кыїнаған кїжїләрғә ол өчөшпөғўн», тәдї. «Анїп нїстїң кудаї Исус Крїстос појының ару әдїн карчї ағашка кәрә тарттырып ару канын төғўп нїстї мөңкў өлўмнәң ўрғўлї оттоң толыб-алған» тәдї. «Әмдї нә кїжї кудаїдың учўн ачўға чыдаїр ползо, ол кудаїдың јолыбла аның јакшылык јарығына чығар» тәдї. «Кудаї појы айткан» тәдї: «Мәнїң карчїмды алып мәнї әшкїн! тәп айткан», тәдї. «Паза пїр айткан пар» тәдї: «Нә кїжї мәнїң учўн тынын јоғолсто, ол аны оїтто табар! тәғән» тәдї.

Пу аның палдаң таттў сөстөрўн уға-ғәлә таттў аш јїп тоїбондї ўжўмә алкыжын алып јандым. Анаң јанып кәлғәндә адам сурады: «Каїдаң кәлдәң?» тәдї. Мән коїнымдағы кїнїғәмдә чығарыб-алала, көрғөзўп айттым: «Мән адаї Макаріја аїлдап парғаным, ол мә пу кїнїғә ўран тән пәрдї» тәдїм. Аїдарда адам айтты: «Јә! кычырып көрчї!» тәдї. Мән такылтып тукултўп кычырабәрдїм. Адам уға-ғәлә айтты: «Анча нїлғәнїндә пошто ўран!» тәдї. Аїдарда адам ўран тәп алкыжын пәрәрдә карачкы тўндә от јарығандї, пўркў кўндә кўн тїғәндї санағам јарып сўғўндўм.

Анїп адамнаң сўғўнчїлў алкышты алған кїндә, мән малымды кәчкїдә азрап салала; адаї Макаріјаның ўранчїктәрїнә парып ўрашпн јўрдўм. Јә алар кажы пїрдә пожо-боғондо, мән сактап оттурўп јанып кәдїм.

Ол чакта анда пїр абыс пар полғон. Ол мә көп каттап айтты: «Сәнїң ўжўндә іжїң јок пїдїр, сән пө нәрәк каттаїзың?» тәп мә айтканда мән Үламзырап ўжўмә јаныш прәдыш појыма аїдындым: «Пу мән ырызы јок тўлған кїжї полып тырым. Аның учўн пу мә мындї пудалғән полып јат!» тәп көңїлдўм.

Паза пїр кўн мән адаї Макаріја кїрдїм. Ол чакта ол чаї ічїб-оттурған полғон. Мән алдына пазып парып алкыжын алала, оїтто әжїк јар кәлїп турўп коїдым. Адаї Макаріја айтты: «Оттурғушка оттур» тәдї. Мән пажырып салала оттурўп коїдым. Ол мә чаї урўп пәрдї, мән алып ічә-бәрдїм. Аїдарда мәнәң әкїнчїзїн сурады: «Кандї јакшы јўрзўңба?» тәдї. Мән айттым: «Кудаїға паш јакшы јўрўм» тәдїм. Паза сурады: «Әртән кән кудаїға мўрғўп јазыңма?» тәдї. Мән айттым: «Мўрғўб-ок јадым» тәдїм. «Сән мўрғўб-ок јазыңба?» тәдї. «Сән јалкўрўп мўрғўп јаткан јазың» тәдї. Сән појыңның јўрәғїңбїлә әмәс, кїжїдәң көрўжә мўрғўб-ок јаткан јазың» тәдї. Кїжїләр мўрғўғәндї мән-дә мўрғўб-ок јадым тәп!» тәдї. «Сән анїп мўрғўбәғїн! Сән мынїп мўрғўғўн!» тәдї. «Појыңның ўжўңә ічкәрї кїрїп, пөктөнўн мўрғўғўн појыңның јўрәғїңдә көрўнә әмәс мөңкў ада кудаїға!» тәдї. «А анїп мўрғўзәң» тәдї, «ада кудајың сә појыңа тәңәрәнїң кәндығын көрўндрә-бәрәр» тәдї. «Мўрғўп турғанда кудаїдың појын көрўп турғандї коркынўңбыла мўрғўп аїдыңын!» тәдї. «Ә кудајым мәнїң Исус Крїстос кїлїнчәктў кїжїнї мәнї арғалағын сәнїң јўзўңнўң алдында көп кїлїнчәк әттїм! арғалағын мәнї! сән көрўнбәї мәнї көрўп јазың, јўрәғїмдәғї санағамды-дә нїлп јазын тәп сананып турғўн!» тәдї.

Аның кїнїндә тура-ғалып мә пїр јаңы кәрәлтї кїнїғә аккалїп, алдыма тура-ғәлә айтты: «Пу кїнїғәдә кудаїдың појының јўрўмў, појының ўрәдў сөстөрў аның ўранчїктәрїнїң нә кылыңғаны алардың ўрәдў» тәдї. «Сән кўнўң саїн мынаң пїр наштамнаң әкїләзїнәң кычырып јўрғўн!» тәдї. «Сән мыны пўдўп кычырар ползоң кудаїдың појының ўзўнаң уккаңдї полорзың» тәдї. Анїп аїда-ғәлә крәстәндрїп ол кїнїғәнї өнтрә-ғәлә мә алкап пәрдї.

Мән алкыжын ала-ғәлә појы јаркынду таштапқандї сўғўнўп

Џўмә жанып кәләлә, пә жаңы кәрәлті киніһәмді адама көрһүстүм. Адам айтты: «Кудадың сөзүн піләрһә оҗың пар ползо пу киніһәдәң көрһүп кижиләрді ўрәдәрзің» тәді. Оҗың јок ползо пу киніһә тәһін јәрһә ташталыш јадар» тәді. «Јә, әмді кудадаң сура, кудаі сә улышсын!» тәді.

Кудаға паш, тәһәрәні јәрді јајаған кән кудаі адаі Макаріја ўч мактү јакшылык јарык пәрзін. Мән тәзә кушкачак поҗының поғоғына пудаі тәрһәнді аның алкыжыбыла кудадың сөстөрүн јўрәһімә јүнүп јўрдүм. Кажы пірдә кушкачактың тәрһән пудаҗы төһүлә-бәрһәнді, мәнің јўрәһімә јўлған, кудадаң сөстөрү ундұла-бәрһәндә, мән адаі Макаріја кәләдәм.

Ол мәні кабағалү палбыла азраһәнді кудадың сөстөрүбілә таттүландрыш јандрыб-іјәт. Аніп мән ўч јылдың туркунұна пәлән јәрдә пал тапкан ару ошкоп адаі Макаріја парып јўрдүм. Кажы пірдә кудаға јарамығы јок кылыһғаным учүн латкынча мәні тізәләндріп коҗып кудаға мўрһүдәт. Кән кудаі ә јакшылык јарык пәрзін, ол тәзә мәні јаманға ўрәтпәһән-әдә, ол ончо мәнің сўнәзәнімһә тузалү ўрәдүбілә ўрәткән-әдә.

Пір кўн адаі Макаріја кіріп парзам, анда әкі кижі оттурүп јадыр; пірзінің ады Осіп, пірзінің ады Пабыл; адаі Макаріја мә удур пазып кәліп мә алкыжын пәрәт, мән оттурһүшка оттурүп коідым. Алар ўчү оттурүп коҗып, Осіптың јўрүмін көчүрдүлар. Мән узүб-оттурдүм, алар көчүрүб-аидыб-оттурдүлар «ибо» тәһән сөстү піләбәділар. Аидарда адаі Макаріја мә пазып кәләлә сурады: «Ол «ибо» тәһән сөс сләрдің тілібілә нә тәп аидар?» тәді. Аидарда мән айттым: «Сләр мә учурүн Орустүн тілібілә аидып пәріһәр!» тәдім. Аидарда ол мә учурлап аидып пәрді, аидарда мән айттым: «Тәзә» тәһән сөс турү» тәдім. Аидарда адаі Макаріја мә айтты: «Сән мә пош кўндә кәліп јўр!» тәді. «Піс әкү Осіптың јўрүмін көчүрәлі!» тәді. «Сәнің поҗыңа-дә јакшы полор, кудадың ару чимін ўрәнәрзің» тәді. Аидарда мән пош кўндәрдә Осіптың јўрүмі тўһәнһінчә кәліп јўрдүм. Осіптың јўрүмі тўһәнһән кіндә адаі Макаріја мә ару Мітраппаныјаның сўрмәдін алкап пәрәлә айтты: «Сән әмді мә кудадың сөстөрүн көчүрәһә

тілмәш полбын!» тәді. Мән ол поҗынча адаі Макаріја пәш јыл тілмәш улып јўрдүм; піс әкү кудаға мўрһү сөстөр көчүрдүбіс паза жаңы кәрәлтінің ол мынчазын көчүрдүбіс. Ол пәш јылдың туркунұна мәні көп јакшылыкка ўрәтті.

Мән аніп тілмәш улып јўрһәнімдә адам мәні: «Сән абыска каттап іш іштәбәі јазың!» тәп мә чукүлдап јўрдү. Аидә јўрһүнчә мәнің карындажым Андырјанның азраһән адазы өлүп парарда піскә, тўған адазына јўрәрһә оігто кәлді. Аидарда мәнің адам кўчү ўлұна іжәнә-һәлә мәні пашка чағарыб-іді.

Пір кўн мән одун кәзәрһә парәин тәп әскі өрмөһүм кіп алып оттурүп јатсам, адам сурады: «Сән нәһә парарға тәрһәндің?» тәді. Мән айттым: «Одун кәзәрһә» тәдім. Аидарда адам айтты: «Одундү кәзәин тәзәң поҗыңа кәс!» тәді. Мән айттым: «Поҗыма кәспәі-һәдаин, кижә кәзәт тәдңбә?» тәдім. Адам айтты: «Мән сәні поҗыңа кәс тәп јатпаі, кижә кәс тәп јадымба? Сән абыс тәп абыска каттап, іш јакшы іштәбәі јазың. Әмді пашка чығып поҗың ўс алдынаң јат!» тәді. Аидарда мән айттым: «Мән кірәр јўм јок, ічәр ажым јок, канәр парәин?» тәдім. Аидарда адам айтты: «Сән јаш кижі апты поҗың тап, ўиді поҗың әдіб-аларзың. Поҗың әдіб-албазаң, абызың сә әдін пәрәр» тәді.

Аидарда мәнің ўстүмә ўзү су урһәнді улып мән адама пір-дә сөс аидалбаі лаб-оттурдүм. Аидарда адам айтты: «Сән нәһә лаб-оттурзүң? поҗыңа кіріп јадаттан јәрінді пўһүн парып пәдрә!» тәді. Аидарда мән айттым: «Сән мә пір нәмә пәрбәһә һіндә мән каніп кижі полорым?» тәдім. Аидарда адам айтты: «Мән сә калыңдап кижі алып пәрһәнім, паза сә нәні пәрәин. Ол оттурған кәбіңбілә чык!» тәді. Аидарда мән айттым: «Әш жоғында мә аҗак, шабала пәр!» тәдім. Адам айтты: «Сә пір нәмә пәрбәссім» тілә, «поҗымының кыштү тонымды сә кышкыда кірһә кәрәк полор» тәп мә таштаі-бәрді. Мән ол тонды колыма алала адама оігто пәріп айттым: «Пу тон мә ўі, аш полбос, мыны оігто ал! мының ордына мә алкыжың пәр!» тәдім. Аидарда адам лаб-іјәлә, Ісус Крістостың сўрмәдібілә мәні алкаі-һәлә мә ол сўрмәтті пәрді. Мән адам-

ның алкыжын ала-һәлә Алакандра тәһән пајама парып аның анбарын јаһа јадарда сураб-алып кирдәм.

Аидарда мән төрт күнүң туркунуна лап санағам тујуктанып әмдә нәни іштәин тәп санаркап јүрдүм. Пәјинчә күндә адаи Макарија мәнни кычыртып парды. Мән ә парғанымда адаи Макарија айтты: «Сәнің јүзүң нәрәк тунәрик?» тәдә. «Нә полдың?» тәдә. Мән адамнаң пашка чыкканымды айтпаи, айттым: «Јок мә нәмә полғонын пилбәи-јадым» тәдәм. Адаи Макарија мәнни анча мынча көрүп турала пазып парып кәрәлгини аккалп остолго сала-һәлә айтты: «Әмдә пу кәрәлгидәң көчүрүп-каләли!» тәдә. Аидарда мән пазып кәләли остолдың јанына оттурүп коидым. Адаи Макарија кәрәлгидәң көрүп мәнәң сураб-оттурдү, мән појымның тилимә көрүрүп аидыб-оттурдүм. Анча мынча көчүрүб-оттурбүнча ол мәнәң паза сурады: «Сән нә јаман әттиң мәнәң јажырбаи айт!» тәдә, «сәнің тәзә чырајыңнаң танылу тән нәнидә әткән ош-кошың» тәдә. Аидарда мәнниң тамағым түйүп јакшы аидыналбаи лаб-һәлә айттым: «Адам мә пир нәмә пәрбәи пашка чағарыб-идә» тәдәм. Ол чакта адаи Макарија оттурған јәринәң тура-ғалып айтты: «Кудаиға паш, лабағын!» тәдә «азраған адаң сә нәмә пәрбәзә, тәңәрәдәң адаң пәрәр!» тәдә. «Ачүға тәзә чыдабаичы таттүдү јибәс. Сүкка тоң бозо јулүдү кибәс кәчкизиндә лаза әртәиндә сүһүнәр» тәдә. Анп аидә-һәлә мәннәң сурады: «Әмдә кәидә јазың?» тәдә. Айттым: «Алакандра пајамның анбарында јадым» тәп айттым.

Аидарда ол мә төрт пут талкан пәрди. Әкинчә күнүңдә ајак, шабала садып ал тәп он јүстүң кызыл кағас акча пәрди; мән аны алала ајак, шабала садыб-алдым. Үчүнчә күндә адаи Макарија мәнни кычыртып парып мә азынаттан көш паза палта пәрди. Аның сүнда мә пир пә садыб-алып пәрди, кирәттән үи садыб-алып пәрди. Мән ол појынча ијим іштәниб-ок адаи Макарија парып кудаидың сөзүң појымның тилғә көчүрүп јүрдүм.

Пир күн адаи Макарија мәнни кырадаң кычыртыб-алды, мән ә кәләм анда көп кижиләр оттурдүлар. Адаи Макарија айтты: «Мән әмдә Рәссәһә парып јадым», тәдә, «анаң оитто пә кәләссәм», тә-

дә, «сләр мында мән киличәктүдүң учүн ончобистә сүјәчә ада кудаи Исус Крестоско мұрһүһәр!» тәдә. «Мән сләрди унутпассым», тәдә «мән-дә анда сләрдиң учүн мұрһүһәрүм» тәдә. Анп аидә-һәлә көзү-нің јажы төһүлип кәлдә. Пис аның көзүнің јажын көрөлә токтодыналбаи лажа-бәрди. Анп лажып турғаныбистә адаи Макарија айтты: «Карындаштар лабағар!» тәдә, «ончобистәң адабис Исус Крестос» тәдә. Анаң кижиләр аирылбаилар!» тәдә. «Анаң аирылар ползок ол јаман ачүлү», тәдә, «ол чактағы ачү андә ачү полор», тәдә. Качандә лап токтобос, кәмдә сәдондырбас. Үрһүһә тештиң кыјырты полор!» тәдә. «Ол ачүдаң кәмдә арғалабас» тәдә. «Сләр мәнни паза көрүшпәсәһә парып јат тәп лап јазығар» тәдә. «Мән сләрбәлә тәңәрәдиң кандыкта көрүжәин тәп санап јадым» тәдә. «Үзәри појығар учүн кудаиға мұрһүһәр!» тәдә. «Үзәри појығарды сүјәһәр!» тәдә. «Кудаи тәзә сүм турү, ол ончозын сүп јадыр», тәдә, «анп сләрдә ар кижини појығарчылап сүһәр!» тәдә. «Мән сләрбәлә тәңәрәдә кожо јүрәин тәп санап јадым» тәдә.

Анп аидә-һәлә көзүнің јажы мөлтәрәп чығып кәлдә. Аның көзүнің јажын көрөлә пис токтодыналбаи лаи-ок пәрди. Аидарда адаи Макарија писә айтты: «Әмдә сләрдиң адағар адаи Сташпан ползын!» тәдә. «Мән појымның ордыма оттурзүп алкыжым пәрп-јадым» тәдә. «Ол сләрди кудаидың адыбыла ар јакшылыкка үрәтсән!» тәдә. «Сләр аны мәнниң сөзүмдә уккалдә уғүп јүрүһәр!» тәдә. Анп адаи Макарија Рәссәһә парардаң парбынча ада палдарына өлөрдә кәрәзин айткәндә истә јакшылыкка үрәткәнчә парды. Пис-ок ададаң аирылған өскүс калған палдар ошкәп лажып јада-ғалдык.

Адаи Макарија Рәссәһә сала-бәрһәндә мән кыра сүрәрһә кичәндәм. Јә јәрбистәң түзү түһәнә-болғон польш, јандырманы көп сүрәлбәи кыиналып ачурканып јүрдүм. Паи кижиләр тәзә көп аттардаң јәһип алала сүрүп-турадылар. Мәнниң аттарым ас полғон польш јандырманы сүрәлбәи јәнап јүрдүм.

Пир күн тундә уиктабаи пу јандырма јәрдиң арғазын кәндә тәп сүрзәм јакшы полғәи нә тәп сананып јаттым. Мының јөнүң оидык төмөн аңдартарға кәндә салда әтсәм јакшы полғәи нә тәп

сананып жадып көзүмә көрүнүңчүлөп көксүмә кіріжіп кәлдi. Аидарда мән саттабаи ок кыбыланғанымча арбылык пәрәлiк жаңыс жолбыла оидык төмөн жөнүн аңдараттан салда әдiб-алып, сүрүп көрзөм атка жәңил пойма-дә жәңил кандидә жандырма жәрди сүрүңдi полордо, а сүрүкәи сүрүңдiм.

Аның кiндә мән тәрмән туттум, туткан тәрмәним жакшы полордо а пiр сүрүңдiм. Тәмир соғорҗо мән ўрәндiм, аның кiндә жару әдәрҗә мән ўрәндiм, ағаш узуна ўрәндiм, кiрәбилә ағаш жарарҗа мән ўрәндiм, поспо саларҗа мән ўрәндiм. Жә жоктү кижиләрдiң канча канчазына салып акча пәрбәс полордо токтоп калдым. Пу ўрәңҗәним ончозы ма тузалу полҗыдi полҗон, жә појымның әки санағам мәңи пажытпады.

Пiр кун мәңи адаи Стаппан кычыргып парып айтты: «Кудайдың сөстөрүң көчүрәли, сән ма тiлмәш пол!» тәдi, «мән сә кырык жүс сәрәбрөм жылына пәркiн» тәдi. Мән айттым: «Мән кадыттү палдарлү кижимiн, ма кырык жүс ас полор» тәдiм. Аидарда адаи Стаппан айтты: «Сән паштапкы жылында анидә жүр!» тәдi, «мән сә жылдың саи кожып турарым» тәдi. Аидарда мән тiлмәш полып төрт жыл жүрдүм. Жә төрт жылдың туркунуна кошконы он жүс сәрәбрөм полды.

Анiп тiлмәш полып жүрҗәнимдә төрт жылдың туркунуна кудаидың чимiнәң Тәләңәттiң тiлiнә көчүрүп жүрдүбiс. Кажы пiрдә крәскә тўжәрҗә кижиләр кәлҗәндә, мән аларды адаи Стаппаның алкыжыбыла мўрҗу сөстөрҗо Тәләңәт тiлiбiлә ўрәдiп, кудаидың ару жаңының учурүн аидып пәрiп турадым. Кажы пiрдә адаи Стаппан појы кудаидың чимiнәң аларҗа аидып турҗанда мән тiлмәштәп аидып пәрiп турадыш. Кажыларын пiр нәдәлидәң ўрәдiп турадык, кажыларын әки нәдәлидәң ўрәдiп турадык. Кажылары крәскә тўжәрҗә кәләлә оитто пулҗаныш жана-бәрәдiләр.

Мән анiп тiлмәш полып жүрҗәнимдiң әкинчi жылында, Аба-Тураның појында жашкаң Николәи Ибанобыч Ананiн тәҗән пiр пi адаи Стаппаның ўҗуңә кәлiп тўштў. Ол кәлiп тўшкән-ок күнүндә мәңи кычыртыб-алып ма айтты: «Мән сiләрдиң тiлбiлә ош-кош тiлдү аймактардың жаңаған жаңының учурүн, сарындарын,

ўлҗәрдәрiн, кучындарын, алардың камдарының нә тәп камдайт-тандарын сурап чiп жүрүм» тәдi. «Әмдi мәңиң Аба-Тура аймағы-наң сурап чiп алҗандарым пар» тәдi. Жә аларды Орус тiлiнә көчүрәрҗә анда кижi чыкпады» тәдi. «Мән сәни тiлмәштәирҗә пiләт-тән тәп уға-җәлә аның учүн мән сәни кычыртканым» тәдi. «Сән ма аларды көчүрүҗә-бәр!» тәдi. Мән айттым: «Мән адаи Стаппанҗа тiлмәш полып жүрүп жадым, појымды појым пiлiнiп полбос-сым, адаи Стаппанаң сурағын!» тәдiм. Аидарда ол айтты: «Мән анаң сәни сурағаным, ол сәни ма пожодор полҗон» тәдi. Анидә турҗунча адаи Стаппан пiр ўинәң пискә кiрiп кәләлә ма айтты: «Мән Пи-Туразына парып жадым, сән анынча а көчүрүҗә-бәр!» тәдi. Аидарда мән ол Ананiнбыла пiр нәдәли артығыбыла Орус тiлiнә көчүрүҗә-бәрди. Анидә жүрҗунчә адаи Стаппан жаңыш кәлдi; ол пi ма айтты: «Сән мындағы аймактардың жаңының учурүн, алардың кучындарын, сарындарын, нәлә озоғыдаң пәри пәрiлҗән кучындарын, ма чiп iп-тур!» тәдi, анiп аидә-җәлә ма әки тәнкi акча пәрәлә појы жана-бәрди. Аидарда мән канча жүғанымды адаи Стаппанҗа пәрiп турдүм, ол почтобыла Николәи Ибанобычка iп турды.

Әкинчi жылында ол пазок кәлдi. Аидарда ол мәңи Пи-Тұразына алҗанча парып анда мәңиңбiлә тоғус коно жадып көчүрдү. Анаң жанарда ма ўч тәнкi акча пәрiп парды. Аның сунда ўч әи әрткән кiндә ол Николәи Ибанобычтаң адаи Стаппанҗа мәңи кәлiн тәп кат кәлдi. Аидарда мән пәш конып Аба-Турадағы Ананiнҗа жәт-тiм. Әки әи жадып тўҗәзә көчүрә-җәлә жаңыб-идiм. Николәи Ибанобыч мән жанарда ма айтты: «Сән ма польшканың учүн мән сәни куру таштабассым» тәдi. «Әмдi мән сә он тәнкi акча пәрәиң» тәб-алып пәрди. Мән канча пәрҗәниң алып жана-бәрди. Ол појынча әмдiҗә жәтгрә аны көрбөдүм.

Аба-Тура парып жаңыш кәлҗәниң жазында пiр кун кудаидың сарынына ўрәнәрҗә ма жүлҗан ўландар, палдар пар полҗон. Ол кундә тәзә кандi дә паирам полҗон. Мән аларды кудаидың сарынына ўрәдiп оттурҗунча мәңи ўичәҗiм тызражып турдү. Аидарда кажыбiс айтты: «Көн кижиләр кiрәрдә, аның учүн тызражып жәт-

кан полорбо?» тап каткрыштылар, кажыларыбис айтты: «Алдын су жүзүп жаткан полорбо?» таштибис. Аидарда су ташкын жарыбыла таң ползон. Мәнің үйчәғим таза судуң кујуна жүк ползон. Кажыбис айтты: «Тышкартын чыгып көрөр!» таштилар. Аидарда кажыларыбис тышкары көрөрүө чыкты. Ажиктаң кәзігі чығарыбыла кәзігі чыккалакка үй кып полып суға жада-барды. Аидарда кажыбис көзнөктөң чыкты, кажыбис ажиттаң чыкты, үйдүң ічиндәги нәмәләрибисті көзнөктөң чығара тажыб-алдыбис; үжүбистің ағажын кижі көп ползон полып суға ағыспаи кәдәрі тажыб-алдыбис, анді ползо ағаштарын алыштырыб-ип калдыбис. Ол күнүң әртәиндә сарнаб-оттурғаныбис, кәчкәзіндә лаб-оттурдубис. Үжүм jok жада-ғалала адаи Стаппанға пардым. Ол мә тилмәш полып жүрған жалым учуң жәттрә атипаған үй садыб-алып пәрді. Мән аны тажыб-алып турғузыб-алдым.

Пирзіндә адаи Стаппан мәни, адаи Әрсинтибілә Аба-Тураның Тәләңәттәрибілә Шорлорға парып кәлиғәр тәді. Аидарда піс ол Шорлорға төрт коньп Аба-Тураның үстүғи янындағы жаткан Шорлордың айлына жәттибис. Ол аидағы Шорлордың жадыштары Орустүң жадыштары ошкош тап көрдүм, алардың таза кирған үйләрибілә кигән кәптәрі Орустинді ок тап көрдүм, жаңызла кадыттарының кимдәрі пашка. Үйләринің ічиндә кудайдың сұрмадә турғанын көрдүм. Кажыларының үжүндә камның тўңұр турғанын көрдүм. Мән алардың үжүндә тўңұр көрөлө сурадым: «Сләр крәстү әмәс пидәғәр? сләрдің үжүғәрдә камның тўңұр турған» тәдім. Алар айттылар: «Піс крәстү-дә ползок камыбисті камдатпаи каніп таштайлы?» тәділар. Мән сурадым: «Сләр Орус жаңыбыла кудайға пашкожыб-ок жазығарба?» тәдім. Алар айттылар: «Пашкожып-ок чадыбис» тәділар. Мән айттым: «Кудайдың ады кәм?» тәдім. Алар айттылар: «Муколо аба-чак, паза Пija Пророк» тәділар. Кажызы айтты: «Исус Крестос кудай» айтты. Мән айттым: «Кудай жаңыс Исус Крестос; анаң пашка канді-дә кудай jok» тәдім. «Муколобыла Пija Пророк алар кудай әмәс», тәдім, «аләр кудайға жарамыктү кижиләр ползон» тәдім, «әмді алар кудайдың жаркындү јакшылык кубаттү

јәріндә турүп жадылар» тәдім. «Кәм кижі аларды полыжуға кычырза алар полыжып жадылар» тәдім. Аидарда алардың кажылары айтты: «Чын кудай Исус Крестос тап укканыбыс, анді ползо піс а көп пашкоибин чадыбис» тәділар. Аидарда мән аларға анча мынча кудайдың ару жаңының учурун әрмактап пәрдім. Сөс плашбаи тыңдаб-уктүлар.

Мән алардаң паза сурадым: «Сләрдің пу жаткан аидағы кижиләриғәр ончозы крәстүбә?» тәдім. Алар айттылар: «Ончобис крәстү» тәділар. Мән паза сурадым: «Абыстар сләрді кудайдың сөзүна үрәдәдибә?» тәдім. Алар айттылар: «Үрәдә-ок јат» тәділар. Мән сурадым: «Абыс нә тап үрәдәт?» тәдім. Алар айттылар: «Кудайға пашкожығар тап үрәдәт» тәділар. «Оллаба үрәткәни?» тәдім. Алар айттылар: «Паза кайдып пісті үрәтсін? піс Орустүң тилин тәкши піләстә» тәділар. Кажылары айттылар: «Пістің кадыт палдардың кажызы тулғурт піләс» тәділар.

Піс ол күндә ол аида коньб-алдыбис, әртәңгізі күн Мрас өрө парып јассак; піскә пір јаш ұлан Шор кижі сұратмәбілә тос сұраткыңа туштады. Адаи Әрсинтидәң миніп прәткан ады ол тос-тү сұратмәдәң үркүй-ғалә мөкүп жүрә-барді. Мән уначыбыла аның адын тудалы тап жүктап полбадык. Андә жүрүңчә адаи Әрсинти аңдарылып пәрді, ұзаңа илһип жүрәлә тўжүп жада-ғалды. Аидарда піс аттаң тўжә сәкрә-ғалә адаи Әрсинтиді турғузала тәғәнік; аидарда ол айтты: «Акыр, мән тўрчә жадаин!» тәді. Аидарда піс сурадык: «Канді пудүнзәңбә?» тәдік. Ол айтты: «Корыкбағар! пудүнмін» тәді. Аидарда піс пожоньп парған адын тудуп аккаліп миндріп алала жүрә-бардік.

Ол пожынча Шорлор жаткан Мыс тәғән аилға жәттк; ол Мыс тәғән аидағы Шорлордоң мән сурадым: «Сләр крәстү кижиләрбә, крәзјок кижиләрбә?» тәдім. Алар айттылар: «Піс ончобис крәстүбис» тәділар. «Кудайдың адын піліп жазығарба?» тәдім. «Піліп жадыбис» тәділар. «Кудайдың ады кәм?» тәдім. «Исус Крестос» тәділар. Пирзә айтты: «Муколо!» тәді. Аидарда мән аларға анча мынча кудайдың, Муколоның учурун әрмактап пәрәлә, аның ары Мрас-ты өрө турған пір аилға кәлдібис. Ол аилдың адын унтуп салдым.

Аның турған јәрһиң әки јанына кара јыш пўдўп тїр. Ол айлдың појында јадын сабаттың почтозының уназын качырып турған пір мөстөрөбөі пар әмтір. Піс аның айлына тўжа-ғәлә оттуруп јассабіс ә әки кижі кәлдї. Мән ол әки кижідәң сурадым: «Пу сләрдің јатқан јәрі-ғәрдә кыра сўраттап јәр јок әмнә, сләр курсағыбарды нәбилә азра-нып јазыбар?» тәдїм. Алар айттылар: «Піс јажыбыла палык аң-дап кәмәбілә Аба-Тура ағызып парып сада-ғәлә, аның акчазы-была аш алып азранып јадыбіс. Кажыларыбіс јалаң әрўн пәдрәп аның палын садын аш алып курсағыбісті азранып јадыбіс. Паі кижиләр садубыла азранып јадыр» тәдїләр. Алар аңп мәннәбилә әрмәктәжә-ғәлә чығып јана-бәрәрдә. Адаі Әрсінті айтты: «Сән пу айлға айлда!» тәдї, «крәстў әмәс кижі тапсаң аны појының пілғаннїңчә крәскә тўжәрғә айткын!» тәдї. Аидарда мән айлдап јў-рўп паш алты ўїғә кирдїм. Кажыларының ўиләрнә кирғаннїмдә кудайдың сўрмәдї турат, кажыларының ўўннә тўңўр турат. Мән тўңўрләрн көрө-ғәлә, сурадым: «Пу сләрдің ўўғәрдә кудайдың сўрмәдї пар әмнә, камның тўңўрў нәрәк турат?» тәдїм. Алар айттылар: «Піс камы јок Орус пидәк? чалык ўру полғондо, кам камдатпаза кижі каніп јадар?» тәдїләр. Мән аларға кудайдың он салымының, ару јаңының учурўн анча мынча әрмәктәп пәрәлә чығыб-алып оромбыла пазып кләтсам, төрт кижі оромның ку-јўнда јос тартып јадылар; мән алардың јанына оттурўп коідым. Алар мәннң јаныма кәліп оттрўжўп којоло, мәнн кәйдәң јўрған кижің тәп сурадылар. Мән аларға јәрі сўмды, нә кәрәккә јўр-ғаннїмдә әрмәктәп пәрдїм. Анїдә әрмәктәжә-оттурғўнча, пістїң јаныбіскә оромбыла пазып јўрған кижиләрдәң јўлғаны јірмә крәлў кижі јўлдў. Аидарда мән ол јўлған кижиләрдәң сурадым: «Сләр он-чоғор крәстўзїңәрбә?» тәдїм; алар айттылар: «Пу турған кижі-ләр ончозы крәстў» тәдїләр. Мән айттым: «Кудайдың адын піліп јазыбарба?» тәдїм; алар айттылар: «Піліп јадыбіс» тәдїләр. Аи-дарда мән айттым: «Кудайдың адын нә тәп адап мўрғўп јазы-бар?» тәдїм. Алар айттылар: «Муколо падышка тәп, паза Піја пророк тәп мўрғўп јадыбіс» тәдїләр. Аидарда мән сурадым: «Исус Крістоско мўрғўбәі јазыбарба?» тәдїм. Алар айттылар: «Піс Исус

Крістос кудәі пар тәп уғарын укканыбіс; андї ползо аны јакшы пілбәі јадыбіс» тәдїләр. Аидарда мән айттым: «Сләрғә абыс јўр-бәі-дїрбә?» тәдїм. Алар айттылар: «Абыс пә кәліп јўжын јўб-алала, токтобоі јана-бәрәт» тәдїләр. Мән айттым: «Абыс сләрдї кудайдың сөзўнә ўрәтнәі-дїрбә?» тәдїм; алар айттылар: «Абыс пістї Орус тїлін јәттрә пілбәс кижиләрдї каніп ўрәтсїн?» тәдїләр. Аидарда мән аларға Адамнаң ала Исус Крістостың тўлғанына јәттрә әрмәктәі-ғәлә калғынчы чакта Исус Крістостың кәләттә-ннә јәттрә әрмәктәп пәрдїм. Алар айттылар: «Пістїң озоғы ада-ларыбісті кандїдә абыс чәрўбілә капсап крәстәі-ғәлә јана-бәр-ғәң; әмдї ол крәскә тўшкән кижиләрдїң калдыктары піс пір нәмә пілбәі арғылык пәрғїлік польп јадыбіс; әмдї пістї кудайдың сөзў-нә ўрәдәрғә кижі јокто, кәмнәң ўрәнәлі?» тәдїләр. «Аның учўн камыбісті камдадып јадыбіс» тәдїләр. Мән айттым: «Камның камдап айткан сөзўнә пўтпәғәр, ол ончо төғўн сөстөр, камдар поілары-дә чын кудайдың јаңын пілбәі, кўрмөскө јаңдаі камдап јадыр» тәдїм. Алар айттылар: «Озодоң пәрі јәрі субїстї, тәңәрә-бісті кодрә турған, појыбіс пәрў пәрбәі каніп корыкнаі јадарык?» тәдїләр.

Аидарда мән аларға паза анча мынча кудайдың ару јаңын, аның ўрулў кижиләрдї јасканын өлғөн кижиләрдї тїрғїскәнн әр-мәктәп пәрәлә, пә тўшкән ўјўмә кәліп јассам Мрасты төмөн от-тус крәлў кәмәлў кижиләр палык шўп кәліп јадылар. Мән аларды көрөлө алардың јанына парып турдўм. Алар сөзўрмәзін тартып чағарарда, ол сөзўрмәнн кіннә ўч кат сөзўрмә тарттып ал чык-тылар. Алдындағы сөзўрмәзіндә сәғїс пәл, паза алабуғалар, ча-бактар, чортондор чыктылар, кіндәғї ўч сөзўрмәләрннә мака ча-бактар чыктылар, анаң пашка палык көрбөдўм.

А туруп аңп көрөлө анаң пәрі тўшкән ўјўмә кәләлә, адаі Әрсінтібілә әкў ол ок кўндә оїтто јана, Мрасты төмөн кәмәлў ағып кәліп, Аба-Тураның ўстўғў јанындағы айлға чығып, ары прәдып салып парғанда абрабыска унадаң јәктрїб-алала Аба-Турә кәлдїк. Анда пір коныб-алала әртәнғїзі кўн Пајаттағы Тә-ләңәттәрғә пір конып јәттїбіс.

Ол Тәләңәттәрдің аразынаң крәстү кижидәң тұлған кижиләр таптыбіс. Аларды тәзә адазы әнәзі крәстәтпәи азраб-алып кыс палдарын кижә пәрһәндәр, әр палдарына кижі алып пәрһән әм-тірләр. Јә піс аларды пібәс әдәк ол Тәләңәттәрдің јаткан Улу Аіл тәһән аилда адаі Стаппанбыла крәстәлһән пір піләр кижі пар полһон. Аның ады Алаксандра тәп полһон. Ол піскә мыны учурлаб-әйтты: «Мында јаткан Тәләңәттәрдің аразында крәстүдәң тұлған кижиләр пар» тәді. «Әмді кажызы кадыт алып палдарлү јадыр» тәді. «Кыс кижиләрі крәзі јок кижиләрһә парып палдарлү јадыр» тәді. Аидарда піс әйттык: «Алардың адазы, әнәзі крәстү полһондо каніп крәстәлбәи калһан-дыр? тәдік. Аидарда ол Алак-сандра әйтты: «Пістің озоғы крәстүләрдің палдарын крәстәірһә абыс кәлһәндә алар абыска нәрәк-тә крәстәтпәи јада-ғалаттан польш тырлар» тәді. «Алар тәзә каніда крәскә тўшкән, аніда алар кудайдың сөзүнә ару јаңының учурўна ўрәдәлбәһән польш а ўзәрі крәзі јок јуртўң ортозына јада-ғәлә, кудайдың јаңын піл-бәи палдарын крәстәтпәһән» тәді. «Әмді алардың адалары, әнә-ләрі өлўп калһан палдарынаң паза палдар пар» тәді.

Аидарда піс ол кижиләрді ончозын јуб-алып сурағаныкта алар әйттылар: «Піс каидаң піләлі крәстүдәң тұлған підрік, крәзә јок-тоң тұлған підрік? појыбістә пілбәи јадык» тәділәр. Кажызы әйт-ты: «Адабіс, әнәбістәң уканыбіс чын!» тәділәр Аидарда мән аларға кудайдың сөстөрўн, ару јаңының учурўн әрмәктәп пәрдім. Ўчўнчә кўндә крәстәп салдык, ончозы оттус әкі кижі полһон, от-тус пірін крәстәдік, пірзі крәскә тўшпәи сала-бәрді. Піс а анча мынча јадып аларды кудайдың сөзүнә ўрәдә-ғәлә јуртўбіскә ја-нын кәлдібіс.

Ол јанып кәлһән кіндә анча мынча тилмәш польш јўрәрімдә, јә курсакка јірһә појыма кірһә алһан јалым жылына јәтпәс по-лордо, мән тилмәштәң чығып садыжуға јўрдўм. Әмді, кудайға паш, садыжубыла курсағым азранып јадым. Пош кўндәрдә ку-дайдың чимәнәң көчүрўп јадым, ол көчүрһәнімді Орус тилін пілбәс кижиләрһә кычырын пәрп јадым, кудайдың сөзүн сўјәчә кижиләр кәлпн уғўп јадылар.

Пірзіндә мән әкі кижі јалдаб-алып појымның кўјўмбілә ўдә-ғәмбілә Алтын Көлһө палык тәп пардыбіс.

Аилдаң чыккан кўндә Ыжы тәһән өзөккө јәттбіс. Анда пір пі ўч јаизаңның улузўн јуб-алып јарғылар әдіп јадыр. Јұлған ки-жиләр ончозы ўч төрттөң ағаштың төзў саин одуланып јадылар. Мән аларға кәлә-бәрәрімдә пір Јапжык тәһән Алтаи-кижі мә әйт-ты: «Сәнің кәлһәніңә кудайға паш!» тәді. «Пу Тубалар појының урчызына польжып јадылар. Алар тәзә пібілә најулашкан ош-кош мәнің јарғымды әдіп пәрбәи јадыр» тәді, «мәнің тәзә ја-нымның мында пір-дә кижі јок» тәді, «мә кудайдың учўн польжа-бәр!» тәді. «Тилмәш пістің тилибісті јакшы јәттрә пілбәи јат» тәді.

Аидарда мән аның комыдалының учурўн піһә тилмәштәб-әи-дып пәрдім. Пі аның комыдалын төлөдўп пәрді. Тубалардың әкі тәмічә паштаған јоныбыла мәні Алтаи-кижі учўн тилмәштәдің тәп ончолоры чуңдаб-алып соғо јастадылар. Аидарда кәзәннә тилмәш анда полһон польш, алар мәні соғолбодылар.

Мына мынді алардың кылығы, Пазілаі Пазілаібыч. Әмді сән качаң жышка парзаң алардың кылығын појың көрөрзўң. Алар тәзә кўдўчизі јок коилор ошкош. Алардың кәмізі паі ползо, анызы аларға пі ошкош польш јат, кәмізі јоктў ползо анызы јарғыдаң, пидәң коркынчәк кул ошкош польш јат. Алардың јок-тўларының көбўзі појының комыдалын јарғыдаң суралбаі таш-тап јадылар.

Сләр нәрәк комыдалығар јарғыдаң сура баизығар тәһәндә, алар әйттылар: «Колың айғыр мал јокто, капта акча јокто кәи-дып-јарғыдаң сураир?» тәп аидадылар. «Піс көјөнді коркынчәк, палыкті аидыныб-албас, сакан пілбәс аймак нәні піс піләрк?» тәп аидадылар. «Кіштің каразын өлтрўп, кіктің сәмізін өлтрўп турған кижінің тили піһә јарамыктў полор» тәп аидадылар.

Јә! Пазілаі Пазілаібыч, пу ўлһәрді ук, мән аидаин! Төһўнбілә чының ортозы төрт өлў! Кулағыңбыла укканың ончозына пўт-пәһин, појың ол Тубаларды көзўңбілә көрһўн! мән тәзә појымның ојыма пўтиәи јадым. Јә әмді мән анаң ары парғанымды аидаин.

Ол Ыжы таҕан ӧзӧктӧң пір коньш жаңы крәстүләрдің јаткан Ыңырғы таҕан ала жадын кондыбіс. Андағы јаткан крәстүләрдің үләрінә кірәин тәәм ончо ӧн туруп јадылар. Алар тәә абыстың пәрһән үләрінә јатпаи, сӧлтү үләр әдіб-алып ортозына оттоң от-туруп коҗып полоры аладра оттуруп јадылар. Мән сурадым: «Сләр абыстың пәрһән үжүнә нәрәк јатпаи, пу тудүнҗә көзүҗәрді артадыш поҗыҗар тозунҗа уималып јазыҗар» тәдм.

Алар айттылар: «Орус туразына јаарҗа піс пиләи јадыбіс», тәдләр, «аның ичин Орус ошкәп јазаирҗа пиләбәҗәніктә піс ә јат-паи јадык», тәдләр, «пискә тәә тамкылаҗыб-оттурарҗа, арба куруп, талкан әдип јирҗә мынді сӧлтү јакшы» тәдләр.

Мән паза сурадым: «Сләр Орус ошкәп атпыла кыра сүрүп јазыҗарба?» тәдм. Алар айттылар: «Јок, піс абылбыла јымжак јәрдаң чап, ашты салып јадыбіс», тәдләр. «Кажыбіс Оруска иш-тап пәрп азулактаң салдырып јадыбіс» тәдләр. Аидарда мән айттым: «Сләр поҗыҗар салда әдип алып нәрәк сүрбәи јазыҗар?» тәдм. Алар айттылар: «Пісті салда әдәрҗә кижі үрәтпәҗәндә, піс канп әдәли?» тәдләр. Аидарда мән айттым: «Сләр јалкүрүп үрән-бәи јазыҗар» тәдм, «орусчылап кыра сүрәр ползоҗор, аш учүн алымҗа түшпәс әдәҗәр» тәдм. Алар айттылар: «Орус салдазын әдіб-алып сүрзә, јакшы ок полор әдә, чындап поҗыбістің јалкү-біс» тәдләр. Мән айттым: «Сләр кыра көп салбаизыңар, Орус ижін паза иштәбәизіңәр, анді ползондо нәбилә улу пидің каланын поҗыҗардың курсаҗыҗарды каидаң тап јазыҗар?» тәдм. Алар айттылар: «Јаи кәлҗәндә азүлак малыбіс учүн пичән чабадык» тәдләр, «кузук чыккан јылда кузук аладык, күс кәлҗәндә аң аң-даидык» тәдләр. Аидарда мән паза сурадым: «Кузук алҗаныҗар-да, аң аңдаҗаныҗарда көп табазыңарба?» тәдм. Алар айттылар: «Кузук чыккан јылда курсакка полҗынча табадык ок» тәдләр. «Кузук чыкпаңан јылдарда јаңыс аңнаң тапканыбіс улу пидің каланына араидаң јадаң» тәдләр, «кажыбістің улу пидің кала-нынада јәтпәит» тәдләр, «аның учүн кажыбіс Оруска парып јалҗа кірәт» тәдләр.

Јә әмді мән алардың јаткан јәринің пудүжүн аидәин. Алар-

дың јаткан јәрі аладра јыш тап полор; аил салҗан јәрі әки су-дүн пәлтәриндә тап полор, пірзінн ады Ыңырғы таҕан су, пірзі-нн ады Кара Кәпшү таҕан су. Ыңырғы таҕан су кун оттурҗуш јанында Кара Каја таҕан пик тудәң түшкән. Аны аладра јаткан Тубалар таҕан аймак тап полор. Алар ә јылдың саин аш пәрп турадылар. Алардың тәә мән сураҗаным: «Сләр пу туба нәниң учүн аш пәрп туразыңар?» тап. Алар айткандар: «Озо пістің уҗубісті Моңулдүн јунаң алып калҗан, јән каиракан ол түбіс» тап айттылар. «Әмді-дә поҗышың кузубуҗыла, ар албаҗызыбыла курсаҗыбісті азрап улу пидің каланын пәрп турү. Мының учүн піс әмді-дә ә аш пәрп турүбіс» тәдләр. Аидарда мән айтканым: «Ол Кара Каја таҕан тү чәрү паштаҗан пил ползондо сләрдің уҗуҗарды корыб-алып калҗанба?» тәдм. Аидарда алар айткандар: «Јок, Моңулдүн чәрү нәкәп кәләрдә пістің улус ә чығып аны та-кыҗанда, ол кижі өтпәс тун кара јыш полып тура-барҗан; аидарда Моңулдүн чәрү нәмә табалбаи јана-барҗәндәр» тәдләр.

Јә әмді Кара Кәпшүнүн поҗын јоктоилы. Кара Кәпшү таҕан су кун түштүк јанына тужуп Пил сүна кірҗән, аның пажы Ка-дынбыла Пидің ортозындағы тудүн пажындағы көлдөң тужуп ак-кан. Ол көлдүн музү јаскыда аладра каилып кәлҗәндә, аның па-лыктары кәчкідә тағызына чығып оиноп тура-дыр. Аидарда ажу-лар кәлп колыбыла чаҗара чачыб-алып јип тура-дыр, тәҗәт, музү тәкши каилып парҗанда палыктары тәрәңинә кірп парадылар, тә-җәт. Ма мыны пір әки кижі айтканын уктүм.

Ол Кара Кәпшүнүн пажындағы тұлардың карлары јәи ор-тозына јәттрә ончо әрибәиттән турү. Јыжы аның тұларының ка-бортозынаң ала пашталҗан Кара Кәпшүнүн поҗына түшкән ӧзӧк-төрүбілә пудүн тūr. Ол јыш Ыңырғынаң кірҗән үзүна араи јәт-пәи токтоҗон. Ол Кара Кәпшө түшкән сулар әки ӧзӧҗош пар, пір-зінн ады Јән Көзӧ, пірзінн ады Күчү Көзӧ; ол әки Көзӧнүн пірзінә түшкән Күлбүш таҕан ӧзӧк пар; аның пажы Онҗон та-җән пик таикадаң түшкән. Онҗон таҕан тудүн поҗынаң аккан ӧзӧктөрүнә пүткән аҗаштарының көп сабызы кузук аҗажы,

Кара Көпшүнүн пойна тушкан өзөктөрүбүл пүткан жыжының ағаштары каборто ұлаш кузуктун ок ағаштары. Кузубу жакшы чыккан жылда талдама ағажынаң пүдүн жарым пүткан тұжат, ончодоң комоиның паш кұранка ползо полор, полбозо ол-да жок тұжат.

Жә әмді ол өзөктөрдүн азалдыларын тұктап айдан. Ок алдыларының ончодоң көбүзү көрүк, аны аштра тің, тің аштра сарас; кіш анді көп амас. Улу алдыларда ончодоң көбүзү әлік, аны аштра аң, аңды аштра ажу, ајуду аштра тұлқу, тұлқу аштра көжон; жәкан табылсада ас табылар; анаң пашка аңды жок.

Сұндағы палығының көбүзү чараған, чараған аштра тулы, тулыны аштра жылмай, аны аштра пәдәр, пәдәрді аштра корты, пүдрә ас; алардың пашка палык жок.

Піс Ыңырғыда үч коныб-алала аттанған, понынча Көпшүнүн Піжә кірған пәлтіріна жәдін кондыбіс, әртәңгізі кұн Пидің сүн кәчіб-алала Кәбізән таған өзөжөштө јаткан жаңы крәстүләрдің аілына јәттібіс. Кәбізән таған өзөжөш Көпшүнүн Піжә кірған үзүнаң өрө төрт пәрістә полор. Ол Кәбізән таған өзөжөш Пидің оң јанындағы пік тұдаң тушкан. Ол тұдаң тушкан сулардың појында Тірғанш јоны јурттап јадылар.

Піс јаскыда кыра сұруп турғанда кәлған појыбіс, ол Кәбізәнжә Пјі паірамға јәттрә арұ пәдрәп јаттыбіс, а жадыш тапканыбіс тоғус ағаш арұ полды, ол тоғус ағаш арұдаң чыккан роілары он пір полды; ончозы ол јаіда јірмә полды.

Пјі паірамның кіндә піс сөзүрмә бісті жазаб-алала Кәбізәннің јірмә пәрістә өрө Алтын Көлдүн төмөңгі пәлтіріна кәліп кызык палык аңдап јаттыбіс. Пір аі крәлү аңдап алған палығыбіс кырык пүт полды. Аңдағы јаткан Тірғанш кижілар кұнун саін тундә кәліп шұп турадылар. Алардың шұндәрі он кулаштаң ажыра полбоі-дыр. Алар анді кыска шұнубілә шұғанда, пістің өлү кулаш шұнубістәң көп алчығат. Алар тәзә шұғанда, әкі кижі шұнунің әкі пажынаң пұбыла пұлаб-алала, пүдүн учүн әкі тујуктаб-алып пүдүна кіб-аладылар. Аніп кіб-алала кәмә туруп којып узун тајакпыла тајаныш көлдүн кујұнаң ічкәрі јус кулаш крәлү

јәрдің пәрі тартып кәләділар. Шұн чағараттан јәрінә оттоң оттуруп којодылар; шұнун чағарған саін ол оттың јанына оттуруп којып тамкылажыб-аладылар.

Аніп палыктап јүрғанда алардың сарының пір сарын уктұм:

Ак туманы јајылған
алтын көлдүн јаражын,
албатызын азраған
аның палығы татұн.

Тујук кара јыш пүткан
тұларының јаражын,
турған улузүн азраған
турулұ аңы сәмізін.

Азығыбіс тұғұна-бәрәрдә мән ұдәжәмбілә әкі атты әртәб-алып Кәбізәндәжі аілға кәдібіс; аңда әкі коно жадыш азык әдіб-алдыбіс. Анаң үчүнчі кұндә чығып Оңун жаказында турған Тәдужак таған кижінің аілына јолоі кірдібіс. Аңда пір-пажы калтрак ак паштү өбөжөн оттурдү. Мән ол өбөжөндү: «Сән канча јаштүзің?» тап сурадым. Өбөжөн айтты: «Мән тоғузон јәтгі јаш-тұмн» тәді. Аідарда мән сурадым: «Ам канча јыл јүрәрің, өрөкөн?» тәдім. Өбөжөн айтты: «А, палам, мән әмді канча јән јүрәрім, аісса пұғұн өлбөзөм, таңда өлүн парарым. Сән мәні көрбөі јазыңба мән орошың көбөзүндә оттуруп жадым, палам!» тәді, «конок саін өлұм сакыб-оттурұм!» тәді.

Аідарда мән айттым: «Сән әмді өлұм сакыб-оттурзұң, өлжөн кіндә каіда јүрәрің? мә кучындап пәр, өрөкөн!» тәдім. Өбөжөн айтты: «А, палам! мән каідаң піліп? піс тәзә јалаңның аңы ош-коп өскөнубіс! карын сләр пілјіді әдәжәр; кудаідың судурұн көрұп, кудаібыла әрмәктәжп парған појығар» тәді. Аідарда мән айттым: «Кудаідың судурұнаң мән сә кучындап пәрәін, сән пұдәрзіңбә?» тәдім. Аідарда өбөжөн айтты: «Кудаідың сөзүна пүт-пәғанда кәмжә пүдәін?» тәді.

Мән айттым: «Тәңәрәні јәрді јајаған, учар куштарды јајаған,

јѣѣѣрар алдыларды јајаған, тынар тындѣ ончо кижилардѣ јајаған жаңыс кудай Исус Крістос, анаң пашка кандѣдѣ кудай јок!» тәдѣм. «Кам а жаңдабаза, ол аның кубаттѣ, јаркындѣ ѣч мактѣлѣ жарығына чығалбаи!» тәдѣм. «Кудай тәзѣ јарыктаң јарык, ар јакшылыктаң јакшылык, аның јарығы качанда тѣнарбас, кубады аның качанда кудубас, мѣнкѣдѣ мѣнкѣ ѣрѣѣлѣ полор. А жаңдабаған кижилар ол кубаттѣ јакшылыкка јѣрѣлбас» тәдѣм.

Аидарда обѣѣон айтты: «Піс кудай ок тап жаңдап јадыбѣс, піс Аза паза жаңдап јадыбѣс» тәдѣ. Мән айттым: «Слар кандѣ кудайға жаңдап јазығар, аның ады кам? ма адып пар!» тәдѣ. Обѣѣон айтты: «Кан Алаи тап, Кан Таңара тап, мал тајып мѣрѣѣп турадыбѣс» тәдѣ, «паза ас тѣларға, анѣ полып азраған суларға аш парѣп турадыбѣс» тәдѣ.

Мән айттым: «Алардың ончозын јан на кудай?» тәдѣм. Обѣѣон айтты: «Ончозының јан парчаның адазы Паи Ылған» тәдѣ, «аны аштра Арлік» тәдѣ. Мән айттым: «Андѣ полбондо ѣлѣондѣ слардѣ сѣнѣзѣнѣјар кажызына јадѣттѣн-дѣр?» тәдѣм. Аидарда обѣѣон айтты: «Ончозының адазы, ада обѣѣон Арлікка парарыбѣс» тәдѣ. Мән айттым: «Оскѣлѣрѣ куру јада-ғаларба?» тәдѣм.

Обѣѣон кѣлѣб-јѣлѣ айтты: «Пу албаты ончозыада Арліктаң тараған, а парбаи-ғаиссын?» тәдѣ, «анаң тәзѣ ончо кижилар тараған; піс аның калдыктары, ол амдѣ каида ползо, піс анда полорык» тәдѣ.

Мән айттым: «Арлік кудай амас, Ылғандѣ кудай амас, ончо на кѣрѣнѣ, на кѣрѣнѣ амастѣ јајаған жаңыс кудай Исус Крістос кудай!» тәдѣм, «анаң оскѣлѣрѣ кудай амас!» тәдѣм. «Слар тѣға, суға мѣрѣѣп јазығар, алар кудай амас, чын кудайдын јајаған иштѣрѣ!» тәдѣм, «слар ол тѣларға, суларға мѣрѣѣѣѣнчѣ, ол тѣларды, суларды јајаған кан кудай Исус Крістостың појына ол тѣлар сулар учѣн алкыш парѣп мѣрѣѣѣѣр!» тәдѣм.

Обѣѣон сурады: «Кандѣдѣ а мѣрѣѣѣр, піска аидап пар!» тәдѣ. Мән айттым: «А кудайым мәнѣ Исус Крістос, сән ар суларды јајадың, ас тѣларды јајадың, таңаранѣ јардѣ на ончо аларды на парын јајадың, сѣ алкыш јатсѣн! мѣрѣѣѣѣн!» тәдѣм. Ол унтукпады,

мән паза айттым: «Кижѣ тәзѣ пір кижѣ ічпѣдѣ толтура јѣжѣлѣ тура адѣп парзѣ, аны алған кижѣ турабыла парѣѣнѣнѣ кажызына алкыш парар?» тәдѣм. Обѣѣон айтты: «Аттазын! јѣжѣлѣ тура адѣп парѣѣн кижѣнѣ појына алкыш парбаи, тура алкыш парѣттѣн пѣдѣр?» тәдѣ. Аидарда мән айттым: «Таңарабѣлѣ јардѣн појында на кѣрѣѣн кижѣ јајаған кудайдың појына алкыш парбаи, аның јајап парѣѣн таңарабѣлѣ јарѣна нарак алкыш парѣп а жаңдап јазығар?» тәдѣм.

Обѣѣон айтты: «Піс јалаңда јада оскѣн мал ошкош нанѣ пѣларѣк?» тәдѣ. «Кудайдың судурѣн колына тудѣнѣш колып, кудайбыла армактајѣб-оттурған слар пѣларѣғар» тәдѣ. Мән айттым: «Сән крѣска тѣшкѣн! Кудайдың палазындѣ полорзың; кудай сѣ јакшылык јарык парар!» тәдѣм. Ол айтты: «Мәнѣ крѣстѣб-алаи тәзѣн, сән ма мәнѣн учѣн крѣска тѣжѣттѣн учурѣн адып парѣѣн!» тәдѣ. «Мән тәзѣ крѣска-дѣ тѣшпазѣм, сәнѣн ѣрѣткѣнѣнѣлѣ Крістос тап айткан кудайға мѣрѣѣѣѣм, јарамыктѣ полорым тап сананыб-оттурм!» тәдѣ. Мән айттым: «Кудай појы айткан: Кам кижѣ судаң, кудайдың ару јыдынаң каттап каттап тѣлбаза, ол кудайдың јарығына кѣрѣлбас тап айткан» тәдѣм.

Обѣѣон айтты: «Судаң кижѣ канѣп тѣлаттаң-дыр? аның учурѣн ма адып пар, палам!» тәдѣ. Мән айттым: «Чын кудай Исус Крістос ончо амактардың кѣлѣнчѣктѣрѣ учѣн таңарадѣн јарѣѣ тѣжѣп ару кыстың ічѣна кѣрѣп кижѣнѣн кѣлѣнчѣктѣ адѣн појына алып карчѣ ағашка кѣнадып ѣлѣ-ғалѣ, учѣнчѣ кѣндѣ тѣрѣлѣп турған, кырығынчы кѣндѣ ѣрѣ таңара чыккан. Аның појынча кижѣнѣ крѣстѣѣандѣ Исус Крістос ѣч кѣнѣѣ ѣлѣ јадыш тѣрѣлѣп турғаньында јозоктои, кижѣнѣ ѣч каттап суға кудайдың адыбыла тѣжѣѣѣб-алғанда, ол судаң, кудайдың ару јыдынаң каттап тѣлѣп јадыр. Анѣп каттап тѣлған кижѣнѣн сѣнѣзѣ кудайдың јаркыныбыла јаркындалып, а јаркындаш полып јадыр. Ол крѣска тѣшкѣн кижѣ тәзѣ Крістосты кѣнѣп јадыр. Мының учѣн ол кижѣ кудайдың палазы ошкош полор.»

Обѣѣон сурады: «Крѣска тѣшпаған кижилар нанѣ учѣн пурулѣ полыш кудайдың јарыкка кѣрѣбас?» тәдѣ. Аидарда мән а Адѣмбыла

Јабанің киличакка тўшканан ала Исус Крїстостың тўлғанын, аның канда кыпатканын, өлўп ўчўнчї кўндә тїріліп тура-ғалә кырығынчы кўндә өрө чыкканын, калғынчы чакта өлўөндөрдў тўрўлардї жарғылаирға кәләттәнін кучындап пәрдім. Обөбөн опчо мыны тыңдан уўўб-ала-ғалә айтты: «Мән аїсса пўўўн, таңда өлўп парарым, палам! мән абыс јокто кәм крәстәір?» тәдї. Мән айттым: «Јўрўш кїждәң мән абыска пичік іјәін! сән мында кудаіға мўрўў сөстөрўө ўрәнін јўр!» тәдїм. Аїдарда обөбөн айтты: «Аїсса сән мә кудадың тәмдәғї әдїп, појының крәзіндї пәр!» тәдї. Мән кудаіға мўрўў сөскө ўрәдә-ғалә појымның крәзімдї моїнымнаң алып моїнына салып пәрдім.

Анп Улўштаї тәғән ол обөбөндў крәскә тўжәрғә пәләндәп салала ўдәғәмбілә пә әдїп алған азығыбістї артыныб-алып, Алтын Көлдөғї одубіскә јадә кәлдїбіс. Анда одума кәләлә палыктап јассам, төртўнчї кўндә мән аїдаї Стаппан Кәбізәннәң кїжї іп кычыртып парала айтты: «Пу сәнїң крәстәірғә пәләндәғән обөбөндў крәстәін тәзәм, мә крәс пәрғән кїжї појы кәлбәічї крәскә тўшпәссїм тїрдә, мән сә аның учўн кїжї іғәнїм» тәдї. Мән пә обөбөннөң сурадым: «Сән нәрәк пу абыстаң крәскә тўшпәї јазың?» тәдїм. Обөбөн айтты: «Мән пу абысты мынаң озо көрбөбөн, мән кўрмак абыс мәкәләп крәстәірғә јатқан полор тәп, тўшпәї јадым» тәдї.

Мән айттым: «Пу абыс пїстїң Улулуда јатқан аїдаї Стаппан тәғән јән абыс» тәдїм. Аїдарда пә обөбөн айтты: «Ја аїсса крәс-тәләр» тәдї. Аїдарда аїдаї Стаппан аның адын Пәттїр тәп аїдаї-ғалә крәстәп салды.

Акінчї кўнўндә аїдаї Стаппан мәнїңбілә кожо мәнїң одума кәлдї. Пис ол кәлған кўндә мәнїң јалчыларым одумдўң јанынаң одундан јўрўн арўлў пїр ағаш тапқан. Пис аны јығыб-алып палын јїдїбіс. Аїдаї Стаппан әртәнғизї кўн мә алты крәс пәрәлә айтты: «Алкыжымбыла мән сә крәстәр пәрїп јадым, паза крәскә тўжәін тәғән кїжіләрғә пәр!» тәдї. Анп аїдаї Стаппан алкыжын пәрәлә Улулўға јаныб-їдї; мән аны көдөң јїрмә пәрістә төмөн

турған Кәбізән аїлының јанындағы Пї судўң кәчўғә јәттрә уза-дып кәліп, кәчїрїб-їјәлә одума оїтго јана-бәрдім.

Пир кўн тўштә одумда оттурўп јассам мәнїң одума әкї кїжї кәлдї. «Азәнбә?» тәдїләр. «Мән азән» тәдїм. «Нә табыш пар?» тәдїләр. «Табыш јок; сїләрдї нә уғар табыш пар?» тәдїм. «Јок, андїлә кїжї уғар сөлын собыр табыш јок» тәдїләр. Тамкы азыб-алып мә қаңза пәрділәр. Мән пїрзїнїң алып пїрзїнә пәрдім, анп алып қаңза пәрғән кїжә пәрдім.

«Палык көп тәп јазыңба?» тәдїләр. «Тәб-ок јадыбіс» тәдїм. «Сїәр канәр парып јазығар, карындаштар?» тәдїм. Алар айттылар: «Пө јәттрәлә јўрдыбіс» тәдїләр. «Аштап јўрдыбіс, сукары парба?» тәдїләр. «Мән пар» тәдїм, «акыр, мән сїләрғә палык пыжыртып пәрәін, мака сукары ток полбос» тәдїм. «Јә» тәдїләр. Палыктаң пыжыртып коїдым. Алар пајағызынаң мәнїңбілә көлонып әрмәктәштіләр. Мән паза сурадым: «Мынаң ары канәр паразыңар?» тәдїм. Алар айттылар: «Пис мынаң ары кәмәбілә Чолышманға парарык» тәдїләр. Мән сурадым: «Чолышманда нә андї кәрәғїғәр пар, кузуктабаї мәңдәп парып јатканығар?» тәдїм. Алар айттылар: «Арға јокто парып јадыбіс» тәдїләр. Мән сурадым: «Нә андї арғазы јок полды?» тәдїм. Пирзї айтты: «Пу әрткән кышта мәнїң адам өлўөн, пу нөкөрўмнїң катты өлўөн. Аның учўн пис Чолышманға парып јадыбіс. Анда тәзә Нїјас тәғән кам пар, аны алып кәліп ўї каразын сўдрәлі тәп парып јадыбіс» тәдїләр. Мән сурадым: «Ол ўї каразы тәғән нә тәп полот-тон-дыр?» тәдїм. Алар айттылар: «Пистїң кїжїнїң јаңында кәм кїжїнїң ўјўнәң кїжї өлзө, ол өлўөн кїжїнїң каразы, алдачызы ол ўїдә јада-ғалар. Аны камбыла качыртып ўјўн арулатпаза ол кїжә паза јаман әдәр» тәдїләр.

Мән айттым: «Пу Тірғәштїң јонынаң кам чыкпадыба аны сыбырарға?» тәдїм. Алар айттылар: «Пу аба јыштың ічїндә ол Төлөстөғї Нїјастї кўч кам јок» тәдїләр.

Аїдарда мән аларға кучындадым: «Тәғәрәнї јәрдї јајаирға чыдаған кудаї Исус Крїстос, јаңыс ола кїжїнїң пїјарын арулаирға, ўїдўң көрмөзўн сыбырарға чыдаір» тәдїм. «Анаң папка кандїдә

кам, кандіда кижі кудадаң пашка арулаирға полбос» тәдм. Алар тәдләр: «Пистің улу камдар кудады ок кычырыб-алып сыбырып турбаи» тәдләр. Мән айттым: «Сләрдің камдарыбар канді кудады кычырат?» тәдм. Пірзі айтты: «Парчаның адазы Паи-Ұлғанді а кожо јәрдің судың әзін кычырат» тәдм. Мән айттым: «Јәрді суларды нә көрүнәні нә көрүнә әмәсті ар тынар тындуду, таңарабилә јәрді, пу жарыкты, ончозын јаңыс кудаі Исус Крістос паш кун јајап пудра-ғәлә, алтынчы кунда ар амактың адазы Адәм тағән кижині јајаған» тәдм. Анаң пашка кандіда кудаі јок; пу сләрдің кудаі тап јаңдап јатканыбар кудаі әмәс» тәдм. Кудаі јәр әмәс, таңара әмәс, аі кун әмәс, әс тү әмәс, талаі, сулар әмәс, кандіда нәмә әмәс, чын кудаі Исус Крістос качандә пар полбон, качандә пар полор, ол ончо ончоны паш кун јајап, алтынчы кунда ончо кижиләрдің адазы Адәмды јајаған» тәдм.

Аидарда пір јаш ұланы айтты: «Сән мә ол ончо кижинің адазы тағән Адәмның јајалған учурун кучындап пәр!» тәдм, «мән сә пун тунда палык шужаин!» тәдм. Аидарда мән айттым: «Мән сураған кижә кудадың сөзүн аидарға јалкурзам, мә килінчәк» тәдм. «Кудаі тәзә айткан: «Мә кәләчпә чағара качырбас!» тап; мының учун мән кудадың сөзүн сураған кижә кучындап пәрәрғә јалкурзам мә килінчәк полор» тәдм. «Кудадың сөзүн уға-ғәлә а јаңдабаған кижі а килінчәк полор» тәдм. Аидарда ол айтты: «Кудадың судурун көрүп ұранған кижі кучындағанда нәрәк пудуп јаңдабайттан?» тәдм.

Ол чакта мән а Адәмнаң ала паштап Исус Крістостың тұлғанына јәттрә адып пәрәлә, калғанчы чакта өлбөндөрдүң тұрүләрдің јарбызы әдәрғә кәләттәңғә јәттрә адып пәрдім.

Кәч кира-бәрді, пә ұлан ұл мәнің одумда јада-ғалды, пірзі пашка алаңа парып коноштом тап сала-бәрді. Тун кирап кәләрдә піс шужачі палыбыбісті шужа пәрдік. Ол Јібән тағән ұлан ұл кожо јүрдү.

Артәңғизі кун пә Јібән айтты: «Пір әкі кунуң пажында по-јымның кижиләймді пә алып кәләин; сән аларға кудадың сөзүн

кучындап пәрәзигбә?» тәдм. Мән айттым: «Нәрәк кучындап пәр-байттан? аккәл!» тәдм.

Јібән пә Чолышмандағы камына парбаи алына оитто јана-бәрді. Аныңбыла кожо кәлған пә нөкөрү Чолышмандағы камға сала-бәрді. Пә јанып парған Јібән уч конып төртүнчә кунда әнәзибилә сінизин, појының кучу карындажын алғанча кәдләр.

Мән алар кәләрбилә палык пыжыртып коидым. Појым аларға кудадың ару чимпәң учурлаб-адып пәрдім. Алар пу кудадың чимпәң айткан сөстөрдү јарадып уктұлар. Кәч кирап, коныб-алдылар; артәңғизі кун Јібән айтты: «Пун Орожок јаизаңның момочы полып јат; піс аның момочына парадык, кором мәні кижиләр крәскә тұжарға јат тап мәні сокпозындар, сән Мыкаилы Пәзләйбич мәні парып көрүп оттур!» тәдм. Анип аидала поилоры сала-бәрдләр.

Мән алардың аш кәзип јаткан кыразына мылтығымды јүк-тәниб-алып сымдалағанча парзам одус крәлү кижиләр арба кәзип јадылар. Кажызы сәрипилә, кажызы јулүб-алып, пудубыла тазылына пазып којып пычакпыла кәзип јадылар. Мән айттым: «Сләр ончоғор сәрипилә кәспәи нәрәк мынип муғанып јазыбар?» тәдм. Алар айттылар: «Пистің кажыбіс әнәзинәң тұғала колына сәрип тутпаған кижиләр пар. Аның учун озо јаңбыла јулүб-алып пычакпыла кәзип турүбіс» тәдләр. Мән айттым: «Сәрипилә кәзип ұранбәспә?» тәдм. Алар айттылар: «Сәрипті пә Кумандылар ак-кәлп сатпаған ползо, пу-дә сәриптәр јок полор әдә; піс озоғы јаңбыла ұранп калған полып, казакка јүрғәндә аны садыб-аларын әзәбәи-дир.»

Анаң мән оитто одума јанып кәдм. Кун тү пажына јабызап кәләрдә пә момочы атқан Орожок јаизаңнаң кәмәлү кижі мә кәләлә айтты: «Сәні јаизаң појына кычырып јат; паралы!» тәдм. Мән ұдағамбилә ол кычырып кәлған кижинің кәмәзинә піс оттурүб-алып јаизаңның алына пардыбіс.

Кәләзбіс төртөн крәлү кижиләр әзірік оттурұлар; орто тужуна от оттуруп којып јән казанға малдың сөзүн сындырбаи тујук пыжырып кои-тырлар. Пистің кәлғанбісті јаизаң көрөлә, пісті колы-

бістаң жәдін алып поянының оттурұп жатқан шірдеңін оттурзұп коіды. Пір тажұр арақы алды, пісті сілады. Мән ічб-оттурдум, ұдағам ічпәді. Пә пыжырған әттәрін казаннаң чағарыб-алып жіділәр. Мән көрұб-оттурзам, пірзідә колын јунбаі, аш кәскән палғашту колыбыла әтті тудұныб-алып јіп оттурдылар; әттің майбыла колының кірі ағып кләткәнде табажын јалаілы сабарларын сорыб-іјәділәр. Арақыны ічп-турдұлар. Тұн којулған саін табаштары анп ок којула-барды. Кажылары сарнажа-бәрді, кажылары уружа-бәрді, жармызы тышкары чығып јылаңаштанып салып уружұп турдұлар; кәзіктәрінің кәјағәзі ұзұлді, кажылары турунбыла қағыштылар. Анп соғыжа-ғәлә оінде урушқан палдар ошкоп кожо оттурұп өчөжұшпәі арақызын ічә-бәрділәр. Андә оттурбунча паза табыш чығарда көрұб-ізәм пә Јібанды сән крәскә тўжәрғә јазың тап чундаб-алып соғорғо јадылар; ол чакта мән-дә пут пажына турдұм.

Јібан мәнн көрөлө айтты: «Мән өрө кудаі тап төмөн улу пім тап крәскә тўжәін тап санап јадым, алар мәнн аның учұн соғорғо јадылар. Кудадың учұн мәнн пулардаң аралаб-ал!» тәді. Мән айттым: «Сләр а тібағар, сләр аны соғор ползоғор, мән сутка кат пәрәрім» тәдім. Јаізаң айтты: «Јакшыбыла адығар, аны сокпоғор!» тәді. Аідарда алардың кажылары оттурұп коідылар, кажылары Јібанды кучактап өкшөнұп турдұлар. Андә оттурбұнча Јібан анаң чығып сала-бәрді; мән сактап сактап а кәлбәс полордо, одұма оітто јанып кәлзәм пә Јібан мәнн одұмда оттурдұ.

Піс одуға кәлғән кіндә жарым саман полбоды пістің кінбісчә сәјіс кижі кәлді. Ол чакта Јібан өдүктәрін чәчп салып јадып јатқан полғон. Сәјіс кижінің пірзі Таніла тәғән кижі полғон ол Јібанды айтты: «Сәнн јаізаң кычырып јат ылтам өдүғұн киб-ал! паралы!» тәді. Јібан айтты: «Мәнн јаізаң тўндә нәнн әтрәттәп? мән парбассым» тәді. Алар айттылар: «Сәнн јаізаң адаңның ордына тәмәчі әдәрғә кычыртып јат» тәділәр. Јібан айтты: «Јаізаң мәнн тәмәчі әдәрғә, мә чәрұ пәрәк іғән, сләр мәнн крәскә тўжәт тап мәкәләб-алып парын јаізаңға јәмәләдәрғә јазығар; мән парбас-

сым» тәді. Алар Јібаның өдүғұн кучпұла пудұна кідірділәр, Јібан аны алып таштаб-іді. Пә Таніла айтты: «Піс алыны пұбыла пұлаб-алып паралык» тәді.

Піс кәйткәі әмшнә тап көрұп јаттыбіс, алар пір пұ кәидәндә алып Јібанды пұладылар. Јібан кығыра-бәрді: «Кудадың учұн мәнн пулардаң арғалаб-алығар!» тәді. Мән кўјұмдұ, јалчыларымды айттым: «Сләр пу кижіләрді камчыбыла сабығар!» тәдім. Кўјұм Јакоп јалчыларымбыла јатқан јәрінәң тура јўғұрдұлар, алар ўркұнчәк мал ошкоп оілоі-бәрділәр; кажызы кәмә кірді, кажызы кырбыла оілодылар. Алар јана-бәрділәр, піс јадып уіктаі-бәрдік.

Әртәңгізі кўн јаізаңнаң паза кижіләр кәлділәр, сәјізі әр кижіләр, төртүзі ў кижіләр. Алар Јібанға айттылар: «Сән Јібан јонғо кәрәктў кижі полғыдә әдәң піс сәнн адаңның ордына тәмәчі тудалы тәғәнік; сән пістаң раі-бәрдің ошкош, әмді сән крәскә тўш-сәң піс сә төрөғөн полбос турўк, сәннңә пұрұң пістаң пашкаланар полбоі-ғаиссын» тәділәр. Јібан айтты: «Мән сләрдаң рап пұрұм пашкаланарға мән өлұп јадымба? Мән крәскә-дә тўшсәм сләрді унудұп куш польш учұп, аң польш маңтаі-бәрәрімбә? мә нәзін іладығар?» тәді. Кадыттардың кажызы лаб-оттурдұ, кажызы Јібанды карғаб-оттурдұ, кажылары айтты: «Сән карындаш нәдәң ары мынп крәскә тўжәін тап санандың? сә ічәрғә аш јәтпәі јадырба? сә кижәрғә кәп јәтпәі јадырба? төрөғөндөрұң сәнн өркөттўбә? нәғә мынп чукулданып пісті таптап крәскә тўжәрғә јазың? пояңн јәдңбәі-јатканың пар ползо, јажырбаі піскә адып пәрғін, піс сәннң нә жоғыца полыжа-бәрәлі! Пу турған кижіләр ончозы сәннң төрөғөндәрің әмінә, аларды көрғөніңдә ачынбаізыңба?» тәділәр, «ә карындаш, пу санағанды ташта!» тәділәр.

Јібан айтты: «Мән пірлә өрө кудаі тап, төмөн улу пім тап санағаным, мәнн оітто пактырып полбоссығар; аның ордына алығарға јанығар, мә кәләбәғар!» тәді. Аідарда кадыттары әрләрібілә ончоло ілажып тура-бәрділәр. Јібаның әнәзі сінәі алардың ілашканын көрөлө токтодыналбаі ілажыб-ок алдылар.

Лібан айтты: «Јә әмді сән абыска пічік і!» тәді, «пісті кәліп крәстәзин!» тәді.

Мән әкинчї кўндә пә адаі Стаппаның пәрїп парған крәстәрін ол төртүдўң моіндарына салып пәрдім. Аның кіндә әкі ўч кўн полдыба полбодыба пістің Улулўдаң јәттї пәрістә төмөн Маїма тәһән аїлда јаткан Міроп тәһән кїжі мәнің одўма кәләрдә мән адаі Стаппанға кат чїп Улулўға аныңбыла іјә-бәрдїм. Ол кат парған кіндә пір аї артык полыш адаі Пазїлабыла адаі Смаракты кәліп аларды крәстәді. Лібаның адын Јоған тәп адады, әнәзї-нїң адын Анна тәп адады, сїнінїң адын Өптөтјө тәп адады, кўчў карындажын Сәмән тәп адады.

Аңдаб-алған палығыбісті тустаї-һәлә, анбар кәзїп ә тажып салала, әкі кап одус јўскә табар алып Алтын Көлдўң појыбыла әкі кәмәлў ўдәһәмбілә јалчыларымды алғанча Чолышмандағы Төлөстөрһө садулап пардым.

Піс парарда Алтын Көлдўң пәлтірїнәң ала оң жаңдағы јаказын јакалап парып Камбы тәһән өзөктўң пәлтірїнә јәдїп кондыбіс. Ол Камбының алтығы јанында јәттї пәрістә полор, Алтын Көлһө тўшкән Јәїлў Ажы тәһән аїры пар; аның јәрїнїң пўткән пўдўжї јабыс кырлаңдў јәйттыш јәр әмтір; ә пўткән ағажы чал кәиңбыла карағаї паза тытпыла азулак апсак әмтір. «Пө нәнїң учўн мындї којў чәл пўткән?» тәп сурағанымда Арту Аштың кїжіләрі айтты: «Озо Тірһәштїң јоны анда турўп өскөн» тәділәр. «Ә тура көп кїжі ўзў ўрудаң кырыларда, анаң качып Алтын Көлдў төмөн кәліп Арту Ажыдаң ала Пїдїң појына пўткән аїрыларда јадыбіс» тәділәр. «Ол өк ағаштар пістің кыралардың ордына өскөн» тәділәр.

Камбы Алтын Көлһө кўн чығыжының сўк талазынаң тўшкән, аның сол јаны ағаштў, таштў пік таїкалар әмтір; таїказының паштары таштў, ағаш јок; кажы јәрї корумду әмтір. Карлары јәї ортозына јәттрә тўһәзә әрїбәйттән әмтір; оң јаны паза аламык јыштў пік тўлар әмтір. Ол Камбы тәһән өзөктўң әкі јанында көк малдың ізїндї істәр көрдўм. Кажы істәрїн таныдым, кажызын таныбадым. «Ол нәнїң андї көп істәрї?» тәп Төлөстөр-

дўң сурағанымда алар айттылар: «Анда пулан, ак кїк, ају көп» тәділәр. Ол Камбының пўһўндә пулан, ак кїк кїрәттән көлдөр пар, аның пуланын сактап адарға коркуштў» тәділәр, «ају тәзә көлўнә кїжі ошкоп оңўп кәләт» тәділәр. «Јаскыда Камбының әкі јанында мәстәрї әрїп көк чығып кәлһәндә ајулары ўрләжїб-алып ол мәстәрїндә оттоп јўрәт» тәділәр. «Алтын Көлдўң појының мәстәрїндә андї ок көп» тәділәр. «Аның ајуларын адаін тәһәндә кәмәлў көлдўң појының ічїнчә јўрўп көрўп салала, парып адыш јадыбіс» тәділәр. «Камбының појында камду, палык көп» тәділәр. «Чыккан аїрыларындағы јыжында чол ару көп» тәділәр.

Піс ол Камбының пәлтрїнә әкі коныб-алала анаң ары парып јассак, көлдўң кујўзына јўк судаң чығып турған таш турўп јадыр; піс аның ортозынаң кәмәлў өдўп пардык. Төлөстөр ол ташты Аїры Таш тәп аїдадылар. «Озо ол аїры таштың јанына Моңулдың пір чәрў кїжіләрі салбыла Алтын Көлдў төмөн парып јадып тўжўп парған» тәділәр. Піс анаң өдўп чыға-һәлә, јакалаї әжїп парып јадык. Пір јәрдә кајадаң көлһө су тўжўп турў; аның тўжўп турған пїғї оттус кулаш полор тәп пододым. Піс аның јанынча әртїп прәдып пір кәмәдә оттурўп әрмәктәшкәнїктә, ол судўң табыжынаң кїжінїң ўнў уғўлабәйт, аның јәлбў піскә салкын ошкоп, анаң әрткїнчә әптіһә-бәрдї. Анаң ары парып јассак, кўн чығыш јанынаң тўшкән әкі јаны кајалў өзөк тўжўп тїр. Ол өзөктўң сўның ічї көрўнә турған којў јән таштар әмтір; ол таштарына јәјў кїжі пазып кәчә-бәрһїдї таштарының аразындағы сўнўң тўбў кажы јәрї көрўнбәйт. Мән Төлөстөрдәң ол нә тәһән су тәп сурағанымда, алар айттылар. «Ол Көшў тәһән су» тәділәр, «аңың пажында сығын, пулан, ају, ак кїк көп!» тәділәр; «ол Көшўнўң паштарының тўлары Алтын Көлдўң кажыда тўларынаң пік» тәділәр, «ол тўлардың тәзә пажындағы карлары кўскә јәттрә ончозы әрїбәс» тәділәр. Мән појымның көзўмбілә көрдўм тўларының паштарында ағаш јок аламык карлар көрўнўп јадыр.

Піс ол Көшўнўң узынаң ырак парбаї коныб-алала әртән-һїз кўн Чөлўштағї јаткан Төлөстөрһө јәдїп кондыбіс. Аның әр-

тәңһәй кун аларбыла саду аттәбіс, мән алардың он әкі пут кузук садыб-алдым, пуду он паш акча сәрәбрөмнөң турдү. Ол ортодо јаткан Төлөстөр он әкі крәлү айл пододым. Чап турған кыралары коју төңөштүң аразында әмтәр. Мән алардаң сурадым: «Сләр ак јәрһә кырағарды салбаи мындә төңөштү јәрһә нәрәк салып јазығар?» тәдәм. Алар айттылар: «Ак јәрһә кыра салалы тәзәк, јәрә каду абылбыла чабарға куч» тәдәләр; «пәс тәзә кыра чабаттан јәрәбістә, уч жыл озо, коју ағаштү јәрдің ағажын јығындап салдыбіс» тәдәләр. «Ол јығын уч жылға јәттә јәсса аның пүрләриниң алдындағы өлөңүниң тазылдары јыдып парар. А үзәри чычкандар, номондор а јүлүжүп аны каскандарында јымжак полот» тәдәләр. «Мының учун пәстәң кыраларыбіс төңөштү» тәдәләр.

Мән паза сурадым: «Пу јәрһә кар калың тужәдәбә?» тәдәм. Алар айттылар: «Пу јәрдің тұларының кабортозынаң төмөн Алтын Көлдүң појына јәттә кар тұшпәйтгән», тәдәләр. «Каја кар тұшса-дә пәр әкі кун јадала јоғолып парат;» тәдәләр, «аның учун пәс кои, әккә кыштадып азрап турүбіс» тәдәләр.

Пәс анаң ары Алтын Көлдү јакалап парыш јәссабіс, Алтын Көлдүң өрөһә пажына јүк, көлдүң појының јаказынаң ырак әмәс он крәлү таштар турү; алардың ортолоры үзәри поилорынаң ырак әмәс турүжып јадылар; мән аларға пакаттә-һәлә өнөтгән а ток-топ көрдүм; пәрәһә пажында ағаштаң әткән крәс турү; ол таптардың пүткән пуджә паштары уштү пәк өрөдә; алардың өңүнә пәр кады каразыман, пәр кады аксыман сары, кажызы кызылзыман, ја ол уч каттың појында јәк пәдәрәдә-дәр. Мән аны појымның тәһәк санағамда пододым, озо јәрдің үстүнә јајык чыкканда, судуң толкұбыла јүлған кумак аңда таш полып кадып калған полор тәп пододым. Аңпәс пәс аны сөлынзынып көрө-һәлә анаң ары парарыкта Чолышманың үзүна јәткәләккә тун кәрәбәрді. Јә пәс Чолышманың үзүна тунүбілә јәдәп конолы тәп маңдап парып јәссабіс, Чолышманың Алтын Көлһө кәрһән үзүнда орто тундә әкі јәрә от көрүндә, пәс а јәдәлә тәп тунүбілә әжәндәбіс. Јә ол көрүнүп јаткан отко јәдәлә тәп, чікәзінә паралбаи тағызына тура-бардык. Оттың көрүнүп јатканы пәстәң јарым

пәрістә полғыдә. Аңпәс пәс ол отко судуң тағызынаң чікә паралбағаныкта Алтын Көлдүң ортозы јар өгтә әжәһәп кәһәп Чолышманың кәрпә јаткан үзүн пәдрәдәк. Адарда Алтын Көлдүң сү толкұланып турған полғон. Мәннәң үдәһәм ол толкұдаң коркып кырға чыккынча лағанча јүрдү. Мән арғазын таппағанда тағызын јакалап әжәп јүрүп суға ағаш салып көрдүм. Пәр јәрһә салған ағажым аккәндә пәдрәдә, пәс Чолышманың кәрпә јаткан үзү пу полбои-ғајдат әмәш тәп подонып әжәп кәләбіс, Чолышманың чадының пәр үзү әмтәр. Пәс аның појынча әжәһәп пә көрүһәп јаткан отко кәләбіс кәжә јок әмтәр. Пәс ол оттың јанына кәмәдәһәп нәмәләрәбістә тағыныб-алала, корыккан појыбіс сүһүнүп, лаған појыбіс күлүнүб-оттурдүбіс. Ол тундә пәс а конып јадып Чолышманың пәтринә јартмалап әкі пәл сајыб-алып пыжырып јідәк.

Артәһәһәй кун Чолышманды өрө кәмәлү тајаныш парып јәссабіс кожоғоның ічндә әкі кәрәһә айл турү. Пәс ол айлға саду әдәрһә аның тужуңдағы сағә чыктыбіс, казан астык. Адарда ол айлдаң пәскә әкі кәжә кәлдә, пәрә өбөһәп кәжә, пәрә әмәһәп кәжә. Кәлдә, оттурдү; «нә табыш пар» тәдә. «Пәс табыш јок. Сләрһә нә табыш пар?» тәдәк. «Табыш јок» тәдәләр. «Нә саду пар?» тәдәләр. Пәс айттык: «Табылар, пәстөр, тус јүрү» тәдәбіс. Алар айттылар: «Садуңды алғанча мәннәң айлма кәләһәп! анда сәдыжарык!» тәдәләр. Адарда пәс садүбістә алғанча кәһәп аның айлма садыштыбіс. Ол әкі тондык кәс аккәһәп пәстәң јаныбіскә салып којоло мәннәң табарымнаң әкі кол пәс алып унчукпә, појының јанына салып коды. Адарда мән алардың јаңын мынаң озо пәләһәндә сурадым: «Сләр ол әкі пәскө нәнә пәрпә јазығар?» тәдәм. Алар айттылар: «Сән пу јәрһә садылап јүрәһәп кәжә полорзыңба? пәстәң кәжәһәп садүның јаңын пәләһәп-турғанчы, ол сәннәң јаныңа салып коғон әкі тондык кәскә подәп-алып турған калыңы пу әкі кол пәс» тәдәләр, «пәстәң кәжәһәп тәзә саду паштајрда аңда унчукпә, пәзын адышпә тујукка подәп орпоштрыб-алыжаттан» тәдәләр. Мән әкі тондык кәстә подоныб-оттурзам, оңоғодә сатсам, пәр тәңкәдәң әкі тәңкә полғыдә; әкі кол пәс појыма пәр

тәнкә турған полгон. Аңп алыжа-һәлә мән одума оитто кәлә кә-мәләрбәскә кәріб-алып Чолышманды өрө тајанып жүрә-бәрдік.

Чолышнаның үзүнаң ала јәттә пәрістә крәлү јәрһә кәлдәк, анда пәш аил туру. Піс ол аилдардың тужундағы саиға чыға-һәлә, ол аилдардағы кижиләрбілә пә пашкы садыжудың јаңыбыла ок садыштыбіс. Пір мунта полор тусты пір коидың тәрәзінәң пәрдік, пір кол пөстү пір тондык кистәң пәрдік. Аңп садүлап жүрәлә, пір Төлөс кижинің аилына кәріп парзабіс, әкі тунұр туру, әкі кадыт оттуру, пір-әр кижі оттуру. Мән әзән салам суражып әрмәктәжә оттурдунча сурадым: «Аилағардың ічиндә әкі кадыт әминә, палдар нәрәк јок полгондор? әр кижидә јаңыс әминә, тунұр нәрәк әкү полгондор?» тәдм.

Аиларда ол әр кижі айтты: «Әкі кижі алдым, пала јок полды, тә кудаидың пәрбәзі полоттон пидір, тә појымның ұраным јок полоттон пидір. Улу каттымбыла појы кам польп, әкі тунұр жабынған әдәк, алмабыла камдазак піскә тузазы јок полот» тәдм.

Аиларда мән сурадым: «Сләр камдағанда нә кудаиды кычырып јазығар?» тәдм. Алар айттылар: «Піс камдағанда јәттон түбіс тәп, јәрі сүбіс тәп, парчаның адаза Паи Ыһән тәп, паза Әрлікті кычырадык» тәдиләр. Аиларда мән аларға, јәр пұдәрдаң пәрі калғынчы чакка јәттрә әрмәктәп пәрдім. Алар пу ару жаңның учурун јарадып уктұлар. Піс ол чыккан јәрбіскә алты коно жадып кәмә јазаірыкта ол кам кадыт кунуң саин пістің одубіскә кәліп, кудаидың жаңының учурун сурап жүрдү. Мән ә кәлған саин әрмәктәп пәріп жүрдүм. Ол тужунда анда абыс пар ползо, алар крәскә тұшкүді полгондор. Јә абыс јокто, аңда јада-ғалдылар.

Піс ә алты коно жадын, кәмәбісті пұдүрүб-алала Чолышманың појын кәмәлү кұп Паш Көбүскә араі јәтиәі кырға чыға-һәлә андағы аилдардағы Төлөстөрбілә садулаштык. Анда пір коныб-ала-һәлә, әртәңгізі кун Пырың таһән Төлөс кижидәң әкі ат сураб-алып, ұдәһәмбіләң әкү Паш Көбүстүң Чолышманға кәріп јаткан узундағы аилдарға пардык. Ә кәлзәбіс, оттус крәлү кәраһә аилдар туру. Аларға кәріп калғынчы табарыбісті садыб-ідбіс.

Мән Пырың таһән Төлөс кижидәң сурадым: «Ол Кәмчик тә-

һән јәрдәһә Сојоң кижиләрһә парып саду әдәрһә јакшыба?» тәдм. Ол айтты: «Сојоң јәринә парып, Орус каның табарын сатса аларға кыиматка парар» тәдм, «алардың табарын орножыб-алғанда сұрүкәі оңоі кәләт» тәдм; «Орус каның табарының жүс акча турбүдін орношса алардың пәш жүскә турбүдін алар» тәдм. Пір кұраңкә крәлү тамкы пәрһән кижі пір тондык кәс алар» тәдм. «Пір тондык кәс јыш кижиләріңә парғанда пәш жүскә јәдәт» тәдм, «пір кұраңкә крәлү тәмір Кәмчиктә әкі коидың тәрәзінә јәдәр» тәдм. «Орус табарының кандіндә алардіна толызаң жүс акчаніна алардың пәш жүсті кәләр» тәдм. «Јә анді садү јакшы-дә ползо, аларға парып садыжарға коркыштү» тәдм. «Піс тәзә парғаныкта јірма оттус кижидәң јүлүжыб-алып парып јадыбіс; асла тәһәндә он, он пәш кижі парадык» тәдм, «андадә карүлдап поллобоі урладыб-ін каладык» тәдм. «Көп кижі парғаныкта, табарды пір јәрһә чокчолоі сала-һәлә ұстунә кистәң јәп којоло, кистің кұјузун пастра јармыбіс аиландра оттурзүп којот, пұрүбіс анаң удур алып садып турат» тәдм. «Кажы пәрдә урлаин тәһәндә, колыңдағы тудұнып турғанңды сура тартыб-алып жүһүрә-бәрәт, сән аны јәдіжип тудайн тәзәң, ол чакта кинидә калған табарыңды сура тарткылажыб-алын сала-бәрәрләр. «Аның ордына ордыңнаң кымыктаба!» тәдм. «Јаизаңдарына нәмә сілап пәрзәң, аиларда јаизаң сә карүн јандра сілап пәрәлә, садун тұһәнңинчә шаңдә чағарып пәрәр. Ол шаңдә кылыш әзәбі тәјак тудұныб-алып, сәннің јаныңда карүлдап туруп јадар, ә әбәш сә пәрзәң ол јакшы карүлдап турар, ә сә пәрбәзәң, ол урлап јаткан кижині көрзө-дә айтпас» тәдм. Анаң садулап жаңынча аттарыңды пір әкі кижі тұшпә тәмір тужакпыла тужаи-һәлә карүлдап жүрәр, тун кәрһәндә аккәліп одудуң јанына пұлап којып, үіктабаі карүлдаб-оттурар. Урлаин тәһәндә кижиләр жылаңаштаныб-алала јәрбілә өјөктөп кәлін тымыксын чәчіб-алып кәпәттін сәкріп мініб-алала чаба-бәрәр. Сән адымды алып пәды тәп, кининчә качырыжа пәрзәң анда паза жылаңаштанып салып сактап јаткан кижиләр паза пар; алар сәннің парғанңды көрөб арткан аттарыңды алып сала-бәрәр. Одудағы кижі нөкөрүм кижі сыбырышты тилә, нәмәләрін таштаб-ін ат-

тар жар јуџурзә, ол чакта нәмәләрин урлап парарлар. Мының учун Кәмчиккә садулап парарға көп кижиләр кәрәк» тәдї.

«Урлада-һәлә јаизаның жарғы суразаң, јаизаңы аїдар: «Урлаған кижі колыңбыла тудұп аккаліп пәр! жарғызын әдїп пәрәин!» тәп аїдар, «колыңбыла јузуң кижізін тутпағаныңда, кажы кижінің урлағанын піліп жарғын әдїп пәрәин?» тәп аїдар» тәдї.

«Пір кижі Сојоңдорҗо әкі аттұ садулап парған; пара-һәлә әкі адын тәмїр туҗакпыла туҗап коїғон; туҗактың пір учұбыла пір адының пудұнаң туҗаған, пір учұбыла әкінчі адының пудұнаң туҗаған. Аңип туҗап салала поҗы одұнда казан азыб-оттурат. Пә колбоштра туҗаған аттары кобы төмөн тұҗұрә пазып, көрұнбаї-балат. Пә садучы казанын кайнадыб-оттурғұнча, јузу кәлү жылаңаш, ыштанының сырканчағын тұрұп салған кижі кәләт. А оттурат: «Нә саду пар? мә көрұс!» тәп аїдат. Пә садучы кабын кодорып јаткан саманда пә кижі кылылұ казанын аңдәрә тәб-іјәлә кылызынаң тудұныб-алып јұрә-бәрәт. Аїдарда пә кижі кабын таштаб-іјәлә, ол кижінің кінйичә сыбырышкан. Јә кабалтында јәдїшсә-дә жылаңаш кижіні тударға јәрї јок улып. Сыбырышкан кижі калың кимдұ полғон улып јузуҗә көжұп јәдәлбаї јада-ғалған. Анаң оїтто одұна кәлзә, каптұ табарын өскөлөрұ кәліп алып парып тыр. Пә садучы ачулана-һәлә јаизаңынаң парып кижиләр алып пәдрәірҗә, аттарына парза, пір адын өлтрұп, пудұн јуза кәзә-һәлә, пірзін алып пар тыр. Аїдарда пә кижі лағанча тәмичизінә парып уғұскан. Тәмичизі айткан: «Пажы тұктұ іт, пу јәрҗә нәрәк садулап кәлдің?» тәҗән. «Сәнің табарыңды адыңды мындағы кижиләр алып салға, кәм нәкәір? Аның ордына јолың кұп јан!» тәҗән. Ол кижі лағанча јәјү јана-бәрҗән.

Сојоң кижі әкі пашка аїмак тәп полор; пірзї кара Сојоң тәп полор, пірзї сары Сојоң тәп полор кара Сојоң пәрї јук јадып јадылар, сары Сојоңдор ічкәрї јадып јадылар. Кара Сојоңдордың сарызы ас, каразы көп тәп полор. Піҗібәлә Алтаї кижиләрінің піҗінәң пік тәп полор, јактары алардың узұн тәп полор.

Сары Сојоңдордың сарызы каборто ұлашған полор; пұткан

пудұштәрї андї ок кара Сојоңдордї пік тәп полор. Алардың жармызы Орус уктұ тәҗә-дїр. Озо качан-дә пір чакта көп Орустар качып кірҗән тәҗә-дїр; алар әмдї Сојоңноң кижі алыжып арлаҗа-һәлә аларға сабылып парған тәҗә-дїр.

Кәзиктәрї кучындайт кара Сојоңның жармызы Кырғыс уктұ полғон тәҗәт, озо Сојоңдорбыла аїдаш јаткан улып анда арлажып Сојоңдорҗо сабылып парған тәҗәт.

Јә әмдї Төлөс кижиләрдї кучындажып көрөлі!

Төлөс кижиләрдїң кандїдә пайның јөжөзұн јујұндә көрбөссұң, алардың јөжөзұ тәзә ончо кәдәрї кижі јұрбас кәјалұ тудұң кужұнда тәп полор. Алар тәзә сәніңбәлә саду әткәндә аїдадылар: «Аїлымда саду јок тәп, пір әкі кұнұң пажында саду полор» тәп аїдадылар. Аїдарда: «Садұғар кәдаң кәләр?» тәп сурағанда алар аїдат: «Пістїң кижі јакшы јөжөзұн ұїдә салбаїттан, кәдәрї кижі јұрбас кәјадағы куїға суға-һәлә корумдан салаттан» тәп аїдадылар. «Кәдәрї куїға нәрәк суғазығар?» тәҗәндә алар аїдат: «Озо өбөҗөбістїң јаңы андї полғон, озоғыда тәзә ју кірїп турғанда ончо кижиләр јөжөзұн куїға суға-һәлә корумдап салаттан полғондор. Әмдї піс аніб-ок јудаң коркыш јөжөбістї ұїҗә салбаї јадыбіс» тәп айттылар.

Алардың уч ұлаштїң пір ұләҗї јоктұ тәп полор, әкі ұләҗї пәї тәп полор. Аларда төрт јузуң мал пар: јылкы, уї, кої, ачкі.

Төлөстөрдұң кара чаштұлар, сарымзак чаштұлары ас көрдұм. Алардың кылыктары жардак, улу кұндұлар; аш туска сичылдар, кижі көрзө әлікчїлдар. Аракы ічкәндә мактанчык, урушчандар.

Пәї кижиләрі әкі кадыттұлар. Улу катты ұї ічїн пашкалар, кұчұ катты мал пашкарып одун алар. Алардың јаңдаған јаңы, тұларға, суларға, Ұлғанҗә, Әрліккә, озоғы өбөҗөлөрїнә.

Чолышман тәҗән өзөктұң пажы Јылдыс-Көлдөң тұшқан. Аның әкі јанынаң тұшқан сулары пік таїкалардаң тұшқан, өзөктөрұїның әкі јаны капчал кәјалұ тәп полор. Чолышманың поҗының пәлтрїнә јәттүрә әкі јаны пік кәјалұ капчал тұл тәп полор. Өзөҗұндаҗї аїмдың ічїнәң оттурұп тунұктаң өткұрә көрҗөндө,

тұның паштары көрүнүп турар. Тұларының көп сабазы таштұ кажалу тап полор; кажы тұларының пажындағы карлары жаі ор-тозына жаттұра әрібайттан турұ. Кышкыда Чолышманың пұжұна кар калың тұшпәс турұ, аның учұн жылкы, коі, ачкі, уі жалаңда кыштап чыға-бәраділар.

Амді мән ол жәрдің жүзүн тұрлұ тындұларын, анда пұтқан ағаштарын сә аїдаін:

1) Сүнүн палыктары:

Чарабан, пәл, корты, тұлы, пұдұра, сары палык, кызык. Алтын Көлдүң кірған узында: чабак, чортон, алабуға. Алардың пашка палык пілбәдім.

2) Жәрінің алдылары:

Ажу, чө пөрұ, пөрұ, жакан, шұлұзұн, коі шұлұзұн, тұкұ, төр-ғы, жумға, кочкор, ак кик, сүн, пулан, әлік, кіш, тің, сарас, ағас, кұзән, кіштің сузары, жылұ ас, көрұк, тәрсәк, номон, әрлән, камду, көжөн, пореук, чычкан.

3) Жәрінің ағаштары:

Жұрұк, карагаі, каің, апсак, чібі, тіған, тыт, тәрақ, жүдә-рақ, ала кәк, сары тал, куба тал, ачкі тал, кара тал, ак тал, карабан, парал, табылғы, сөскөн, кара кат, казыр кат, кызыл кат, жіра, тұ артыжы, таш арчыны, жымырыт, палан, анә, ұзұт ағаш, тағанак, сарғат, пәлә, амәған сөжұ. Алардаң пашка ағаш көрбөдұм.

Піс садыб-алған кістәрібісті, коідың тәраләрін, курускала-рыбісті ончо нәлә тапканыбісті ұч кәмә салыб-алала, піс Чолыш-манды төмөн ағыб-ідібіс. Ол аккан кұнда Алтын Көлдүң пойна жадіп кондыбіс. Әртәңжізі кұн Алтын Көлдүң сол жанын жакалап кәліп жассак, кұн оттурғуш жанынаң тұшқан Чырыш таған өзөк-тұң пәлтірі орто, көлдө жан пәдәр оіноп жадылар; піс а жүктаі ажі-ніп кәләлә көрұп турзабіс, отгус крәлұ пар ошкош; судұң ұстұна чыға-жалә өлұп праткан ошкоп туілап турадылар. Кажызы узун

кіжі крәлұ пар ошкош. Піс аны көрұп турғушча көлдүң кујунда-ғы ташка пір камду чығыб-оттурғанын көрұп адаін тағанім, жалчым камду тап қығыра-бәрәрдә, суға кірә-бәрді. Ол тушка тұшқан Чырыш таған өзөктұ әкі жанына пұшқан кузук ағажы. Жа аның кузуғұн кіжі албаі, таған жәрға тұжұп жада-ғалат. Аның алтығы жанында паза өзөк пар, аның кузуғұ аніб-ок кіжі албаі жада-ғалат. Анаң төмөн Колдор таған өзөктұң ұзұна жәттї-біс, ол Колдор таған өзөктұң әкі жаны коју кузук ағаштұ, ті-ғилмә түлұ капчал жәр айтїр. Сүнүн жаказындағы кумакта кам-дудұң жолдоры көп жадыр, аны көрдұбіс. Ол Колдордың пажын-дағы тұда көл пар тап уктұм, а пулан, ажу, сүн көп кірәт тажайт. Піс ол Колдордың пәлтрінә оттурұп курусактаныб-алала, Самыш таған өзөктұң ұстұғї жанына коныб-алып, әртәңжізі кұн пә Ал-тын Көлдүң пәлтріндәғї палыктаған жәрібіскә жәттїбіс. Ол одұ-біскә коныб-алала онұң пойна кірїб-алып, кәмәлұ Кәбізәндәғї аїлға жәттїбіс.

Амді Жыштағы жаткан кижілардің кылығы жаңын сә аїдаін.

Андағы жаткан кижілар Тірғанш жоны тап полор. Алар Толоі таған, Піләчак таған, Кәбізән таған, Өртөк таған, Арту ажы таған, Піжә таған өзөктөрдұң пойнада журтап жадылар.

Алардаң ічп жаткан ажы арба, пудаі, жәрісә. Пудаібыла жә-рісәні көп салбаідылар, көбұзұн арба саладылар. Арбадаң тал-кан әдіп жіділар, пудаібыла жәрісәдәң тәртмәк әдіп жіділар. Арба-ны курушча куруб-алала сокө салып соғыб-іжалә пасмакка па-зыб-алып суға ол амәзә сұтка чәжіп жіділар. Пудаіды жәрісәні ку-рудұб-алала, пасмакка пазыб-алып, субыла журап тәртмәк әдіп, оттың кұлұна көм(п) пыжынып жіділар. Жаі кұнда уіларын сажа-ғалә, сұт казанға каінадыб-алып уідұң тәразінің атқан аркытта урұп коюдылар. Ол а турұп ачып парза, аны пажына тос катта-ған саптұ пышкыбыла пышканда, ұстұна сары маі чығып кәлар. Ол сары мајын алыб-іжалә аркытта чәған калар. Чәғанің арақы азып ічәрләр. Арақыдаң артқан казандағы іріғанін алып тәрт-мәктаб-алала учукка тізіп курудұб-алар, анызы курут тап полор. Кажызын тәра жајып курудұб-алар, анызын арчы тап аїдар. Ол

арчызын үйдүн күбүна ура-һалә а сарју кожо урӯп тоңурӯб-алып аңдап жүрәрдә азык әдш жүрәдиләр.

Пудӯштәрі алардың ончо кара чаштӯлар, сары кижі жүс кижидәң пір әкі кижі полорбо јокпо. Кылығы алардың јобош, коркунчәк, аракы ичкәндә урӯшчән, урӯжӯб-алзалар нәкәшпәс; урчы кижиләрі ас. Курсак пыжырғанда, курсак јірә колдорың јунбас. Көчөзүн јән казанға кәнада-һалә, чығарыб-алып үстүн, јашпаі турбӯзып којор анызы сӯп парғанда иттәрі анаң ичә-бәрәт; поілары иттәрін качырыб-іјәлә анаң ок ичә-бәрәдиләр.

Аракы ичәрдә сабарының учӯбыла төр-јар, әжік-јар чачыб-алала Каіракан тилә ичәдиләр. «Аны нәрәк чачып ичәзиңәр?» тәһәндә, алар аідадылар: «Појыбістің јаңыбіспилә әжік сакчә, јәр судүн әзинә, Ыһәңһә чачпағынчы ичәйтгәнік» тәп аідадылар.

Кіһән тондоры көп сабазы кіс тон; кіһән өдүктәрі көп сабазы кәдән коныштӯ; ичәнә ороп кіһәнә ојоңот тәһән өлөң. Јоктӯларының кышкыда јамынарға тон јәдішпәһәндә, алдына көп ојоңоттоң төжөи-һалә, аның үстүнә чөһө јадып којоло сәмтар сумтар тонноң јамынып којыш уіктаі-бәрәдиләр. Кажылары оттың јанына јадып којыш, отјарғы јанын јамынбаі уіктап јада-дыр; үјүндә оттурғанда курүн чәчһип салып, төжүн отко ізидіп оттурӯжыб-оттурадылар. Иш иштәірһә јалкӯлар, мән алардың әр кижиләрі иш иштәһәнін ас көрдүм; одундү, пичәнді кадыттары алат. Јаскыда абылбыла кыра чапканда көп сабазын кадыттары, палдары чабадылар. Кажы паі кижиләрі иш иштәдәрһә полып әкі кадыттаң аладылар.

Алардың мылтыктӯлары күскүдә тһңдап жүрәдиләр; көп тһңдү јылда пір кижі күнүнә оттус, кырык тһңнаң адып јадыр, тһң јок јылдарда әкідәң, үчтәң адып јадыр. Мылтығы јок кижиләр чәрһибилә аңдап јадыр; жүс крәлү чәрһі турбӯсканда тһңдү јылда пәжоноң, алгонноң тһңнаң пір күндә аладылар. Сарасты, кшті ітпилә аңдап јадылар. Ајудү, пуланды, сығынды, кочкорды, јумғаны, әлікті мылыкпыла адып јадылар. Кышкыда пуланды, сығынды, әлікті чаналү качырып өлтрӯп јадылар; јайғыда көлһө сактап адып јадылар. Камдудү аңдағанда кажы суда камду жүрзә, аны

пәа-һалә а кабу сузӯп аңдап јадылар. Кшті аңдағанда ітпилә істәп кәләлә кирһән јәрін оттус, кырык кулаш убыла айландра тартып којоло, кирһән јәрін ыштағанда чыға жүһүрһән појынча, уға кашканда карӯлдап турған кижі тајакпыла қағып өлтрӯп јадыр.

Кузуктүн көп чығаттан јәрі: Сары Көпшү, Кара Көпшү, Уйман, Піжә, паза Алтын Көлдүн појына тӯшкән суларының појында. Пә сулары ончо Піжә кәліп кирһән сулар. Ол сулардың појында төрт јаізаңның улузү јадыр: 1) Тірһәш, 2) Јүс, 3) Көмдөш, 4) Күзән. Пу төрт јаізаңның улузү јаңдаған јаңы, кылынған кылыктары, кіһән кимдәрі, кирһән үиләрі, ончо јаңызлык.

Пидің оң јанынаң тӯшкән Ку тәһән өзөктүн појында Чалғандү кижиләрі јурттап турӯ. Алар јобош кылыктү, коркунчәк аймак; алардың јаңдаған јаңы, ичкән ажы, кирһән үиләрі Тірһәштінді ок.

Куманды тәһән аймак әкі јаізаңның јоны турӯ; алар ол Ку тәһән өзөктүн пәлтринәң ала, Пиді төмөн Чәпчә јәттрә јадылар. Јармызы Кадынға тӯшкән Ыжы тәһән судүн појыбыла, а тӯшкән аірыларында јурттап јадылар. Алар Казак ошкоп салдыбыла кыра сӯрӯп турӯлар; кирһән үиләрі пастап кәскән күчү үчәктәр, кажыларының үиләрі өрмөлөп әткән јәр үиләр. Кәдәнді поілары соғып јадылар; әр кижиләрінің кимдәрі Орустүн ок кимінді. Кадыттарының кимдәрі, көкесү пұрмәлү, јаказы саімәлү полот; тулундары төзүнәң ала учӯна јәттрә таралғалү полот. Јаңдаған јаңдары өрөчлһән аймактардың ок јаңынды. Пүткән пудӯштәрі кара чаштӯлар, сары чаштӯлары ас, пік кижиләрі ас, јабыстары көп, чіккә сындӯлары ас, туралғыштары көп. Иш иштәрһә, аң аңдаірға кичәмәлдүләр. Кылығы алардың кыракаі, анді ползо коркынчәктәр.

Јә әмді мән Кәбізәһнәң Улулӯға јанаин. Мән Алтын Көлдүн пәлтриндә сал јазаб-алып шӯб-алған палыктарымды садыб-алған кузуктарымды салға салыб-алып кижі јалдап Кәбізәһнә ағыстрып кәлдім. Анда анбарға тажып салала појыбіс јаныб ідбіс.

Анаң јанып кләдып Ујәчәкпилә Ыжы тәһән әкі өзөктүн ор-

тодо пік пофочыбыма аштыбіс. Ол пофочының ажуда жыш аймак-
тың салған обозын көрдүбіс. Аның јаны јан пұл крәлү полор тәп
көрдүм. Мән аны жыш кижіләрінің сурадым: «Ол пофочының
ажуда обоны нә учурлү салған?» тәдїм. Алар айттылар: «Пістің
улустуң јаңы анді» тәдїләр. «Пік пофочы ашканда ады, појыбіс
әзән чыктыбіс тәп, әм анаң ары тұжәрінадә чәбәрләзін тәп а ат-
тың кылынаң ағаштың пұрұнаң абаш сала-ғәлә, ол пофочының
әзәнә пажырып парадык» тәдїләр. Паза айттылар: «Піс улу су
кәчәрдә мұрұйдүбіс, кәчкән кіндә паза мұрұйдүбіс» тәдїләр.

Кудаіға паш піс ол пофочодоң пәрі Улулұдағы ұжүбіскә пір
конып јадә-ғәлдїк.

Анп Алтын Көлүсә јүрүп кәлғанәң пәрі пілға төртүнчї жылы
полды. Кудаіға паш, әмдї амыр әнчү үйлү, аштү, үч кыстү Улулү
тәһән аїлда јуртап јадым. Ұч кысты азраб-алып үчүбілә, катка
ұраттрп улүн кижә пәрдїм. Әмдї кудаі колында курсағыбіс азра-
нын јадыбіс; әм алдындағы конокты кудаі појы піләр.

Пілғы жылда мән Сәдәчөп тәһән пібілә Алтаіға парып тілмәш
полып, үч нәдәлі јүрүп ұжүмә кәләлә, мән пір нәдәлі полдым пол-
бодым, сләр пістің аїлға кәләлә мән тұшкән ұжүңә кычыртып ма
кіжі ідїһәр. Сләр мән пістің тілбілә айттығар: «Мән сән тілмәш-
тәірһә ұранһән тәп кижіләрдәң уға-ғәлә өнөттін кычырғаным»
тәдїң. «Мән тәзә Алтаібыла Кыдаідың обө јәттрә јүрүп ончо пу
аймактың тілін, кылығың, јаңын чіб-алдым» тәдїһәр. «Әмдї мән
алардың јакшылыкка алардың тілінә кәліштрә ұзүк пұдрәрһә
санап јадым. Аның учүн сән мәніңбілә кожо Парнаулға кәл!»
тәдїһәр.

Аїдарда мәндә пістің кәш курлү, кара алмандү аймакка ту-
залүдү пұдрәрһә, әкі паламды, алған кижімді іладып, сләрбілә ко-
жо Парнаулға кәлп, үч аїдың туркүнүна јадып, Тәләңәттїң сөс-
төр јүп, ұзүк пұдүрдїбіс. Јә әмдї пу пұдүрһән іштәрїбіс, өрө
кән кудаіға, төмөн улу пі пачә жарамыктү полғыдї ползо; сләр,
Пазілаі Пазілаібыч, ада палазын әзәһәндї мән әзәб-алығар! «Су-
лү кижі сүна! — јәрлү кижі јәрїнә!» тәһән. Мән әмдї јанап.

Сләр мән нә укканымды, нәнї көрһөнүмдї појыңның јажыңа
нә полғонын ма чп пәр тәп сураірығарда, мән чібәін тәһәнїм.

Јә сләр ма чп пәр тәп кұнұң саін әрәп аїдарығарда, мән пу
појымның јүрүмїмдї сләрһә чп пәрдїм. Јә пу чпһән кінїһә кәш
курлү, кара алмандү, кара әттү аймактардың пірзї ак Тәләңәт
тәһән аймактаң мән паштап чідїм. Пу мән чпһән жарамыктү
әмәс, јаңылчы нар ползо, сләр мән ол пурүмдү таштағар, јакшы-
лык уктү Пазілаі Пазілаібыч! ма тәзә пу кінїһәдә чпһән аймак-
тардың, јәрдїң учурүн Тәләңәттїң тілінә мадактап чпјәрһә ма кұч
полды. Јә андї ма кұч-тә полғон ползо, сләрдің кпәһәнїһәрдің
појыңча мән нә нәмәнїң учурүн чпјәрһә танїрға паштадым.

Мыкаілы Чөбөккөп.

КУЧУН.

I. Јәрдїң пұткәнї.

Јәр пұшкәләктә ончо су полды, јәрдә јок, тәңәрїдә јок, аї
кұндә јок. Кудаі учүп турған, пір кижі паза учүп турған, әкїләзї
кара кас полып учүп турған. Кудаі аш нәмә санапмаі јат. Ол
кіжі салкын тұжүрө-ғәлә су тұрүлтүп кудаідың јүзүнө су чач-
кан. Ол кижі өрө кудаїдаң пік чығарға санаған, төмөн суға јүк-
тап тұжө-бәрһән. Ол тұжөлө тумаланып јаткан айтты: «А кудаі,
мән арғалағын!» тәдї. Кудаі айткан: «А кижі, өрө судаң пік чык!»
тәһән. Әмдї ол кижі өрө судаң пік чығып парған. Кудаі айткан:
«Пәк таш пұтсұн!» тәдї. Тәңістің тұбұнөң пәк таш чығып кәл-
һән, аның сыртына кудаібыла кожо јүрһән кижі оттурған.

Кудаі айткан: «Сән судүң тұбұнө тұжұп тоброк алып чык!»

тәдї, ол тўжолө тоброкты колыбыла тудўб-алып кәлһән ол то-
брокты алала кудаїға пәрһән. Кудаї ол тоброкты судўң сыртына
таштаған, айткан: «Јәр пўтсўн!» тәһән. Јәр оның кинидә пўдўп
парған. Оның кинидә кудаї паза айткан: «Тўш!» тәдї, «паза то-
брок алып кәл!» тәдї. Кижі појы санаған: «Мән анәр тўжўп паза
појыма тоброк аладым!» тәдї. Судўң тўбўнө тўшкөн, појының
сағыжыбыла әкi колына тоброк алған, пiр колбыла кудаїға әк-
кәлiп пәрһән, пiр колбыла ўзуна тоброкты суккан, жажырып ку-
даїдаң појым јәр әдәдiм тәп чығып кәлһән. Јаңыс колындағы то-
брокты кудаїға пәрһән, оны кудаї алған, чачыб-iһән оның сөзў-
бiлә јәр калың ползон. Паја кижиниң ўзуна тобракты суккан аны-
зы өзўп пәрһән, кижі тумаланған, карлығып араїла өлўп парған.
Әмдi кәдәрiн парып кудаїдаң кача-бәрһән. «Рәк пәдым» тәп са-
наған, кәја пағып көрәө, кудаї јанында турўп јаткан. Ол кижі
тумаланып парарда кудаїға айткан: «Ә кудаї, чын кудаї, мәнi
арғалағын!» тәдї. Кудаї айткан: «Сән кәйттың? сәнiң ўзўңа то-
брокты жажырып алаiн тәп санадыңба? нәһәрәк сән тоброкты
жажырғаның?» тәдї. Ол кижі айткан: «Тоброкты ўзуна сукка-
ным, јәр әдiб-алаiн тәп санадым» тәдї. Кудаї айтты: «Пўркў-
рўб-i!» тәдї. Кижі пўркўрўб-iзә јәрдәғi кичиңәк төңөжөк пўдўп
парған. Оның кинидә кудаї айтты: «Әмдi сән килiнчәктә! сән мә
јаман санадың сә паккан алматтының iчiндәғi санәзы андi јаман
полор!» тәдї. «Мә паккан алматтының санәзы ару полор! алар
кўн көрөр, алар јарык көрөр! чын Курбыстан тәп адалған по-
лоттоным; сәнiң адың Әрлiк ползын! Мәннәң килiнчәғiн жажыр-
ған кижі сәнiң Әрлiктiң кижизi ползын!» тәдї. «Сәнiң килiнчәғiңдi
жажырған кижi мәнiң кижiм ползын!» тәдї.

Јаңыс пудағы јок ағаш өзўп кәлһән, оны кудаї көрдў. «Пу-
дағы јок жаңыс ағашка көрөрғө әбi јок!» тәп айткан. «Пө тоғус
пудак ползын!» тәдї. Тоғус пудак өстў. «Тоғус пудактың төзўнә
тоғус кижi ползын! ол тоғус кижидәң тоғус пашка аймак өссўн!»
тәдї.

Әмдi Әрлiк кәлзә, көп нәмәләрдiң табыжы уғўлўп турған.
Әмдi Әрлiк кудаїға айткан: «Пу нәнiң табыжы?» тәдї. Кудаї

айткан: «Сәндә кән! мәндә кән, ол мәнiң алматтым» тәдї. Оның
кинидә Әрлiк айткан: «Алматтыңды мә пәрiшкiн!» тәдї. Кудаї
айтты: «Јок, мән сә пәрбәссiм!» тәдї «сән сакыбыла јўр!» тәдї.
Әмдi Әрлiк појына айтты: «Акыр! акыр! мән кудаидың алматты-
зын көрөрўм!» тәдї. Әрлiк парды, парды, јәттi, көрәө кандi кижi,
кандi аң, кандi куш, нәдә тындў ончо көрдў. Әрлiк айтты: «Мы-
ны кудаї канаiп әдiб-алды? мән оны аларым тәһәнiм; канаiп мә-
нiң айткан сөзўмбiлә пўдўп јат? пу улус нәнi јiп жадыры?» тәдї.

Әрлiк пiр ағаштың пiр јанынаң јiп турғанын, пiр јанынаң
јiбәi турғанын көрөлө айтты: «Сiәр жаңыс мынаң нәһәрәк јiп ту-
рўғар?» тәп сурады.

Анда пiр кижi айткан: «Пистiң кудаидың айткан ажыбыс ол!»
тәдї. «Кудаї кижиләрғә айткан: «Пу төрт пудакты ажын јiбә-
ғәр!» тәһән, «кўн чығаткан јанында пәш пудак пар, мышың
ажынаң јiғәр!» тәһән; анаiп адала појы тәңәрә чыкты; ағаш-
тың төзўнә iт салды; кўрмөс кәлзә тут! тәп салды; анаң пашка
пiр јылан салды; кўрмөс кәлзә чак! тәп салды. Оның кинидә
кудаї iткә, јыланға айткан: ««Кўн чығар јанында пәш пудакта-
ғы ашты јiн тәһән кижинi јут!» тәһән, «ол төрт пудактағы аш-
ты јiн тәһән кижi јутпа!» тәһән. Оның учўн пистiң ажыбыс ол!»
тәдї.

Кўрмөс Әрлiк оны уға-ғәлә ағашка парған, Төрөңөi тәһән
кижинi анда тапкан, ә айткан: «Кудаї сiәрғә пу пәш пудактағы
ашты јi! тәп айткан, ол төрт пудактағы ашты јiбә! тәп айткан,
ол төғўн, ол чын әмәс, пу пәш пудактағы ашты јiбәғiн, ол төрт
пудактағы ашты јiғiн!» тәдї.

Анаiп кўрмөс адала пајағы јылан ујуктаi пәрһән; кўрмөс
јыланың iчiпә кирә-бәрһән; јыланың iчiндә кўрмөс айткан. «Ол
ағашка өрө чык!» тәдї, ағашка пајағы јылан чыға-бәрһән. Па-
јағы кудаидың кижинi јiбә тәһән ажын јылан јiғән. Төрөңөi тә-
һән кижiбiлә кыс кижi кожо јўрғөн, ол кыстың ады Әјi ползон,
аларға јылан айтты: «Төрөңөi, Әјi, мынаң јiғәр!» тәдї. Төрөңөi
айтты: «Јок, канаiп мынаң јiрғә, кудаї појы јiбә тәһән, мән јi-
бәссiм» тәдї. Оның киндә јылан кыска аш пәрдi, Әјi оны јидi,

јіб-ізә аш сұрұкөі таттұ чак полды, Төрөңөі јіб-әді. Оның сөндө
 Әјі ашты сыдыра тартыб-алды, Төрөңөйдүн ұзұна сұртұб-іді.
 Әмді алардың тўғұ тўжө-бәрған, ујалыжа-бәрділар, пірўзі пір
 ағашка јажына-бады, пірўзі пашка ағашка јажына-бады.

Оның кіншә кудәі кәді, кудәі кәлзә улус ончо кудәидың ја-
 жына-бәрған. Кудәі кычырған: «Төрөңөі! Төрөңөі! Әјі! Әјі!
 каідазыңар?» тәді. Кудәі кычырарда алар айттылар: «Ағашта
 турўн јадыбыс, нис сләрғә парбассыбыс» тәділар. Кудәі айтты:
 «Төрөңөі, сән каіттың?» тәді. Төрөңөі айтты: «Мәнің ұзұна Әјі
 сәнің јібә таған ашты сұртұб-іді» тәді. Кудәі айтты: «Әјі, сән
 каіттың?» тәді. Әјі айтты: «Мәні јылан јі! тап айтты» тәді.
 Кудәі айтты: «Јылан, сән каіттың?» тәді. Јылан айтты: «Мәнің
 ічіндә кўрмөс кірған, мән айткан әмәссім, кўрмөс айткан» тәді.
 Кудәі айтты: «Кўрмөс ічнә канапн кірді?» тәді. Јылан айтты:
 «Мән ујуктап калдым, ујуктағанымда мәнің ічмә кўрмөс кірді.
 Кудәі айткан: «Іт, сән каіттың? сән кўрмөстў нә тутпадың?» Іт
 аідат: «Мәнің көзўмө көрўнмөдў» тәді.

Әмді кудәі јыланды аідып јат: «А јылан сән әмді кўрмөс
 полдың, сәні кижі өштөзўн! соксын! өттўрзўн!» тәді. Оның кіндә
 Әјиді аідып јат: «Мәнің јібә таған ашты јідің, кўрмөстўң сөзўнө
 кірдің, кўрмөстўң ажын јідің, әмді сән пала тап! пала тапсаң
 јаман ўру ўрурзўң, сә әмді оўм табылар» тәді. Оның сөндө ку-
 даі Төрөңөйдө айтты: «Кўрмөстўң ажын јідің, мәнің сөзўм ук-
 падың, кўрмөстўң сөзўн уктўң; әмді кўрмөстўң сөзўн уккан кижі
 көрмөстўң јәріндә полды. Мәнің сөзўмдў укпабап кижі мәнің
 жарығымды көрбөс, мәнің јакшымды албас, карычкы јәрдә пол-
 зын! әмді кўрмөс мә өштў полды, кўрмөсплә Төрөңөі сән паза
 өштў полдың. Әмді кўрмөстўң ажын јібәзәң, мәнің албыжымды
 алзаң, мәнің сөзўмдў уксаң качандә ползо мән ошкош јўрөр
 адәң, тоғус ұл, тоғус кыс сә табылзын. Кўрмөстўң албыжын сән
 алдың, кўрмөстўң ажын сән јідің, мән әмді кижі јајабапн појы-
 наң кижі чыксын!» тәді.

Әмді кудәі кўрмөстў айтты: «Сән мәнің кижімді нә мәкәлә-
 дің?» тәді. Әрлік айтты: «Мән алапн тап, сән пәрбәдің» тәді;

«Мән урлаб-аладым, мән мәкәләб-аладым, мән атка чапса, аттаң
 јығылтып аладым, аракы ішсә соғыштыарым, көрўштўрөрўм,
 пудакпыла сајыштыарым, суға кірзә суға тўжўрўб-аладым,
 ағашка чыкса, ағаштаң јығылтыб-аладым, каја чыкса кајадаң
 ажырыб-аладым.»

Әмді кудәі айтты: «Јәрдің ўч кадының алтында әі кўн јок
 карачкы јәр пар, мән сәні анда тўжўрөдўм! әмді мән појым ажы
 адін пәрбәдм, сләр појығардың кўчўғарбәлә курсағарды азраны-
 ғар! әмді мән әрмәктәјпн полбоссым, мән әмді Маі Тәрәпн іјапн»
 тәді, «ол сләрғә нәпәмә адәрғә ўрөтсўн!» тәді.

Маі Тәрә кәді аларға нәмә ўрөттў. Маі Тәрәнің әткәні кара
 жаңыс арба, чалкан аш, кандык, сарғаи, соғопо полды. Оның кін-
 шә кўрмөс айткан: «Јә, Маі Тәрә, сән мәнің учўн кудәіға па-
 жыр! мән өрө кудәидың јанына чығып јўрөпн!» тәді. Маі Тәрә
 кудәіға алтан әкі јыл пажырған. Кудәі айткан: «Јә, мәні өштө-
 бөс, кижә јаман әтпәс ползоң, кәлјін!» тәді. Әмді Әрлік таңарә
 чыккан; Әрлік парала кудәіға појы пажырған: «Мә алғыш пәр,
 мә таңарә адіб-аларға алғыш пәр, кудәі!» тәді. Кудәі алғыш
 пәрған, таңарәні адіб-ал тәді. Әмді Әрлік таңарәні кудәидың ал-
 ғыжыбыла әткән, әрліктің кўрмөзў ол таңарәзиндә өскөн, сұрұкөі
 көп өскөн.

Маңды Шірә паза кудәидың појының кижізі јўрөлө санап-
 ған: «Пістің кижіләрібіс јәрдә, Әрліктің кижізі таңарәдә пол-
 зон, пу сұрұкөі јаман!» тап санап јўрдў, кудәіға тарынып Ман-
 ды Шірә Әрлікті јулап парған. Әрлік Маңды Шірә удур кәді,
 Маңды Шірәні отпыла соккон, качырған. Маңды Шірә качып
 јанды. Кудәі сурады: «Сән каідаң парып кәдің?» тәді. Маңды
 Шірә кудәіға айткан: «Әрліктің албаттызы өрө таңарәдә турўн
 јадылар, пістің албаттыбыс јәрдә турўп јадылар. Ол сұрұкөі ја-
 ман!» тәді. «Мән Әрліктің албаттызын појым јәрғә тўжўрөрғө
 санаған, кўч јок полды тўжўрөрғө полбодым.» Кудәі айткан:
 «Мәндәң өскө кижі чыдабас; Әрлік әмді сәндәң кўч артык, оның
 чағы јәткәләк, оның чағы јәссә, мән сә: Пўўўн пар! тап аїда-
 дым, ол кўндә пассаң сән артык полорзың» тәді.

Ол јаткан, тым јаткан; удан јаткан сондо Манды Ширә паза санапқан: «Кудайдың пұўун пар! тап аидаттан кун јаткан» тап санапқан. Кудай Манды Ширәни көрүөн айткан: «Ја, Манды Ширә, пұўун пар! оны сүрөрүң санағаңа јадарың, сан пак полорың, сан тың куч полорың. Мәнің тың куч албыжым са јәссин!» таңған. Манды Ширә сұўунуп каткырыб-іған, айткан: «Мә мулдук јок, садак јок, жыда јок, үлдү јок, жаңысла кызыл кол; канайн мән парарым?» тадї. Кудай айткан: «Сан нәнәбилә парарзың?» тап, Манды Ширә айтты: «Мә нәмә јок турү, путпыла табәдїм, колбыла таштаб-јәдїм» тадї. Кудай айтты: «Сан мыны ал! жыда ал!» тадї. Манды Ширә жыда алды, тәнәрә парды, Әрлікті јәңдї каткырды. Әрліктің таңәрізін жыдабыла одып салды. Ончо андағы јәрғә тўжўрғон. Ол чактың озо таш јок полды, каја јок полды, таїға јок полды. Әмдї Әрліктің таңәрізінің одымғаны јәрғә тўшкан, ончо каја полғон, таш полғон, таїға полғон, кандї пік тў, кыр ончо полғон, јакшы кудайдың тўп тўс әткан јәрдї ончо јаман пудўп парған. Оның кіндә Манды Ширә Әрліктің албатты кижиләрі таңәридәң төмөн јәрғә ташта-ғылап; пір кижі суға тўжўб-öldү, пір кижі малға табарыжыб-öldү, пір кижі турған ағашка табарыжыб-öldү, пір кижі пазып јўрғон кижә табарыжыб-öldү, пір кижі ташка табарыжыб-öldү, ончо öldү.

Әмдї Әрлік кудайдаң јәр сураған: «Мәнің таңәримдї оттың, мәндә әмдї јәр јок», тадї, «мә абаш јәр пәр!» тадї. Кудай айтты: «Јок, мән са јәр пәрбәссїм» тадї. Әрлік айтты: «Мә пір жаңыс кыра крәлү јәр пәр!» тадї. Кудай айтты: «Јок, сраї пәрбәссїм.» Әрлік айтты: «Паш кулаш јәр пәр!» тадї. Паш кулаш јәр кудай паза пәрбәған. Әмдї Әрлік колын тудўнуп јўрғон тајакпыла јәрдә сајып айтты: «А, кудайым! пу тајактың учү крәлү јәр пәр!» тадї. Кудай каткырыб-айткан: «Ол тајактың алтындағы кичінак крәлү јәр албын!» тадї.

Әмдї Әрлік пу кичінак јәрдә паза таңәрі әдәрғә јазаб-идї. Әрлік јазаб-идї, кудай айтты: «Тўш!» тап, «јәрдїң алтына төмөн тўжўрө әт! оның ары пактәліб-ал! тамының тўбўнө тўш! каттап, каттап чобылам! каттап каттап пактәл! үстўнғї үчпөс от күйзүн!

качаның качап аидың кўндўң јарығын көрбөссўң! качаның качан калбынчы чакта јарғынды мән каттап әдәін, јакшылў јассаң јарығыма алаин, јамандў јассаң ол пір анча рак пактәин, андї ползын!» тадї. Әрлік айткан: «Өлбөн кижині ончо мән аларға санап јадым.» Кудай айткан: «Јок, мән јәрдә пәрбәс» тадї. Кўрмөс айтты: «А, кудай, аїсса мә сраї албатты јок полор? мән јәрдїң алдына тўжө-бәрдїм, мән жаңысқан кайдаин?» тадї. Кудай аидып јат: «Нә кәрәк сан мәні суразың? сан појың санәңбыла әдїб-алачы кижі појың әдїп алғаизың!» тадї. Әрлік кудайға пажырған: «Албыш пәрзәң мән әдїб-аларым» Кудай албыш пәрған, Әрлік әттї. Көрүк, кыскашты төжөї салала маскабыла пір сокты, маскабыла пір пака сәкіріп чыкты; паза пір сокты, жылан чығып жылды; паза оның кіндә сокты, ају чығып маңтаї-бәрдї; паза пір сокты, какаї чығып пады; пір сокты, алмыс чығып јўрө-бәрдї; соң сокты, шулумыс чыкты; аның кіндә сокты, тө чыкты.

Кудай әмдї кәлдї, Әрліктің көрүғўн, кыскажын, маскажын алып отко таштаб-идї. Отко таштаған көрүк кадыт кижі полды, кыскаш, маска әр кижі полды. Кудай ол кадыт кижині тудўб-алала, тўкўрө-бәрған. Кадыт кижі куш полды; канадының алып садак јумдабас, әдін іт јібәс, састы сазыткан кордої таңған куш полғон. Кудай әр кижині тўкўрдү, әр кижі әмдї әкї пудү узун, әкї колы јок, үйдўң поғын јіп јўрөр, кижинің өдүктўң әскї ултанын јіп јўрөр јалбан таңған аң пар полғон.

Анаң сондо кудай кижиләрғә айткан: «Мән мал әдїп пәрдїм, мән аш әдїп пәрдїм, мән јәрдїң үстўнә иш тап јакшынак ару су ағызып пәрдїм, мән сләрғә полып әттїм, мә әмдї сләр јакшы әдїғәр! мән әмдї јанаин, ултам кәлбәссїм» тадї. «Сан мәнің кижім Шал Јимә, сан аракы ічкан кижині, јаш палазын, малдың палазын, уїдуң позўн, коїдың курағанын сан чәбәрлә, Шал Јимә. Јакшы өлбөн кижині ал! мулдукпыла адынып, појын адыныб-өлбөн кижині алба! таштаб-! кижібилә соғыжыб-өлбөн кижині мәнің јәрімә алып пар! Паї кижинаң нәмәзін аларға кижині, оштөп салған кижині алба! таштаб-! мәнің учўн, каның учўн јўлажыб-өлбөн кижині мәнің јәрімғә алып пар! Мән помыштым, кўрмөстў рәттым

кўрмөстү айрым. Кўрмөс слярға әмді жүктап кәлзә кўрмөскө аш жі-
діріб-іңәр! кўрмөстүң ажын жібаңар! кўрмөстүң ажын жізаңар, кўр-
мөстүң албатгы полорзыңар. Мәнің сөзүмдү таштабаңар, мәнің
адымды адазаңар әдәңімдің алдында оттурғаныңар. Мән әмді уда-
рым, удазада кәлірім, качаңда мәні унутпаңар! мәні кәлбәс тәп сана-
баңар! лаптү кәләр тәп санаңар! Мән әмді рәк парарым, янып кәл-
зәм слярдің јақшығарды жамаңығарды ол чакта көрөрүм. Мәнің ор-
дына әмді Јапкара, Манды Шіріә, Шал Јімә улыжар. Јапкара, сән
јақшы көр! Әрлік сәнәң өлһөн кижіні пәшса сән Манды Шіріә
аит! Манды Шіріә пөкө, ол Әрлікті јаңзін. Шал Јімә, сән јақшы
көр! алмас, шулумус јәрдің алтында ползын, јәр-үстүнә чыкса
Маі Тәрә аит! Маі Тәрә пөкө, ол аларды јаңзін! Подо Сүңкү
аиды күндү пәктазін! Манды Шіріә јәрді тәңәріні саказын! Маі
Тәрә јақшыдаң јаманды рәдар. Манды Шіріә сән јулашкын! сә
күч кәлзә мәнің адымды адағын! Пірүзүн јамап тәп таштаба!
өлһөн үбүнә арткан ончозы тәң ползын. Пір кәнды јаман тәп,
пір кәның албаттызын јаман тәп таштаба! пір кәнды јақшы тәп
пір кәның албатызын јақшы тәп поҗыңа ончозын алба! канда
јақша кижіні үрөткүн! палык кармактарға үрөткүн! палык шүрҗә
үрөткүн! тің адарға үрөткүн? мал кабрарға үрөткүн! канда
јақша мәңчәләб-ок паштағын!» тәді.

Әмді кудаі сала-бәрді.

Манды Шіріә јада калды, кармак әдп кармактап јүрүп јат.
Кәндір ірп, шүн әдп јазап, кәмә әдп палык шүн јат; мултык
әдп, тары әдп, тің адып јат; анді нәмә анді јақша кудадың сө-
зүбілә ончозын паштады, ончозына үрөтү. Манды Шіріә пір күн
аидып јат: «Мәні пүзүн салкын учурп парар» тәді. Әбірілҗән
салкын түштү, Манды Шіріәні салкыб-алын, сала пәрді.

Әмді Јапкара аидып јат: «Манды Шіріәні кудаі поҗы алды,
пәдрәбаңар, таппассыңар. Мән кудадың әлчизі әмді паза јана-
рым, кудадың тур тәҗән јәрінә парадым. Сляр үрөнһөнүңбәрдү
таштабаңар! унутпаңар! Кудадың пәрҗән пәжі ну туру!» тәп
сала-бәрді.

II. Калҗанчы Чак.

1) Тәләңәт кижиләрдң сөзүбілә.

Калҗанчы чак кәләрдә
тәңәрі тәмр полын калар,
јәр јәс полын калар,
кән кәнға капчығар,
калык калыкка кара санаңар,
каду таш одылар,
каду ағаш какшалар,
кижі карыча полор,
әрҗәкчә әр полор,
әр тіскіні кыска полор,
аҗактың пашка нә полор.
Аба палазын таныбас,
пала абазын таныбас,
пабыр пашка чыңар,
ат пажынча алтын
аҗактү ашка турбас,
аҗак алдынаң алтын чыңар,
аны алар кижі јок полор.

5

10

15

2) Алгаі кижиләрдң сөзүбілә.

Калҗанчы чак кәләрдә
кара јәр отко каларда,
Каиракан ада кудаі
кулағын јаба тудуңар.
Ол чакта орбн пузүлүн
орбн, үрбн үзүлүн калар.
Куруңдадың кү салкын
кижіні кубуксұдар,

5

- төңөзөк чаикалар,
10 тәмір ұзаңа тұбу тәжіләр,
тәманә ұдұ жыртылар.
Калык жон пузұлар,
кара курт канат табынар,
кара көзүнө кан чабылар,
15 кара су канбыла аңар,
жәр тігірәр, тү тәскінәр,
жәмірт жәмірәләр,
тәңәрі тірләр,
тәңіс чаикалар,
20 жәр аңданып кыртыжы төмөн полор,
жәңас кодорылып коғы калар,
тәңәрі тәрмәніп, жігі ачылар,
тәңіс чаібалып тұбу көрүнөр;
тәңіс тұбұндө
25 тоғус аіры кара таш
тоғус жәрдаң ұзұләр,
тоғус жәрдаң ұзұлзә,
тоғус курчулұ каірчак чығар,
тоғус тәмір аттұ кижі анаң чығар.
30 Аның әкүзү пашчы полор,
алардың мінған аттары
урушкан улу сары,
алдыңғы колдоры кылыштұ полор,
арт куіруғұ ылдұлұ полор,
35 ағашка табәрза
ағашты аңдәр,
тындұға табәрза
тындұдұ аңдәр.
Албатты жонго амыр jok полор,
40 Аіға, кұиңә жаркын jok полор,
ағаш тазылынаң кодорылар.
Адазы палазынаң аірылар,

- өлөң ұзұлөр,
ұрөнұ тұғөнөр.
Ана әркәзінәң аірылар, 43
әрі jok калар.
Жәрда көнғұл тәған өлөң өзөр,
өлөңнөң сары манғыс чығар,
малға табәрза
малды сорор, 50
кижә табәрза
кижині сорор.
Ол чакта Шал Жімә кыі салар:
«Пәрі көрғұн Маңды Шірә
«пір полыжың әткін!» тір, 53
«көнғұл тәған өлөңгө
«колым жәтпәді» тір,
«көнғұл тәған өлөңнұң тазылы
«коңыр жылан» тір.
Маңды Шірә унчукпас. 60
Анап полбазы Шал Жімә кыі салар:
«Жән кән албаттызын таштады,
«жакшы ағыр ұрұн таштады,
«жар жәміріліп, су сәлды,
«жакалұ тон әләп, 63
«жаказы жартымды,
«жакәрулұ журт,
«жаканы jok калды,
«жарыктұға жүрұм jok полды,
«ујалұ куш 70
«ујазын таштады,
«турулұ кик
«турұн таштады,
«палалұ кадыг
«палазын таштады.» 73
Маі Тәрә унчукпас.

тәп, «мәнің кәттым мәні сұарба?» тәп. Пулан туштады, аны сыбырды, чәп оттурұп аттаң жығылды төһүнбәлә өлөчү полып жатты.

Кәтты кәліп аны көрдү. Жанар Куш өлүп калтыр. Кәтты сыктады, кожоңдады:

Жанар Куштаң жанмадым,
жанып әрһә парбадым;
адам пәрһән аш кәстік;
аш кәспәйдім!
таш кәзәйдім!
ач пүрүмнәң өдүп чыксын!

Пычак алды пүрүнү кәсті, тың полып калды. Жанар Куш сөзүн уғұп жатты, унчукпаста капшағаи тура калала, көрдү пычағыбыла пүрүна сајынып кои-дыр, өлүп кал-тыр. Ол әмді кучын полып қойды.

VIII. Пі кіжінің ұлұ.

Кәңға тарі-пі пі-кіжі полғон, аны кән нурулап салды. Аның жаңыс ұлұ сағыш жәтпәс тәһәк полғон. Ол пі өлөрдө айтты: «А палам!» тәді «мәнің көксүмдә көп әрмәк пар» тіт, «әйткәі әдәм сә, сән пібәссің, әндідә ползо, әкі, үч сөс әйдап» тіт. «Нә сөс сән уксаң кәттыңа әйтпа! әрмәк суразаң тујук кара сәлдү кіжідәң сүмөнү анаң сура! ол сә јакшы сүмө пәрәр. Паза сәлы јок сары кіжі полор, әрдің јакшызы ол, әрмәк ползо а әйт! сүмө ползо әнді кіжідәң сура! тујук кара сәлдү сәлы јок сары кіжідәң сүмө ползо, анаң уғұп јұр!» Адазы өлдү, ұлұ јада-ғалды. Ұл сананды: «Адамның сөзү чынба? төһүнбә? көрөрһө кәрәк!» тәді. Әнді сананып јұрұп тәһәк ұл кәның адын урлаб-алды. Јәр-дәң казып чулан әтгті аның ічіндә урлаб-алған адын суғұп салды, анда әзрап жатты. Ұч конғон сұнда паза-рға пәды. Анда јұрһөн кіжіләрі көрдү, тујук кара сәлдү кіжі анда јұрһөн. Тәһәк ұл ол

кіжіні тујукка тартыб-алды. Ол кіжі тәһәк ұлдаң сурады: «Сән нәні әйдәзың мә, мәндәң нәні сураізың?» тәді. Тәһәк ұл айтты: «Мән сәндәң кәның ады јоғолды тәһән, чынба, төһүнбө, сән уктұңма? сурап турұм. Кара сәлдү кіжі: «Мән уктұм, чын полор» тәді. Тәһәк ұл анаң сураі-дыр: «Кәм урлады сән пібәңбә, уктұңба?» тәді. Тујук кара сәлдү кіжі айтты: «Кәмнің алғанын мән кәнап піләін? мән пібәссім» тәді. Аның сұнда тујук кара сәлдү кіжі тәһәк ұлдүң сураіт: «Сән нә кәрәктү сураізың?» тәді. Тәһәк ұл адып јат: «Мән урлаб-алғам, аның пәрі үч кондым» тәді. Тујук кара сәлдү кіжі сурады: «Сән атты кәйда әзрап ја-зың?» тәді. Тәһәк ұл айтты: «Јәрдәң казып, чулан әдіп јәр ал-тында аны әзрап јадым» тәді.

Олло полып јада калды. Ұл аның кіндә жәтгті конды, жәтгті коноктың пажында тәһәк ұл паза паза-рға пәды. Андағы кіжі көрүп јұрдү. Сәлы јок сары кіжі анда јұрһөн. Тәһәк ұл ол кіжіні тујукка тартып кәдәрә алып чыкты.

Сәлы јок кіжі сурады: «Нә әрмәкті сураізың?» тіт. Тәһәк ұл: «Кәның ады јоғолғоны сән уктұңма?» тіт. Сәлы јок кіжі: «Уктұм» тіт, «чын!» тіт. Ұл әдат: «Кәнді кіжі урлаб-алды, тәп сәнаізың?» тіт. Ол кіжі әдат: «Мән кәнап піләін?» тіт. Тәһәк ұл әдат: «Атты мән урлаб-алғам» тіт. Сәлы јок кіжі сураіт: «Ол атты сән кәйда тудұп ја-зың?» тіт. Тәһәк ұл айтты: «Јәрдің алтында чулан әдіп, анда атты суғұп әзрап јадым» тіт.

Олло полып јада калды. Аның сұнда жәтгті јыл полды, тәһәк ұл абакајыбыла ујуктап жатты. Жәтгті јыл полғонда абакајынаң сурады: «Пістің кәның јакшы ады јоғолды ол чынба? төһүнбө?» тәді. Абакајы айтты: «Чын полор; уктұм» тәді. Абакајынаң сурады: «Сән кәмнің урлаб-алғанын тәп сәнаізың?» тәді. Абакаі айтты: «Мән пілмән. Сән атнакы піләрің; піләр ползоң мә әйт!» тәді. Ұл адып јат: «Мән урлаб-алғам» тәді. Абакаі сурады: «Сән аны кәнар әтгтің?» — «Јәр алтында чулан әдіп, атты суғұп әзрап јадым» тәді, «ә абакајым сән ук! пашка кіжә әйтпағын!»

Жәтгті јылдың пажында таңатты, кұн чыкты, тәһәк ұл абака-јын таппаі-ғалды. Таппаі оттурза кәннаң әлчі кәді, підің тәһәк

үлүн кан кәлзін тап алдырып пәды. Канға кірді, кан сурады: «Мәнің адымды сән урладыңба?» тәді. Тәнак ул: «Мән урлаб-алғам» тап айтты. «Нәнің учүн сән урлаб-алған?» кан сурады. Тәнак үл айтты: «Мән адам өлөрдө кәрә сөс айткан: Көксұмдә көп әрмәк, аны аиссам сән пілбәізін, тәнаксің, жаңыс мән айдәин. Нә сөс уксаң кәтгыңа айтпа! тәһән, әрмәк убаин тәзәң турук кара сәлдү кижидәң сурап жүр! аның сұмбозуңаң уғұп жүр! Паза сәлы jok сары кижидәң әрмәк сура! аның әрмәктәң уғұп жүр! әрмәк ползо анді кижә айдып жүр! анаин айдала адам өлғөн. Аның сұнда адамның айткан сөзү чышба, төбүңбө тап, мының учүн сә-нің адыңды урлаб-алғам» тәді. Кан айтты: «Ол адым тұрұбө? jokпо? тәді. Тәнак үл айткан: «Адың әзән!» тәді, «мән аны сраи мінмәдәм» тәді, «мән аны јакшы азрап јадым» тәді. Кан сурады: «Сән аны кайда азрап јазың?» тәді. Тәнак үл айтты: «Јәр алтында чулан әдип, анда азрадым» тәді. «Урлаб-алғала сән кижә айтгыңма?» кан айтты. Тәнак үл айтты: «Үч конғондо турук кара сәлдү кижә айткам» тәді. «Аның пәрі канчы јыл полғон?» тит. «Јәтти јыл полғон» үл айткан. Кан паза сурады: «Паза пашка кижә айтқаңма?» тәді. Үл айтты: «Јәтти конғондо мән сәлы jok сары кижә айткам» тит. Кан сурады: «Анаң пашка кижә айтгыңма?» тәді. Үл айтты: «Jok» тәді «јәтти јылдың пажында абакајыма айттым, кәчә айткам, тұнда айткам» тәді. Кан сурады: «Турук кара сәлдү кижині танырзыңма?» Үл айтты: «Айткан кижиләримді танырмын» тит. Кан ол әкі кижині алдырып кәді. Турук кара сәлдү кижидәң кан сурады: «Пидің тәнак үлү каның адын урлаб-алдым тап сә айттыба?» тәді. Ол: «Үл айткан» тит. Кан сурады: «Канчы кондым тап айтты?» тәді. «Үч кондым тап айткан» тәді. Сәлы jok сары кижидәң кан сурады: «Пу тәнак үл каның адын мән урлаб-алдым тап айттыба?» тәді. Ол кижі: «Айтты» тәді. Кан сурады: «Урлаб-алғала канчы конды тап айтты?» Ол кижі айтты: «Јәтти кондым тап айтты» тәді. Кан ұлаң сурады: «Сән анаң пашка паза кижә каның адын урлаб-алғанын айттыңма?» Үл айтты: «Јаңыс кәтгыма айттым, пашка кижә айтнадым.» Кан абакайды алдырды, сурады: «Арің сә качан каның адын урлаб-алғаны тап

айтты?» тәді. Абакай айтты: «Кәчә айткан» тәді. Кан «м» тәді «абакайды аппарығар! мошын кәзіп салығар!»

Турук кара сәлдү кижині пі әттi, сәлы jok сары кижині паза пі әттi. Тәнак үлдү адазының ордына канға тарі пі әдіб-алды, појының палазын пәріп салды, айтты: «Сән тәнак ползоң, кудаі салған сәндәң чыккан пала кәрсү полор, әмді кудабыла јурттап јаткын!» тәді.

IX. Тәмір таика.

Оіроттың піјі чәрү аткарып чағарды, анип аткара-ғәлә айтты: «Пір таика полор, аның ады тәмір таика. Тәмір таиканың ары јанында талаі полор, талайдың ол јанында әл полор, а парып јұлап кәліғәр» тәді.

Парған чәрү тәмір таика јәткән, піјинәң чыкалбаі пір, јыл јаткан, оітто канына пічк пәрған: «Пу тұдаң чығып ажалбаі јадым мыны каидар?» тап. Кан оітто пічк пәрған: «Кудаіға шұттү!» тәһән, «таиканың пір јәрі јабызаір» тәһән. «Ам әкі јыл јада сакығар!» тәһән.

Әмді әкі јыл јаткан, ончозы үч јыл полды; пір јәрі јабыза-ғанынча таиканың ұстұна чыккан. Ары јаны көс јәтпәс көк талаі полды. Талайдың ол јанында мәжәлік как таш јадып јадыры, аның пашка нәмә көрбөдүләр.

Ол талайға тұжұп кәзір кәраппилә талайды кәчип чыкты. Пош мәжәлік кымыктап жүрдү, кәлзә, кыс пала әмтәр. Ол кыс кижі айтты: «Каидәң жүрғөн, палачактарзығар?» тәді, «корыкпаі пу јәрғә нә кәрәк кәлғанзіңәр?» Чәрү кижиләр айттылар: «Піс јұлаілы тап кәлдібіс» тәділәр. Кыс айтты: «Анді ползо, мән парып ја-ныма айдәин!» тәді, «сіәр мында сакыб-алығар!» тәді. Кыс пәды таңдағы кұндә пәжән кижі кәлді, садактү, јыдалү, кылыштү, ончо кыстаң јән полғон. Ол кижиләр сурадылар: «Сіәр нә кәрәк кәлдіғәр?» тәділәр. Чәрү кижиләр айткан: «Пу јурттү јұлаілы тап

кәлдәбәс» тәдәләр. «Кудайдың јајаған ју тап пилбәдәбәс, піс јуға парбайттаныбыс, ју піскә кәлбәйттән, таңарј јәр пұттұрдұ піскә ју кірбәһән. Пу чәрүдұ паштаған піјіһәр кәм полор? мында ба?» Чәрү кижиләр айткан: «Јок, ол јанында» тәдә. «Аны кычырып кәл! піс әрмәктәжәллі!» ол улус тәдә. «Акыр! акыр! кәчәрһә кә-рәк јок, піс сләрдә кәчәрәллі.» Садактаң жаңыс ок сурұб-алды, «пу окко кірәһәр! канчы кижі кірәзәһәр?» тәдә. Сәһіс кижі кірдә, талайды кәчәрә адыб-идә. Шаңрап ок кәлп тұштұ, октың ічнәң кижі чыкты, сәһіс кижі чыкты.

Пі кижі көрдұ, айтты: «Сләр канап ол октың ічнә кірдәһәр?» тәдә. Чәрү кижиләр айттылар: «Кәрәһәл кәчәллі тәзәк, андаһы кижі акыр! токто! тәдә лтам кәчп кәләбәссәһәр, сәт полор, тәдә-ләр, піс аның ордына кәчр адыб-іжәллі, тәдәләр» тәдә.

Пі кәштә, пәды, әзәндәштә. Көлдұң кижиләрә айттылар: «Нә кәрәк пә кәлһән?» тап. Пі кижі айтты: «Пу јурттұ јулаілы тап кәлһән әдәк.» Ол кижиләрә айттылар: «Пістң јуртка јәр пұткәһнң пәрі ју кірбәһән. Үч јылдың пәрі тәмір таіка пір јәрј јабызаған: «пу нә полоттон?» тәдәләр. «Пу сләрдң мінһән адыһар әккәлһәр! піс көрәлһ!» тәдәләр.

Чәрү паштаған пі аттары алдыртып кәлдә. Алар айттылар, көрө-дұр, көрө-дұр, сәмап көрөдұр. «Таш туғактұ әмтәр», тәдә, «камыш кулактұ әмтәр. Пу мінһән кижі омок полбоі-һәиссын! ју-чы полбоі-һәиссын!» тәдәләр.

Алтын пәрдәләр, мөңүн пәрдәләр, јакшы торко, алтын ајак, алтын қаңза пәрдәләр. Кыс айтты: «Пу мәһнң пәрһән сәмдә јәттә-рп пәріһәр! мәһнңбілә јулажап тап санабазың; пу јаткан јака јурттұң паштағаны мәһ әдәм әзәһ!» тәдә. Анап адала појының тонның кәлтәһәі өмұрұң пәрдә, айтты: «Мыны кәһыһәрға јәттә-рп пәріһәр! канчы кижә тон полбоі?» тап әзәндәштә, узатты, јанды. Чәрү кижиләр кәһына јәттәләр. Кан айтты: «Јәдәр јәрі-һәрһә јәттәһәрбә?» тап. Чәрүдұң піјі айтты: «Јәттәк» тәдә. Кан сурады: «Нәһ көрдұһәр, нәһ уктуһәр?» Чәрүдұң піјі айтты: «Кан кыс сә сә пәрһән, алтын, мөңүн, алтын ајак, мөңүн ајак, алтын қаңза, торко пәрдә, айтты: «Таңарј јәр пұткәһ пәрі јуға

піс парбайттаныбыс, ју піскә кәлбәйттән; пу мәһнң кижәһ тонның кәлтәһәі өмұрұң апар! канчы кижнң тон полбоі?» тап пі айтты. Кан пә кәлтәһәі өмұрдұ алала канчы кижә тон полбоі тап көктұчәлрһә пәрдә. Жаңыс кәлтәһәі өмұрдөң сәһіс кижә тон чыкты.

Аның кіндә Оірот Кан айтты: «Аларбыла јулажарға полбос, пір кижі сәһіс кижнң окко суғала талайды кәчәрә адыб-іһән; өмұрдұң кәлтәһәһнң сәһіс кижә тон полып турған; андә нәмә-ләрһә кандә нәмәләр јулап парар? Аныңбыла корукпаі кандә нәмә јулажар? токтоһор! жаңыс Оіроттың коруккан ол» тәдә.

XI. Әкі кан.

Јәрән Чәчән тәһән пір кан полһон; ол жаңыс ұлдұ полһон, ұлұның сағыжы јәдәкпәс, тәһәк полһон. «Үлұм, кандәзың, андаілы, палам!» адазы тәдә. Андап пардылар, андады, кәч кірдә. Адазы палазын айтты: «Турған ағашты толһоб-і! өзөнұң алып кәлп от сал!» тәдә. Үлұ тура јуһұрдұ, ағашка парып, кучактаі тудұп тол-һоб-идә, әккәлп от салды. Појы Јәрән Чәчән парып, куру ағаш әккәлдә, отты оттурұб-идә. Карачкы кірп кәлдә. Адазы айтты: «Ә палам, ары пәрі ок адыб-і!» тәдә. Әмдә адазы Јәрән Чәчән ат-тарын армакчылап коіды. Таңаһызында јанды, јаныш кәлп әмә-һәһн абакајы сурады: «Палаһның ічнә сағышп кірдәбә?» тәдә. Обөһөн айтты: «Палаһның сағыжы јок турұ» тит. Әмәһән аидат: «Саһәзы јәдәкпәс, әмдә нә полоттон?» тит «кан јуртұ әһ јада-һа-лар» тит. Кан појы аидат: «Кудалап јакшы кижі көрұп пәдрә-дәһ» тит.

Адын әртәдә, јүрө-бәрдә. Ол пір јуртка парып јасса, көп кыстар одундап јұрұ. Јәрән Чәчән таңарнң јадалаб-идә; мөндұрлұ жаңмур јәды. Таңарнң ајастарыб-идә. Пајаһы мөндұрлұ жаңмурға кыстардың чамчазы су полһон полып, кұһ ајастап кәләрдә алар чамчаларын чәчп, курудұп коһондор, поілары јылаһаш одундап јұрұһөндөр. Аидарда Јәрән Чәчән кәһәттн ә јортыш кәләт, аидат:

«Нәни әдip жазығар, палдар?» тәдi. «Одундап жадык» тәдiләр. Өскө кыстар көдөн жажырат, пiр пала әмчәғiн жаба тудұнып оттурұп жадыры, тонын сүруб-алып, топыбыла одунұп жап салып оттурұп жадыры.

Жәрән Чәчән айтты: «Өскө кыстар көдөн нә жажырат, сән, палам, көдөнүңдi жажырбаизың, әмчәғiңдi нә жаба тудұнып нә жажыразың, палам?» тәдi. Кыс айтты: «Сiәр адажығар!» тiт, «көдөнүмдi жаңыс мәндә пүткөн әмәс, әнәм адам көрғөн, көдөн әлбiлә жондо-дә пар. Кудайдың салған әкi әмчәғiмдi әнәм адам көрбөғөн, әлбiлә жон көрбөғөн. Аның үчүн жажырып ужалыб-оттурұм.

Жәрән Чәчән: «Jоп сөс!» тәп айтты; «пожың калтрап оттуразың, топыңбыла одундұ нә жаптың?» тәдi. Кыс айтты: «Әнәм адам карған; одун куруп жасса аны ашарып, от оттурұб-ijәрiм, әнәм адам жылынар, сулаза пожы тонымды-дә курғадар» тәп айтты. Жәрән Чәчән сурады: «Канчы карандажың пар?» тәдi. «Jок» тәдi «ададаң сыскап әнәдәң чыккан жаңыс мән» тәдi.

Жәрән Чәчән сұндұ, жанды. Жанып кәләлә Жәрән Чәчән пiр пi кижiнi жөн чар пәрiп чыкарды, айтты: «Пу чарды пә кыстың адазы өбөғөнүңө алып парып пәр!» тәдi, «мәни әкi конып үчўнчi кўнўндә пожы парар тәғiн!» тәп айткын «чардаң позу төрөдұп салғын тәғiн! үчўнчi кўндә мән кәләрiм, чардың сұдұн сәп коiзо мән iчәрмiн тәп айткын!» тәдi. «Анаң позу төрөтпөi сұдұн сәбаза өбөғөнүң моiнын кәзiп салармын тәп айткын!» тәдi. «Жәрән Чәчән мәни сә iғән, тәп айткын!» тәдi. Пi кижi аппады, өбөғөнүңө жәдәлә: «Жәрән Чәчән мәни сә iғән» тәдi «сә пiр тажұр аражан iғән» тәдi, «iчiб-оттурғұн!» тәдi, «сә шiкiр-паза iғән, сән jиб-оттурғұн! тәдi. Әмдi кәның нә айткан сөстөрұн аидып пәрiп, чарып пәрәлә айтты: «Үчўнчi конокто ончо пәлән ползын!» тәп адала жана пәрдi.

Пi кижiнiң көзўнчө әмәғән өбөғөн уiлаi-бәрдi, ол жаңған сөндө паза уiлады, сыктады.» Кудайдың салған салымы jокто чардаң позу канiп төрөдөттөн.» Паза уiлады, палазы: «Уiлабағар!» тәдi, аражандаң урдұ, адазына пәрдi, әнәзiнә пәрдi, iчiғар!» тәдi, «сiәр пала полдығарба? уiлабағар» тәдi; пычак алды, палта ал-

ды, тәпшi алды, чыкты. Чарды жыға чапты, тамағын чалыды, тәпшә канын ағызыб-алды, өбөғөн әмәғәнүә әккәлдi. Каны әдiн казанға пыжырып коиды, пыжып кәлғәнәдә чыкарыб-алды адазына әнәзiнә әдiн канын әккәлiп салып пәрдi. «Jiғар!» тәдi. Адазы әнәзi айтты: «Палам!» тәдi, «адаңның әнәңнiң пажын jибәi кәйттың?» тәдiләр; «пу пуғадаң позу төрөдұп, сұдұн сәп салзын тәп iлғән полғон, сән палам өлтүрұп, әдiн әккәлiн пискә салып jiғар тәдiң; әдiң jирғә таттұ полып jat; таңдағызында нә полбоғoi?» тәп аида-ғәлә уiлаi-бәрдiләр. Палазы айтты: «Адам, әнәм, өлғұнчө jиб-ал! корукпа!» тәдi.

Үчўнчi кўндә пә пала Жәрән Чәчән кәләттән жолына уттур парып, өлөң jүп jүрдұ. Жәрән Чәчән жолбыла jәлiп кәлдi. Жәрән Чәчән кысты көрұп сурады: «Ә, палам, өлөңдұ нә кәрәктұ jүлдұң?» тәдi. Кыс айтты: «Адамның әнчi ўру кiрiп жадыры, оның алтында өлөң салаiн!» тәдi. Жәрән Чәчән айтты: «Ә, палам! әр кижi пала тұаттап жаңы jок!» тәдi, «әр кижi канiп пала тұаи?» тәдi. Кыс айтты: «Әр кижi пала тубаста, канiп чар позу төрөйттөн.» Жәрән Чәчән туjуктанды, сұғұндұ, жанды. Жанып-кәләлә пу пiғә үч ташты канка суғұп пәрдi, пiр тажұр аражан суғұп пәрдi, шiкiр пәрдi, айтты: «Өбөғөнүңө пу ташты алып парып пәр! пу таштаң өдұк жазап көктөзұн; пу пәйтталды jәдiнiб-алып парып пәр! Үч конокко пу таш өдұктұ пүттүрұп салзын! үч конокто парармын, пүтпөзө пажын кәзәрiм, тәп айт!» тәдi. Пi кижi аппады, кәның пәрғәни алып кәләлә, кәның аидып пәрғәп сөстөрұн аидып пәрiп айтты: «Үч кәзәк кара таштаң өдұк көктөзұн! өдұк көктөб-оттурғанда пу пәйтталды jиб-оттурғұн. Үчўнчi кўнўндә кән пожы кәләттән, тәғән; уктұма? пұдұрұп салғын!» тәп пi кижi жана-бәрдi.

Өбөғөн әмәғән паза уiлады, палазы айтты: «Нәдәң коркоттон? нә уiладығар? корукпағар! уiлабағар! арғазын мән ташкаiм» тәдi. Пә пәйтталды өлтүрдұ, пыжырды, адазына, әнәзiнә пәрiп салды «jiғар!» тәдi «таттұ полор!» тәдi.

Үчўнчi кўнўндә Жәрән Чәчән кәлiп жадыр, сажыттарыбыла, жакшыларыбыла кәлiн жадыр; кәләттән жолында пала сағып jүрдұ.

Јәрән Чәчән салып јатканын көрөлө пала кумак јүп канка урүп јадыр. Јәрән Чәчән кәлдi, пала кумак јуп јатканын көрөлө айтты: «Нәнi иштәп јазың, палам?» тәдi. Пала айтты: «Кумак јүп јүрүм» тәдi. Јәрән Чәчән сурады: «Кумакшыла нәнi әдәзiң?» тәдi. Кыс айтты: «Учук әдәин!» тәдi. Кән сурады: «Кумактаң учуктү кәм әдiш јүрүбiң?» тәдi. Пала айтты: «Таштаң өдүктү кәм көктөп јүрүбiң?» тәдi. Јәрән Чәчән уктү, појында каткырды, сүндә, јана-бәрдi. Әмдi Јәрән Чәчән арајан асты, аш тус јазады, каптап калыңдап пi кижинi iдi. Пi кижi парып јанып кәлдi. Јәрән Чәчән айтты: «Јәттiрiп пәрдиңмә?» тәдi. «Пәрдiм» тәдi. Јәрән Чәчән айтты: «Алтон кижинi јүзүн!» тәдi. «Өбөбiңүң аиына парып көчүрүб-алып кәл» тәдi. Алтон кижибiлә јаңыс пi өбөбiңүбi пәды, көчүрүб-алып кәлдi. Алтон пәйттал өлтүрүп Јәрән Чәчән тоi жазады, тәнәк улүна палазын алып пәрдi.

Аның сөндө Алтын Чәчән кән Јәрән Чәчәнҗә пiчiк iдi: «Јүлажып өлтүрүшиәли! табышкак табыжалы!» тәп. «Сән түбүзө тапкыдi ползоң мән сә јуртүм әлимбiлә парәин! сән тапшабыдi ползоң сәниң јуртүң әлиңдi мән алаин!» тәп айтты. Пу пiчiк кәлдi. Јәрән Чәчән «јөп» тәдi, сајыгтарыбыла јакшыларыбыла аттанды. Алтын Чәчәнҗә јәттi. Алтын Чәчән алтон пәйттал өлтүрдү. Алтын Чәчән сајыгтарын јүдү, јакшыларын јүдү, Јәрән Чәчәндi сладады. Аi алты полып јыл јәдiш турдү, тоiлон турдүлар. Әмдi табышкак табышты:

Тәңәриниң јылтызын төлоды,
тәңiстiң палығын төлоды,
јәрдiң чәчәҗiн төлоды,
јәр үстүндә албатыны төлоды,
аi тiп турған ағашты төлоды,
күн тiп турған ташты төлоды.

Алтын Чәчән үч сөс артык пiлдi, Јәрән Чәчән јәңдiрдi, таппады. Алтын Чәчән Јәрән Чәчәндi јәттән кулаш кұрүпкө салыбiдi. Јәрән Чәчән улап јатты, ачынып јатты. Јанындағы јас комырғаi чокурлап јатты, учар куш аны кәлiп уғүб-оттурдү, јүрбөр

аң кәлiп тыңдап турдү, Јәрән Чәчәниң чокурлап јатканын уғүп турдүлар. Јәттi кас уғүп турала тоғолонып јәр кұрүпкө тұштү. Јәрән Чәчән касты көрдү, пәҗi палазы, пiрүзi әнәзi, пiрүзi адазы. Јәрән Чәчән адазының әнәзiнiң коркунүң алтына пiчiк пасты:

Парал, парал, парал кас,
паркыраi көлүбө тўжөр кас,
паркыраi көлүбө тўшпөбүң!
адучы, мәрҗән анда полор.

Орол, орол, орол кас,
оркороi көлүбө тўжөр кас,
оркороi көлүбө тўшпөбүң!
ороктоғон мәрҗән анда полор!

Каңыл, каңыл кара кас,
кајалү тудү аҗар кас,
кајалү тудү ашпағын!»
карачкы тўндә аҗып јүр!

Тоғус најымның iчiндә
Торсулаi Мәрҗән најым әдә,
ә әзән аидып пар!

Јастығының алтында
јараш Кәрсү Пилү пар,
ә әзән аидып пар!

Јәттi кiндiктү јәләм пар,
Јәрән Чәчәниң јәләзi пар,
јәттi iрiҗiм анда пар.

Алтызын өлтүрүң!
азык јазазын!
алардың моiнын кәссiн!

Јаттинчизиниң саңар көзүн оизын, саңар пудун сындырзын,
саңар колын сындырзын, јол паштадып кәлзін.

Төжөнһөнүм тобус кат тоң торко, јамынғаным алты кат ак
торко; әртән иңірда төлоғоным таңариниң ак шатразын; кунуң
саин ичкәним арајан, коројон, јіһәнім алаіман шікір.

Орол, орол, орол кас!
каңыл, каңыл кара кас!
уң канадыңды јаыш уч!
сол канадыңды кымыш уч!

Јатти кас учуп чыкты, јатти киндіктү јалә тўштү. Јәрән Чә-
чәниң улү, ок ја тудунып адарға чыкты, абакаі токтодып салды.
Пір пүдөпкө тару алдырды, јатти каска төһүп пәрди. Кас јиді,
абакаі айландра пазып јүрдү, ада кас тудуб-алды, сол канады-
ның алтында пічик јүрдү. Абакаі пічик чәчб-алып әринә пәріп
салды, айтты: «Сән мә пу пічиктә кыпғырып јаткын!» тәдї.

Јәрән Чәчәниң тәһәк улү пічик алды, кыпғырып көрдү. «Адам-
ның ичкәні арајан, коројон», тәдї, «јіһәні шікір», тәдї, «әртән
иңір төлоғоны таңариң ак шатра турү» тәдї, «төжөнһөнү тобус
кат тоң торко, јамынғаным алты кат ак торко» тәдї. Тәһәк улү
парар тап, абакаі «токто!» тәдї. «Пічиктә мән көрбөи!» тәдї, «Јә-
рән Чәчәниң әртән иңірда төлоғоны таңариниң ак шатра тәһәни,
таңариниң жылтызы пашка һәмә көрбөи јаткан әминә» тәдї. «То-
бус кат тоң торко тәһәни јәр јадыры», тәдї; «алты кат ак торко
кар јадыры», тәдї; «арајан, коројон ичкәнин тәһәни, әкі көстүң
јагы јадыры; тобус һажым ичиндә Торсулаі Мәрһән кәлзін тәһән,
јастығынының алтында Кәрсү Пілү тәһәни мән турүм» тәдї. Алты
јатти ірік тәһәни Алтын Чәчәниң пу јурттү көчүрүб-алып кәлзін
тап іһән јатти сарт кижі турбаі. Јатти сарттың алтұзынының моі-
нын кәзип салзын, јаттинчизиниң саңар көзүн ојып, саңар колын
сындырып, саңар пудун сындырып, јол паштадып кәлзін тәһән
турбаі!» тап айтты.

Ол Јәрән Чәчәниң сөзүбілә кәлді Торсулаі Мәрһән јазанды,
алты сарттың моіндарын кәзип салды, пірүзиниң саңар көзүн

ојып, саңар колын сындырды, саңар пудун сындырды, Алтын
Чәчәниң јуртүна паштадып јүрө-бәрди. Алтын Чәчәнһә јатти, ал-
тон пәйтталды өлтүрдү, тоі јазады, Јәрән Чәчәниң кәлдин сїлады
Сїлап токтоды «әрмәк табыжалы!» тәдї.

Таңариниң жылдызын төлоб-оттурдү,
таңиңиң палығын төлоб-оттурдү,
таңарә учуп јүрһөн куш төлоды,
јәрдің чәчәһин төлоб-оттурдү,
јәрдің үстүндә курдун төлоды,
јәрдің үстүндә албаттын төлоды,
аидың тїп турған ағашты төлоды,
кунуң тїп турған ташты төлоды.

Јәрән Чәчәниң кәлди јатти сөс артык пиді, Алтын Чәчәнді
јаңип салды. Каінын Јәрән Чәчәнді јаттан кулаш јәр күрүптөң
чыкарыб-алып кәлді. Алтын Чәчәнді јаттан кулаш јәр күрүпкө
салыб-иді. Алтын Чәчәниң јуртун, әлін, малын, јөжүн ончозын
аїдаб-алды, јанды. Јуртүна кәлді, алтон пәйттал өлтүрдү, арајан
асты, әлін, улузун, сајыттарын, јакшыларын јүлү, сїлады, јыр-
ғады.

ХП. Төлөс, Мундус, Кочкор Мундус.

Озо пір чакта јү полғондо, јудаң качып јада калған пір кыс
полғон. Ол кыс әлі јок ән јәрһә тәнип јүрәлә калың јуртка туш-
таған. Андағы јурттаң поїдоң үл аны алат, ол кыс ә кәләрда по-
јында парлү полғон. Аны алған әрї андағы јаткан кижиләр анаң
сурағанда, ол кыс аїдат: «Мән адам әһәмиң арылып калала
јірһә курсак таптаі тәнип јүрһөнүмдә улу козыр јамбыр жаған;
ол јамбыр әрткән кіндә оттурған јәрімді көрүб-ізәм пір полчок
мус јамбырбыла кожо тўшкән јадат, аны алып јара кағыб-ізәм,
ичиндә әкі көс пудаі јадыр; мән аны алып јіһәниһә кіндә сәт-
табаі мә әкі пала ичимдә пидірһәнді полды» тәдї.

Аның сұнда ол кыстың аі кұнұ жәткәндә, әжіс пала тапты, әкіләзі ұлчак полғон, аның кіндә парған әрінің пір ұлчактұ полды. Ұч ұлдұ азрап әр тәмінә жәттүрді. Алар әнчизін ұләшкәндә тәлөрдөң пір тә артып калды, коілордың пір кочкор артып калды.

Кұчұ карындаш айткан: «Тәлөрдұ мән кұткәнім, арткан тә нұ мән аладым!» тәді. Адазы айтты: «Тә нұң артығын алған Тә-лөс полғын!» тәді. Ортон карындажы айткан: «Мән коі кұткәнім, кочкордың артығын мән аладым!» тәп, карындаштарымынаң плажып, кочкордың мұзұн кодоро тартты. Адазы айткан: «Коч-кор мұзұн кодоро тарткан Кочкор Мундус ползын!» тәп ортон ұлун адады. Улу ұлұн мус пырчактаң жарылған Мус Кәның жәні Мундус ползын тәп адады. Мундустаң әл өзүп муңға жәдәр әл полды, Кочкордоң әл өзүп көбү тәлобос әл полды, Тәлөстөң әл өзүп көп тәчүн әл полды.

ХІІІ. Шұнұ.

Коңодоі Оіроғтұң каны полғон; ол кән әкі абакаі алды; пі-рінчі ұдәжәзінің пір ұл тұған, ол ұлдұң ады Шұнұ полғон. Аба-кажы өлжөн кінді Коңодоі пашка абакаі алды, ол әкінчі абакажы-наң тұған пір кыс, Ұч ұл полғон, Амыр Санә, Тәмір Санә, Кал-дан Чәрұ ұлдардың ады полғон. Шұнұ жаңыскан алды адарға парған. Абазына кызыл тұлқу адып аккаліп алды. Аның кіндә Амыр Санә, Тәмір Санә, Калдан Чәрұ Ұчұ паза алды адарға па-рыш, нәні атпаған куру жанып кәлған. Шұнұ анаң ары пазок парс тәжән алды адарға парған. Шұнұ парс атты, аткан алды пір ағашка пұлап коҗып, жанып кәлді. Ұч карындажы аның кіндә паза парс адарға парып жаткан. Ағашка пұлаған парсты көрдұ, аны атты, адар ползо жығылбаі жат. А парып пұлап коіғон парс полғон. Амыр Санә айткан: «Ол Шұнұң пұлап коіғон парс по-лор! піс апы албак, Шұнұ тың тарынар!» тәді.

Анаң алар жанып кәліп абазына аідат! «А абам! сән жакшы көр! сән жән ұлұңдұ алды аңдаттыра пәрбаі жаткын! Шұнұ жа-

ман кіжі! Шұнұ сәні өлтүрәр!» тәді. Абазы Ұч ұлұмынаң жөптө-жұб-алып, аны өлтүрәрға санады. Шұнұнұ әзіртөб-алдылар; әзі-рік кіжіні әкі жардын сүрүб-алып алтон кулаш жәрдә оро казып, Шұнұнұ ол оро тужұрұб-іділар.

Аспа көппө жүрғәндә Ұч кіжі кәлді, Ұч тәмір жамынаң кәлді. Ол Ұч кіжі Коңодоіға айттылар: «Пу жа асса», тіт, «а алман ту-дарык, Коңодоі адалбасса піскә кәліп алман туссұн!» тәділар.

Амыр Санә, Тәмір Санә, Калдан Чәрұ пу тәмір жаны кө-дрөлбөс алды, адалбады, корыкты, айтты: «Шұнұдұ парып кө-рөрғө кәрак полор» тәділар. Шұнұ парып, ородоң алып кәліп, Шұнұ тұрұ полды. Әмді алар сұндұлар, паіттал соғот, аракы ічирәт, әт жідрәт. Аның сұнда Шұнұ аідат: «Поҗымның жамды аккаләрім!» тіт. Аккаліп пәрәт. Шұнұ жазын адып жат, абазы-ның тәмір позоғозын кәс атты. Әмді айтты: «Пажағы жаларын аккаләр!» тәді. Жаны аккаліп пәрді, Шұнұ Ұчұләзін пөктөб-іді, атты, айтты: «Слар пу күлкүдұ алып парып жандрарзыңар!» тәді. Ол Ұч кіжі әмді алмандұ улып жанды.

Амыр Санә, Тәмір Санә, Калдан Чәрұ жөптөжөт, алман күб-алаін тәп парып жаткан. Алар капшағаі жүрө-бәрділар. Ка-борто жолға жәдә-бәріп Шұнұ аларға әжә парып жаткан. Жолдо аларды туштады. Шұнұ әмді сүк әтгі, алар сүкка тоңырды, алар жолдо жада калдылар. Шұнұ озо жәдәт, жәткәндә алманды жү-лаі-бәрәт. Жанып кәліп жасса жолдо уттура Ұч кіжі парат. Алар-дың пір кіжі аідат: «Абаңнаң аракы аккалдім; сән аны іч!» тіт. Әкінчі кіжі аідып жат: «Сән Шұнұ пу аракыны ічпә!» тіт, «іткә ол аракыны ташта!» тіт. Шұнұ ол аракыны іткә таштаі-бәрді. Іт жіб-іжән кіндә өлө-бәрді.

Анаң кіндә Шұнұ жапбады Ажыкку тәжән таҗының журтұна кірә-бәріп, таҗы Шұнұға палазын пәрді. Шұнұ кіжіні алып анд'ок жадып пәды. Ажыкку карі-бәрған чакта Шұнұға айтты: «Сән мәнің әлімді піл!» тіт, «мән поҗым карі-бәрдім әлімді піләрға пол-боссым» тіт. Шұнұ әмді әл пілп жүрғәндә әлінің кіжіләрі айтты: «Пу Шұнұ кулғур! пу істің пажыбысты пілбәзін!» тәділар.

Шұңғ аны уғұб-алғынча кача-бәрәт, Орус піђа кіріп аның јә-ріндә јадып јатты.

Пір кұндә Ак Каның алтон јәтті адының пажын окмынаң кәзіб-атты. Орус кіжіләр айттылар: «Сән канді кіжі азрап јазың, ол аттардың моиның кәзіб-атты.» Улу пі аттардың пазын төліп пәрді, айтты: «Ол кіжіні тібађар! аның ады Красно Шокоп пол-зын!» тәді.

XIV. Пічік піләчі ұлчак.

Озоғы чакта пір әмәђән пір өбөђөн полфон, әкіләзі апшыјак полфон. Әмәђән пір ұлчак тұат. Ол өбөђөн ұлчағын пашка јәрђә катка ұрәдәрђә пәрәт.

Ол ұлчак анда, көп ползо, ас ползо, үч јыл јұрәт, катка јак-шы ұрәнәт. Қағазын алат абазына кат чіп іја-бәрәт: «Мән катка јакшы ұрәндім! сән појың көр! мә кәлђін! мәні аппарат!» тәђән.

Абазы ә парат, аідат: «Јә, палам, сән әмді катка јакшы ұрәндіңбә?» тіт. Ұлчак: «Јакшы ұрәндім» тіт. «Јә ұрәнђән кіндә јаналык!» абазы аідат. Јана-бәр-тір. Јана-бәрђәндә орто јолжо јәткәндә ончо куш качак појырап јат. Абазы ұлұна аідат: «Ә палам!» тіт «кушкачактар нәні појырайт? сән катка ұрәнђән, сән алардың тілін піләрзің. Алардың әрмәђін мә аідып пәр!» тіт. Ұлчак кушкачактарға пәды, уғуп турала абазына јанды. «Јок!» тәді, «сә айтпам» тәді. «Сән тарынарзың» тәді. Абазы айтты: «Піләр ползоң айтқың! айтпазаң мән тарынарым, пажыңды кәзәрім!» тәді. Ұлчак аідат: «Аисса аідаін!» тәді, «сән тарынбағын!» тәді. «Кушкачактардың айтканы ол» тәді, «Качандә ползо мәні пачә турар аідып јадылар, мән пачә турзам јән јакшы палат јаза-дарым; анда полор мән аш тузұн јазап јап тоі әдәрім, пәйттал өлтүрәрім, арақы азарым. Анда калыкты јұзам, сән абам мәнің сідіђімді ічәрзің! куштардың айтканы ол» тәді. Абазы тарынды,

ұлұн тудұб-алды ұлұның пажын кәзіб-алды. Аның кіндә аның адының пажын паза кәзіб-алды; ұлұн пұлап коіды; адының тә-рәзін сојыб-алды; тәрәні тұрұб-алды ұлұн ә суғұб-іді, аніп тәңіс суға салыб-іді. Абазы әмді јажу јана-бәрді. Јанып кәлђәндә өбө-ђөңдөң әмәђән сурайт: «Ұлұм кәйда?» тіт. Өбөђөн аідат: «Ұлұм ұру полып өлүп калды» тіт. Әнәзі уілаі-бәрәт, сыктаі-бәрәт.

Тәңіскә салған ұлдұ су пір аілға ағызып парат. Анда пір өскүс әмәђән полды, ол әмәђән тұрұп салған тәрәні тапкан. Тә-рәні тудұб-алды, чәчіб-Ізә пајағы ұл анаң тұрұ чығып кәләт. Пајағы әмәђән пу ұлдұ ұјұна алып кәлді, анда азраі-бәрді. Ол тужұнда ол јәріндә кән полболок. Кән өлђөн ұлұ јок полфон. Ал-батты әкі алтын остолмо алды аның пажында әкі сібәчі салған. Ол әкі остолмоны аілдың ортозында салдылар. Ончо калык ол әкі сібәчілұ остолмо өткүрө јұрұп јат. Кән полоттон кижә ол әкі сібәчі тұжәр; калык аідыжып јат. Ончо калык өткүрө јұрдұ әкі сібәчі тұшпәді. Әмді пајағы ұлчак остолмо парат, парђанда ол әкі сібәчін јардына тұжұп кұја-бәрәт.

Аның учұн ұлчак әмді кән турдұ; кән турђанда палат јазат-ты, аш тус јазатты, тоі әтті, пәйттал өлтүрдұ, арақы асты, ончо калык јұб-алды. Кәлђән кижіләр әт јіді, тоју полды, арақы ішті, әзірік полдылар. Кән пајағы абазын арақы ічіп турған көрдұ. Тұндә кән ұјұндә сіђән јәрђә абазы әзірік полып јығылыш кал-ған, анда ұлұның сідіђін ішті.

Артән кән абазын кычырды, абазына айтты: «Ә өбөђөн, сә пала парба?» тәді. Абазы аідат: «Ұл пар полфон, әмді јок» тәді. Кән сурады: «Сәнің ұлұң кәйда?» тіт. Абазы аідат: «Өлђөн» тәді. Кән әмді әнәзін алдыртыб-алат, әнәзінәң сурады: «Сәнің ұлұң кәйда?» тіт. Әнәзі аідат: «Палам өлүп калды абазы айткан» тіт. Кән әмді аідат: «Јок» тәді, «сәләр төђұн аідып јазыңар, палађар тұрұ полор» тіт. Әнәзі каның ұиұ уға-ђәлә айтты: «Ә кән, сә-нің ұиұң мәнің паламшың ұнұ ошкош» тәді. Кән айтты: «Сәнің палаң ползом полорым» тіт; әмді азраған әнәзінәң сурайт: «Ә әмәђән, сән мәні кәйдаң тапкан?» Әмәђән айткан: «Ә палам, мән сәні тәңістің јаказында тәрәмінәң пұлаған анаң тапканым» тіт.

Абазы ăмдĭ ѱлўн паза таныды. Ёл аны айткан: «Мăнĭң айтканым чын полот», тĕт, «мăн кăн турдўм, палат жазаттым, тоĭ жазаттым, сăн пўн тўндă сĕдĕїмдĕ іштĕң. Абазы аїдат: «Чын полор! мăн ăзĕрĕк калғам, сĕдĕїңдĕ іштĕм.

Үл кән улып әмдә абазын әнәзімнәң азрап салды.

XV. Шыдар Убаң.

Шыдар Убаң пісілді кожо кәліп Оңор кәңға паккан. Оңор кижиләр аның көп акча сураған, мал сураған, коі, үі сураған. Шыдар Убаң айтты: «Оңор кижиләрі пістің кижидән шір күн пәжән акча, пір күн жүс акча, пір күн әкі жүс акча сурап жадылар. Пу амыр јакшы јатпас кән пу» тәді. «Мында кижині тўғызө јитән кижиләр жадылар. Кижинің малын, акчазын пөрү јібәс, іт јібәс, Оңор кижиләр тўғызө јитән. Піс качып чығып Кыдат кәңға кірәли!» тәді.

Малын, ујун, којын, турғанын кандіда ползо јас акча саты, јат акчаны уч јус төһө јүктөдү. Аргіштаң сүн кашті, пу јанда кумакка уч јус төһө јүктөһөн јас акчаны ончо төһүп чачыб-іді. Ак Кандың уч пі паштаған уч јус чәрү азығын тартканча одус абра ол јас акчаны тәріб-алып одус абра салыб-алтыр. Шыдар Убаң айтты: «Пу кумакка чачып төһүп салған акчаны алзып, мәйі һәкәбәзин!» тәді. Ол аніп акчабыла мәкәләп салды, әмді ол Кыдатка кіріп, јанып сала-бәрді. Әмді талаідың јанында јурттап јат.

ЧӘБӘЛКӨП РАДЛОПКА ИҖӘН КАТ.

I.

А́зән јакшылык уктӯ Пазілаі Пазілаібыч!

Сәнің пудұңа жығылып жадым, мәнің пурұмдұ таттағын! мән сә кат чібәғәнің пәрі узак полды. Мән Парнаулдаң төрт коньш Улүлүға жәдә-җәлә сә кат чіҗәнім, ол сә жәдәләбәді ошкеш; паза clärҗә кат чіҗәрҗә сраі пожободым. Мән аілыма жаныш кәлзәм, ончо іш іштәләбәҗән, јалчы јок ползон. Мән сраі үйҗә оттурбадым, кижидәң алаттан алымды алалбадым, кижә пәрәттән алым учүн тўндә уікудә јок полды. Којоіндор мәннәң алым сурап мә амыр пәрбәі јадылар, мә сраі арҗа јок полды.

Кудайдың үчүн сактабар! мән сләрдің сураған кәрәкті ончо таппыла пұдұрарым, әмді мән үйдә полорым, сләрђә почто саин чи јәрим. Мән сләрдің пічікті јакәбірдің јірмә јәттинчи кұнұнда алдым. Кудай сләрђә јакшылык конок пәрзін, сләр мәнi унутпас јазыңар, мән уиктап јаткан кижиді полдым, әмді сләрдің сөспилә уі-кудаң уіусканді полды, алкып јәтсін сләрђә, анді јакшы санаға үчүн.

Ја әмді мәп сләрһә нә јаңы укканымды айдәин: «Пістің јәрдә көп тўлар пар, ол тўлардаң пірзіннің ады Әрў тәп полор; ол тўдаң октабыр аıda пір кәмә ошкош кара нәмә учўп чыккан. Ол анаң учўп чыға-һәлә кўн тўштўўў јанында Сарарт тәһән тўға парып тўшкән. Ол әкі тўдўң ортозы алты чакрым полор. Ол ә јәткінчә канча канча јўзўн кубулған, пірдә аттың куируўў ошкош јәлбрән прәдат, пірдә кәмә ошкош узап прәдат, пірдә кара шадыр салкынға јәлбрәһәнді јәлбрән прәдат, кажы пірдә көп тәһәндар оіпоғон ошкош кујулўн прәдат; кажы пірдә кара тон ошкоп јажылын прәдат. Ол анн кәләлә Сарарт тәһән тўға тўжўрдә

пажыбыла төмөн, күйүрүбүсүз өрө узак турган. Анп турала жүрүшү тўжайынба тўшпайынба тап турганчылап жүрүшү жаткынча төрт паш каттап токтоп жүрүшү жүрүшү тўжа-барган, анп жүрүшү тўжалы жоюлып парды.

Аны жанынаң жүк көрүшүн кижі аки кижі, пірзі Мыкайлы, пірзі Либан. Мыкайлы жүрдәң чыкканын көрүшүн, Либан жүрүшү тўшканын көрүшүн, анаң пашка кижилар ырактаң көрүшүн.

Пис мыны нә полоттон-дыр тап пиләбәи жадыбис. Кажы кижилар айдып жат: «Ол күрмөс полор;» тап, кажы кижилар айдып жат: «Ол пиләмір полор» тап, малға жаман полор» тап. Анаң пашка табыш жок.

Мән Осиптың жүрүмүн сарынға кидіргәнім, паштапкы сөстөр пу турү:

Якоп таңған кижі полгон,
жаткан жүрі Канаған полгон.

Аның ұлдары он аки полгон,
артык сўған Осип полгон.

Ылғаиған чактағы ұлўм, тәді,
ылғаи чокур ким пәрді.

Ада Осипты артык сўн жат тап
аға карындаштары кўинә-барді.

Осип тўжаған тўжўн айтты,
ончо карындаштар уғўбар! тәді.

Карындаштары уға-ғалә
кадәнду кара санажа-барді.

Чындап сән піскә пажыркаир-бізїң,
чындап сән піскә каныркаир-бізїң.

Оскўс калған анадәң Осип
өи ұлдарға пазынчык полды.

Өркөп жүрүшү карындаштары
ўрлў малын кўзәтпәділар.

Адазы Якоп Осипка айтты:
Аларға сәни іжәин! тәді.

Карындаштарың ағәин көрүшүн!
кайттарған малың ағәин көрүшүн!

Кудаиға паш ағәин жадым, сә анді ок ползын! Сә алкыш ползын?

Мыкайлы Чөбөлкөп.

II.

Ағәин Пазлаи Пазлаибыч!

Таңарині жүрді жаған кан кудаи сләрғә Сижонө алказын!

Сләрдің акинчї пічїғїғәрді жанбардың жүрмә ўчўнчї кўндә алдым. Сләр Якоп Тоңжондоң нәни уктўң тап сурап жазығар, мән сраи аны көрбөдўм. Пістїң Улулўда ражастпаның паштапкы тўндә он аки часта таңаридә жарык көрўндї, ол нә полор, пис аны пиләбәи жадык.

Мәндә әмді пір пала пічїк ўрәнип жат, анаң пашка аки пашка аїлдаң алып кәлғән, мән албадым, аны тәзә азраїрға курсак жок, әмді пожимныңдә аш садып аларға кўч полды.

Мән сләрдің абакаїға аттың кылынаң тўған паштык Малкоп көрбөмбілә іғәнім. Мултыкпыла салданы сўнда іжәрім. Сләрғә Осиптың сарынын ончо пічї-ғалә іжәрім, сактағын! Әмді пічїрғә сраи пош жок улып жат. Пу жыл мында кар тоғус карыш полды, жаман аттыла пічән тартарға полбои жадыбис. Мында пудаи аш кымат полды алтон акча сїрөбрөм, жадыған аш кырык акча сїрөбрөм, әт тоғузон акча сїрөбрөм.

Кудаиға паш јакшы амыр әнчў жадып жадым, сләрғәдә анді ок кудаи амыр пәрзін. Ағәин полғын.

Мыкайлы Чөбөлкөп.

Кан кудайдың он салымдары.

Кан кудай појының ару помында піскә айдып жадыр:

Паштапкы салымы.

Мән сәнің кан кудайдыңмын јүзүмә чикә, сәлдә өскө кудайлар јок ползындар.

Акінчї салымы.

Појына чалу турбуспағын! нә өрө таңаридә, нә төмөп јәрдә, нә јәрдәң төмөн суда туру канді-дә нәмәнің кәбірінә пашкоі-боғын.

Ұчўнчї салымы.

Кан кудайдыңның адын төбўннәң тајын айтпағын! Кан кудай таза аның адын төбўннәң тајын айтканды кајалдабаичы таштабас.

Төртўнчї салымы.

Амыр кўндў полғоныш санаірға азәнһін! алты кўн іштәһін! ар кылығынды кылыңғын! јәттінчї амыр кўн кан кудайдыңның ползын! Алты кўнға таза кан кудай таңарині, јәрді, таңісті, паза аларда нә парын јајаған; јәттінчї кўндә амырланған. Мының учўн кан кудай јәттінчї кўндў алқаған аруға салған.

Пәжінчї салымы.

Адаң әнәңді кўндўләһін! сә јакшы ползын тап, јәрдә аі кўнўңді узазын тап.

Алтынчы салымы.

Өлтүрбәһін!

Јәттінчї салымы.

Чаібақтанбағын!

Сәһизінчї салымы.

Урлабағын!

Тоғузўнчы салымы.

Ар кәмді саібақтабағын!

Онынчы салымы.

Ар кәмнің ўжўнә кычаланбағын! ўдәһазінә, кулўна, мағра ар кәмнің нәмәзинә кычаланбағын!

Кан кудай Ісус Крістоспылаң пәрілған мўрўў сөс.

Аі таңаридәһі адабыс! адың сәнің алказын! кандығың сәнің кәлзін! каніп таңаридә аніп јәрдә-дә табың сәнің ползын! Кўндәһі ажыбысты пўўўн піскә пәрһін! Піс каніп алымдуларыбысты пожодоп жадыбыс, аніп сән пістің алымдарыбысты таштағын! јәткәрһә пісті кідірбәһін! јаманнаң пісті аралағын! Амін!

Пәжонынчы арў сарын.

3. А кудай, улу пыјаның појынча мәнї каірылағын, улу пўрсағың појынча јазыктарымды арулағын!
4. Јазығымнаң мәнї каттап каттап јунўб-һін, килінчәһімді арулағын!
5. Мән таза јазыктарымды піліп турўм, килінчәһім ўрўўлў алдымда турў.
6. Сәнің јаңыс сәнің алдында килінчәк әттім, сәнің көзўңчә кара кылындым. Ам сөзўңдә сән чындыксың јарғыда сән актўзўң.
7. Муна мән јазыктў тўлдўм, әнәмнің ічіндә килінчәктў пашталдым.
8. Муна сән јўрәктәһі чындыкты сўп јазың ічїмдә мәнї оі-бортып јазың.
9. Ысоп өлөңбілә ма чачкын! мәнї јунўб-һін! кардаң апақ-полоін!

10. Кулағыма кубатпыла сұғұнчұн уғускын! сә кактырған сөбұм сұғұнзұн!
11. Жүзүндү кiлiнчәбiмнәң пура туткүн! жазыктарымның он-чозын жок әткiн!
12. Ә кудәi, арұ жүрәк мә жағабын, iчiмдәбi сағыжымды ак әдiп жаңырткын.
13. Жүзүңнәң мәнi кәдәрләтпә! ак сағыжыңды мәнәң алыб-iбәбiн!
14. Сәнi арғалаiр тәп сұғұнәiн сұғұнұштұ мә оiттолоткын, паш пашкараp сағыш мәнi тынытсын!
15. Жамандарды жолыңа ұрәдәiн! кiлiнчәктүләр сә пағарлар.
16. Кудәi, мәнi арғалаiр, кудәi! кандаң мәнi пожоткын! тiлiм чындығыңды әidar.
17. Ә кән, узүмдү ачылткын ол мағыңды әidar.
18. Сән тәзә пәрүдү жаратпайттансың мән аны пәрәр әдәм, отко пәрәңiбiлә таттұланбаi-зың.
19. Кудәiға жараiр пәрү жажурған санаға, ә кудәi, жажурған кунуккан жүрәктi алымзынбаi-салбаi-зың.
20. Жакшылығыңның пожинча Сыңонға жакшы жәттiрiп тур-бұн! Жәрузалимның шiбәзiн пұдұрбұн!
21. Ол чакта ак пәрүдү көдүрәрдi отко салып пәрүдү жара-дарзың, ол чакта шiрәңә позуларды саларлар.

Тоғузонынчы арұ сарын.

1. Ұстүңү кудәiдаң корулалып турған кiжi чыдабазы жок-тың көлөткүзүндә әнчүләнә-дiр.
2. Ол кән кудәiға әiдә-дыр: Сән мәнiң коруланар жәрiм-зiң, мәнi корулаiр мәнiң iжәнәр кудәiжымзың.
3. Ол тәзә сәнi куш тузағынаң оңдәр кәзiмнәң аралаiр.
4. Жымыбыла сәнi көлөлөiр канадының алдында жакынаp-зың, чындығы аның шiбә курчү турұ.
5. Түндәбi коркудаң, тұштабi адылған садактаң.

6. Түнәрiктә табар кырбын ұрұдаң корукпаiзың.
7. Жаныңа муңбыла оң жаныма тұман тұшсә сә тiбәс.
8. Әкi көзүңбiлә көрүп турарзың жамандарға: жандра төлөт-көнүң.
9. Ә кән, сән мәнiң iжәнәрiм әдәң сәнiң талдап алған ко-руланарың ұстүңүдә.
10. Шок шодор сә жәттiрбәс, журтұңа кыжал жәтпәс.
11. Ар жолыңда сәнi чәбәрләiр пожиның аңжалдарына жакiпiр.
12. Пудүң таска аптыкпазын тәп колына салып сәнi ал па-рарлар.
13. Арысланға жыланға пазарзың драконды тәпсәiрзың.
14. Ол мәнi сұған учұн аралаiрым, мәнiң адымды пiлған учұн корулаiрым.
15. Мәнi кычырза, аны уғарым, ачүнда мән аныңбыла, аны аралаiрым, мактүлү әдәрiм.
16. Жакын узунұбыла тоiдырарым, арғамды ә көрбұзәрiм.

ТАП КЫР.

I. Турнабыла түлкүчәк.

Турнабыла түлкүчәк әкү нажы полбон; әкi нажы парып жатса кiнiнәң аңчы кiжiләр нәкәп кәлiп жадылар; алардың кләтканын көрө-жәлә түлкүчәккә турна әйтты: «Пистi кiжiләр нәкәп жат, пiс канәр кiрәлi?» тәдi. Түлкүчәк әйтты: «Мәнiң сұмә он әкi сұмә, мән арғазып табарым» тәдi; «әкү парып чәнғә кiрәлi!» тәдi. Турна нажызының жөбүңә чыкпаi түлкүбiлә чәнғә кiрдi. Кiжiләр iзiнчә кәләлә казып тура пәрдiләр. Түлкүчәк арғазып таппағанда турнадаң сурады: «Сәндә канча сұмә?» Турна әйтты: «Мәнiң кара

јаңыс сўма, тәдї. Аїдарда турна тўлкўдәң сурады: «Сәнің канча сўма нарым» тәдї. Тўлкўчәк айтты: «Мәнің алты сўма калған» тәдї. Пә кижиләр кабортолої казып јәдїп кыләдарда, тўлкўчәк ар-
базын таппағанда турнадаң сурады: «Сә сўма кожылдыб?» тәдї. Турна айтты: «Мәнің пајағыла јаңыс сўма» тәдї. Тўлкўчәк айтты: «Мәнің учўлә калды» тәдї. Кижиләр казып јўктап кылә-
дарда тўлкўчәк тујукўна тулғанда турнадаң сурады: «А наы, сә сўма кожылдыба?» тәдї. Турна айтты: «Мәнің пајағы јаңыс сў-
ма» тәдї. Турна аніп аїда-җәлә өлҗөн польп јада-бәрҗән. Кижиләр казып јәдїп кәләлә айткандар: «Тўлкў турна тудўп сал тыр, тәп аны алып кәдәрї таштап коҗыҗар!» тәдїләр. Турнаны алып таш-
тап іјәрдә, јаңыс сўмәлў турна талп әдїп уча-бәрҗән, он әкї сў-
мәлў тўлкўнў өлтүрўп, тәрәзін соҗыб-алдылар.

Көп польп, чөп полҗынча
ас польп ус ползын!

II. Пака.

Пака көлдөң пажып чыкарып коҗып көрўп јасса, пір пуға өлөң оттоп јўрҗән. Пака аның јанып көрө-җәлә а таңдәжәрҗә кў-
јўрәніп көп јіҗән. Пака канча-дә јізә пуға таң полбоҗон, ічї ја-
рылып өлўп калған.

III. Такпыла сускас.

Такпыла сускас пір нөкөр польп аңдап чыктылар. Так айт-
ты: «Нәнә аңдаїлы?» тәдї. Сускас айтты: «Палык аңдаїлы» тәдї.
Так уға таппаї: «Јә» тәдї. Сускас паштаб-алып учўб-їдї, так кї-
нәң әжә учуп ок ідї. Сускас паштағанча парып ағын суға тў-
жәлә чом-їдї; так аніп ок сүдўң ортозына тўжә-җәлә чомоін тә-
җән төмөн аҗа-бәрҗән. Так канча-дә канадын каҗынза, канча-дә
каҗылдаза, сускастаң туза полбоды. Канады су полҗон польп

учуп-тә чыкалбаї, табажы јок полҗон польп, јўзўп-тә чыкалбаї
өлө-бәрді.

Тактың јолын кўбағын, пу ўлҗардў уккўн!

Су көрбөічї өдўк чәчпә!
сурабаїчы јолҗо чыкпа!
Ас кижидә јөп јакшы,
ағын суда сал јакшы.
Аңдарбаған јар јаман,
аїдышпаған јөп јаман.

IV. Ач көстў іт.

Пір іт ўзўна әт тіштәніб-алып аҗаш поїлон судў кәчїп јасса,
суда әт тіштәніб-алған поҗынді ок іт парып јатканын көрҗөн. Пә
іт әкї көзў тоҗынбаї аның әдін пылаб-алаін тәп суға калыб-їјәлә,
ўзўн ачыныб-їјәрдә ўзўндағы әдї тўжўп аҗа-бәрҗән, поҗы судаң
јўдап чыккан.

Көзў тоҗынбазаң поҗындин јоҗолтор.

V. Тўлкўчәкпілә карҗа.

Тўлкў алып јірҗә јәм јок, аңдап јірҗә чыккан јок, аштаң
аштап арбазын таппаї јўрзә, аҗаштың пудағында пір курут тіш-
тәңҗән карҗа оттурҗанын көрөт. Тўлкўчәк куїруҗўбыла јалған-
чып, кулаҗашын кымынып, аҗаштың төзўнө кәліп оттуруп коҗоло
аїдат: «Аї карҗа карындаш», тәдї, «канатка пўткән јумўң јак-
шы, кәктаб-їзә ўнў јакшы, каркылдаб-їзәң кўң јакшы тәп ук-
каным. Укалў коҗоң тәзә уғарҗа кулакка јакшы тәҗән мә ко-
жоңдоп пәрчї!» тәдї.

Карҗа тўлкўнўң мактағанына сўҗўнўп пөкчөҗўб-їјәлә, коҗоң-
доп пәрәін! «тәп ўзўн ачыныб-їјәрібілә ўзўндағы курудў тўжә-
бәрҗән.» Аштап јўрҗән тўлкўчәк алып јіб-їјәлә айткан: «Сәнің

карлыккаңына мәннң кардым тоіды» тәдї, «ажы тузўнўң учўн
әмдї мән сә ўлғар аідып пәрәин!» тәдї, сән әмдї уғўб-ал!

Јалакаідың сөзўн укпа!
јаманың јобўна кірбә!
аптап айткан сөзўнә пўтпә!
аімағы пашканың јонына кірбә!

КОЖОҢ.

I. Каңза Пі.

1. Каңзаның мінғән јәрән ат
камыш тўда паш алды;
камыш тўдаң чыкканда
Казактың ады паш алды.
2. Кажат јәрдаң абытсам
Каңзаның ады паш алды;
тытгў аірә јәткәндә
Орус ады паш алды.
3. Пік кырдың абытсам
Каңзаның ады паш алды;
тәрәң аірә јәткәндә
Орус ады паш алды.
4. Ак карчығам пар ползо
акшығай пидә кнїмнәң;
ада туғаным пар ползо
нәкәғәи пидә кнїмнәң.
5. Көк карчығам пар ползо
акшығай пидә кнїмнәң;

- көкшўн туғаным пар ползо,
нәкәғәи пидә кнїмнәң.
6. Орустўң әткән кәмәзі
одурма паштў тәжә-дїр;
Орустў пилғән Каңза Пі
Орус колында јайнаи-дїр.
 7. Казак әткән кәмәзі
кадырма паштў тәжә-дїр;
Казакты пилғән Каңза Пі
Казак колында јайнаи-дїр.
 8. Орустўң айткан сөстөрў
омурткадаң өдө-дїр,
ончо улустў јунаткан
Орус пї кўч әмтір.
 9. Казактың айткан тилдәрї
кабырғадаң өдө-дїр,
канча улузўн јунаткан
Казак пї кўч әмтір.
 10. Алты ўјәлў комырғаи
тарталык, тәдїм, кәл, Абыс!
Орус әткән тәрәзә
оттурбайлык, кәл, Абыс!
 11. Јәтті ўјәлў комырғаи
тарталык, тәдїм, кәл, Абыс!
Казак әткән тәрәзә
кайдалык, тәдїм, кәл, Абыс!
 12. Карға јаман куш польш
касты тәптїм! тәғәилә,
Казак кулғур кўч польш
Каңзаны туттўм! тәғәилә.
 13. Кускун јаман куш польш
кўдў тәптїм тәғәилә,
Казак кулғур кўч польш
Каңзаны туттўм тәғәилә.

14. Төрт толуктап үй кәскән
төбөлү палта курч әмтір;
тұман төчүнің пәк туткан
Орус пі кұч әмтір.
15. Алты толуктап үй кәскән
аималү палта курч әмтір;
аймағы журтүн пәк туткан
Казак Пі кұч әмтір.
16. Орто тұнда кат чіһән
Орус катчы кұч әмтір,
ончо улзұн пір туткан
Орус Пі кұч әмтір.
17. Карачкы тұнда кат чіһән
Казак катчы кұч әмтір,
кән улзұн пір туткан
Казак пі кұч әмтір.
18. Кумдусчылап кум чәліп
кудулұп чығар кұн кайда?
камдучымап кар чәліп
казынып чығар кұн кайда?
19. Пәлімдәжі пәк жарҕак
пәш оролор ползочы,
пәш карындаш ползо
кінимнәң нәкәп кәлзәчі.
20. Аркымдағы ак жарҕак
алты оролор ползочы,
алты карындаш пар ползо,
артымнаң нәкәп кәлзәчі.

II. Мырат Пі.

Әнә: 1. Ајі, Мырадым! Мырадым!
Әділ таһән су кәләр,
аны каніп кәчәрзің?

- әдәһіндә әл полор,
аны каніп өдөрзің?
2. Ајі, Мырадым! Мырадым!
јабык таһән су кәләр,
аны каніп кәчәрзің?
јаказында әл полор,
аны каніп өдөрзүң.
- Мырат: 3. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!
әділ таһән су әмтір;
әкі чомзом кәчәрім;
әдәһіндә әл әмтір,
мән кәлҕәмдә јаңилҕән.
4. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!
Јабык таһән су әмтір;
јаңыс чомзом кәчәрім.
Јаказында әл әмтір;
мән кәлҕәмдә јаңилҕән.
- Әнә: 5. Ајі, Мырадым! Мырадым!
пір ағашта муң пудак,
пу кәзәін тәдїңбә?
пір поҗыңа муң кижі
адыжаін тәдїңбә?
6. Ајі, Мырадым! Мырадым!
пір ағашта јус пудак,
пу кәзәін тәдїңбә?
пір поҗыңа јус кижі
јұлажаін тәдїңбә?
- Мырат: 7. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!
пір ағашта муң пудак,
пір пудактаң нәзі артык?
пір поҗыма муң кижі,
пір кижідәң нәзі артык?
8. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!
пір ағашта јус пудак,

пір пудактаң нәзі артык?

пір пойма жүс кіжі,

пір кіжідәң нәзі артык?

Әнә: 9. Ајі, Мырадым! Мырадым!

кара суға кан уруп

су кайдаң ічәрзің?

калыкпылаң чәртәжіп

јакшы кайдаң табарзың?

10. Ајі, Мырадым! Мырадым!

куру јәрјә өрт салып

өлөң кайдаң табарзың?

калыкпылаң чәртәжіп

јакшы кайдаң көрөрзүң?

Мырат: 11. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

кара суға кан урұп

сузағанда ічәрмін;

калыкпылаң чәрткіләм

әл јакшызын табарым.

12. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

куру јәрјә өрт салып

өлөң јакшызын табарым;

калыкпылаң јұлашсам

јурт јакшызын табарым.

Әнә: 13. Ајі, Мырадым! Мырадым!

кас тўжўрбәс көлјө

кас тўжўрдўң, Мырадым;

касті пажын ағаркан

адаңды нәјә улаттың?

14. Ајі, Мырадым! Мырадым!

ку кондырбас көлјө

ку кондырдың, Мырадым,

кудї пажын ағаркан

әнәңдї нәјә улаттың?

Мырат: 15. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

әртән турдўм поспылаң

әбрә јаным карандым;

јўға чыктым тәмбіләң

јаңыс адам санандым.

16. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

әртән турдўм поспылаң

әбрә јаным карандым;

јўға чыктым тәмбіләң

јаңыс әнәм санандым.

Әнә: 17. Ајі, Мырадым! Мырадым!

кара арбұмак таштадың,

арбұмакты кайдаң аларзің?

карачы чана таштадың,

чананы кайдаң аларзің?

Мырат: 18. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

кайңнаң моірык чыкканмін,

кажатка салза тўжўлбәс;

калұмак тәнәк тўғанмін,

карғаньың созўнә кәлішпәс.

19. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

пудактың моірык чыкканмін,

төңдө салза тўжўлбәс,

поромої тәнәк тўғанмін,

јакшының созўнә кәлішпәс.

Мырат јўдаң јанып кәліп әнәзінә сарнап јат:

20. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

Әкі ташты колтыктап

әдәл кәчкән Мырат мән;

әкідәң јўға тўжўп

әзән чыккам Мырат мән.

21. Ајі, әнәкәм! әнәкәм!

јаңыс ташты колтыктап

јајык кәчкәм Мырат мән;

жаңыскан жүба кірдім,
жакшы жандым Мырат маи.

III. Ак Көбөк.

1. Ак Көбөктүн аңдар сөс,
алыш жанчыкка салар сөс,
уңарларға уңар сөс,
укпас жаманға улук сөс.
2. Көбөк Пиди аңдар сөс,
көрүн жанчыкка салар сөс,
пиләләрға пиләс сөс,
пилбас жаманға улук сөс.
3. Көбөк, Көбөк көл кәчәр,
көмүр тудә жол әдәр,
Көбөктүн артык әр туза
тәңис кәчирә кур әдәр.

Ак Көбөк әнәзиниң ичиндә сарнап жат:

4. Жардың алдымынаң жол әттiң,
жакырып Көбөктү пудурдiң,
судун алдымынаң жол әттiң,
сурастап Көбөктү пудурдiң.
5. Әндү торконы уч жыртып
чучак әдiп жазағын!
әмәл ағаш уч пужуң
пубәјiм әдiп жазағын!
6. Калың торконы уч жыртып
чучак әдiп жазағын!
каиң ағаш уч пужуң
пубәјiм әдiп жазағын!

Әнәзи сарнап жат:

7. Әндү торконы уч жыртып

- чучағың әдiп сактаиң!
әмәл ағаш уч пужуң
пубәјiң әдiп сактаиң!
8. Калың торконы уч жыртып
чучағың әдiп сактаиң!
каиң ағаш уч пужуң
пубәјiң әдiп сактаиң!

Ак Көбөк сарнап жат:

9. Кым торкодоң чү жырт!
кырык пабышка жү!
тоң торкодоң чү жырт!
тоғус пабышка жү!
- Әнәзи пабышка жүб-алды, торкодоң чү жыртып салды. Ұл тудү, адын Ак Көбөк тап адады. Ұлчак пубәйдә пир коңды, әкинчi күндә пубәјiн одып салып турун кәлдi. «Палык аңдаиң!» тәдi. Палык аңдаирға парып жолында Көдөн Пидi туштады. Көдөн Пи айтты: «Канi парып жазың, палам? тәдi. Ұлчак айтты: ««Канi парайн? палык аңдаирға парып жадым»» тәдi. «Адың сәниң кәм?» Көдөн Пи тәдi. «Адым кәм ползом? Ак Көбөк адым!» тәдi. Көдөн Пи айтты: «Мән сәни сүттүң көбүжүн урүп ичәин тап санаған» тiт. Ұл сурады: «Сән адың кәм?» тәдi. «Көдөн Пи» тәдi. Ак Көбөк айтты: «Мән мал көдөнүн кәзiп јiн тағанмiн. Сәни кижi көдөнүн јибәссiм!» тәдi.

Анаң парып Ак Көбөк палык аңдаит, алып кәлiп јанып кәлдi. Көдөн Пи паза јанып пады. Аiлында озо тубан Маңыт таған улү пубәйдә жадып јат. Көдөн Пи јанып кәләлә улүн чукулдаб-аитты: «Са ујат јокпо? сән жадып ок јаның, Ак Көбөк пубәйдәң аңда-рат тап тужуң пасты.

Ак Көбөк аiлында сарнаит:

10. Јiрмә пәш ус јунадып
јыдамшың пажын жазағын!

жірма паш ағаш кәзіп
жыдамның сабы жазағын!

11. Кырык паш ус жунадып
кылыжымның мізі жазағын!
кырык паш мұс кәзіп
кылыжымның сабы жазағын!

Жыдазы кылыжымынаң жазаған кінді Ак Көбөккө ат жок пол-
ды. Ак Көбөк аның учұн тағына пәды, тағынаң ат сурап турдұ.
Тағы ат пәрған, Ак Көбөк тағын алқаған.

12. Жастап, құстап мал кыркып
жабаға тағың көп ползын!
құстап, жастап мал кыркып
кунан тағың көп ползын.

Алқаған кінді Ак Көбөк пәрған атка мінді, парды. Жалаңда
аттаң тұжұп куірукмынаң тәрәзін тартып жат. Тартты, тартты,
тәрәзін колында туттұ, ат пожы тәрәзі жок сала-бәрді. Жалаңда
аның әді куш жіған. Аның кінді Ак Көбөк паза тағына парып,
паз'ок ады сурайт. Тағы ат пәрбайт, пәрбағанда Ак Көбөк та-
ғын карғап жат:

13. Уруғажын тудұнып
уру кірзін малыңа,
куіруғажын тудұнып
пөрұ кірзің малыңа.

Тағының малын Көбөктұң карғажымынаң пөрұ, уру тудұп
өлтұрұп жат. Учұнчі кәлғанда таі Ак Көбөккө паза ат пәрәт; ол
ат чуланаң чығып жадып коіды, парбаі жат, аның учұн Ак Көбөк
адын мактайт.

14. Олмон жалман от пажын
оттоп тұған, Кызыл Ұр,
оттус паш пәрі турлуда
тапшып тұған, Кызыл Ұр.

15. Әлмән жалман от пажын
жалап тұған, Кызыл Ұр,
әлұ паш пәрі турлуда

тапшып тұған, Кызыл Ұр.

16. Кызыл Ұр кылык пар,
кыпған камыш кулак пар,
от ордынча тыпак пар,
оғон камыш кулак пар.
17. Кулағында қудук пар,
кулдар ічіп тұғатпәс,
куіруғұнда тана пар,
кыстар алып тұғатпәс.

Ады әмді жүрә-бәрді. Көбөк аның кінді көп парды. Ончо
жәрдә жүрған. Көп жылдың кінді айлына жанды, жанып кәліп ку-
жұн жәпсәлін мактап сарнап жат:

18. Пулан пажы мус тәмір
пуза тәпкән пудаічык,
пуруп соккон сом тәмір
ұзө тәпкән пудаічык.
19. Ак жалаңдың коінына
карсманын жаіған пудаічык,
ак пулуттұң алтына
уязын тартқан пудаічык.
20. Көк жалаңның коінында
карсманын жаіған пудаічык,
көк пулуттұң ұстұнә
уязын пасқан пудаічык.
21. Оттус паш ағаш ортодоң
ојыш кәскән жыдам сабы,
оттус паш ус жунадып
тартып соккон жыдам пажы.
22. Кырык паш ағаш ортодоң
кыјып кәскән кылыш сабы,
кырык паш ус жунадып
тартып соккон кылыш мізі.
23. Құн көрұпбәс тұн кара жыш
кұзөп кәскән камчым сабы,

- кўмўшчїні жунадып
чїмә әткән камчым сабы.
24. Аї көрўнбәс аї кара җыш
кўзбн кәскән камчым сабы,
алтынчыны жунадып
чїмә әткән камчым сабы.
25. Акта чардың тәрәзін
алтыдаң тарткан камчым пажы,
төнөн чардың тәрәзін
төрттөң тарткан камчым пажы.

Ак Көбөккө карындаш полгон; карындашка Ак Көбөк айткан: «Җуға кирәлік!» тап. Әкиләзі җуға парып јаткан. Җолдо карындаш коркып јаткан, сарнаған:

26. Җалбактап кар тўшсә
көп јаирба, Көбөҗўм?
јаңы кәлҗән әлчидә
өлўм парба, Көбөҗўм?
27. Пурмактап кар тўшсә
көп јаирба, Көбөҗўм?
пўҗўнҗі кәлҗән әлчидә
өлўм парба, Көбөҗўм?
28. Җалтык јултук соғылған
ол нәмәзі, Көбөҗўм?
јалбрактап оиноғон
ол нәмәзі, Көбөҗўм?
29. Кўлтўр калтыр соғылған
ол нәмәзі, Көбөҗўм?
кўлмәнәктап оиноғон
ол нәмәзі, Көбөҗўм?

Көбөк карындажына аидып јат:

30. Җалтык јултук соғылған
јалтындў кылыш полбоспо?

- јалбрактап оиноғон
аттың јалы полбоспо?
31. Кўлтўр калтыр соғылған
кўрмө кујак полбоспо?
кўлмәнәктап оиноғон
ат куіруғў полбоспо?

Паз'ок пардылар, Ак Көбөктўң карындажы паза корыкты, паза коркып сарнаған:

32. Җән јазы кўч парар,
кәм паштаі-дыр, Көбөҗўм?
јандап ајак көп кәләр,
кәм ічә-дїр, Көбөҗўм?
33. Улу кәчў кўч кәчәр,
кәм паштаі-дыр, Көбөҗўм?
улулап ајак көп кәләр,
кәм ічә-дїр, Көбөҗўм?

Ак Көбөк сарнап јат:

34. Җўрўк, јўрўкта нә јўрўк?
јәрәндәң јўрўк аң парба?
јәрән талып тура калза
анаң озынар Кызыл Ўр.
35. Учкур учкурда нә учкур?
кускундаң учкур куш парба?
кускун талып јада калза
анаң озынар Кызыл Ўр.

Әмді карындаш Көбөктөң сурап јат:

36. Кош кәіңның төзўнә
кожың пўла, Көбөҗўм!
кожың пўлаған кіндә
мәні пожаткын, Көбөҗўм!
37. Аїры кәіңның төзўнә

адың пұла, Көбөңүм!
адың пұлаған кінді
мәні пожаткын, Көбөңүм.

Көбөк карындажын пожатподы; карындажы кача-бәрәрдә
Көбөк аның адының ұяңын сурат, адына сарнайт:

38. Ары парар жолыңа
алтон кіжі жығылзын!
пәрі кәләр жолыңа
пәжон кіжі жығылзын!

Ат Ак Көбөктүң ұнұн уға-ғәлә жүға кідірә чап парат. Карындажы әмді әкі жан ағаштың ортозыбыла, әкі ағаш әкі колбыла тудұнып жада каларға санаған, әкі ағашты тазылыбыла көдөрө тартты, ат жүға кірә-бәрді:

39. Ары парған жолында
алтон кіжі жығылған,
пәрі кәлған жолында
пәжон кіжі жығылған.

Көбөк әмді пожы жүға кірә-бәрді, калған чәрү өттүрә-бәрді. Көбөк жаныш жатты; аның ады ак пос ат полғон; жүдаң жаныш ат кырык палулү полғон; Көбөк пожы оттус палулү полғон. Жолында әл туштады; пу әлдың кыстары Көбөккө мактап сарнадылар:

40. Ак пос аттың пазығы,
пазығы піскә кәліп жат.
Ак Көбөктүң ағылы,
ағылы піскә кәліп жат.

41. Көк пос аттың пазығы,
пазығы піскә кәліп жат.
Көк Көбөктүң ағылы,
ағылы піскә кәліп жат.

42. Ак пос атты, Ак Көбөк,
алтын остолмө пұлап сал!
Ак Көбөк, сән кәлҗін,
конып парғын, Ак Көбөк.

43. Көк пос атты, Көк Көбөк,

кұмұш остолмө пұлап сал!
Көк Көбөк, сән кәлҗін,
конып парғын, Көк Көбөк!

Ак Көбөк анда конды, конғон кінді әртән турұп кәлді, адына мінді, жанып парып сарнады:

44. Аттың казығы каккан
казык орды анда жат,
әрдің тіскіні тіҗән
тіскін орды анда жат.

Парып, парып ұяңа жанып кәлді; алында жаңыс сінзіі жок полғон, Көдөн Пидің жаңыс ұлұна Маңытка пағған полғон. Көбөк Пі тарынды, Маңыттың алына пәды, сінім әккәләін тәп пәды. Сінзіі Көбөктү көрдү сарнады:

45. Ак постың пазығы,
пазығы піскә кәліп жат.
Ағылдү Көбөктүң ағылы,
ағылы әмәс кәліп жат.

46. Көк постың пазығы,
пазығы піскә кәліп жат.
Көркүлү Көбөктүң ағылы,
ағылы әмәс кәліп жат.

47. Алтын табак аш күй
сактап алғын Көбөктү!
кұмұш табак аш күй
сактап алғын Көбөктү!

Маңыт әмді Көбөккө удұра кәлді, Көбөктүң адын сајыб-іді. Көбөк: «Сајың јакшы әмтір! тәп Маңыттың пажын кәзіб-іді. Аның сұнда Көбөк сінзіін алып јанды. Ұяңа жаныш кәлған, кубулұп казанчы полып жүрә-бәрған. Көдөн Пі әмді Көбөктү пәдрәп аны јолдо туштаған, анаң сурады: «Көбөктү көрдүңбә?» тәді. Көбөк айтты: «Көрғөм, сән аны каніп өттүрөттөңізүң? Көбөктүң мәкәзі кұч!» тәді. Көдөн Пі сурады: «Аның мәкәзі канді?» тәді. Көбөк айтты: «Көбөктүң мәкәзіна мән сәні ұрадаін!» Көдөн Пі: «Јә, ұрағт мәні!» тәді. Әмді Көбөк аідыш јат: «Сән пар! тудүң

пажына чык! мән адаин, сән оғымды тіжімнән тіштәб-ал!» тәдї.
Көдөн Пі тўға чыкты, Көбөк атты, Көдөннүн тіжін сындырды.
Көбөк сурады: «Ұрандңба?» тәдї. Көдөн: «Ұрандım!» тәдї.

Көдөн Пі Көбөктў паза пәдрәдї, паз'ок әкіләзі тушташты.
Көдөн Пі сурады: «Көбөктў көрдүңба?» тәдї. Көбөк айтты:
«Көрбөм, көлбө кирбән, сән паза кір!» Көдөн кірә-бәрді. Кірә-
бәрбән кіндә Көбөк сүк әттї, көлдү тоңырыб-ідї, үч кўн тоңы-
рыб-ідї. Көдөн Пі көлдө жадып јат. «Әмдї чык!» Көбөк айтты,
«Көбөктўң мәкәзінә ұрандңба?» тәдї. «Мән Көбөкмін!» тіт, «мә-
кәм кўч!» тіт. Андї аидып Көдөн Пидң пажын кәзіб-ідї.

IV. Саксы Баї.

1. Әкі кајың, төң кајың
әндәп сўрбән кырам пар;
әкі салдамды тудўнып
әрўбә калдым Саксы Баї
2. Жаңыс кајың, төң кајың
јаја сўрбән кырам пар;
јаңыс салдамды тудўнып
јажўға калдым Саксы Баї.
3. Кадының сў таїғыс тәп
калыб-іјә јастадым,
калжымак Казак кыс учўн
крәскә тўжә јастадым.
4. Калтаидың сў таїғыс тәп
колыб-іјә јастадым,
калжымак Казак кыс учўн
крәскә тўжә јастадым.
5. Сўләмә сў таїғыс тәп
сәкріб-іјә јастадым,
сәкірмә Казак кыс учўн
крәскә тўжә јастадым.

6. Макра үстүң караңајы
пала карчыға ујазы,
Макра уста тўғандар
паза сылўдўң палазы.
7. Сыдарўдўң караңајы
сылў карчыға ујазы,
Сыдарўдўң тўғандар
паза сылўдўң палазы.
8. Өзөктөрдўң өлөңўн
өрттөң кудаї сактазын!
өстөрўн өскөн јаштарды
өлўмнәң кудаї сактазын!
9. Каратоның караңајын
палтадаң кудаї сактазын!
паштаї өскөн јаштарды
өлўмнәң кудаї сактазын!

V. Пәш казак!

Пір ұл малын пәдрәп парған, малын пәдрәп парып јолдо пәш
Кырғыс туштаған. Ол пәш Кырғыс ұлдў өттүрәрбә санаған.
Аның кіндә ұл пәш Кырғыс кижә пу сарынды сарнаған:

1. Каїн адам пәрбән ак малын
аны пәдрәп туш полдым,
каїн адам пәрбән јәрәп төм
аны пәдрәп туш полдым.
2. Аї пәш Казак! пәш Казак!
пәжіләзі тәң Казак,
пәш Казактың ічіндә
тыныма јәткән Чал Казак.
3. Адамның кўткән ак малын
аны пәрәін, пәш Казак,
аны пәрїп албазаң

- пір пололык, паш Казак.
4. Алкылап жүбан ак малым
аны пәрәін, паш Казак,
аны пәрп албазаң
пір пололык, паш Казак.
 5. Айры сағалы салынған
адам пәрәін, паш Казак,
адам пәрп албазаң
пір пололык, паш Казак.
 6. Әкі амчәһін әміскән
әнәм пәрәін, паш Казак,
әнәм пәрп албазаң
пір пололык, паш Казак.
 7. Арка чачын салынған
сінім пәрәін, паш Казак,
сінім пәрп албазаң
пір пололык, паш Казак.
 8. Колоң полфон чаштү
колком пәрәін, паш Казак,
колком пәрп албазаң
пір пололык, паш Казак.
 9. Үстүңһі жаным кара жар,
алдынғы жаным кызыл жар,
кызыл жарым jok ползо
аїлдаң чыкпас әдәм, паш Казак.
 10. Оідык јәрдә өттүрзәң
кажат јәрҗә тартып сал!
кажат јәрҗә сән тарссаң
какмынаң јабазың!
 11. Кыр јәрдә өттүрзәң
өізөм јәрҗә тартып кої!
өізөм јәрҗә сән тарссаң
өіөңмінәң јабазың.
 12. Кудаң аб-ак појымды

кускун јаман какпазын!
кардаң аб-ак әдїмді
карҗа јаман тартпазын.

VI. Пі Таш.

Пі Таш, Карылык, Тәмінә үч карындаш полфон. Алар жүба парарҗа санап турдұлар. Жүба парарда әнәзі аларҗа санарды:

1. Түндә, түндә түш көрдүм;
пу јорук токтоҗор!
үзү кандү ач кускун
түнүк пүркөп учүп јат.
2. Караңуїда түш көрдүм,
пу јорук токтоҗор!
үзү јәлдү ал пөрү
әжік орої јүрүп јат.

Үлдар әнәзінің сөзүн укпаста, әнәзі ілап амчәһінің сүдүн сајыт, аларҗа пыштак азыкка јазап јат. Пі Таш әнәзінің амчәһін ташмынаң пыркайт.

Әнәзі каркап сарнап јат:

3. Пі Таш мінҗән пурул ат
пура тартарда јығылзын!
пу калыктың ұланы
казыр ползын Пі Ташка!
кандү јәбә, сыр јәбә
өткүр ползын Пі Ташка!
4. Карылык мінҗән кара ат
каіра тартарда јығылзын!
Тәләңәттң ұланы
казыр ползын Карылыкка!
тәліҗән јымдү, сыр јәбә
өткүр ползын Карылыкка.
5. Тәмінә мінҗән Тәләрү

тәмдәнәрдә жығылзын!

Тәләңәттң ұланы

казыр ползын Тәмінә!

тәліһән жындү, сыр јаба

өткүр ползын Тәмінә!

Алар жүба пады, чәрү аларды качырды, алар жанып кача-
барділә. Жолдо Пі Таш сарнап жат:

6. Саі кәчү, саі кәчү,

Сајын талажып көрүһәр!

Сајын талажып полбозок

Саі сөк пірһә салалдар.

7. Кум кәчү, кум кәчү,

кумын талажып көрүһәр,

кумын талажып полбозок

кум сөк пірһә салалдар.

Ұчүләзі анда өлө-барді; әнәзі аїлда сактап жат, ұлдары кәл-
бәһәндә әнәзі ілап сарнап жат:

8. Пурул аїғыр ұрү төлдөдү

Пі Таш кәлбәс нә полды?

пудаічык куш уја тартты,

Пі Таш кәлбәс нә полды?

9. Кара аїғыр ұрү төлдөдү

Карылык кәлбәс нә полды?

кара куш уја тартты,

Карылык кәлбәс нә полды?

10. Тәлзәрү ұрү төлдөдү

Тәмінә кәлбәс нә полды?

тәліһән куш уја тартты,

Тәмінә кәлбәс нә полды?

11. Пу Пі Таш көрһөн кижә

пурул аїғыр ұрү пәрәдм;

пурул аїғыр малын албаза

мүстү малын пәрәдм;

мүстү малын албаза

сәміс коҗын пәрәдм,

сәміс коҗын албаза

поҗым кулға пәрәдм.

12. Карылык көрһөн кижә

кара аїғыр ұрү пәрәдм,

кара аїғыр ұрү албаза

мүстү малын пәрәдм,

мүстү малын албаза

сәміс коҗын пәрәдм,

сәміс коҗын албаза

поҗым кулға пәрәдм.

13. Тәмінә көрһөн кижә

Тәлзәрү ұрү пәрәдм,

Тәлзәрү ұрү албаза

мүстү малын пәрәдм,

мүстү малын албаза

сәміс коҗын пәрәдм,

сәміс коҗын албаза

поҗым кулға пәрәдм.

VII. Камдың мұрһү сөс.

Өрөһү Абыҗаш кән тәңәрә

јәрһә көк чығарған,

ағашка пұр чығарған,

палдырға ат өрһүскән,

пажына чач чығарған,

јајағанды јажучы!

јазағаның тәңәрә!

јылдыс чығарған тәңәрә!

ада көдүрһән алтон пі!

әпә көдүрһән Ұлһән пі!

јајағанды јажучы!

- жазағаның таңар!
 жылдыс чығарған таңар!
 малы кудаі пәрзін!
 15 аш кудаі пәрзін!
 паш кудаі пәрзін ұйға!
 жажағанды жајучы!
 жазағаның таңар!
 адамнаң сурадым,
 20 алкыжын пәрзін, адам!
 польншың, адам,
 ұйда пажыма,
 ұрұда малыма!
 сә пашкојып жадым.
 25 Кудаі алкыш пәрзін!
 жажағанды жајучы,
 жазағаның таңар!

VIII. Алкыш сөс.

- Кан кудаідың көзү тізін!
 кары кижінің алкыжы јәтзін!
 улу кудаідың көзү тізін!
 улу кижінің алкыжы јәтзін!
 5 конҗон јәрің кокту ползын!
 козылү коідоң көп ползын!
 паскан јәрің паірамдү ползын!
 палалү чаідаң көп ползын!
 талчылап корболоп турзүн!
 10 таручылап кулғалап турзүн!
 алдыңнаң аі чалызын!
 аркаңнаң күн чалызын!
 төң јәрға ұјұң салғын!
 төбө јәрға малың кұткұн!

- алдыңы әдәјін пала пассын! 15
 арт кінїңнаң мал пассын!
 кунајын малың
 кулундап турзүн!
 төнөјүн малың
 төлдөп турзүн! 20
 кїҗән кәбің
 кїрләнбәзін!
 адың ползо арыбазын!
 аркаң ползо јыдабазын!
 јажың ползо узун ползын! 25
 јажың ползо мөңкү ползын!
 албастан ползо
 алып јұрғұн!
 тутпастан ползо
 тудұп јұрғұн! 30
 сағыжың сәнің тадү ползын!
 санағаң сәнің омок ползын!
 јәктүға айттырбазын!
 јарынтүға пастырбазын!
 тапқан јәрің тәмірді ползын! 35
 тапқан кїжә тәмірді ползын!
 таш очоғың пәк ползын!
 талкан кұлұң обө ползын!
 ордың ұзү ползын!
 одың чокту ползын! 40
 ічкән ажың аш ползын!
 ічәр јірїң көп ползын!
 кїјәр кәбің көп ползын!
 кїрған ұјұң өңдү ползын!
 кудајың сәні пәктәзін! 45
 колың ұрубазын!
 колтығың сыстабазын!
 көзына јајап пәрзін!

көдына пәрш жассын!
30 жүс жаш жажабын!
жүжүрүк ат минбін!

IX. Чолышбаның Төлөстөрдүн алкыш сөс.

Кажади парә жү!
караңди мал азра!
төбө жүрүә үи тут!
төш жүрүә мал жап!
5 алын әдәңиңә пала пас!
күн әдәңиңә мал пас!
ак сәк пөрүктү,
алтын садак курлү,
от әнәзи Оймон Кадын,
10 орсыл парсыл тiштү,
чиди пыжырған ползын!
тоңды әріскән ползын!
калың ат өрүскөн ползын!
калка чач өскүрүөн ползын!
13 иңизинәң ажык жүр!
аңазынаң ака жүр!
тәбә толы малдү жүр!
тәлшә толтра әттү жүр!

X. Төлөстөрдүн жада сөс.

Каиракан! Каиракан!
алас! алас! алас!
алаканча ачык пәр!
тәмәнәчә тәжик пәр!
5 уктү кижі үрөнмін!

урлү аңыш тазылы.
Абу Тобы кыбырған,
Оңостои Кулдурак кыбырған,
тәңирәнің киндиги жүрдә!
10 жүрдң киндиги тәңиридә!
Паштығаш таиды айдып жадым,
тәңирәнің жолын ач!
алаканча ачык пәр!
тәмәнәчә тәжик пәр!
пик түдүн кинибилә өт!
15 Абаканың пажыбыла өт!
Каиракан! Каиракан!
алас! алас! алас!

XI. Саңысканың сыңыды.

1. Чик, чик, чикынак!
көзү жан көк чортон,
көрдүн минә паламды?
2. Чик, чик, чикынак!
коңобылаң сал әтсәм
кожылғаи минәм палама?
3. Чик, чик, чикынак!
күчүләр сөзүн мән уңуш,
күчү ағашка уја тарттым.
4. Чик, чик, чикынак!
көчкүн суға алдырып,
көрүлбәи калдым паламды.
5. Чик, чик, чикынак!
үзү жан ак чортон,
уктүн минә паламды?
6. Чик, чик, чикынак!
жәкәнбиләң сал әтсәм

- јадішкәі мінәм палама?
7. Чік, чік, чікынак!
јандар јобуң мән укнаі
јабыс ағашка уја тарттым.
8. Чік, чік, чікынак!
јән суға алдырып
јада калдым паламнаң.
9. Чік, чік, чікынак!
паза јаңы уја тартсам
палдар анді полорбо?
10. Чік, чік, чікынак!
пашчылардаң мән уксам
паза јаман полбозын.
11. Чік, чік, чікынак
јандардаң укзамчы
јән ағашка әтсәмчї.
Чік, чік, чікынак!

XII. Көјөнөктүң мактанғаны.

1. Мән, мән көјөнөк!
јар пажында оіным пар,
јажыл кырчын кыјылұм пар.
2. Мән, мән көјөнөк!
јаман кижінің нәзі пар?
јаңыс јарғақ тоны пар.
3. Мән, мән көјөнөк!
кыр пажында оіным пар,
кызыл кырчын кыјылұм пар.
4. Мән, мән көјөнөк!
кыс кұткәнің нәзі пар?
кызыл пырчын јўзў пар!
5. Мән, мән көјөнөк!

- тосток көзўм мәнің пар,
тўндағї јолым жаңылмап.
6. Мән, мән көјөнөк!
тон јаманың нәзі пар?
толыжарға пиді пар.
7. Мән, мән көјөнөк!
азу тіжім мәнің пар,
арынбассым мән көјөн.
8. Мән, мән көјөнөк!
алу кижінің нәзі пар?
аїлдаїрға јолы пар.
9. Мән, мән көјөнөк!
ороктоғон јолым пар,
орнығып јадар јәрїм пар.
10. Мән, мән көјөнөк!
одук кижінің нәзі пар?
орныға калбас ојы пар.
11. Мән, мән көјөнөк!
јалаң јәрда јолым пар,
јадар мәнің јәрїм пар.
12. Мән, мән көјөнөк!
јалкў кижінің нәзі пар!
јадын јаман уїкузў пар.
13. Мән, мән көјөнөк!
арал јәрда паїрым пар,
анда мәнің јолым пар.
14. Мән, мән көјөнөк!
ағышма кижінің нәзі пар,
артадып аїдар сөзў пар.
15. Мән, мән көјөнөк!
әртә турбас кәттарды,
тўнўўўнаң пїләрім.
16. Мән, мән көјөнөк!
әрдїң јаман јалкўн

чәдәһинәң иләрим.

17. Мән, мән көжөнөк!
әрди сүбәс кадытты
инәһинәң иләрим.

XIII. Салкын јалкӯға мактанғаны.

1. Тазылы комоі ағашты
табарарым мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!
2. Пўнһі салған пўлдў
пурладарым мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!
3. Комоі ўған ўндў
кодорорым мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!
4. Пазыру јок кләтты
палдырадарым мән салкын!
шӯлаирым, кӯләірім!
5. Јәтрә јаппаған ўиләрді
јәмірәрім мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!
6. Сараға салған пичәнді
самтрадарым мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!
7. Оромбо оттурған отты
оинодорым мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!
8. Тўнўғў јаман ўиләрді
тўләдәрім мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!
9. Сананбаған салчыны
санандрарым мән салкын,

шӯлаирым, кӯләірім!

10. Уікучы јаман кижині
уіғузарым мән салкын,
шӯлаирым, кӯләірім!

XIV. Јыланың сарыны појының палазын әркә- ләткәні.

1. Кас палазы каска әркә,
каірығажы мә әркә.
Кижі палазы кижә әркә,
кәіріғажі мә әркә.
2. Мал палазы малға әркә,
маірығажы мә әркә.
Мыи палазы мыйға әркә,
мыірығажы мә әркә.
3. Коі палазы коіғо әркә,
коірығажы мә әркә.
4. Тўлкў палазы тўлкә әркә,
тўрләғәні мә әркә.

XV. Кожондор.

1.

Јаказы алтын маңдык тон
јакалашса јыртылбас;
јаттың ічіндә кудалар
јаман аідышса аірылбас.

Әдәһі алтын тәмір тон
әдәктәң тусса јыртылбас;
әлдң ічіндә кудалар
әрмәктәшсә аірылбас.

2.

Алтынди пўрў төһўлған
ак каиң пидір? пу пидір?
аркадағы чачын јајынған
алғаным пидір? пу пидір?

Кўмўшти пўрў төһўлған
көк каиң пидір? пу пидір?
көксўндағи чачын јајынған
көрһөнўм пидір? пу пидір?

3.

Жаскыда каккан салкынға
жарбақтў турўп чыдабас,
жаттың ичидә јўрһөндө
јаман айттырза чыдабас.

Кўскўдә каккан салкынға
кўнәкчән турўп чыдабас,
көптўң ичидә јўрһөндө
көп јаман айттырза чыдабас

4.

Пурма јалдў пурул ат
пўдабассым, пўдазын!
пўры пашка пу јуртка
пудалбассым, пудалзын!

Јармы јалдў јаман ат
јаратбассым, јаратсын!
јаңы пашка пу јуртка
јалынбассым, јалынзын!

5.

Аки ағаш јымырыт
әлим кәспәзин төзўнөң,
әлдің ичидә јўрһөндө
әлим айтпазын кинимнәң.

Јаңыс ағаш јымырыт
јадым кәспәзин төзўнөң,
јаттың ичидә јўрһөндө
јадым айтпазын кинимнәң.

6.

Ак таш поілодым, поілодым,
ак таштаң сызык таппадым,
аімак ылғадым, ылғадым,
әи сәндәң сылў таппадым.

Көк таш поілодым, поілодым,
көк таштаң сызык таппадым,
көптў ылғадым, ылғадым,
көһўстў сәндәң таппадым.

7.

Кабырчақтў кара көл
кажынаң кәчў пәрәрбә?
калығы јонғо јалынзам
карындаш полор парминә?

тумҗајактў тујук көл
тужўнаң кәчў пәрәрбә?
тушманынаң суразам
туғанак полор парминә?

8.

Торканың јурдўн курап
тон әткән усталар,
томукчән кижі әткән
торынбаған әнәиләр.

Камканың јурдўн курап
каптал әткән усталар,
кажыкчән кижі әткән
каіран арынбаған адалар.

9.

Көк инәктің сұдұнаң
короюн асқан әнәіләр,
көк инәктің тәрәзінәң
көкөр әткән әпәіләр.

Ак инәктің сұдұнаң
аражан асқан әнәіләр,
ак инәктің тәрәзінәң
аркыт әткән әнәіләр.

10.

Кызыл торко жағанді
кырчыны сылұ Пајадым!
кұчұларін жырғатқан
көкшіндәрдің алкыжы.

Җажыл торко жағанді
жаказы сылұ Пајадым,
јаш палдарын кижі әткән
јандардың алкыжы.

11.

Җаңыдаң тіккән пу тоным
јамбырлұ кұнда нә туза?
јаінап тапқан малымнаң
јадәр кұнда нә туза?

Әскідәң тіккән пу тоным
әріҗән кұнда нә туза?
әнәліп тапқан малымнаң
әртәр кұнда нә туза?

12.

Аркада тоным јұкачак,
ајаска тоңып калбаін;
ада тўғаным аскынчак,
аідыппаі өлўп калбаін.

Көксұмдә тоным јұкачак,
куруға тоңып калбаін!
көкшўн тўғаным аскынчак,
көрўшпаі өлўп калбаін!

13.

Ак өлөңбіләң пірҗә өскөн
ак сырҗак ачў әмәспә?
арғышпыла пірҗә таң өскөн
арғыжым ачў әмәспә?

Көк өлөңбіләң пірҗә өскөн
көбўрҗөн ачў әмәспә?
көрўшпила пірҗә таң өскөн
көрўжўм ачў әмәспә?

14.

Ак өлөң пажын курч капкан
ак пором, каіда јўрөзўң?
аркада чачы сарҗарып
алғаным, каіда јўрөзўң?

Көк өлөң пажын көп капкан
көк пором, каіда јўрөзўң?
көксұнда чачы сарҗарып
көрҗөнўм, каіда јўрөзўң?

15.

Орузак пидің кыразы
узунға чыксын кылҗазы,
ўлан јаштар оіноілдор
узакка ползын јырҗалы.

Казағаш пидің кыразы
карышка чыксын кылҗазы,
карандаштар оіноілдор,
кадәрға ползын јырҗалы.

16.

Карылдының кырларын
каңабыла чыгаин!
каңабыла мал тапсам
калың паїға садаин!

Тубалардың кырларын
томул ајак чыгаин!
томул ајак мал тапсам
тушман паїға садаин!

17.

Адаң ак чәчәк, ак чәчәк,
аңарбас јәрҗә чыгып-сың,
ада палазы пір тубан
аідышпас јәрҗә парып-сың.

Көрүмзүлү көк чәчәк
көлөңө јәрҗә чыгып-сың,
көкшүн палазы пір тубан
көрүшпөс јәрҗә парып-сың.

18.

Јазым, кәләзің јарланып
јаш ағаш пажы пүрләніп
јаш ұландар оіноілдор!
јаман аідыжып кәрәк јок.

Күзүм, кәләзің түрләніп
көп ағаш пажы шужалып
күчү ұландар оіноілдор!
көп аідыжын кәрәк јок.

19.

Саїға чабак јунап-тыр,
саібыр чортоны каіда-дыр?
саідүт улус јунап-тыр,
сарынчызы каіда-дыр?

Кумға чабак јунап-тыр,
куібур чортоны каіда-дыр?
кубуілү улус јунап-тыр,
кубуілү сарынчы каіда-дыр?

20.

Аі чығар јаны пос полор,
алтынды туткан ус полор,
аданың јуртүн пәк туткан
аімағы јонҗо мак полор.

Күн чығар јаны пос полор,
күмүштү туткан ус полор,
көкшүнүн јуртүн пәк туткан
көп калыкка мак полор.

21.

Кулунчак тајым ат өскөі,
куіруғү јалы таң өскөі;
көкшүнәң калған піс күчү
кунуға јүрә кижі өскөі.

Јабаға тајым ат өскөі,
јалы куіруғү таң өскөі;
јакшынаң калған піс јаштар
јаінаі Ілаі кижі өскөі.

22.

Аїға тіккән көжөҗөң
алтын көрүнзін көзүңә;
алкап пәрҗән ардабыс
ада јуртүнда аш ползын.

Күнҗә тіккән көжөҗөң
күмүш көрүнзін көзүңә;
күзәп пәрҗән ардабыс
көкшүн јуртүн аш ползын.

23.

Аідың алдында чолмонды
аіға салдым жаркынын;
ада палазы кудамды
алтынға салдым ағылын.

Құннұң алдында чолмонды
құнға салдым жаркынын,
көкшұн палазы кудамды
құмұшкә салдым ағылын.

24.

Тәрсінәң салкын какканда
тәрмәнәт камыш паштары,
тәкші тұғаным саназам
тәжілған көстөң жаш кәләт.

Оңынаң салкын какканда
оыжат камыш паштары,
ончо тұғаным саназам
оылған көстөң жаш кәләт.

25.

Казым, кажы талбізің
канадың төзұн талдырып?
каіраным кажы паразың,
калаған жүрәкті каладып?

Кұм, кажы талбізің
куркуннұң төзұн талдырып?
кубуілү кажы паразың
күжүк жүрәкті күідүрүп?

26.

Жаскыда күйған өрт ошкон
жалы-дыр мәнің жүрөбұм,
жаскыда кәлған куш ошкон
жаінаі-дыр мәнің пу көзұм.

Кұскұда күйған от ошкон
күйә-дір мәнің жүрөбұм,
кұскұда кәлған куш ошкон
күнә-дір мәнің пу көзұм.

27.

Алды палазын табалбаі,
арынып жүрә кұн алғаі;
ардазын журтка тұжұрұп
адазы ілаі кұн алғаі.

Әлік палазын табалбаі,
әнәліп жүрә кұн алғаі;
аркәзін журтка тұжұрұп
әнәзі ілаі кұн алғаі.

28.

Карчыға куштұң уязы
капчалда тәжәт палазы;
качалаң салкын какажын
кәктаі-дыр аның палазы.

Кара парчыктың уязы
какшідә тәжәт палазы,
карі салкын какажын
кәктаі-дыр аның палазы.

29.

Карчыға куштұң нәзі артык?
канатка пұтқан жымы артык.
Карындаштың нәзі артык?
какшыб-әйткан сөс артык.

Постороі куштұң нәзі артык?
поына пұтқан жымы артык.
Појым тұғаным нәзі артык?
постоп әйткан сөс артык.

30.

Тоіғо кјәр тоныңа

торко мандык жарашсын!
тозыб-адар әліккә
тоғолок тәмір жарашсын!

Кәһһә кижәр тоныңа
кәскән камду жарашсын!
кәттәб-адар әліккә
кәскән тәмір жарашсын.

31.

Толоно тәрдім тозокко,
тор'ат пұладым казыкка,
толоі айтса кәдаін?
тоско чіп пәрһән јок.

Караңат тәрдім каштакка,
кар'ат пұладым казыкка,
калык айтса кәдаін?
кағаска чіп пәрһән јок.

32.

Казак јалаңына каразам
кара тал пажы көрүнәт;
карындажым саназам
кабырғам төзү кәјжат.

Орус јалаңына каразам
ончо ағаш пажы көрүнәт;
ончо тұғаным әзәзәм
омырткам төзү ојжот.

33.

Туманду кұндә кіштәзә
тулбарым үнү танылұ,
тушман јәріндә јұрһөндө,
тұғаным үнү танылұ.
Карачкы тұндә кіштәзә
калтарым үнү танылұ,

калык јәріндә јұрһөндө
карындаш үнү танылұ.

34.

Сандығаш учат сазы саін,
саска пұтқан талы саін,
санаған тұған кәләт тап
сактап көрдүм јолы саін.

Күнкәһәк учат көлү саін,
көһө пұтқан талы саін,
көрһөн тұған кәләт тап,
көрөрһө чыктым јолы саін.

35.

Ада Алтаі такырчак,
ак пором јізә таттұчак,
ада тұғаным аскынчак,
аідыжып кәләк јакынчак.

Күн Алтаі такырчак,
көк пором јізә таттұчак,
көрһөн тұғаным аскынчак,
көрүжүп кәләк јакынчак.

36.

Тоболдың јолы толғош јол,
тозо-дыр комыт кулағы,
Тобол парған паі ұлұм,
томук маілары јоғонот.

Ұркұттұң јолы үч аілаш,
ұзұләт комыт кулағы,
Ұркұт парған паі ұлұм,
ұзұләт јұрақ маілары.

37.

Јартычак чабак кәмірчәк

jaikanza tāñis tūbūñdā,
jattañ kālñān pu jaman
jaīnaza māññ kolymda.

Тулкучак чабак кәмірчәк
түләзә тәңис түбүндә,
тушмандаң пу жаман
түләзә мәнің колымда.

38.

Јајыкка кабу мән суктүм,
јаңыс чўракаі палазы;
јаттаң ылғап тапканым
јағы тартык іт әм-тір.

Әділҗа кабу мән суктүм,
әкі чўракаі палазы;
әлдәң ылғап тапканым
әҗі тартык іт әм-тір.

39.

Кудәның кожоңы.

Аі кара јышта нә кыимат?
аібыстан тәҗән кіш кыимат.
Аімак улуста нә кыимат?
алты чўрмөштү қыс кыимат.

Тўн кара јышта нә кыимат?
төрт каіҗактү кіш кыимат.
Тўмән төчүндә нә кыимат?
төрт чўрмөштү қыс кыимат.

40.

Ак Алтаидың ак сында
алтын чәчәк пар минә,
алтын тұлү јәріндә
адың јарығы пар минә.

2. Көк Алтаидың көк сында
кўмўш чәчәк пар минә,
кўмўш тұлү јәріндә
кўн јаркыны пар минә.

3. Караҗаі саптү јыданы
кәзініп кәлзә каідазын?
калың јурттү Сандыр Пі
јўлап кәлзә каідазын?

4. Ырҗаі саптү јыданы
кәзініп кәлзә каідазын?
ырак јурттү Сандыр Пі
јўлап кәлзә каідазын?

5. Аралдағы ајуҗа
алдырбаған, Аја Пі,
алтан тўмән чәрўҗа
пастырбаған, Аја Пі.

6. Пөлөктөҗі пөрө
јәдїрбаған, Аја Пі,
пәжән тўмән чәрўҗа
алдырбаған, Аја Пі.

7. Алты толуктү, ак Алтаі,
алтан куштүң турлуғу,
албаты јонды јырҗаткан
артык кәжіктү, ак Алтаі.

8. Төрт толуктү, ак Алтаі,
тўмән киктің турлуғу,
тўмән јонды јырҗаткан
артык кәжіктү, ак Алтаі.

41.

Јәтті јаштү јәрәнім
јәрін санап кіштәдї,
јәттән јаштү өңмөҗөн
јырҗалын санап кунуктү.

Алты јаштү ак пором

Алтајын санап оқронды,
алтан жаштұ бәмбәт
жырғалын санап кунуктұ.

42.

Кускун жәтпәс кул' адым
кулағында таңмалұ,
кубулашқан палдардың
кулағында сырғалұ.

Саңысқан жәтпәс сар' адым
саңадында таңмалұ,
сабаілашқан палдардың
сабарында жүстүктұ.

43.

Жәрға пұткөн кәіңның
көліткөзү суда турат;
аданың улұ полбожын
сүнөзү пидә турат.

Курғала пұткөн кәйіңаштың
көліткөзү жәрда турат;
әнәдәң чыккан ұлдұң
саназы әлдә турат.

44.

Кара камду пар ползо
қабра туткаі-бідәм,
кат колоңдұ ат пар ползо
канын чачып жүрғөі-бідәм.

Тұрұ тұлкұ пар ползо
тұра туткаі-бідәм,
тұңдұ пором пар ползо
тұңәіләжін жүрғөі-бідәм.

TÖLÖC.

1. Тыңдачының сыртына сары жабә турұ. — Сырға.
2. Пос пәдін көлітүзі жан. — Аштың орозы.
3. Ұидә тізүлұ пыштак турұ. — Кіжінің тіжі.
4. Кірә калбаң, чыға калбаң. — Әжік.
5. Кіндә адаң јудрубұн тунұп турұ. — Канадың (кәріжәдің) көзү.
6. Пөкө кәйің кар јубас. — Інәктің мұзұ.
7. Адамның алтын чөчүзұң төрдөжі очоғына көп салдым. — Сарғаі.
8. Көңдөйдұң ічіндә көк пөрұ жадыры. — Мултықтың оғы.
9. Узун армаңі тұрұп мокоп турұм. — Јол.
10. Јантык коі јаттыра сәмірған. — Құл.
11. Тұларға парып јанып кәлдін. — Кам кұрмөскө парып јанып јат.
12. Калтыр култұр кара јорға таштаб-оттур. — Көчкөн аіл.
13. Кырды кірбәләп кар јады. — Кістің јабі.
14. Муң коі пір куттукка тұжұп өлұп калды. — Қазандағы көчө.
15. Таңарідәң тәманә калаңдап турұ. — Төдұң куірубұ.
16. Мәнің әткән саңыр таңарідің әткән төі таң. — Аттың кіжәні.
17. Шаңыр шуңур пажында, саңыр ајак көдөнұндә. — Аттың ұғөнұ, кушканы.
18. Тәкпәнім тәрақ, оттурғаным оідук. — Аттың ұзөнұ, әрі.
19. Тошто пудаі тұғұлұп калтыр. — Таңарінің јылтыс.

ЈЫШ КІЖІ.

Тіргәш (Алтын Көлдұң јанында).

1.

Кара аттыг Кән, Ак Кән
әкі аңнап парған,

- Кара аттыг Кāн тўжоп салған:
«А, Ак Кāн,
5 «сāнiң каттыңнаң ол төрiр,
«мāнiң каттымнаң кыс төрiр.»
Аiдыш жаныш кāлгāн,
аiлына кiргāн,
пала төрөп чығып парған;
10 Кара аттыг Кāнға кыс пар,
Ак Кāнға ол пар.
Амдi ол āкi Кāн
сураштырып салған.
Кара Кāның олы
15 Ак Кāның кызын
алыш салған.
Тоi полды,
āt jādilār,
аракы iштilār.
20 Ак Кан адазы ū āттi,
алар ā конып парды,
āкi конгон
ūчūнцi конордо
jāттi паштыг Jālbāgānīң олы,
25 Tādākāi tāgān макаттыр
Ак Кāның олына кāлгāн,
Ак Кāның олыбыла тудўшкан,
чабышкан, урўшкан.
Ак Кāның олы кўч полгон,
30 Ак Кāның олы
Tādākāidī қапырған.
Tādākāi қапып чығала
Ак Кāның олы чыкты,
таңārā чығып кāлдi,
35 Кудаiдың олын āккāлгāн,
макаттырды āккāлгāн;

паза jārgā тўшкāн,
мөкө макаттырды āккāлгāн.
Jālbāgānīң журтўна кāлдilār,
Jālbāgānī ōltūrūп салдылар,
олын паза ōltūrūп салдылар,
jандылар, jаттылар.

40

2.

Āкi кадыт кiжi полгон,
пiр āрlīg полгон,
ол ūтпөк āткāнi.
Ūтпөк ташкын чығып
судўң тошко парған,
тошты айткан ол ūтпөк:
«Kўссўңмө?» tāп.
Тош айткан:
«Mā кўч jok!» tāдi,
«кўн мāннāң кўч» tāдi,
«мāнi кўн кaйтып jат» tāдi.
Ūтпөк кўннў айткан:
«Cān кўссўңмө?» tāп.»
Kўн айткан:
«Mān кўч āмāс!» tāдi,
«тау мāннāң кўч!» tāдi,
«мāн тауның кiнiнā кiрiп пардым.»
Ūтпөк таудў айткан:
«Cān кўссўңмө?» tāп.
Тау айткан:
«Тарбаған мāннāң кўч», tāдi,
«мāнiң iчimā тарбаған казып jат.»
Ūтпөк тарбағаны айткан:
«Cān кўссўңмө?» tāп.
Тарбаған айткан:
«Jok, mā кўч jok» tāдi,

5

10

15

20

25

- «кіжі мәннән кўч!» тәдї,
«аның ідї мәнї тудўн јат,
«кіжі појы мәнї мултуқтап јат.»
30 Ұтпөк кижини айткан:
«Сән кўссўңмө?» тәдї.
Кіжі айткан:
«Мән кўч турўм!» тәдї,
«мән сәнї јәп јадым» тәдї.

Көмнөш. (Підің јанында.)

1.

Јўс абакаілыг Пәжітти Кән.

- Јўс абакаілыг Пәжітти Кән јатты,
Кан Кәрәдә куш кәның јуртўна кәлдї,
анда конды.
Пәжітти Кән сурады:
5 «Ју кәрәк сән мә кәлїп кондың?
«сән аның учурўн мә аїт пар!» тәдї.
Сурїрда Кан Кәрәдә куш айтты:
«Тәңәрї төзўндә Пәттыр Кән,
«Пәттыр Кәндә кыс өскөн,
10 «кўнбїлә тәң кыс өскөн,
«аїбыла тәң кыс өскөн.
«Пәттыр Кәнға пар!» тәдї,
«аның кызын ал!» тәдї.
Јўс абакаілыг Пәжітти Кән
15 појы парбаған,
уғлўнў игән,
кыс аларға игән.
Уғлў парды,
кыс алаїн тап парды,
20 тәңәрї төзўнә чыкты,

Пәттыр Кәның јуртўна јәттї.
Пәттыр Кән айтты:
«Ју кәрәк кәлдїң, палам?»
Уғлў айткан:
«Кызыңды мә пәр!» тәдї,
«аны сурїрға кәлдїм!» тәдї.
Пәттыр Кан айтты:
«Пәрбін каїдаїн?
«пәрәрім!» тәдї:
«Тәңәрїнїң төзўндә
«јән көл пар,
«анда алтын кубак пар,
«аны мә каїныңа әккәл!
«әккәләр ползоң
«кызымды ал!
«әккәлбәс ползоң
«кызымды пәрбін јадым» тәдї.
Уғлў тәңәрїнїң төзўнә парды,
көлгө јәттї,
алтын кубакты алды.
40 Алтын кубакты каб-алып
каїнызы јәр пәды,
әккәлїп пәрдї каїнызына.
Каїнызы: «Јакшы!» тәдї,
алтын кубакты алды,
45 кызын чарып пәрдї.
Уғлў кызын алып јанды,
парды, парды.
Јуртўна јәдїп кәләлә
пәрістәлә јәдїп кәлбїт;
50 адазы уғлўн көрдў,
уғлўн көрўп удра чыкты.
Пәжітти Кән кысты көрўп
јуғўлдў,

- 55 сўрб тәп јуғұлдў.
Кыс кўнбәлә чалып јаткан,
кыс абыма чалып јаткап.
Ўқалә уға јанып кәлдї.
Адазы уғлўна айтты:
- 60 «Пу каттын мә аларға кәрәк!»
Уғл айткан:
«Јок! мән әккәлгәнмән!» тәдї,
«мән сә пәрбән јадым» тәдї.
Адазы айтты:
- 65 «Каттыңды оїдо алаттан ползоң
«тәңәрің тәзўндә
«јәтти тауның ары,
«јәтти сунўң пәлтәріндә
«кара пуға пар,
- 70 «аның пўзўн сўрўб-ал,
«мә әккәлпн пәр!
«Аны әккәләр ползоң
«каттыңды оїдо пәрәин!» тәдї.
Уғлў пўс сурїрға парды,
- 75 тәңәріңәң јәргә тўшкөн,
ўч аїры јыда алған,
оїдо тәңәрә чыккан,
парған, парған,
јәтти тау ашты,
- 80 јәтти сунўң пәлтәріңә
јәдпн кәлгән.
Кара пуғань кәрдў,
кара пуға
кїжїні јїргә сыбырып
- 85 ўлға удра кәлдї.
Уғл корыкпады,
паза пуғә удра пады;
паја уғл јыдабыға

- кара пуғань сајып салды,
кара пуғань өлтўрдў,
пўзўн сўрўб-алды.
Пўзў ар ползоң,
көдўрўп полбн салды.
Уғл парған
пәш ат әккәлгән,
чанақ әккәлгән.
Пуғань пўзўн чанақта салды,
чанақпыла тартып салды.
Тартып, тартып
аїлына јәттї.
Адазы уғлўн көрўп салды,
сўрб сағынып парды,
палта әккәлдї,
палтабыла пўс кәскән,
палтабыла тōрып салды,
јўс абакајын кычырды,
араға асты,
чїгән әдпн салды,
чїгән, араға пўскә урўп салды.
Чїгән иштїләр,
араға иштїләр.
Пәжїтти Кән әзәрїк полбоды,
јўс абакаї әзїрік полды,
уғлў әзїрік полды.
Алар әзїрік полло
Пәжїтти Кән кымыш алды,
уғлўн өлтўрдў,
јўс абакајын өлтўрдў,
уғлўнўң абакајыны
Пәжїтти Кән өлтўрбәдї,
уғлўнўң абакајын
појы алды.
- 90
- 93
- 100
- 103
- 110
- 115
- 120

2.

- Jätti карындаш jаткан,
 кара жышта jаткан,
 улу пиді оңнобос,
 улу кудаиды оңнобос.
 5 Улу пи калган а,
 улу пи аларға айткан:
 «Ма калан пар!» тәгән.
 Алар кыпырдылар:
 «Ју кәрәк сә калан?
 10 «пи сәни оңнобос!
 «пи сә калан парбәссим!» тап.
 Улу пиді чыбыктап салып
 улу пиді сыбырыштылар.
 Улу пи јана-бәргән,
 15 јуртү јәр јана-бәргән.
 Јаңған сөндә
 jätti јус салдат алды,
 jätti карындаш јыңырға.
 Салдат кижі парды,
 20 алардың јуртүна jätti.
 Jätti карындаш калган
 jätti јус салдатпыла
 урушкан,
 jätti карындаш
 25 jätti јус салдаттың
 моинын кәзип салды,
 öltürüp салды.
 Улу пи уілады,
 нәни әдәргә пилбін јат,
 30 улу кудаиға пәды,
 улу кудаиға айтты:
 «Кудаи чыдаба!» тәдi,
 «jätti карындаш

- «мәнің сөзүмдү укпас,
 «салдадымды öltürгөн!
 33 «мә польш әт!» тәдi.
 Кудаи аны уғала
 «Польжаин!» тәдi,
 ак поро ат әккәлдi,
 әрләп салды,
 40 ак чірчак пөрүктүгi,
 ак поро аттыг
 кижі полды
 Тәңәридәң тужуи кәлдi,
 кара жышка парды,
 45 jätti карындаш jätti.
 Кудаи аидып сурады:
 «Clärgä ју сағыш пар?
 «clär ју кәрәк укпадылар?»
 Сурірда jätti карындаш айтты:
 50 «Пис улу пиді оңнобос кижибiс,
 «пи улу кудаиды оңнобос кижибiс,
 «пи укпассыбыс!» тәдilär.
 Кудаи айткан:
 «Jätti конок кара!
 55 «аның сөндә оңиңрзың!
 «Кудаи cläрдәң күч!» тәдi.
 Кудаи оидо парды.
 Jätti карындаш карадылар,
 jätti коныб-алдылар.
 60 Ујуктап турүи кәлзә
 кижәргә тон јок,
 әзрiрға мал јок,
 јiргә аш јок.
 Појылары кичәш, кичәш,
 65 пала ошкош польш калдылар,
 күч јок полғон.

- Корыктылар амді,
улу пігә пағырып
70 калан пәріп пардылар.
Улу пі айтты:
«Пашкыдә жу кәрәк пакпадың?
«амдә сләр корыктыларба?
«амдә жу кәрәк сағыжың кирдә?»
75 Алар айткандар:
«Улу пидә оңнободыбыс,
«улу кудаиды оңнободыбыс,
«әм пиліп жадыбіс,
«әм пағадым» тәдиләр.
80 Амдә алар улу пігә паккан,
пәш айғыр мал пәргән;
аның сөндә журтұнда јатты.

КҰЗӨН

Пидә јанында Кудуң пәлтрінәң рак әмәс.

1.

- Пурун, пурун полтыр,
улу кудаі пычкан,
ӯ Пајана јајаған
өксүс блок полтыр.
8 Јіргә аш јок,
кіјәргә кәп јок,
јадып јаттыр.
Аны алған кадыт јок.
Пір тұлғә кәлә-бәр-тір.
10 Тұлғә блокко айткан:
«Сән каідып кижі полорзың?»
тәп сурады.

- Олок айткан:
«Мән каідып кижі полорым,
«појы оңнобін јат;
15 «сән, тұлғә, мә камнап көр!
«сән мә айт!» тәді.
Тұлғәнөк камнап көрдү,
тұлғәнөк блокко айтты:
«Сән чәнәнің пажыны
20 «тоско појоб-ал!» тәді,
«тон әдіб-ал!» тәді,
«улу пігә парып
«улу пинің кызын ал!» тәді.
Өксүс блок айтты:
25 «Мән анаң корғұп
«каідып парәін?» тәді,
«каідып кызын алаін?» тәді,
«мән парбін јадым» тәді.
Тұлғә айткан:
30 «Сән әлдаң сарыг таб-ал!
«улу пинің пәзібән кәрәк» тәді,
«сән аны ал-кәл!» тәді. —
«Јок! јок!» тәді. —
«Мән појым парәін!» тәді,
35 «пәзібәндә алып кәләін!» тәді.
Тұлғә пар тыр,
улу пігә јәттә,
пәзібәндә сурірда
улу пі айтты:
40 «Сән јәттә конып
«пәзібәндә саттатпін әккәл!» тәді.
Тұлғә амдә пәзібәні әккәлдә,
паза сарыгны әккәлдә,
пәзібәнің паны сарыгбыла сұрттұ,
45 јәттә коныб-ал тыр.

- Жәтті қонғон соңда
піннің пәзібәнін ашар тыр.
Пі айтты:
- 50 «Өксұс блок қадып пажыды?
«көп сарығ полдыба?
«канңы пут пасты?»
тәп сурірда
тұлғө айтты:
- 55 «Өксұс блок пажыды,
«пір муң пут пасты» тәді.
Пі айтты:
«Нуш, өксұс блок паі пол тыр,
«муң пут көп» тәді.
- 60 Тұлғө өксұс блокко һанды,
өксұс блок іш іштәді,
тұлғө айтты:
«Сән жу іштәп жазың?
«улу пігә пар!
- 65 «улу піннің кызын ал!» тәді.
Блок айтты:
«Сән мәні өжөп сабактап жазың».
Тұлғөнү туттұ,
ағачшыла чәб-іп тыр.
- 70 Тұлғө қатты,
улу пігә пазок пар тыр,
пәзібән сурап турдұ.
Улу пі айтты:
«Пәзібән сә жу кәрәк?» тәді.
- 75 Тұлғө айтты:
«Нуш, өксұс блок тың паі,
«акча путшыла төлоп јат.»
Улу пі айтты:
«Сән пәзібән ал!» тәді,
- 80 «јәтті конып әккәл!» тәді.

- Тұлғө пәзібәнді алды,
блокко һанды;
пәш акчаның тәгләгәч алды,
пәзібәнің паны
іләп тозып салды, 85
пәзібәнің пәнда
аны кыстап сал тыр,
јәтті қонғонда
улу пігә пәзібәні ашарды.
Улу пі аны көрдү, сурады: 90
«По кандыг акча?» тәді,
«пәзібәнің пә тозылып кал тыр.»
Тұлғө айтты:
«Тың көп акча чыкты,
«аның учұн пә тозылған; 95
«чазын акча јәттәп пут чыкты,
«јәс акча јұс пут чыкты» тәді.
Улу пі айтты:
«нуш, өксұс блок тың паі!
«акча көп пар! тәді. 100
Тұлғө айтты:
«А пім! тәді,
«ол сәнің кызы аларға санап јат.»
Пі айтты:
«Андыг паі кижі алзын! 105
«мән кызымны пәрәін!» тәді.
Тұлғө әмді һанды,
өксұс блокко айтты:
«Улу Пі сә кыс пәрәр!
«анәр парамы!» тәді. 110
Тұлғө әмді парған,
јәтті ат таб-ал тыр,
јәтті чанак таб-ал тыр,
јәтті ат кобуттап сал тыр,

- 115 jätti куру карыт таб-ал тыр,
чанака такты,
табыб-алала
tǟlgö öksǟs ölok äkǟ
jätti чанака алып,
120 jätti куру карыт алып,
jätti ат алып
улу пiгä парды.
Улу пiнiң пäри нанда
ñан су полды,
125 ол су постолыг полды,
постоның ортö jädä-gälä
улу пiнi кычырды:
«Ä пiм!» тädi,
«ташкына чык!
130 «öксǟs öлок кälдi,
«калың äккälдi;
«jätti чанакпыла тарткан,
«ак пал äккälдi,
«ар jöжǟ äккälдi,
135 «кызыңны пär!» тädi.
Улу пi äжiк ацып
көрö-gälä
tǟlgö чанакпыла атты
суға äндäрiб-iгän,
140 парчан суға tǟжǟп пар тыр.
Улу пi äйтты:
«Mänñ пожимның палым
«ызыжан полды» тädi,
«калың äмдi mä кäрäк jok,
145 «кызым тäгiн пäрäин.»
Öксǟs öлок äмдi кызын апарды,
адазы пал пäрдi,
акча пäрдi,

- ар jöжǟ пäрдi.
Tǟlgönök äйтты: 130
«Jätti коньп
«кызыңа парып көр!» тädi.
Öксǟs öлок ыңлап-тыр:
«Jirgä аш jok,
«кiрäргä ũ jok, 135
«кiжäргä тон jok,
«ужалып жадым
«каiным кälгäндä» тädi.
Кыспыла парды, парды;
ñн jäргä парза 160
таш тура турған.
Таш тураның iчiнäң
чығып jаткан jылан
тäп jok көп ползон,
jыланнар чығала äйттылар: 165
«Män кана парäин?» тäдiлär.
Öксǟs öлок äйтты:
«Куш тäп ал парар!
«пыңаның алтына кiрäр!»
Jылан парчан кiрiп парды, 170
пыңанға кiрiп пардылар,
öлок отты чағып кälдi,
отты пыңанға салды,
пыңан парчан кǟжǟп парды.
Jыланың туразы ñн полды, 175
öлок пälän туразына кiрiп парды.
Tǟlgönök äйтты:
«Män каiның кälгäнi көрöи! тäп
ас тагның кырына
чығып пар тыр. 180
Көрǟп турған.
Улу пi каiнызы кäliп тiр.

- Пір пәрістә јәргә
тура көрүнүн тір,
185 аны көрө-гәлә
«Сұрбә» тәп сабынды.
Јәтті кон тыр,
туразын јәдип кәлдi,
әжигін ақып кіріп тір.
190 Јәтті конып араға іштіләр,
јәтті конок чаі чаіладылар;
оңнонып кәләлә
улу пі айтты:
«Канчы кондым?» тәдi.
195 Күјөзү өксүс блок айтты:
«Әкі јәділә полдың» тәдi.
Канызы айтты:
«Нуш, күјөм јакшы кижизің,
«тың пәі-ок полтырзың,
200 «мән әкі конып
«іштім сананып јұрдұм,
«әкі јәділә улып пар тыр.
«Әмдi қанаин!» тәдi,
улу пі әмдi нанды,
203 јакшы јадыб-іділәр.

2.

- Пурун, пурун полтыр,
пір тұлғо полтыр,
ол тұлғо айткан:
«Піс апшыјакка парарым!
3 «көт аларға!
«кадыт әдәргә!»
Тұлғо апшыјакка парды,
апшыјактаң сурады:
«Піскә көт пәр апшыјак!

- «мә кадыт кәрәк!» 10
Апшыјак айтты:
«Көт ју полоттон?» тәдi,
«мән аны оңнобоспын,
«сән оңноп јаткан,
«сән појы тәб-ал!» тәдi. 15
Тұлғо пәдрәдi,
тұлғо көт ал коиды,
јәргә кіріп парды,
іңәнгә кірдi.
Ајыг, пөрү, ак кик 20
әрбәктәштіләр:
«Тұлғо кадыт алған,
«аңың катты көт!
«аны корукпін кәйт көрөрүбүс?»
Пөрү айткан: 25
«Сәбіс кузарак тудар
«аның јаны јіргә
«көт ә кәләр,
«анда көрөрүбүс» тәдi.
Ајыг айтты: 35
«Торбоғоштә ползо
«полор!» тәдi.
Пөрү парды,
пір торбоғошты түдүб-ідi,
ајыг парып 38
аны куштаныб-алды,
јудрукпыла аны соиды,
јаны кодорып
ташка кәрды.
Тұлғо пөрү парды,
пөрү айткан: 40
«Піс торбоғош тапканыбыс!
«кәліп аш јәзін!» тәдi.

- Тўлғо айтты:
- 45 «Пәрі чык!» тәдї;
чығып кәлдї кѳт,
чығыш кәләлә
кѳт пѳрѳ «кш» әттї,
јўзўнә тўкўрѳ-бәрдї,
50 пәлінә куірук кыстаныб-алды.
Пѳрў кашты,
пѳрў һанды,
ајыгга аідып пәрдї:
«Кѳт мәнї қапырды,
55 «јўзўмә тўкўрѳ-бәрдї,
«пәлімә сырык кыстаныб-алған.»
Ајыг айтты:
«Әмдї кѳт кәләр ползо
«каідып кѳрѳік?» тәп.
60 Ак кїк айтты:
«Тѳргѳнўң аразына јѳжѳнѳр,
«саланың аразынча кѳрѳр.»
Ајыгны айтты ак кїк:
«Ајыг каідып кѳрѳрзўң?»
65 Ајыг айтты:
«Ағачка парып чығалы,
«анаң кѳрѳрўм!» тәдї.
Пѳрўнў айтты:
«Пѳрў, каідып кѳрѳрзўң?»
70 Пѳрў айтты:
«Туланың аразында кѳрѳрўм.»
Кѳт кәліп јаны јәдї,
јї-гәлә «Мә» тәдї.
Ајыг айтты:
75 «Мән сләргә айтканым,
«укпін салдығарба? тәдї,
«торбоғошты кїгігәш тәп

- «мән тоібоссым! тәгән» тәдї,
«әмдї ѳкпѳлѳп јадыр!» тәдї.
Кѳт ашты јаб-алып 80
кѳрўб-очорзо
һәмңи маңдап кәлгән,
аны калып јапшыра пазарда
ак кїк коруккан,
ары качкан, 85
ары қапып
ағачка табарып кәләлә
кабырғазын сынып парды.
Кѳт оїдо кәләрдә
ајыг коруккан, 90
ајыг ағаштаң калыб-їдї,
пїләк сынды.
Пѳрў әмдї кәлдї
туланың аразынаң.
«Јакшы кѳрўб-алдығарба?» тәдї. 95
Ајыг ығлаб-айтты:
«Јакшы кѳрдўбїс!
«пїләгїм сынып парды.»
Ак кїк паза айтты:
«Тың јакшы кѳрдўм, 100
«кабырғам сынып парды.»
Пѳрў каттырды.
Пїјәгї кѳт әмдї һанды,
јадып коїды.
3.
Пурун, пурун полғон,
пїр апшыја куртўјак,
аңдығңы полғон,
апшыјак кычырған:
«Әрлїк кәл!» тәдї,
«каттымны аһпар» тәдї, 5

- Äрлік апшыјакка кәлгән,
каттыны ашпарған;
апшыјак жаңыскан полды.
- 10 Куртујакты тыңдыды апшыјак,
јәрдә оро полды,
апшыјак аны көрө-гәлә
а паг тўжўрдў,
тартты оідо паны.
- 15 Äрлік чыгып јат,
пагбыла кожо чығып јат.
Апшыјак сурады:
«Каттым каіда?» тәдї,
«каттымны пәр мә!» тәдї.
- 20 Äрлік айтты:
«Каттың мәңи аңдыб-ідї.»
Апшыјак айтты:
«Сән оідо тўш!
«мән пагды кәзәдїм!
- 25 «оідо тўш!» тәдї.
Äрлік айтты:
«Сән кәспә!» тәдї,
«тарт мәңи!» тәдї,
«јакшы әдәрмін сә.»
- 30 Апшыјак тартты,
Äрлік чыкты,
чыкты јәрдїң сыртына.
Апшыјак сурады:
«Ју јакшы әдәрзїң мә?»
- 35 Äрлік айтты:
«Сән пар!» тәдї,
«көңөім кижә пар!
«сән а кәлгәндә
«сән аш сура!
- 40 «сән акча сура,

«ол сә пәрәр!» тәдї,
«сурїрда ол сә пәрбәзә
«мәңи кычыр! тәдї.
Әмдї апшыјак пәды,
көңөім сәр парды,
көңөім айтты:
«Кәм кәлгән?» тәп.
Апшыјак айтты:
«Äрліктїң әлчизї кәлдї,» тәдї,
«мә акча пәр!
«мә аш пәр!»
Көңөім аш пәргән,
көңөім акча пәргән,
пәш кап акча пәргән.
Апшыјак ўўнә һанды,
курзағыны азранды.
Паза парды,
паза каттын тыңдыды,
јәрдәгї орә-ок парды.
Пазок паг алды,
пазок паг тўжўрдў,
пазок тартты пагды.
Äрлік әмдї чыкпїн јат,
Äрлік тарт'ок паны.
Апшыјак орозо тўштў,
паза чыкпїн јат.

43

50

55

60

63

4.

Пїр крәстїјән полбон,
тоғолок кәскән,
тоғолоктоң сал әтгї,
акты субыла,
сал бдылды,
суға тўштў,
куїға парды,

8

- кара кат жәдї,
тарал куш полды,
10 ұңа-бәрдї,
аралға парды,
суғат нолды,
су іштї,
кіжі полды.
15 Пазок парды,
кызыл жігәк жәдї,
кызыл полды жүзү;
пазок тоғолок кәстї,
тоғолок жуғұлду,
20 кіжә жуғұлду,
крәстіјәндї өлтүрдү.

5.

- Пурун, пурун
өксүс блок полғоп,
кыс аларға парды,
ајығның кызын аларға парған.
5 Ајығның ұға кірдї.
Ајығ ұда јок полды,
ташкын полды.
Ајығ айтканы:
«Кәлгән кіжә аш әдip пәр!»
10 кызын айткан.
Кызы ташкын чыккан,
кiнiнчә өксүс блок чыккан,
кысты аппарарға чыккан;
ат әккәлгән,
15 кысты атка мұндүргөн,
појы мұнду,
кысты алпарды.
Жәдәлә ұнұ әттi,

- јакшы ұнұ әттi,
өксүс блок кыспыла 20
ол ұда јадып јаткан.
Јатканда, јатканда
өксүс ол кәда кәда јорды.
Олок пактанған:
«Ајығның кызын алдым, 25
«пiстiң ајығ кәиызы полтон,
«пiстiң ајығ аназы полтон.»
Өксүс ол уiктаб-итгән,
әртән турұп кәлзә,
ајығ кәиызы кәлтән. 30
Ајығ тарынды, айтты:
«Пiстi ју кәрәк адаттың?
«ју пiскә ајығ тәп?
«әйтпас кәрәк!»
Ол коруктү, айтты: 35
«Пiс араға iчip
«әзiрiк полдым,
«аның учұн айттым» тәдi.
Ајығ айтты:
«Әмдi пiстi адабассың! 40
«мә һанарға кәрәк,
«сән паза адар ползоң
«мән кәләрiм,
«сәнi јәб-iрiм!» тәдi.
Ајығ һана-бәрдi, 45
ајығ ұнда јатты.
Өксүс ол паза јорды,
паз'ок әзiрдi,
паз'ок пактаб-айтты:
«Мән ајығның кызыны алдым, 50
ајығ кәиным,
ајығ анам» тәдi.

- Оксус ол һанды,
 ҫүндә үйгәды,
 55 әртән турды,
 турһп кәлзә
 аҗыг кәһнызы кәлгән,
 аҗыг аназы кәлгән,
 әкәлә әйттылар:
 60 «Оксус ол!» тәдәләр,
 «ју кәрәк сән пактандың?
 «ју кәрәк сән һскә аҗыг тәдәң?
 «әмдә сәнә јдәбәс» тәдәләр.
 Аҗыг аны јәб-дәләр,
 65 кысты алдылар.

6.

Пурун пурун улу Пајана по кәжә әдәп салған, тын әдәргә таппән јадыр. Улу кудәгә парған тын сурһрға. Пәр итә «Сән карап үчүр тәп мында кәл» тәдә. Пајана парған, ит јат кәлды. Аның сәнда Әрлүк кәлдә; Әрлүк әйтты: «Сә тук јок, мән сә алтын тук пәрәһн!» тәп пәкәләдә. «Ол тыһы јок кәжәһн мә пәр!» тәп. Ол ит алтын тук аларға санап кәжәһн пәрәдә. Әрлүк парчан тукүрдә кәжә. Кудә кәлдә кәжә тын пәрәргә, Әрлүк қаңа-бәрәдә. Кудә тукүргәһн көрдә, арлап полбән салды, кәжәһн әбәрәб-лгән. Аның үчүн кәжәһнә ичәндә тукүрүктә полды. Аның сәнда кудә итә соғып салды, «Сән јаман ит пол!» тәп, «кәжә сәнә кәлә әтсән! чапсындә, өлтүрсүндә срајла ит пол!» тәдә.

7.

Оттың тапканы.

Кудә кәжәһнә әткән сәнда, кәжә јаләһн полор тәп сәкка кәйт јүрөр тәп, от табарға кәрәк тәдә. Үлгөнүң үһ кыс от кабысар поллбән јат, табалбән јат. Кудә кәлп јат, сағалы узун јәргә тәп јат, пудә сағалын тәп јуәләп турған. Үлгөнүң үч кызы ку-

дәһны сабактап јат. Кудә оидо парды тарыһып. Үлгөнүң үч кызы: Кудә ју? тәп әрбәктәр тәп карап јат јолда. Кудә әйтты: «Үлгөнүң үч кызы мәнә сабактап јат, таштын кырандығын, тәбәрәдә кәттән таппән кәттырып јат.» Үлгөнүң үч кызы аны уғагәлә таштын кырандығы, тәбәрәдә кәттә тәб-алды, отты чағыб-алды.

8.

Аҗыг.

Әкә кәрындаш кәжә полды, пәрнә кыразы күннүң чалталда турған, пәрнә кыразы күнчалбас кускај јанда турған. Пәрнә кыразы јакшы чығып салды, пәрнә кыразы јәр чыкка. Пәр кәрындаш әйтты: «Сәнә кыраңда аһ пар, мәнә кырамда аһ јок полды», тәп кәрындашка тарыңды. Пәр кәрындажы әкә оғын аксына салды, азыг полып кәлды, аҗыг полды; аҗыг полбән кәрындаш кырыжын таштаб-дә, ол кырыжы јөргөпөк өлөң полып ағашка әландрып өскөн.

9.

Јәлбәгән.

Јәттә паһтыг Јәлбәгән кәлдә тұлгөнөккә. «Сунә кәйт кәчәһн?» тәп. Тұлгөнөк әйтты Јәлбәгәнә: «Тоғус төрактаң сал әт!» тәдә, «анда оттурәп кәч!» тәдә. Судуң ортозында сал тызрап јат. «Мән әмдә кәдәһн, тұлгөнөк?» тәдә. Тұлгөнөк тагдаң кычырды: «Кыбыңдазын! кыбыңдазын» тәп. Кыбыңдап јатты сал бәдылыб-дә, Јәлбәгән суға түштә, өлүп парды.

10.

Адыһ төрөн Алактај,
 Кулум Кара сәһәзә,
 Кара Тас аназы.
 Аңнаб-дә Адыһ төрөн Алактај
 тагның пәһны тагга кырды,
 сунүң пәһны суға кырды,
 јуртүна һанды әмә.

- Паз'ок аңнап парды,
парды жорып һанды,
10 һанза аназы агрыды,
аназының тижә агрыды.
Аназы уғлұна айтты:
«Јәтті паштыг Јәлбәгәннә өлтүрүп,
јүрөгүн әккәл, палам!
15 аны јидім, жазыларым.
Палазын пәкәләб-иді.
Адын төрөн Алактай
Јәлбәгәнғә салыб-иді,
Кан Пүдәиді туштады,
20 «Сән кана пардың» тәп сурады.
Кан Пүдәи айтты:
«Адын төрөн Алактайды
«Өлтүрөгө санап јадым.
«Кара Тас алаин тәп
25 «кәлп санап јадым.»
Айтканы Алактай уктү,
каптыла јәр кадына
Кан Пүдәиді таштады,
моины сынып калды.
30 Әмдә Алактай јуртұна һанды,
аңнап алып салыб-иді,
тагның палыны өлтүрдү,
сунұң палыны өлтүрдү;
һанып кәлдә алына,
35 аназы паза ағрыды.
«Јәтті паштыг Јәлбәгәннә өлтүр!
јүрөгүнә мә әккәл!
јәзә жазыларым, тәдә.
Анадаң әрікпә! тәп,
40 парар-ак кәрәк! тәп.
Парды Адын төрөн Алактай,

- Тоғус Төладай көрүжүнө парды,
Тоғус Төладай көрүжүнө кирдә.
«Кана парып јассың, көрүш?» тәдә.
««Анамның тижә ағрып 45
««јәтті паштыг Јәлбәгәннә өлтүрүп
««јүрөгүнә әккәлп пәрәин!
««а парып јадым»» тәдә.
Көрүш айтты Алактайға:
«Парба, көрүжүм! тәдә, 50
«парса өлтүрүп салар.»
Тоғус Төладай көрүшпүлә
уғлады, уғлады.
Андәдә полза
айтканын укпін парды, 55
парып јәтті аыры јол турдү,
һән салбын кирдә,
арі арі кар јагды,
әкә ит кәлдә јолда,
ұч аыры пүстү сыбынны 60
тештәнб-алып кәлдә.
Оттуктүң тажыбыла
иттә таштады Алактай,
йт өлүп парды.
Јәтті паштыг Јәлбәгән 65
әмдә јолда кәлдә.
Кабыштылар уружүп,
јәтті паштыг Јәлбәгәнбилә
Адын төрөн Алактай.
Јәтті паштыг Јәлбәгәннә 70
јапшырып пасты Алактай,
јүрөгүнә кодорыб-алды.
Һанды адына минб-алып
Тоғус Төладай көрүжүнә кирпін
конды Адын төрөн Алактай. 75

- Тоғус Төладаі көрүжүнүн кызы
 жүрөктү сузуп салды,
 чарны өлтүрүп салды,
 чарның жүрөгүн кодорды,
 80 Жалбаганнннн жүрөгүнүн ордына
 чарның жүрөгүн салды.
 Арган турдү Алактай,
 арган чарның жүрөгүн алды,
 үжүнө нанды Алактай,
 85 аназына жүрөгүн пәрді,
 аназы жәді, жазылды.
 Аңаб-алып пард'ок Алактай,
 тагның палыны өлтүрд'ок,
 сунуң палыны өлтүрд'ок,
 90 нанды үжүнө Алактай.
 «Артынчак алыштыр!» тап
 аназына карындашына айтты;
 аисса алар чыкпады.
 «По кайтгың тап чыкпас?» тәйт,
 95 үжүнө кірді Алактай,
 аназы паза ағрыды.
 «Тіжім ағрыб-ок жат»
 аназы тап айтты:
 «Тәгрі төзүндө, уғлұм,
 100 «Моңус Пакаі тап пар,
 «аны өлтүрүп, уғлұм,
 «әккәл жүрөгүн тап,
 «жәзәм жазыларым» тәді.
 Парды Алактай,
 105 салыб-іді өлтүрүб-аларға.
 Тоғус Төладаі көрүжүнө кәлді,
 Тоғус Төладаі үжүндө конды,
 арган парарға санады.
 «Парба!» тап көрүжү айтты,

- углады, сыктады. 110
 Жолға жәттрә көдү көрүжүнө,
 кәрәзині адып салды,
 парды, парыш, парып
 тәгрінің төзүнө жәттi,
 аттыг кижинің пәлдә полды жол, 115
 жаҗыг кижинің аңсәидә полды жол.
 Салғын кірді, кар жагды,
 поҗы тырлашты,
 ады тырлашт'ок,
 пір іт жүгүрүп кәлді, 120
 сәгіз аҗы пүстүг сығынны
 тіштәніп әккәлді.
 Оттуктүң тажыбыла таштады,
 коңсубін салды,
 арбаңқыбыла орады, өлтүрдү. 125
 Моңус Пакаі кәлді,
 пір колында он сәгіз аҗы пүстүг
 сығын әккәлді,
 пір колында он әкі аҗы пүстүг
 сығын әккәлді, 130
 адарға тура-барды.
 Адын төрөн Алактай:
 «Токта! токта!» тәді,
 «әр полза әрбәктәжіп таниттан
 «ат полза кіштәжіп таниттан, 135
 «сәнің адың кәм?» тәді.
 ««Моңус Пакаі адым»» тәді,
 ««сәнің адың кәм?»» тәді.
 «Адын төрөн Алактай» тәді.
 ««Адын төрөн Алактай,
 140 ««адыңын мән уғуи салдым,
 ««пөдүнө жүрөгүм пөлүндү коруғуп,
 ««тәбәнә жүрөгүм тәлінді коруғуп.»»

- Кабыштылар, тудуштұлар,
 145 кыш кәлгән тәп
 жаказының кыраланы пұлдў,
 jai kәlgән тәп
 әдәгінің арчазында пұлдў,
 тоң јәр торылды,
 150 kak јәр казылды,
 әріг јәр әндәрілдї,
 полишпін салдылар,
 азранарға санадылар.
 Пірзі кұн өт јәргә парды,
 155 Моңус Пакаі парды,
 палтырған јәп салды,
 әріні кәзілдї парчан.
 Адын төрөн Алактаі
 аңнап парды тага,
 160 пір ојук өрө чыкты,
 пір јўс аңны тізә атты,
 пір окпыла атты,
 јәдї аш, појы тојылды,
 арык појы сәмірдї,
 165 кәлдї һанып Алактаі
 Моңус Пакаібыла кабышкан јәргә.
 Моңус Пакаі кәлд'ок,
 паза кабышты, урұштў,
 әккәліп таштады,
 170 табағыны кәстї,
 јўрөгүнў кодорды;
 тәбір полды јўрөгў,
 јўрөгүнў кодорды,
 таш полды јўрөгў,
 175 алып адына артты,
 ады кулунакча полды,
 појының көксөнўң әдї

- pәlgә тўштў.
 Нанды әмдї ўјўнө,
 Тоғус Төладаі көрўжўнө кірдї,
 180 Тоғус Төладаі көрўжўнө конды.
 Тоғус Төладайдың кызы
 тәбір јўрөгүнў суктў,
 ордына пір чар өлтўрдў,
 јўрөгүнў кодорды,
 185 ордына салды јўрөгүнў.
 Әртән Алактаі һанды,
 чарның јўрөгүнў алып
 аназына кәл пәр тір.
 Аназы јўрөктў јәдї,
 190 аназы јәгән сөнда јазылды.
 «Арағы парба, анам?» тәдї.
 Аназы алып кәлдї,
 іштї Алактаі, әзірдї,
 іңіп тың әзірік полды.
 195 «Паза арағы парба?» тәдї. —
 ««Улағыда пар, іш!»» тәдї.
 Парды Алактаі улағә,
 Улағыдаң Кан Пұдәі чыкты.
 Кабыштылар, уруштұлар,
 200 Кан Пұдәі Алактаіды таштады,
 табағыны кәзіб-ідї,
 Алактаі өлўп парды.
 Көңўрдў әмдї Кан Пұдәі
 Алактайдың аназыбыла,
 205 карындажы сінәзібілә,
 ўї әтгї пір јәрдә.
 Тоғус Төладаі көрўжўнўң ікї кызы
 Алактайдың өлгөнўнў уктў,
 кызы аны уғала,
 210 јәтгї һаштыг Јәлбәгәннїң

- тәмір жүрөгүнү тудүндү,
Моңус Пакаі алыптың
тәмір жүрөгүнү тудүндү,
215 Адын төрөн Алактайға
ікі жүрөктү акайді.
Жәтті паштыг Жәлбәгәннің
жүрөгүнү пір кыс алды,
пәліңә кәңәрә таштады,
220 поҗы ажра алтады,
Моңус Пакаідың жүрөгүнү
ікінці кыс алды,
пажынча таштады,
кыс тәптї пажыны,
225 тіріліп кәлдї Алактай.
Ол ікі кысты ал коіды.
«Өңүм кбаін Кан Пүдәйдәң,
«өңүм алаін Кан Пүдәйдәң.»
Парды, салыб-іді,
230 Кан Пүдәінің үжүнө кірді,
үйдә жок полды.
«Каіда парды Кан Пүдәі?»
««Аңнап парған»» тәді.
Кінінчә парды Кан Пүдәі:
235 «Адын төрөн Алактайды
«мән өлтүрүп салдым,
«мән күчпүн, мән күлүкпүн,
«Кулум Кара сінәзібілә,
«Кара Тас аназыбыла
240 «алып салдым.»
««Сән ју тәп јассың?»» тәп
сурап салды Алактай,
чапты Кан Пүдәіні алаканбыла,
чапты, парча тос парды,
245 һанып кәлдї аназыбыла

һанып кәлдї сінәзібілә.
Аназына айтты:
«Сә кузарак кәрәкпә?
«сә коңарак кәрәкпә?»
««Мә кузарак кәрәк»» тәді,
««әдіп јіргә!»» тәді аназы.
Кузаракты алып кәлдї,
колыны паглаб-іді,
кузарактың куіруғуна
аназыны паглаб-іді,
кузаракты аідаб-іді,
пут колүнү үзө тарт пар тыр,
аназы өлүп пар тыр.
Қызы Алактайға айтты:
«Коңарак кәрәк полар мә!»
Коңаракты алды Алактай,
коңаракты отка кызартты,
көдөнү пышкылаб-іді,
өлдү Кулум Кара сінәзі.
Андаң Алактай һанды,
үш кижі туштады,
өлтүрөргө тура парды,
«Ашпа!» тәді Алактай,
«ашпа токталар! тәп
«үч тағның аразына очарлар!
«мән адаін!» тәп айтты,
«әргәк тәрін көзөдүп очарлар!
«тәгбін салзам кижі поларзыңар!
«анда мәні өлтүрләр!
«тәп парзам
«мәнің палам поларзыңар.»
Атты Алактай,
тәгдї үчүбілә адып салды,
«Мәнің палам пол тырзыңар!» тәді.

250

253

260

263

270

273

- 280 Нанды журтұна
кніндә төрөн ұч ол,
төртөлө нандылар.
Алактаі арып парды әмді,
ыңалап жатты,
285 ыңазы тәбір полат полды,
ұч олдың ыңазы әт полды.
Ұч ол поңы айттылар:
«Адабыстың ыңазы тәбір полды,
«пістің ыңазы әт полды.
290 «өлөр кәрәк» тәді.
Ұч палазы өлүб-іді.
Алактаі журттады,
тәк јәріні тәптi,
тәбір өргө турұстұ.

11.

- Јұс кадыттыг Пәңәттi Кән
ујуктады, јатты,
тұнұтұнұң пажына картаға конды.
«Сән ју тәш санап јассың?» тәш
5 картаға айтты.
Пәңәттi Кән айтты:
«Мәндә санамін јадып
«мә сағыш јок әмді.»
Картаға айтты:
10 «Сәнің јоныңдаң јәттi тәгрi өдұш
«Пады Кірада пар,
«аның кызының алаттан кiжi парба?»
Пәңәттi Кән айтты:
«Әлiм јонымны јығыш көрбiн!»
15 Картаға айтты:
«Мәнің айтканымды айтпа јоныңа!

- «тұжбдұм тәш айт!»
Јоныны јығыды Пәңәттi Кән.
«Јәттi тәгрi өдұш
«Пады Кірадәнің палазыны
20 «алаттан јолымда кiжi чығарба?»
«Јок!» тәш кiжiләр оңнабiн парды,
«парыш јәтпәспiс» тәш.
Казымыг атты өлтұрлұ,
тоi әдiп салды;
25 әт јәгән сiнда нандылар,
арақы iңiп нандылар.
Iкi апшыјак јадыш калды,
пiрзi айтты:
«Мәнің Саиңар углұм пар ұидө,
30 «ол парар» тәш айтты:
«Аны әккәл! тәдi, лтам!»
Пiр апшыјак айтты:
«Пәжiктә јаш пала ұл ұидө
«ол парар!» тәш айтты.
35 ««Лтам әккәл!»» тәдi.
Нанды апшыјактар.
Уғлады апшыјак,
пала айтты:
«Сән каидарға уғлап јассың?» тәш.
««Јұс кадыттыг Пәңәттi Кән
««аидысты Пәңәттi Кән;
««iгән әлчi пiдәң јанмас,
««аткан ок таштап јанмас.»» —
40 «Уғлаба, пiс парар» тәдi,
«Ја ат кәрәк мә минәргә!»
Апшыјак айтты уғлұна:
«Јұс аттан таллап мiн!
«јакшызын көрұш мiн!»
Јұс атка парды пала,
50

- jўс атты таллап,
jўс ат көдөрбін салды, өлдү,
jakшы атты таппады,
һанды ўjўнө пала.
- 55 «Паза ат парба?» тәдї.
«Сўт көлнўң олһанда Сўру Таг,
«Сўру Тагда ат пар кырында,
«чокур пә чокур кулун төрөн,
«аназына тізәләп коҗыш,
60 «әмчәгін әп јат.
«Кўчўң чыдаза мін!
«кўчўң чыдабаза өл!» тәдї.
Парды пала, салыб-ідї,
сўт көлнў кәштї.
- 65 Сўру Тагның кырға чыкты,
чокур пәдїң чокур кулун төрөдў;
кулактаң ала коїды,
туїлады кулун,
тәгрїнїң жылтызын көп туїлады,
70 јәрнїң тазылын көп туїлады.
Міндї а јўрўп пала,
әртәнчә әкї јаш полды,
ўгөннөнчә ўш јаш полды,
мінгәнчә төрт јаш полды,
75 һанды пала ўjўнө.
«Адымны адап пәр!» тәдї.
Јығылды улус ат адїрға,
адап полбін салдылар,
һаман ат аїдаін тәзә коруғўп,
80 јакшы ат аїдаін тәзә таппас,
улустар парды,
пїр апшыјак јадып калды.
«Мән адїр!» тәдї.
««Јә, адын ада!»» тәдї. —

- «Таш кўрөң аттыг Тана пол!
jakшы ат полды» тәдї. 83
Таш кўрөң аттыг Тана парды,
jўс кадыттыг Пәдәттї Кән сары,
кїрдї Пәдәттї Кәнның ўjўнө,
тәбїр тактә очарды, 90
сынды тәбїр такта,
jўс кадыттыг Пәдәттї Кән коруктў.
«Јә, тәдї, рак јәргә парарға
«чәрїг кәрәк полар» тәдї,
«мән таппасым поҗың тап!» — 95
Саїңар әмдї кїрдї ўjўнө,
тәбїр әжїк ода тәб-їт.
Ак тагның кырына чыктылар,
jўс кїжї жығыб-алдылар,
пардыла парды. 100
Саїңарбыла игәлә
jўс чәрїк паштаб-алып пардылар.
Јәттї паштыг Јәлбәгән
пїр пажыбыла чөр тартты,
пїр пажыбыла коҗоңдады, 105
пїр пажыбыла сыктады,
пїр пажыбыла камнады,
пїр пажыбыла каллады.
«Кана парын јазыңлар?»
««Јәттї тәгрї өдўп 110
«Пады Кїрәдәнїң кызын аларға
«пїс пардык?»» тәдїләр.
Јәттї паштыг Јәлбәгән:
«Парбалар! токталар!» тәдї,
«мында пала пар,» тәдї, 115
«мында кыс пар», тәдї,
«Алтын Әргәктїң кызы,
«аны ал!» тәдї,

- «аттарың парчан оттыг өлөң жір,
120 «аттарың оттыг су ипәр,
«аттарың өлөр парчан.»
«Мәні чоктоп салдың» тәп
сәгіс аыры камшызыбыла
jәттi пажын ұзö чаб-идi,
125 jәттi паштыг Jәlbәгән öлдү.
Таш кўрөң аттыг Тана
парып жадала
карчы айланып киннә көрдү,
алып падыша Алтын Äргәктiң
130 туразы кинндә турўп калды.
«Мән а карчы парадым!» тәп
«кызыны көрөдүм!» тәп
карчы парды, ұжүнө кирдi.
Алтын кәрчык жадыр анда,
135 кәрчыктың иңдә
ол кыс турдү.
Алтын ажапыла чигән сустү,
пәрдi таш кўрөң аттыг Танаға,
ишпiн салды,
140 кўмўш ажапыла чигән сузўп пәрдi,
иштi.
Аксындаң тўкўрўк акты,
алтын көi полды,
алып падыжаның
145 аксындаң кызыл жалбын чыкты.
«Кызыңны кижi пәрбә!» тәп
«пудўңү кәзiң пажыңа саларбын,
«пажыңшы кәзiн пудўңа саларбын.»
Таш кўрөң аттыг Тана парды,
150 jўс чәригнiң киннчә парды.
Аның киннчә кыс чыкты,
кола тарак пәрiп салды.

- Парды әмдi
чәригләринi jәдijи парды,
аттары өлөңгө отгарды, 155
ат өлөң jәдi,
ат парчан кырылды.
Кола таракпыла ары аңчәдi
аттың пажында,
кола таракпыла пәрi аңчәдi, 160
аттың пажындағы
жалыны тарада,
ат парчан тiрилдi.
«Парып полмас! тәп
оiда нанды ұжүнө. 165
Алып падыжаның кызын аларға,
алып падыжә кәлдi,
кызын алды, нанды.
Jуртўна jәдiп кәлдi,
тәк jәрiнә тәптi, 170
тәбiр тура турбустү,
тоi әттi.
Кәлгән кижi парчан жузумдү
сўрө тәп jakшызына.
Jўс кадыгтыг Пәцәттi Кән 175
«Пәри кәлзiн!» тәп кижi idi,
а парды Тана.
Пәцәттi Кән айтты:
«Сәиң әккәлгән кадыгты
«пiс аларбыс!» тәп айтты. 180
«Мән пәрбәссiм» тәп айтты,
уруштўлар, кабыштылар,
урушўб-алып нәишпiн,
пiрзидә чыдабас,
пiрзидә чыдабас, 185
тәңнә полып нанды.

- «Чыдїрда чыдабадым» тәдї,
«поларда полбадым», тәдї,
«кара пуҕаны алып кәлпн,
190 «јуртүнү јалҕап салзын!» тәп.
Кара пуҕа парды,
кара пуҕаның паскан јәрі,
арчын кїс кәрәліг полды.
Адыны куртуб-їдї,
195 аралҕа суктү адыны,
појы јыда сокты,
тәгрә јәтгрә
тәгрї сәры чыбыб-їт.
Таш кұрөң аттыг Тана
200 кара пуҕаның өрөгү әрдіндәң саїды,
алтындағы әрдіндәң
јәргә кадаб-їт.
Тудуб-алды аны,
јус кадыттыг Пәцәтти Кәңға
205 әккәлдї пуҕаны.
Паглап салды әнәгїзпә
һаныб-їт сактады.
Јус кадыттыг Пәцәтти Кәң
сыктады, уҕлады,
210 јәтгї атты өлтүрдү,
кара пуҕаның аксына салыб-їт,
кара пуҕа јәб-їдї.
Јәтгї чарны өлтүрдү,
кара пуҕаның аксына салыб-їт,
215 кара пуҕа јәб-їдї.
Јус кадыттыг Пәцәтти Кәң
пїјнә аїтты:
«Ўш коньп чыбып көр!»
Һанды ўјўнө Пәцәтти Кәң,
220 ўш конды, чыкты,

кара пуҕа пїјнї јәп салды,
парчан ўјўбїлә, адыбыла,
їнәкпїлә, палыбыла, појыбыла
парчан јәп салды.
Таш кұрөң аттыг Тана
кәһның јәгәһнї көргөндө
«Јакшы полды» тәп һанды,
ўјўндө јадыб-їдї.

228

12.

Ўш карындаш кїжі полды,
пїрзї алыг полды,
ады Чәлмәш полды,
ол аїлда парды.
Төнү мўнўб-алып
төрт аїлға парды,
төрт коньшка парды,
һанарға санады.
Төрт аїлдың әзї аїтты:
«Аїлда коньп пар!» тәдї.
Чәлмәш аїтты:
«Мәһнң һаңыс төм,
«сләрнїң төрт тө,
«төрт тө һаңыс төңү
«јәп парар тудуп.»
Төрт әзї аїттылар:
«Пїстїң төрт тө
«сәһнң һаңыс төпү јәп парза
«төрт тө пәрәрмїз.»
Конды ол тўн,
төрт тө һаңыс тө јәп пар тыр,
төрт тө әртән Чәлмәшкә пәрдї,
һанып кәлдї кї карындажына.
Карындаштары аїтты:

5

10

15

20

- 25 «По тө кайдаң алдың?» тәп.
Чәлмәш айтты карындашка:
«Наңыс төмнү өлтүрүп
«саттым төрт төгө,
«мән алыг кижі улып
30 «наңыс төмнү төрт төгө садын,
«сәндәр кәрсіг кижі улып
«он тө аларсыңдар.»
Ікі карындаш: «Якшы» тәді,
ікі төнү алып өлтүрдү,
33 садып парды айлдағы кижә.
Айда кижі сурады:
«Сәндәр жу садыг?» тәп.
Айтты әкі карындаш:
«Тө өлтүрүп садыб-іп жадыбыс.»
40 Улус ікі карындашты чыбыктады,
үжүп сәры һандыраб-іт.
Урладылар, сыктадылар,
үжүнө һанып кәдләр.
Чәлмәш алыг карындаш
43 үйдө аназыны өлтүрдү,
өлгөн аназыны алды,
пожының атка мұндұрдү,
парчан пагбыла паглаб-алды,
парды, парды Чәлмәш.
50 Жолда кожаім кәліп јат.
«Анамның көзү јок,
«адынаң тужуб-өлөр» тәп,
«токта! токта!» тәп айтты.
Кожаім токтабін кәліп јат.
53 Чәлмәш атты сајып коіды,
аназы адынаң тужуп парды.
Кожаімға айтты Чәлмәш:
«Сән әмді токтабадың

«айткан сөзүмнү албадың,
«анам аттаң тужуб-өлдү.»
Кожаім әмді куруктү,
Чәлмәшкә он кап акча пәрді.
Чәлмәш әмді акча алып
һанды әмді үжүнө.
Ікі карындашка һанды,
ікі карындажы айтты:
«По акча кайдаң таб-алдың?»
Чәлмәш айтты аларға:
«Карән кижині анамны өлтүрүп
«пір кожаімға садып пәрдім,
«он кап акча садыб-алдым;
«сәндәр кәрсіг кижі улып
«кадыттар әмі өлтүрүп саттар!
«акча көп аларсыңдар.»
Ікі карындаш «Якшы» тәді,
ікі кадытты өлтүрдү,
садып парды кадытты.
Ал сурады алардаң:
«Ју сат јурсуң» дәп сурады.
«Ікі каттыбысты өлтүрүп
««садып јүрүп жадыбыс.»» —
«Кижині өлтүрүп салып
«кайдып садыб-іјәзің?» —
Ікі карындашты чыбыктады,
ікі карындажы кашты,
оіда қаңып һанды үжүнө.
«Сән Чәлмәш пәкәләп салдың,
«әмді сәні аппарарбыс,
«әмді сәні өлтүрөрбұс.»
Чәлмәшті паглаб-алып
өлтүрөргө алып парды.
Ікі карындаш јолның іңіндә

60

65

70

75

80

85

90

- Чәлмәштә салып коиды,
одуң аларға пардылар.
- 93 Паза паи кижә Чәлмәшкә кәлдә,
«Ју әдәб-иҗәзәң? тәдә.
Чәлмәш айтты ол кижә:
«По паглап јаткан кижә
«јакшы паи кижә полар,
100 «һан кожаим кижә полар.»
Паи кижә тәдә Чәлмәшкә:
«Јә, Чәлмәш, сән тура кал!
«мән орныңа мән јадаин!»
Јакшы: «Чәлмәш јат!» тәдә.
103 Ол паи кижә јадын калды,
Чәлмәшкә он кап акча пәрді.
Икә карындаш јәдип кәлдә,
икә карындаш одуң әккәлдә,
Чәлмәштә өрттәб-өлтүрөгө.
110 Кәлп өрттөдү ол кижини.
«Мән Чәлмәш әмәспин!» тәдә,
«мән өңө кижимин!» тәдә,
«мәни өлтүрбө!» тәдә.
Укпады, өрттәп салды,
113 икә карындаш һана-бәрді.
Ўидө Чәлмәш тәриг полды,
өлбөн ўидө очарды.
«Пис сәни өлтүргөн,
«сән кәдәп һанып кәлдәң?»
120 Аларға айтты Чәлмәш:
«Өлүп парып мә сраи јакшы,
«абабыс он кап акча пәрді.»
Икә карындаш айтты: «Јә, Чәлмәш!
«пистә апарып өлтүр, Чәлмәш!
123 «пистә өлтүрбөң пис абабыстаң
«көп акча алармыс» тәдә.

Парды, парып, парып
икә карындашты өлтүрүп салды.
Чәлмәш ўжүнә һанып кәлдә,
һаныскан јадып кона-бәрді.

130

13.

Ўш карындаш кижә полған,
пирәи алыг полған,
ўжө парып јадылар,
парып пир ўгө кәдәләр.
Көрзө ў јакпан полған,
ташпыла әжіктә пазырып
әжіктә аңыб-идәләр.
Аңып исә устал јадыр,
аш парчан пәлән јадыр.
Алыг карындаш айтты:
«Ол ашты јилә» тәп,
икәзә «Јибәс» тәп,
«коруғүп јадым» тәп.
Алыг карындаш айтты:
«Сләр коруксәр, карындаштарым,
«мән корукнаспын» тәдә.
Ји пәр-тир алыг карындаш.
Тибірәп салкын кәрп-јат,
икә карындаш кашты,
ўқөзү потналә кәрп парды,
кәрзә ўш кыс јатты,
потналадаң чығып кәдәләр.
Усталдабы ашты јәб-алдылар,
чыға пәрділәр ташкын.
Јәттә паштыг Јәлбәгән кәлдә,
«нуф! уф!» тәгәп Јәлбәгән,
«қуһүг кижиниң јыды јытталын јат»
ашты јәбән тура барды.

5

10

15

20

25

- Jälbägän кыска айтты:
- 30 «Кіжі пар полор мында,
 «пірзіні пыжырып сал!» тәп,
 «пагрыны пыжырған сонда
 «усталға сал пагрыны!
 «мән jāл көрөін!» тәп айтты.
- 35 Jälbägän чыға-бәрді.
 Ўш кыс потпаиланы ашты,
 кіріп кәлдi ўш кыс.
 «Ылтам чыктар!» тәдi,
 «көбөгөнўң ічiндә пыжырарым!»
- 40 Пірзі алыг карындаш айтты:
 «Пір кіжі чык!» тәп айтты.
 Корўкты ікі карындаш,
 «Јок, піс чыкпаспыс!» тәні,
 «кіжіні өлтўрөргө көбөгө суғат.»
- 45 ««Сlәр чыкпазәр мән чығарым!»»
 алыг карындаш айтты:
 ««Мәні пыжырзын!»» тәдi.
 Чыкты алыг карындаш,
 кыс ā айтты:
- 50 «Косакка јат!» тәні.
 ««Мән оңабассым»» тәні,
 ««сән паштап јат!
 ««мән көрөін аны!»» тәні.
 Кыс јадыб-алды косакка,
- 55 алыг карындаш косакты алды,
 кысты таштап коіды,
 кыс пыжып парды көбөгөдө.
 Чағырыб-алды кысты,
 пагрыны кодарды,
- 60 пагрыны усталға салды.
 Јәтти паштыг Jälbägän кәлдi.
 «Палам, јакшы пол тыр!» тәдi,

«пірзі кіжінің пагрыны кәрып сал тыр.»
Пагрыны јәдi Jälbägän,
«Ä! ä!» тәдi Jälbägän,
«ол кіжі пагры полбады,
«појымның кызымның пагры полды.»
Уғлап парды, чығып парды.
«Паза пірзіні пыжырып сал!» тәні,
«пагрыны јәп көрөін!»
Ікі кыс кәлдi,
ўш карындашка кәлдi,
«Ылтам чыктар!» тәп.
Алыг карындажы айтты,
ікі карындажына айтты:
«Ылтам чыкпар!» тәдi.
««Кокыі! калак! тәзәң»» тәні,
««көбөгө пыжыра јадыр,
««ā корукпiн кәм чығаттан?»»
«Ја! мән корукпассым», тәні.
Чыкты алыг карындаш.
Кыс ā айтты:
«По косакка јат!» тәні.
Ол кіжі косакка јатты;
капты кыс косактың сабыны,
алыг кіжіні тастады,
көбөгөнўң аксына тәптi.
Кыс айтты:
«Ä! сән һамап јаттың,
«көбөгөнўң өттың.»
««Мән јакшы оңабассым,
««сән јат! мән көрөін!»»
Јадып коіды кыс,
алыг карындаш кысты таштады,
көбөгөнўң ічiндә таштады,
кысты пыжырып салды,

65

70

75

80

85

90

95

- кыс пышты, чабарыб-алды,
пафрыны кодарыб-алды,
усталға салды пафрыны.
- 100 Жәтті паштыг Жәлбәгән кәлдi,
пышкан пафрын жәдi.
«Ә! ә! по кижинiң пафры амас,
«пожымның паламның пафры пол тыр.
«Әмi пiрзiнi пыжыр сал!» тәдi.
- 103 Пiр кыс кiрдi,
«Ылтам чыктар!» тәдi.
Алыг карындашка айттылар:
«Сән ок чык!» тәдiләр.
Алыг карындаш айтты:
110 «Өлзө өлүп пардар!»
«мән жу чығаттан пiдiм.»
Пашкоиды алығуына кәрсiг,
«Сән оңдаiлiрсiң!» тәнi.
Алыг ок чыкты.
- 113 «Жат косакка!» кыс тәдi,
алыг жадыш коиды косакка,
кыс таштады косакты,
көбөгөнү тәптi әкi бутүбүла
бдыл парды көбөгөнүң аксы.
- 120 «Мән оңнабас кижi», тәнi,
«сән жат!» тәнi, «мән көрбiн!» тәнi.
Пiжа кыс жат коиды.
Алыг капты косактың сабыны,
көбөгөнүң iчiнә таштады;
- 123 чығарға санады ол кыс,
косакпыла тығара саиды.
Пыжырды кысты,
кыс пышты, чабарыб-алды,
усталға салды пафрыны.
- 130 Жәтті паштыг Жәлбәгән кәлдi,

- Жәлбәгән кәләрдә
алыг карындаш каша-бәрдi,
пiжа жаткан жәрiнә кашты,
жат коиды анда.
- Жәлбәгән кәлiп ji-бәрдi, 133
Жәлбәгән сөс айтпады,
Жәлбәгән ташкын чыкты,
ташпыла әжiгiнi пөктөп салды.
Ұш карындаш чыкты,
әжiккә чығара парза, 140
әжiк пөктөп салған полған.
Алыг кижi айтты:
«Ылтам кәлдәр!» тәнi,
«ашты jilik!» тәнi.
Кәлбiн салды, жәбiн салды, 143
алыг ji-бәрдi,
iкiзi жәп ок алдылар.
Чығарға санадылар,
iкi карындажы әжiктi пасты,
ажылбiн салдылар. 150
Уғладылар, сыктадылар,
«Әмi Жәлбәгән жәп салар!» тәп.
Жәтті паштыг Жәлбәгән кәлдi,
потпаiлә калыб-iдiләр.
Жәлбәгән үiгә кiрдi, 153
үидiң iчiнi тоңнады,
тактаны жара тәптi,
көрзө, көрзө пiр жәрдә
ұш карындаш жаткан полған.
Алыг чыкты потпаiладаң, 160
Жәлбәгәннi капты.
Уруштұлар, тартыштылар,
жәтті паштыг Жәлбәгәннi
үзә тартты алыг,

- 163 Jälbägän ölüп калды.
 Jätti паштаң пірзін
 кәзіб-алды алыг карындаш,
 сәры колын кәзіб-алды,
 колыны палтачылап
- 170 пәлінә кысталыб-алды.
 Сәры пудүнү кәсті,
 парды үңүлө.
 Он ікі паштыг Jälbägän кәлдi,
 алардың кіннә кәлдi.
- 173 Ағаштың төзүнө jättilär,
 он ікі паштыг Jälbägäni көрүн
 алар ағачка пагып
 үңүлө ағачка чыктылар.
 Он ікі паштыг Jälbägän
- 180 ағаштың төзүнө jätti,
 а кәләлә таппін калды,
 ағаштың төзүндө конды.
 Тәгри пулуттады,
 тәгри кўргөдү.
- 183 Алығы айтты ікі карындажына:
 «Кокыи! коран!» тәні,
 «пажым ағрып jат», тәні,
 «по пашты туттар!» тәні. —
 ««Кокыи коран тәзәң
- 190 ««піс аны jәр көдүрбөссүбіс.»»
 «Пажым ағрып jат, туттар!» тәні,
 «тутпазаң пажым тўш пар іт.
 «Ол паш тўш парса
 «он ікі паштыг Jälbägän
- 193 «пісті көрөр», тәні,
 «көрсө пісті jәп салар.»
 Ала коіды ікі карындаш,
 алза көдүрбін салды,

- андарылып тўжө-бәрдi,
 Jälbägänнiң алына тўштў.
 «Ака! по жу полар?» тәні.
 «Улу кудаи jыг польп jат,
 «чәріг кәлп jат», тәні,
 «Jälbägänнiң пажын үзүлүп
 «тәгрідәң jәргә тўштў.»
- 200
 203
- Жадып калды Jälbägän,
 ағаштың төзүндө очарды.
 Карындажына алыг айтты:
 «Пәлпм ағрып jат,
 «кысталған колыны алдар!»
- 210
 ««Кокыи, коран!»» тәні,
 ««піс көдүрбөр полбаспыс!»»
 «Кокыи! коран!» тәні,
 «көдүрбөзөң кол тўжөр,
 «курүмнү чәчәргә кәрәк.»
- 213
 ««Кол тўш парза, пісті jір.»» —
 ««Jок! тәні, піс көдүрүп полбаспыс!»»
 «Тўжүрәдпм колды», тәні.
 ««Кокыи! коран!»» тәні.
- 220
 ««аны тўжүрзөң, тәні,
 ««пажыбыс пістің jок полар!»»
 Тўжүр салыб-ідi,
 ағаштың салазы сынды,
 колбыла тўжө пәрдilär,
 «Jыг кәлдi» тәп коруктў Jälbägän,
 кокыи тәп очарды
 он ікі паштыг Jälbägän.
 Алыг карындаш айтты:
 «Пудум ағрып jат, тәні,
 «по путтў туттар!» тәні.
- 230
 ««Көдүрүп полбаспыс!»», тәп
 карындаш путтў тутпады,

- тўжўр салыб-иді.
 Ағаштың салазы парчан сынды,
 233 он ікі паштыг Жәлбәгән кашты,
 «Жыг полды» тәп кашты.
 Ўш карындаш тўштў,
 алыг качырды Жәлбәгәннi,
 жәтпiн калды сраi кашты.
 240 Ўш карындаш һанды,
 Жәлбәгәннiң ўжўнo кәлдi,
 жадып iдiләр ўжўндo.
 Iкi карындаш айтты:
 «Сән алыг полганда
 245 «пiстiң тыныбысты алдың,
 «пiс кәрсiг полғанда
 «арға таппән полған», тәп
 паш коiдылар карындажына.

14.

- Пiр апшыјак карән пол тыр,
 iңәргә аш jok пол тыр,
 кiјәргә тон jok пол тыр,
 сраi jok кiжi пол тыр.
 5 Одуннарға парза апшыјак
 одун-дә таппас пол тыр,
 сраi жарылыг кiжi пол тыр.
 Пiр кўндo турдў апшыјак,
 палтазыны тудўндў,
 10 одунға парыб-идi.
 Одуннап парза одун таппады,
 пiр тoңoшкo жәттi,
 тoңoштў палтабыла чанты,
 тoңoштў журутпады,
 15 тoңoш аңылып парды,
 пiр кiзәк чыкты iңiндәң.

Кiзәк айтты:

«Канәр јўрзўң, апшыјак?
 «ју кәрәк тoңoжўмнў чаптың?»

Апшыјак айтты:

«Јуға чабаиң?» тәни,
 «iңәргә ажым jok,
 «кiјәргә тоным jok,
 «одуннарға одун jok,
 «мән каидып кiжi поларбын?
 «одуннарға парыб-идiм,
 «одун алаиң тәп чаптым» тәни.

Кiзәк аидып јат:

«Одун сән алба, апшыјак!
 «ўжўнo пар әмдi!
 «ўжўндo ујукта!»

«Јакшы!» тәни апшыјак,
 һанып кәлдi апшыјак,
 орунға жадыб-идi,
 ујуктап кәлдi апшыјак.
 Әртән апшыјак турўп кәлзә,
 паi кiжi полды,
 јiргә аш көп полды,
 пәләиң су пар полды,
 канға таттыг аш полды,
 канға кiјәргә тон полды,
 акчаны путпыла тoлады,
 акчаны муңбыла тoлады,
 тoлаза јўс пут полды,
 тoлаза јўс мўң полды.
 Малы аның көп полды,
 ады аның көп полды,
 iнәк коi көп полды;
 јакшы ажыны јәдi,
 јакшы тоныны кiдi,

- палаң суну іштi,
 әзiрiк полды, ујуктады;
 әртән турұп кәлзә
 ажы ас көрүндү,
 53 тоны ас көрүндү,
 «У ма јәтпәс» тәни.
 Палтаны тудүндү,
 парды төңөжүнө,
 чапты төңөштү,
 60 төңөш аңыла-бәрди,
 кизәк чығып кәлди.
 Кизәк айтты:
 «Әмди ју кәрәк кәлдиң?» тәни.
 Аңшыјак айтты:
 65 «Ічкән ажым ас полды,
 «кiгән тоным ас полды,
 «у ма јәтпәс полды,
 «улу пи лаин! тәп кәлди.»
 Кизәк айтты:
 70 «Јакшы!» тәни, «әмi һан!» тәни,
 «ўјўңо кәлип ујукта!»
 Аңшыјак һанды ўјўңо,
 аш јабәди, су иһпәди,
 орунға јадыш ујуктады.
 75 Әртән турұп кәлзә
 улу пи полды аңшыјак,
 ўјў алтын өргө полды,
 алтын орунда јатты,
 алтын чөчүдөн аш јәди,
 80 алтын тонны кiјiп салды.
 Каңға пи лаңан,
 канға кул лаңан,
 албатты јоны көп лаңан,
 аңғырыгы малы муң лаңан.

- Јатты, ујуктады аңшыјак, 83
 әртән турұп кәлзә
 пијiнi кыңырбады,
 кулуну алдырбады,
 колына палтаны алды,
 төңөжүнө парды аңшыјак. 90
 Төңөжүнө јәдип кәлди,
 палтабыла чапты,
 төңөш аңыла-бәрди,
 кизәк чыкты төңөштөн.
 Кизәк айтты: 95
 «Әмi сән ју кәрәк кәлдиң?
 «улу пи лаңан сонда
 әмi ју кәрәк полар?»
 Аңшыјак айтты:
 «Улу пи лаңаным јакшы, 100
 «алтын көп полды,
 «кiјi көп полды,
 «по јәрдә мәннәң артык
 «по јәрдә нәмә јок лаңан,
 «һаңыс кудаi мәннәң һан, 105
 «улу кудаi лаин! тәп кәлди.»
 Кизәк айтты:
 «Сөзүң ползын! һан!
 «алтын өргөдө ујукта,
 «әртән турзаң көрөрзүң!» 110
 Аңшыјак һанды әмди,
 јатты, ујуктады.
 Әртән турұп кәлзә
 алтын өргөдө јок полды,
 алтын тон-дә јок полды, 115
 һаман ўидә јатты,
 иңәргә аһ јок полды,
 кiјәргә тон јок полды,

- жәрдә жатты апшыjak.
 120 Карып кәлдi апшыjak,
 чыңыры акты jәргә.
 «По мән кәйттым?» тәһi,
 «кiзәккә парәи!» тәһi,
 «кiзәктәң аш сураи!»
 125 «кiзәктәң тон сураи!»
 Путпыла паспас полды,
 әмәктәп парды апшыjak.
 Төңөжүнө кәлд'ок,
 төңөжүнө чапт'ок,
 130 төңөш аңылбiн салды,
 кiзәк чыкпiн салды,
 төңөштү кәзiп салды,
 төңөштү жуудуб-идi,
 сраi jок полды кiзәк,
 135 төңөштү jара чапты,
 сраi таппiн калды кiзәктi,
 һанып кәлдi үjүпө.
 Jәрдә jадыб-идi апшыjak,
 iңәргә аш jок полып,
 140 кijәргә тон jок полып,
 өлүп калды апшыjak.

ШАЛҖАНДУ КИЖИ.

(Кудүн jанында.)

1.

- Пурун-пiр өл полбон,
 улу пi адазы әйтты:
 «Тәңiстiң тәрәһi көр!» тәдi,
 «тәңәрiнiң әзiн көр!» сәдi.
 5 Палазы парды,

- палазы jорт jат,
 палазы пiр апшыjакты туштабан,
 апшыjak әйтты:
 «Улу пiнiң ады
 «туjuk jәрдә кұш jаткан,
 10 «аны мұнуб-алып пар!» тәдi.
 Ол туjuk jәргә пәды,
 адын тәб-алды,
 адын мұнуб-алды,
 парды, парды.
 15 Пашка кәһиң jәрiнә парды,
 ол кәһә jәттi.
 Кәһ әйтканы:
 «Кыс Кәһ пар!» тәдi,
 «Кыс Кәһиң үч кулактың казан пар,
 20 «аны әккәл!» тәдi.
 Ол парды, Кыс Кәһә парды,
 Кыс Кәһә jәттi,
 Кыс Кәһиң үч кулактың казанны
 сурап турдү.
 25 Кыс Кәһ пәрбiн jат,
 Кыс Кәһ уiктi-бәрдi.
 Олак казанны
 талажып тудуб-алды.
 Олак аны пашка кәһә
 30 әккәлә-бәрдi.
 Аһиң сөһдә кәһ паз'ок әйтты:
 «Кыс Кәһиң рәһи әккәл!
 «мән сә кызымны пәрәи!»
 Ол Кыс Кәһә парды,
 35 рәһи сураб-алды.
 Кыс Кәһ пәрбiн jат,
 өлак тудүп талажыб-алды,
 пijа пашка кәһә әккәлә-бәрдi.

- 40 Пашка кән паз'ок айтты:
«Паза Кыс Кәнға пар!»
«анда алтын санабар пар,
«аны алып кәл!»
«аны алар ползоң
- 43 «кызымны пәрәин!» тәдї.
Піја ҫлак парды,
паз'ок Кыс Кәнға парды.
Җәдїп парып Кыс Кән айтты:
«Јок, мән сә пәрбәссім» тәдї.
- 50 Кыс Кән уиктап парды,
ҫлак алтын санабарды алды,
алтын санабарды талажып
пашка кәнға һанды.
Кыс Кән ұзұп парып
- 53 турұп кәдї,
ҫлакты қаңырды,
јолдо јәдїш пардылар.
Кыс Кән айтты:
«Алтын санабар алып пар јазыңба?»
- 60 Ҫлак айтты:
«Алып пардым!» тәдї.
Кыс Кән айтты:
«Сән ол санабарды
«пашка кїжә пәрбә!» тәдї,
- 63 «ол санабарды алған кїжі
«мәні алар» тәдї,
«әмдї сән һан!» тәдї,
«сә кат пас іјәрїм» тәдї.
Ҫлак һанды,
- 70 пашка кәнға парбады,
санабарды ә пәрбәдї,
пашка кәның кызын албады,
адазына һанды,

ә санабарды аһпарды,
анда јатты,
көп јаттыба? ас јаттыба?
Кыс Кән адазына кәдї,
Кыс Кән ҫлакка кат пас пәрдї,
ҫлак кысты алды,
алып коньш пәрдїләр.

2.

Пурун, пурун
пір палалыг аһшыјак јат калды,
аһшыјак көңөім полғон.
Аһшыјак паланы садыгга ідї.
Ўч кош тө табарбыла
арт салған.
Ҫлак парған, парған,
јолда јылан туштады.
Јалңы кїжі пыңак алды,
аны өлтүрөргө санады.
Ҫлак јалңызын туттұ,
јалңызына айтты:
«Сән по јыланһы өлтүрбө!»
«сән пожод-ізәң
«сә пір төһўң табар пәрәин!» тәдї.
Јалңызы аһң сөзўн уктұ,
јылаһһы пожод-ідї,
јылаһ тартыб-алды.
Јалңы пір төһўң табарып
пәріз-алды,
парды, һанды.
Ҫлак әмдї паза парды,
јўргөн, јўргөн,
јолда һәмңі туштаған.
Пір јалңызы аһы туттұ.

73

5

10

15

20

23

- аны өлтүрөргө санады.
 Пија ол көрдү,
 пија ол айтты:
 «Өлтүрбө!» тәдi,
 30 «пожот!» тәдi,
 «сән өлтүрбөзөң
 «сә пір төнүң табарын пәрәин!»
 Кіжі уға-гәлә
 һәмҗини пожд-і-бәрдi,
 35 төнүң табарын пәріз-алды;
 һәмҗи тіріг јәргә тартыб-алды.
 Јалҗызы һанды.
 Олак паза парды,
 көп парды, ас парды,
 40 картәҗак јолда туштән,
 кiжі аны өлтүрөргө санады.
 Ол айтты:
 «Өлтүрбө!» тәдi,
 «пожд-і-зәң
 45 «пір төнү табар пәрәин» тәдi.
 Кіжі аны пожотты,
 картәҗак уча-бәрдi,
 кiжі төнүң табар алды.
 Олҗо табар јок полҗондо,
 50 үнә һанды,
 һанып кәләлә адазы айтты:
 «Ју садыб-алдың?»
 Палазы айтты:
 «Пірдә һәмә садыб-албадым,
 55 «јолда јылан туштән,
 «јыланны садыб-алдым,
 «пір тө табар пәрдiм.
 «Јолда һәмҗини туштән,
 «һәмҗини садыб-алдым,

- «пір тө табар пәрдiм. 60
 «Јолда картәҗак туштән,
 «картәҗакты садыб-алдым,
 «пір тө табар пәрдiм,
 «әмдi мә һәмә јок» тәдi.
 Адазы «Јакшы» тәдi, 65
 блок әмдi тәгiн јүрдү,
 јолында јылан туштады,
 јылан пажын каҗып,
 «пәрі кәл» тәп адып јат.
 Олок јыланҗа парҗан, 70
 јылан блокко аҗыбыла
 тіштәб-алҗан өлөң пәрдi.
 Олок аны аҗына салды,
 блок әмдi јыланың тілін пүлдү,
 әрбәктәжі-бәрдi. 75
 Аның сөндо јылан аҗыбыла
 тіштәб-алҗан аҗач пәрдi.
 Паја јылан айтты:
 «Сән ол аҗачты аҗыңа сал!
 «аҗыңа салар ползон 80
 «түндә уіктаб-іјәргә јазың
 «акча, аң, аш, һәк, табар,
 «парчан әртән пар полор» тәдi.
 Әмдi блок уіктады,
 әртән парчан анда турҗан. 85
 Әмдi паі полҗон.
 Олок аның сөндо кәт алды,
 блок аңнап парды,
 аңнап парҗанда,
 кәды һаңыскан јада-җалды, 90
 кәдыбыла пір куртујак јалҗы
 үндә јада-җалҗан.
 По куртујак јалҗы

- пiја блоктың кaдынаң сурады:
 93 «Сaйиң ашыяғың кaйт пaйыды?
 «мa aйт!» тaдi.
 Кaт aйткaн:
 «Жылап пaргaн aғaч пaр» тaдi.
 Ол aғaч куртужaк урлап пaрды,
 100 журтұнa нaнa-бaрдi.
 Пiја ол нaнып кaлдi, сурады:
 «Мaйиң жылап пaргaн aғaч кaжa?»
 Кaт aйтты:
 «Куртужaк урлап пaрған» тaдi.
 103 Пiја блок пaрды,
 куртужaктың журтұнa пaрды,
 жoлындa нaмқи туштaды.
 Нaмқи aйтты:
 «Сaн мa жaкшы aткaн», тaдi,
 110 «cаибiлa кoжo пaрaйн!» тaдi.
 Пaзoк пaрды, пaрды,
 кoп пaрды, aс пaрды,
 кaртaңaкты жoлындa туштaды.
 Кaртaңaк aйтты:
 113 «Сaн мa жaкшы aткaн», тaдi,
 «cаибiлa кoжo пaрaйн!» тaдi.
 Ұчұбiлa кoжo пaрдылар,
 aмдi улa суғa жaттiлaр,
 судұң ол жaнының жaкaзындa
 120 куртужaктың ұ aндa,
 ұч oлбылa aндa жaткaн.
 Куртужaк aғaчты
 улa пaлaзынa пaрдi.
 Кaртaңaк су кaңiп пaрды,
 123 ұиұң сыртынa oттурұп жaт.
 Куртужaк oлышa aрбaктaдi:
 «Сaн aғaч aғзыңa сaл!» тaдi,

«тaңдa aртaн
 «aт, iнaк, aкчa, тaбap,
 «пaрчaн cа кaлaр» тaдi, 130
 «cаи пaи пoлoрзың!» тaдi.
 Кaртaңaк ол ұұп жaт.
 Кaртaңaк нaнып учұп кaлдi,
 блок сaры уштұ,
 aрбыжынa жaттi, 135
 a aйтты:
 «Улa пaлaзынa aғaчты пaрдi» тaдi.
 Ол нaмқинi aйтты:
 «Clap iki парар!» тaдi,
 «aғaчты мa aккaлa-бaрaр!» тaдi. 140
 Ikilä kachtilar,
 namqi ujuna kirip parady,
 пала aндa жaрдa уиктaды,
 нaмқи aның aғзын
 тырбaктaб-iдi, 143
 ол тұкұрұб-iдi,
 aғaч жaрдa тұштұ,
 кaртaңaк aны пудұбылa кaпты,
 aкұ aмдi блок сaры пaрған,
 блоккo жaдiп aғaчты пaрдi, 150
 блок aғaчты aлып нaнды,
 нaнып кaлгaндa
 пaзoк пaи пoлып кoнды.

3.

Пурун, пурун пiр ашыяк полтыр,
 ол ашыяк олұп пар тыр.
 Олұи парған сонда пiр чaриг кaлтiр,
 жаглажарға ашыякка кaлтiр,
 пурун ашыяк мoкo полған.
 Чaрик кaлгaн сонда 5

- апшыҗактың улузұбыла,
катыбыла, малыбыла,
ікі жалчызыбыла алып партыр.
- 10 Алып парған сөңда
куртуҗактың пір пала төрөп тұр,
Куртуҗак ол паланы көзөтпін,
жәрдің алтында курұк казып
а азрап көзөтпін салтыр.
- 15 Аны сураза айтпін јат.
Јалчызыны чыбыктап салза
јалчызы айтпін јат,
куртуҗакты чыбыктап салза
куртуҗак аідып јат.
- 20 Ол алып парған чәріг
паланы өлтөрөргө санап,
одун әккәліп јат,
өртіргә санап тур паланы.
Тағның кырындаң ат пажы көрүңгөн,
25 аның сөңда кижі пажы көрүңгөн,
ол паланың тајызы кәл јат,
паланың тајызы айт јат:
«Мән кәлгәнңә өлтөрбөзүң!» тәдї.
Паланың тајызы кәлә-гәлә
30 чәрігнї парчан кырып салтыр,
палабыла куртуҗакты,
ікі јалчыбыла алып партыр;
ўнө парала айтты палаға:
«Сән ўңдөң рак парба!» тәп,
35 «ўнў таппін каларзың» тәп.
Ол пала сал калтыр,
пар тыр, партыр пала,
ўнў таппін калтыр пала.
Пала паза пір тағның кырына чыкса
40 пір тәрабінә көрүп јат;

- а парза тајызы анда полтыр.
Тајызы арак ічкән полған,
тајызы әзірік полтыр.
Тајызы арбан јат јәнәзінә:
«Сән пө ју кәрәк кәлдің? тәдї,
45 «по Азаның јәрї», тәдї,
«сәні Аза јәп парар», тәдї,
«јәтті паштыг Јәлбәгән мында,
«јәп парар сәні Јәлбәгән.»
Әмі тајызы уқтап калтыр,
30 паланы Аза ал партыр,
јіргә тәп ал партыр.
Тајызы ојанып турўп кәлзә
пала јок полды по јәрдә.
Тајызы әмі тур партыр,
55 Азаның әжігін өтты,
паланы алып ўн сар нана-бәрдї.
Тајызы паз'ок парды,
пала чығып парза
әжігіндә ат тур јат.
60 Анда парза кижі кәліп тір,
тајызының ўнўң іцінә кіріп тір,
тајызының каттыбыла јөптөжўп,
тајызын өлтөрөргө јөптөжўп.
Пала тајызының әжігіндә
65 ак кат пас салтыр:
«Катыңа кижі кәліп јат,
«тајым, сәні өлтөрөргө!»
«Ол пііікті көр, тајым!» тәп.
Тајызы һанып кәлтїр,
70 пїја пііікті көрўп тұр.
Катты арак асты,
а от кожып салтыр,
«аны ічкәндә өлўп параттан!» тәп.

- 75 Аның соң таңызы
от кошкон аралы ичнәс,
өлбөдү таңызы.
Jәнәзинә кижі суран партыр,
тәгрінің төзүндө кырык карындаш,
80 анда пір кыс аны аларға,
jәнәзін алып парарға;
кысты ал пәрді jәнәзінә,
jәнәзі кырык карындашныла
кожо јат јат пір јәрдә.
85 Таңызы нана-бәргән.
Кырык карындаш кайызы айтты:
күјәзинә айтты:
«Тәгрі төзүндө пулан пар,
«аны өлтөрүп әккәл!» тәп.
90 Jәнәзі пуланға партыр,
ады әзінә айт јат:
«Мәні пожот әм! тән,
«мән уружаин!» тәп.
Аннаң ады пожоб-иді,
95 ады талаі сұға кірді,
ат аннаң чығып кәлзә
ады пулан ошкош полды.
Ат аннаң чыкса пуланға парды,
пуланшыла јытташтылар,
100 ат сизә тәгін сіді,
пулан сизә канбыла сін.
Аннаң кәліп уруштұлар,
ија ат әзінә кычырды:
«Мә кәл улыш!» тән,
105 әзі кәлді улыжын,
igälä пуланны өлтөрүп,
тәрәзині сојыб-алды.
Тәрәзині атка артын салды,

- һанды кайызына,
кайызы парчан кашты коржун. 110
«Ә кайым!» тәдi, «корукпаңар!
«пуланның тәрәзін әккәлдiм.»
Кайызы һаныш кәлдi,
кайызына тәрәзін әккәлдi.
Аң соң каттыбыла парды, 115
таңызы сар парды.
Таңызына паз'ок чәріг кәлтiр,
чәріг кәліп аны аннар тыр,
кiнiнчә парды jәнәзі,
полыжарға парды jәнәзі. 120
Чәріг таңызыны алып парын
jәр кадына тўш партыр,
jәнәзі кiнiнчә тўш тўр.
Таңызы анда сыктап јат,
таңызы анда уулап јат, 125
«Jәнәм јок» тәп сыктап јат.
Jәнәзі јәдiп кәлзә
таңызы јәрдә јат јат,
сәр колы ўзўл каптыр,
сәр пудў ўзўл каптыр. 130
Таңызын jәнәзі алды,
уңазына кыстанын салтыр,
jәнәзі парын чәрігiнә јәттi,
чәрігbiлә урўштў,
чәрігbiлә тудўштў, 135
парчан чәрігiнi өлтөрдў,
таңызыны алып һанды.
Таңызы айт јат jәнәзiнә:
«Ајыгдаң мәні айрып алған,
«һаңыс jәнәм сән полдың! 140
«пөрўдөң мәні айрып алған,
«һаңыс jәнәм сән полдың?»

145 Жәрінің сыртына чыкты,
таязыбыла жәнәзі кожо жат жат,
абырлыг жат жат.

4.

Пурун, пурун полтыр,
пір салдат полтыр,
пір кырыстыжан полтыр,
кырыстыжан акча сурап тыр.
5 салдаттаң сурап тыр.
Салдат а айт тыр:
«Мән сә акча пәрбәссім,
«сән жүкчүнү тап!» тәдї,
«сән жүкчүнү тапсаң
10 «жүкчүнүң колына акча пәрәін!»
Кырыстыжан үнїң кудајын алды,
салдатка кудаіны әккәлдї.
«Кудаіны жүкчә алдым», тәдї,
«кудаіның колына акчаны сал!»
15 Салдат акчаны пәрдї,
кудаіның колына салды.
Кырыстыжан акчаны алды,
акчаны ала-гәлә салыб-їдї,
акчаны төлөбін салды.
20 Салдат айт жат:
«Мән кудаідың колына пәрдїм,
«кырыстыжанның колына пәрбәдїм,
«кырыстыжан төлөбін жат,
«сән кудаі төлөп пәр!» тәдї.
25 Кудаі акчаны пәрбәдї,
чапты кудаіны, алаканнады,
алаканнап жатканда,
пір көңөимнүң уғлү кәлдї.
«Сән кудаіны мә пәр!» тәдї,

«мән акчаны пәрәін!» тәдї. 30
Пәрдї акчаны көңөимнүң уғлү,
кудаіны алып нан партыр.
Аназына нашып кәләлә
аназы сурап тыр:
«Жу садыб-алдың, палам?» тәдї. 35
««Кудаі алдым»» тәп айтты.
«Ол-дә јакшы, палам», тәдї.
«Кудаі кәрәк!» тәдї.
Көңөім пір апшыјакты јаллаб-алды,
салбыла парды піја апшыјакпыла, 40
јәтгї садыш јәрїнә.
Апшыјак садышты,
көңөім паірамнады.
Көңөім паірамнап нан кәлә
јолда абыстың кызы 45
«Мәні ал» дїтгән полтыр.
Аннаң апшыјакка нан кәлдї.
Кыс айтты мә:
«Мәні ал!» тәп айтты.
Апшыјак айтты: «Ал!» тәдї, 50
«алтан ползаң мә айт!» тәдї.
Апшыјакпыла пардылар кыска,
апшыјак чапты кысты камчыбыла,
кыс орта јарылып парды,
ол кысты әптәп салды, 55
ічїндәң азазы чык парды.
Көңөім катгыбыла апшыјакпыла
үчәлә нанды ү сар.
Апшыјак айтты:
«По садышкан пальшы орта үлүжәлі!» 60
««Үлүжөк!»» уғлү айтты.
«Ја по кадытгы јарыш алак!» тәдї.
««Појың бил!»» уғлү айтты.

- Апшыјак паза чапты кысты,
63 паза кыс айрып парды.
«Одун аккал!» тәдї,
«өрттїргә кысты.»
Одун аккалдї көңөім,
кысты өрттөб-иділар,
70 кысты отка өрттөп салған соң
тіріліп кәлдї кыс,
сраі јакшы кыс полды.
«Јә әмдї кон, палам!» тәдї,
«азазы чыкты кыстаң,
75 «палыңны појың ал!
«кысты појың ал!
«Мән кудаібын» тәдї,
«сән садыб-алған кудајыңмын,
«әмі јакшы кон!» тәдї.
80 Көңөім әмдї јакшы конды,
кудаі өрө чығып парды.

5.

- Пурун, пурун полды,
алты карындаш полды,
пір карындажы мөкө полды,
алты јаштыг чарыны
8 чәдәһә ажыра таштады.
«Мөкөбілә уружарға парадым.»
Парды, парды.
Пір кижі коі карбактап јат.
Ол мөкө карбакты туттұ,
10 тутчы полбін јат,
кұч јок полды;
коіны кәінадып пәрді.
Мөкө бірлә кәс јәдї,
мөкө тојып парды,

- коіны карбактан кижі құч полды. 15
Аннаң мөкө паза парды,
пір мөкөһәң ұһө јәттї.
Ол кижі ұдө јок полған;
карады аны һаһһаһһа,
аһһаһ парған кижі һаһһа. 20
Ікі іт полтыр,
ікі сығын тіштәһ кәлдї,
мөкө појы сығын-ак аккалдї.
«Сән ју кәрәк кәлдїң?» тәдї.
«Мөкө тыңдып кәлдїм» тәдї, 25
«алты јаштыг чарды
«чәдәһә ажыра таштадым,
«мән әмдї сәңбілә уружарға кәлдїм.»»
«Ідїмбілә уруш!» тәдї,
«сәр пудұмыла уруш!» тәдї. 30
Сәр пудұмыла уруштұ,
сәр пудұна чыдаһін салды.
«Әмдї іттїң аксыны аіры тарт!»
Аксыны аіры тартаһн тәһ пара-гәлә,
іт аны јәб-ігәһ. 35
Алты карындаштың пәжі
әмі јат калды ұдө,
карындажының кінһһә
сұрұжұһ парды пірәі,
һәк карбактан кижә кәлдї. 40
Кіңіг карындаш карбакты туттұ,
тут полбін салды,
суға кїрдїрә тартты.
Аннаң һәк өлтөрұһ
каһһадып пәрдї, јәдї, 45
ікілә кәс јәдї, тоіды.
Аннаң мөкө парып салды.
«Сән ју әт јұрдұң?» тәдї.

- «Карындажымны көп жүрдүм» тәдї.
 50 «Көп жүрзөң пудумбыла кўрөш!»
 Пудумбыла кўрөжүп чыдабін салды.
 «Амї ідїмнїң аксыны аїры тарт!»
 Іт аны жаб-їгән.
 Паза пїр карындаш парды,
 55 ат карбактап жаткан кїжә кәлдї.
 Карбакты туттү карындаш,
 балык карбакка капты,
 аны таг сары таштады,
 пїр ат өлтүрүп пыжырды,
 60 аттың әдїнї жәп салды,
 казанны ода тәптї,
 пїжа кїжїнї өлтөрө чапты.
 Мөкө парды карындаш.
 «Ју кәрәк кәлдїң?» мөкө тәдї.
 65 «Карындажымны көп кәлдїм.»»
 «Кўрөш көрөк!» тәдї.
 Кўрөштүләр, уруштүлар,
 мунда жаткан мөкөнү өлтүрдү.
 Нанып карындажына кәлдї,
 70 төрт карындаш јакшы кона-бәрділәр.

ШОР КИЖИ.

1. Кан Пәргән.

- Іңәзі чок, абазы чогул,
 чәргән аттыг Кан Пәргән,
 Кан Пәргәннїң пәңәзі
 Кан Аргө абакајы,
 3 малы малдаң аштыр,
 чоны чондаң аштыр.
 Көстүң кўнцукта

- сағына кәлә таң атты,
 пәңәзін сурап чадыр:
 «Таїғә аңнап шығай!» тәп. 10
 Кўмұш әзәрїн
 чәргән атты әзәрләп чадыр,
 ўш колаг тартып
 ўш кошкан сук чадыр,
 15 оттус кат кујак кәс чадыр,
 оттус кат саппок кәс чадыр.
 Кан Пәргән адыны мўндү,
 ак таїғә аңнап шыкты,
 ак таїғә төстөп парды,
 аңның сәбізін өдүрдү, 20
 талаї каштап парды,
 куштүң сәбізін өдүрдү,
 аңбыла куштү артыб-алды,
 әбїнә нанып чадыр,
 әбїнә чәт кәлдї. 25
 Аңбыла куштүң әдін
 албатты чонына ўлап пәр чадыр.
 Паза таң атты,
 паза кўн шыкты,
 30 пазок таїғә аңнап шыкты,
 чәргән адын мўнуб-алып
 таїғә парды.
 Алтын ўргөдө
 пәңәзі оттур чадыр;
 абакаидың ўргөзүнўң 35
 әжігї ажылып парды.
 Алып кулык кїрдї,
 аї кара аттыг Кара Мөс
 алыштың ады пол чадыр.
 «Әзәнмә, абакаї?» тәп чадыр, 40
 алып кулык сурады,

- «мә парарзыңма?» тәп чадыр.
Абакаі айт чадыр:
«Мәй сә парбассым» тәп чадыр,
45 «кудаі мәні сә пасиән» тәп чадыр.
Канчы сурап чадыр,
кыс парбан чадыр,
«Кан Пәргән әптә чок» тәдир.
Кара Мөс парча сурады.
50 Ам кыс: «Сә парарым» тәдир.
Ігі пажы кожылды,
тоі полып чадыр,
Кан Пәргән таіғә парған,
әбінә кәлгәләк.
55 Кара Мөс адының тәзәк әт салды,
күндүс анда чатты,
карада абакаіға шык кәлдi.
Күндүс пазок әжік ажылды,
алып ок кір кәлдi,
60 әзәйиштi айтты:
«Кан Пәргән каіда парған?» тәдир.
Абакаі айт чадыр:
«Аңнап парған таіғә» тәдир,
«тоғус чыл полтыр» тәдир,
63 «кайт кәлбән чадыр?» тәдир.
Алып айт чадыр:
«Кан Пәргән атнакы өлгөн полар;
«сән өлгөнүн піліп
«по Аіна паргырзың», тәдир.
70 «Кан Пәргән тіріг полза
«парбас әдәң!» тәдир.
Кыс айт чадыр:
«Сән кәм?» тәдир,
«адың кәм?» тәдир.
73 Алып айт чадыр:

- «Абам чок, іцәм чоғул-ок,
«мәй кырык тәгірәнің
«үстүңнәң тўшкәнмін» тәдир.
«Кан чәргән аттыг
«Кан Алыпшын, 80
«сән Кан Пәргән таіғә парған
«айт чадырзын,
«өлгөн полар!» тәдир,
«мәй аны сўрўп чәтсәм
«өлгбә тірігбә көрөргө» тәдир. 83
Кан Алып сўр чадыр,
парған, сўргәп, сўргән,
чол көрүндү,
сбін сўрўп партыр Кан Пәргән.
Кан Алып паз'ок сўр пар чадыр, 90
чәс ома турўп чадыр,
чәтті кудаі пўдўргән таг полды.
Ол таг адылып партыр.
Кан Алып аны көр чадыр.
«Каіда адылып парған?» 95
Кан Алып айт чадыр.
Әбрә кажырып чўрдў,
Кан Пәргән сбіны сўрўп
шабарда адалбағанш,
камчыбыла шапкан, 100
сбінга тәгбәдi,
тагды тәгдi,
тәггәндә таг адылып парған.
Кан Пәргән аның ары
сбінды өдўрбән чадыр, 103
сўрўб-ок чадыр.
Кан Пәргәндi
Кан Алып көр чадыр;
паз'ок пашка чәрдә

- 110 сЫнды чăдĕжĕн чадыр,
тут полбан чадыр.
Кан Пăргăн кыĕырды,
анда чуртабан алыпты кыĕырды.
«СЫнды тут!» тăп чадыр.
- 115 Алып шыкты,
адыны мўндў,
сЫн ок сўрдў,
тут полбан ок калдылар.
Кан Пăргăн айт чадыр:
- 120 «СЫны ăдўрăргă кăрăк,
«сăн тутпадың?» тăдĕр.
Кан Пăргăн алыпты
камчыбыла шапты,
алып ăлўп парды,
- 125 ăбĕнă кĕрăлă ăлўп парды.
Абакажы ăлгăндă сыктап чадыр.
Амды Кан Пăргăн
ол ок сЫны сўрўп чадыр,
анда паз'ок алыптың
- 130 чуртўна чăт чадыр.
СЫн анаң ары паза парбады,
анда Кан Пăргăн аны ăдўрдў.
Кан Пăргăн ол чуртўна кĕрдĕ,
тоґажыш чадыр,
- 135 ăзăннăжĕп чадыр.
Алып Кан Пăргăннăң сурап чадыр:
«Каідаң кăлгăн алыпсың?»
Кан Пăргăн айт чадыр:
«Абам чок! іңам чок!» тăдĕр,
140 «адым Кан Пăргăн!» тăдĕр,
«сăн адың кăм полжаң?» тăдĕр.
Алып айт чадыр:
«Мăн адым» тăдĕр,

- Чăс Алып полжам!» тăдĕр.
Кан Пăргăн сурады: 145
«Но кăрăк сăн мăнĕ алдырдың?»
Чăс Алып айтты:
«Сăн кăрăксĕн мă» тăдĕ,
«аң учўн мăн сă сЫнны ысты.
«Сăн аны сўрўп 150
«мăң чăргă кăлĕң» тăдĕ.
Кан Пăргăн сурады:
«Мăн сă но кăрăк пол чарым?» тăдĕ.
Алып айтты:
«Сăң кўжўң кăп» тăдĕр, 155
«кўрăш уруш кăрăлĕ!
«каізы пістĕң кўш кăп?» тăдĕр,
«каізы пістĕң кўш ас?» тăдĕр,
«каізының кўш кăп полза
«ол ăдўрăр! 160
«каізының кўш кăп полза
«малы улустў парчан аларға.»
Алар ігĕлăзĕ шыктылар,
шабыш чадырлар.
карбаш, тудўш чадырлар. 165
Чаңакпыла, кылышпыла
шабыш чадырлар,
колбыла, азақпыла
шабыш чадырлар,
одўрўш полбан чадырлар. 170
Уружўп, тудўжўп
тоґус чылға шыктылар,
ăдўрўп полбан чадырлар.
Паґаґы Кан Алып кăлĕп
пăзўк таґдаң кăрўп чадыр, 175
Кан Пăргăн ол ăлăрăбă
кăрўп чадыр,

- Чәс Алып ол өлөрбө
көрүп чадыр.
- 180 Кан Алып көрзө
Кан Пәргәнің кужу ас пол чадыр,
Чәс Алыптың кужу артык пол чадыр.
Кан Алып ол көргөн
Кан Пәргән «Полыжаин» тәдир,
- 183 аттаң туштү,
Кан Пәргәні кәдрә таштады,
Кан Алып поэты тудуштү.
Чәс Алыпка айтты:
«Чәс Алып сән мәкәбилә
190 «Кан Пәргәні ал кәлдң,
«өдүрөргө ал кәлдң.
«Сән аны өдүрбө!
«мән өлгөмнөң сөндә
«аны өдүр!» тәдир.
- 193 Урушкан, тудушкан,
кылышыла шабышкан,
чаңакпыла адышкан,
Кан Алып һәңдирт чадыр.
Кан Пәргән айт чадыр:
200 «Мән тудуп көрөин!» тәдир.
Кан Пәргән Кан Алыпты шәрды,
«Сән куш әбәссң!» тәдї.
Кан Пәргән, Чәс Алып
тудуш чадырлар паз'ок,
203 уруш чадырлар паз'ок.
Чәс Алып һәңдирт чадыр,
куш албан чадыр.
Чәс Алып айтты,
Кан Пәргәнгә айтты:
210 «Кушжң көп», тәдир,
«куш кижизң» тәдир,

- «сән мәні һәңдирдң,
«ам мәні өдүрбө!
«чонымды алып пар!
«малымды тозы алып пар! 213
«мәні өдүрбө!» тәдї,
Кан Алып кәлдї, айтты:
«Чәс Алыпка кыс пар,
«јакшы кыс,
«сән аны ал! тәдир, 220
«аны өдүрбө, һанчымы!» тәдир,
«өдүрзәң кыјал!» тәдир.
«Уруштү токтабар!
«әбінә парарға кәрәк!» тәдир.
Уруштү токтады, 223
парды, кирдї,
остол тартты,
табак салды,
чидиләр, иштїләр,
паз'ок тої пол чадыр, 230
кыстың пажын иргә кош чадыр.
Ал һандылар,
Кан Алып иргә һанды.
Кан Пәргән әбінә чәттї,
Кан Абакаї айтты: 235
«Кан Пәргән, тур!» тәдї.
Кан Пәргән турдү;
Кан Абакаї айтты:
«Мән сәні көрөин!» тәдї,
«качан өлөрзүң көрөин!» 240
Көрдү, көрдү;
«Сән өлөр чоғулзүн!» тәдї.
Паз'ок айтты:
«Кан Алып, тур! тәдї,
«мән сәні көрөин!» тәдї. 245

- «качан өлөрзүң көрбөн!» тәдї.
 Кан Алып турдү,
 Кан Абакаї айтты:
 «Сән атнакы өлөрзүң!» тәдї.
 250 Кан Алып айтты:
 «Каїда өлөрүм?
 «Каїда шіп чадырзың?» тәдї.
 ««Сән тының шығар чәр чоғул,
 ««тының сәң игі чарынаң шығар,
 255 ««анда өлөрзүң!»» тәдї.
 Кан Пәргән кәлдї,
 әбінә чуртүна чәттї,
 әбінә абакаї кірбән чадыр.
 Кан Пәргән сурады:
 260 «Но кәрәк сән аны кірбән чадыр?»
 Абакаї айт чадыр:
 «А кірзә өлөрзүң!» тәдїр,
 «пашкы әп әдәлі!» тәдїр.
 Пашкы әп әттї,
 265 парчан ұжәлә кірдї,
 остол пәлән тур чадыр,
 табак пәлән тур чадыр;
 чіп чадырлар;
 чіп чатканда,
 270 пәңәзі әбінә кірдї.
 Кан Пәргәннїң катты айтты:
 «Сән әзәннәшпә!
 «пәңәңбілә әзәннәшпә!»
 Пәңәзі айт чатты:
 275 «Туңмам, мә пар!
 «араға іжәргә!» тәдї.
 Абакаї: «Парба!» тәдї.
 Кан Пәргән айтты:
 «Парарға кәрәк полар,

- «Кан Алып нанңы, мән парәп!» 280
 «сән кал!» тәдїр.
 Кан алып айт чадыр:
 «Чок! мән парәп!
 «сән кал!» тәдїр.
 Кан Алып парды, 285
 Кан Пәргән әбіндә јат калды.
 Кан Алып пәңәзіннїң әбінә кірдї.
 Кан Аргө остол тарт чадыр,
 Кан Аргө араға пәріп чадыр,
 іштіләр, іштіләр. 290
 Кан Алып әзәрік полды,
 Кан Алып нандра шыкты,
 адына мұндү,
 парды, парды,
 Кан Пәргәннїң 295
 чуртүннүң таштына шыкты,
 аттаң тужуб-өлдү;
 тыны ағзынаң шыкпады,
 тыны чарынаң шык парды,
 ат паза өлдү. 300
 Амды Кан Пәргән пәды,
 пәңәзінә кір чадыр.
 Пәңәзі остол тартты,
 пәңәзі араға ал кәлдї,
 пәңәзі айтты: 305
 «Пәрі кәліп оттур!
 «остолға оттур!
 «араға іш!» тәдїр.
 Кан Пәргәнгә араға урдү,
 Кан Пәргән іштї,
 араға парча көјүп чадыр,
 позунү көјүп көрүп чадыр.
 Кан Пәргән айтты: 310

- «Сән мәні өдүрөргө санадың,
310 «араға ас!» тәдир,
«араға көп кәрәк!
«паз'ок ур! ижәргә ур!» тәдир.
Пәңә амды паз'ок урдү,
Кан Пәргән паз'ок иштә.
320 «Әзән, палам!» тәп шыкты,
Кан Пәргән әбінә кирбәдә,
адын мұндү,
шәп чадыр, өлбөн чадыр,
шәп чадыр, өлбөн чадыр,
323 парчан әзәрәк пилбән чадыр.
Кан Пәргән парған ары
Кан Арғо пәңәзі
Кара Мөспыла игилә
чонын малын парчан сұруң парды.
330 Кан Пәргән өлүп полбан чадыр,
абакаҗы аны парған көрүң
ылғап чадыр,
сыктап чадыр.
Паза көрүң аны
333 тәгирәдәң кысҗак
торко платпыла тұшқан,
Кан Пәргәндә әбәріп чәлбәп чадыр.
Кан Пәргән турүб-алды;
игі, ұш әбәргәндә
340 Кан Пәргән җакшы полды,
саҗыҗы кир кәлдә,
тіріліп кәлдә.
Ылғады Кан Пәргән,
сыктады Кан Пәргән,
345 «Кәдә полғанмын?» тәдә,
«араға иҗит,
«паза пилбән чадым.

- «Малым кәдә?» тәдә,
«чоным кәдә?» тәдә,
«кәм оны апарған?» тәдә. 330
Паҗа кысҗак Кан Алыпты тіргәзб-алды,
паза адын тіргәзб-алды.
Кан Алып атка мұндү,
Кан Пәргәннәң малын сұруң парды,
Кан Пәргән анә ок пар чадыр, 335
Кара Мөска пар чадыр.
Кан Пәргән парыб-оттурза
чурт тур көрүң чадыр,
паҗаҗы чуртүна амды чәттә,
әҗигәнә кирдә, 360
пир абакаі шып кәлдә.
Ташкары әзәннәш чадыр
араға пәр чадыр.
«Кәі пар чадырзың, Кан Пәргән?»
Кан Пәргән айтты: 365
«Малым сұр пар чарым,
«мәң пәңәм ал партыр» тәдә.
Абакаі айтты:
«Сән пәңәңә парар ползаң
«өлөрзүң!» тәдә, 370
«ә парба!» тәдә,
«сәң тының кәдә?» тәдә.
Кан Пәргән айтты:
«Мәң тыным сә но кәрәк пар?
«но кәрәк сурап чадырзың сән?» 375
Абакаі айтты:
«Тының кәдә полғаным
«әйт мә!» тәдә.
Кан Пәргән айтты:
«Мәң тыным кәдә полқан,
«мән уңпабап чарым.» 380

- Абакаі айтты:
«Сән тыныңны сә аїда пәрәін!»
Кан Пәргән айтты:
- 385 «Сән тынымны кайдаң иілгән,
«мән уғаін! айт!» тәдїр.
Абакаі айтты:
«Сән тыныңны пәңәң ал партыр,
«сән тының алтын кылыш,
390 «сән тының алтын ок,
«сән пәңәң оны ал парған,
«сән анәр парар ползаң
«өлөрзүң!» тәдїр,
«сән моңыңны поэң кәзәрзәң,
395 «өлөрзүң!» тәдїр.
«Ол оғы пәңәң пожатса
«са поэңа кәлзә
«өлөрзүң!» тәдїр,
«сән нан!» тәдїр,
400 «мынәр парба!» тәдїр.
Кан Пәргән айтты:
«Мән малымны сүрөрүм,
«мән чонымны сүрөрүм,
«нанмассым!» тәдї.
405 Адына Кан Пәргән мўндў,
по абакаібыла әзәннәш чадырлар.
Абакаі айтты:
«Мәң әрім сәң ок малыңны
«сүр парған» тәдїр.
410 «Алтын кылыш сә кәләр ползо
«аїт: «Мән Кан Пәргәнмїн,
««алтын кылыш сән, мә чәтпә!»»
«сән әт аїдар ползаң
«кылыш сән кәспәс» тәдїр,
415 «аїтпазаң сән кәзәр» тәдїр;

- «оғың кәлзә паза аїт:
««Мән Кан Пәргәнмїн,
««алтын оғым, тыныма чәтпә!»»
«Сән әт аїдар ползаң
«оғы сән өдүрбөс,
420 «әт аїтпазаң
«ок сән өдүрөр!» тәдїр.
Кан Пәргән парған,
чәттї пәңәзіннә чуртўна.
Оны көр турўп чадыр,
425 Кан Алып урўш чадыр,
шібәлдәиләр өдүрўп чадыр.
Анда көрўп турўп
пәңәзї оны көрдў,
кылышты пожатты,
430 кылыш кәл чадыр,
Кан Пәргән өдүрөргө кәл чадыр.
Кылыш кәлгәндә
Кан Пәргән кыбырды:
«Мән Кан Пәргәнмїн,
435 «мән өдүрбө!» тәп чадыр.
Кылыш оны өдүрбөдў,
Кан Пәргәннәң катты-зары пар чадыр
Пәңәзї пазок ок пожатты,
ок кәл чадыр;
440 Кан Пәргән өдүрөргө кәл чадыр;
ок кәлгәндә
Кан Пәргән кыбырды:
«Мән өдүрбө, оғым!
«мән Кан Пәргәнмїн!»
445 Ок паза каттын ок сары пады,
Кан Пәргән амды чуртўна кїрдї,
Кара Мөсты шапты,
кылышпыла өдүрдў.

- 450 Пәңә амды шыкты, айтты:
«Әзән, туңмам!» тәп чадыр,
«өдүрбө мәні, туңмам!» тәді.
Кан Пәргән амды кылышпыла шатты,
каморта кәстї,
455 пәңәзі өлдү.
Талайдың кажында өлдү,
анда чат чадыр.
Кан Алып кәлдї,
Кан Алып айтты:
460 «Ә Кан Пәргән,
«сән пәңәңнї өдүрбөссүң!» тәдїр,
«өдүрбөргө кәрәк jok!» тәдїр.
Кан Пәргән айтты:
«Но кәрәк өдүрбөс,
465 «пәңәм мәні өдүргөн» тәді.
Кан Пәргән
пәңәзинің өлгөн сөгүн алды,
суға талайға таштады.
Кан Пәргән малын, чонын
470 парчан Кара Мөстың
малы чоныбыла тоза алды.
Ам Кан Пәргән нан чадыр,
чуртұна нан чадыр.
Кан Аргө абакайдың сөгүн
475 талайда ак чаткан.
Кан Алып оны көрдү,
оны шәрып тартыб-алды
сөгүн, әдін тоса
чүнүп чадыр,
480 чүнгән сөпда
Кан Аргө тіріліп кәлдї,
әзәннәш чадырлар.
Кан Алып айтты:

- «Мә парарзыңма?» тәп чадыр.
Абакаї айтты: 485
«Мән сә парайн!» тәдїр,
ігілә алыш чадырлар,
кудаї оларды піргә кожып чатты,
олар нандылар.
Кан Пәргәннїң чуртұна нандылар, 490
Кан Пәргәннїң чуртұна чәттіләр,
әбінә кірдїләр,
әзәннәштїләр,
остол тарттылар,
табак салдылар, 495
табак чіп чадылар,
араға пәрділәр,
араға іштїләр,
улу тої польп чадылар.
Канңы, канңы кұн іштїләр, 500
пір нәділә іш чадылар,
ігі нәділә іш чадылар,
ам тої тозылды.
Кан Алып айтты:
«Ам нанарға!» тәдї. 505
Кан Пәргәннїң
пажағы кымыжы тур чадыр,
пажағы огы тур чадыр.
Кан Алып нанды,
кырык тәгірәннїң үстүнә шыкты, 510
чуртұнда чат чадыр,
улу алып кулық пол чадыр.
Кан Пәргән абакайыбыла
чуртұнда чат чадыр,
улу алып кулық пол чадыр, 515
алыптар оны корук чадыр,
чуртұнда чурттап калды.

2. Кара Кан.

- Кара атгыг Кара Кан полбан,
 Кара Каның малы көп полбан,
 Кара Каның чоны көп полбан,
 чабыс кыс полбан,
 5 ады Алтын Арыг полбан,
 паза әр пала чоғул.
 Кара Кан карыш парды,
 кұш чок полды.
 «Әр палам чоғул!» тәдiр,
 10 «кұш чоғул!» тәдiр,
 «позым мал көрбiн!» тәдiр.
 Кара Кан адын мұнұб-алды,
 кұшпiлi мұнұб-алды,
 малын көр чадыр,
 15 чонын көр чадыр.
 Кара Кан айт чадыр,
 поэна айт чадыр:
 «Мәң чоным көп!
 «мәң малым көп!
 20 «парча көрбiргө кұжұм албас» тәдiр.
 «Чәр алтында адам
 «по малдың камортазын алзын!
 «по чонның камортазын алзын!
 «мәң чабыс кызым
 25 «малым пiлiп полбас,
 «чоным пiлiп полбас» тәдiр.
 Кыс айт чадыр:
 «Мән кәйт пiлбас?
 «пiләрiм!» тәдiр.
 30 Абазы айт чадыр:
 «Чок, пiлiп полбассың» тәдi.

Кыс айтты:

- «Сән малымны пәрбән чатсаң,
 «чонымны пәрбән чатсаң
 «сәнбiлi пiргә чатпассым,
 35 «пашка чәргә парарым» тәдi.
 Кыс тәзiп парды.
 Абазы ылғап калды,
 iңәзi ылғап калды.
 Кыс рак парбанда
 40 пашка алыптың чуртұна чәттi,
 алышка кiрдi,
 iгiләзi әзәннәшти.
 Алып сурады:
 «Но кiжiнiң палазын полжанзың?»
 45 «мә айт пәр!» тәдiр.
 Кыс айт чадыр:
 «Кара Каның кызымын,
 «Алтын Арыг абакаимын.
 «Сәң адың кәм полжаң?» тәдiр.
 50 Алып айт чадыр:
 «Ә кыс! мән адым
 «аг-oi аттыг Алтын Кан» тәдiр,
 «сән кәја парып чадырзың?»
 Абакаi айт чадыр:
 55 «Мынаң пәри рак кәлдiм,
 «мынаң ары рак парарым,
 «пiр Чылан Кан тәгән кан пар,
 «оның чуртұ рак,
 «оны өдүрбiргө кәрәк» тәдiр,
 60 «ол öлзө öлбiргө» тәдiр,
 «мән öлзөм öлбiрг'ok!» тәдiр,
 «ол кұш кан» тәдiр,
 «пашка кандар нәндiрiп чадыр,
 «пашка чәрләрдiң каланын
 65

- «Чылан кан ал чадыр,
«оны пашка чәрләрдің алыштары
«корук чадырлар
«ылған чадырлар,
70 «төлә чадырлар.
Абакаі Чылан Канға пар чадыр.
Көп парҗанда, ас парҗанда,
Чылан Канны көр чадыр.
Парчан аң анда тур чадыр,
73 парчан куш анда тур чадыр.
Абакаі оны көр чадыр.
Аңбыла куш тоза ылғаш чадыр;
Чылан Каның әмі анда чоҗул,
ән чазыда тур чадыр.
80 Чылан Каның аҗзы анда
пір әрін тәгәрідә,
пір әрін чәрдә,
әгі чәрдә тур чадыр.
Абакаі көрүң чадыр.
85 Алып кәлзә,
аңбыла куш кәлзә
парчазы аҗзына кір чадыр.
Абакаі кәлдә,
аҗзына пазок кірдә,
90 анда кижиләр, алыштар,
аңнар, куштар
анда тіріг чұр чадыр.
Абакаі Чылан Каның чұрөгү чәттә,
чұрөгүң тудуң көр чадыр.
93 «Каіды өдүрөр?» тәдә.
Алыштардаң сурап чадыр.
Алып әйт чадылар:
«Ә абакаі!
«піс оны өдүрүң полбан чадыр,

- «сән көр! абакаі! 100
«каіда өдүрөгү көр!» тәдә.
Абакаі әйт чадыр:
«Мә кылыш пәрәр!»
Алып кылышты пәрді.
Абакаі кылышпыла 105
Чылан Каның чұрөгү шапты,
Чылан Кан өлбөн чатты,
абакаіның кылыжын сынып парды.
Амды абакаі поэның кылыжын алды,
абакаі кылыжыды: 110
«Алыштар, көр турар!
«мән шәп көрөң!» тәдә,
кылышпыла шапты,
Чылан Кан өлдү.
Чылан Кан өлгөндө
абакаі іштәң шыкты,
куш ушт'ок,
аң пард'ок,
алыштардың тірігләрі
іштәң шыкт'ок. 120
Алыштар әйттылар:
«Чажың узак ползын!
«чажаның пөзүк ползын!
«сән піскә чакшы әттң,
«сән пістә арҗаладың, 125
«піс албан сә пәрәлік!» тәдә.
Абакаі әйтты:
«Ә алыштар!
«мән албаныңарды албассым,
«мә кәрәк чок! тәдә, 130
«каіда пурунда чатканзәр
«ам ок чадар!» тәдә.
Амды абакаі

- малын алды,
 135 чонын алды,
 абазына нанды,
 іңәзінә нанды.
 Абазының әмінә чәттї,
 кірдї, әзәннәштї.
 140 Остол тартты,
 табак салды,
 табак чїп чадылар.
 Абазы сурап чадыр:
 «Каїда пар кәлдїң, палам?»
 145 Палазы Алтын Арыг
 каїда чўргөнўн аїт чадыр,
 алышты өдўргөнўн аїт чадыр.
 Абазы кызын пактады,
 «Кўш сән! чакшы!» тәдїр,
 150 «куштўң тынын алдырдың,
 «аңның тынын алдырдың,
 «алыштардың тынын алдырдың.
 «Малымны сә пәрәін!
 «чонымны сә пәрәін!
 155 «мән кўш чок алшыҗак
 «өлөргө санап чадырым.»
 Абакаїға парчан пәрді,
 абакаї анда чатты.
 Абазы өлдў,
 160 өлгөн сөгўн чып салды,
 тої улып чадыр;
 ылғап чадырлар,
 сыктап чадырлар.
 Кыс аїт чадыр:
 165 «Каїт конормып?» тәдїр,
 «абам чок» тәдїр,
 «чағыс чадарға чабал!» тәдїр.

- Чаткан, чаткан,
 ас чатканда, көп чатканда,
 алып кәл чадыр, 170
 әмінә кіргән әзәннәшкән.
 Алып аїткан:
 «Мә парарзыңма?» тәдїр.
 Кыс аїткан:
 «Каїды кїжізїн?» тәдїр, 175
 «абаң парба? іңәң парба?» тәдїр.
 Алып аїткан:
 «Абам чок, іңәм чоғул! тәдїр,
 «адым кара кула аттыг Катканҗыла.»
 Кыс а пар чадыр, 180
 тої пол чадыр,
 іш чадылар араға,
 чїп чадылар табак.
 Алып аїткан:
 «Чуртўм чок! тәдїр, 185
 «мән пө чадарым! тәдїр,
 «мал пїләргә!
 «чон пїләргә!» тәдїр.
 Кыс аїт чадыр:
 «Мал пәлән» тәдїр, 190
 «чон пәлән» тәдїр.
 Чат чадырлар.

3. Оҗлак.

- Пурун оҗлак полтыр,
 абазы чоғул,
 іңәзї чоғул,
 өскўс оҗлак полған,
 кәп чоғул, чылап, 3
 чїргә табак чоғул.

- Ол оулактың чабыс нәгәңизі полған,
 әрі чоуул өскүс кәт полған,
 оулакты нәгәңизі азрап чадыр,
 10 оулак чыләш чўргөн,
 нәгәңизін айт чадыр:
 «Кәйт конарбыс?» тәдир.
 «Мән аңнап парарға кәлгәимн.»»
 Оулак аңнап шыкты,
 13 тобус кик урнўштў,
 атты, парчазы өлдў,
 оны оулак туттў,
 иңнәңиб-алды.
 Тәрәзін соидылар,
 20 тәрәзінәң тон әттиләр,
 әдін чидиләр,
 курсак тосты.
 Оуылчак айт чадыр:
 «Мўнөргө мә ат кәрәк,
 25 «мында ат чоуул.»
 Оулак узуп чадыр,
 турўп кәлзә,
 әжиккә шыкты,
 ат тур чадыр әжіктә,
 30 әзәр чоуул,
 чўгән чоуул,
 ат айт чадыр:
 «Әзәнмә, оулак?» тәдир,
 «мә мўнўп поларзыңма?» тәдир.
 35 Оулак айт чадыр:
 «Кәйт мўнмөс?
 «сә мўнөргө кәрәк» тәдир.
 Ат оулакка кәл чәр,
 оулак ат мўн чәр,
 40 әзәр чоуул,

- чўгән чоуул,
 мўнўб-алды.
 Абакаі ылғап чәр,
 сыктап чәр, айт чәр:
 «Мўнмө! ат сәни өдўрөр; 45
 «сәң әзәрн чок,
 «сәң чўгөнўң чок,
 «кайт оны тудўб-аларзың?» тәдир.
 Оулак мўндў, әзәннәштї,
 парыб-ысты, 50
 парған, парған,
 ас парғанма, көп парғанма,
 талаидың кажына кәлдї,
 кажында чакшы казың чадыр.
 Оулак оны көр чадыр. 55
 Ады айтты:
 «Мында чакшы ағаш,
 «мында коналык!» тәдї.
 Ат ә турдў,
 оулак аттаң тўштў,
 анд'ок узуп парды. 60
 Ыскан кәлзә таң атты,
 кўн шығып кәлдї,
 ады анда турдў,
 әзәр чўгәнбїлә турдў 65
 Оулак турдў, әзәннәштї,
 сағынып парды,
 оулак айт чадыр:
 «Пискә кудәи улышкан полар,
 «курсак полбағанда 70
 «чакшы курсак пар ок полды,
 «кәп полбағанда
 «чакшы кәп пар ок полды,
 «ат полбағанда

- 75 «чакшы ат пар ок полды,
«әзәр, чўған полбағанда
«чакшы әзәр, чўған пар ок полды.»
Оўлак ылғап чадыр:
«Адам чоғул,
80 «іңәм чоғул,
«адап пәрәр кижі чоғул,
«кәм мәні адар?» тәдир.
Ат айт чәр:
«Сән адыңды кудаі адар.»
85 Оўлак сурады:
«Ол кудаі каіда?» тәдир,
«мында пар полза
«адым адап пәрәр әдә» тәдир.
Ат аидып чәр:
90 «Мә табрак мўн!» тәдир,
«табрак даралык!» тәдир.
Адына мўндў,
пәш кулаш парды,
казында кижі кыпчырды:
95 «Токта, оўлак!» тәдир,
«парба, оўлак!» тәдир.
Оўлак токтап парды,
ол ағашка көрзө
анда ак паштыг апшак
100 казын пажында оттур чадыр.
«Токта, оўлак!» тәдир,
«адың адап пәрәін!» тәдир,
«Аймаңыс пөл!» тәдир.
Оўлактың ады амды Аймаңыс полғоп,
105 оўлак амды погда полғон.
Аймаңыс сурап чәр:
«Сән но кижі
адымды адап пәрдің?» тәдир.

- Апшак айт чәр:
«Мән но кижі полаін?» 110
«чајачы кудаібын» тәдир,
«абазы чок кижінің
«адым амды мән адап пәрдім.
«Сән абаңны алып өдўргөн,
«арға малын сўрўп-парды, 115
«арға чонын сўрўп парды,
«сәң кўжўң атнакы ас,
«парар ползоң өлөрзўң» тәдир.
Аймаңыс айтты:
«Малымды, чонымды сўрбін, 120
«өлзөм өлгөім!» тәдир,
«мән чағыс кижі,
«мән өлзөм-дә кижі ылғабас!» тәдир.
Атка мўндў
парыб-ысты, 125
ас пардыба, көп пардыба,
көрдў, көрдў,
мөзўк таг көрўн чадыр.
Ол тағға кәлді,
ат ылғап чадыр. 130
«Әккәі адым!» тәдир,
«но кәрәк ылғадың?» тәдир.
Ат айт чадыр:
«Мән ылғап чарым,
«сәң абаңның өлгөн сөгў 135
«таг польш парды,
«аң учўн ылғап чарым!» тәдир.
Аймаңыс тағбыла әзәінәшті,
паз'ок парды,
ас парғанма, көп парғанма, 140
аімак көрўндў,
мал көп,

- чон көп,
Аймаңыс көр чадыр,
145 Аймаңыстың абазының
малы, чоны анда полбан,
әминәң әжігіңә чәтгә.
Алыптар көп турған,
пә албан төлөп чадырлар.
150 Ол ал чадыр.
Аймаңыс әйт чадыр:
«Ол кұш кижі», тәдир,
«адын сурап көрбін,
«мәң абамны кәдәш өдүргөн полбан?»
155 Аттаң тұштұ,
әминә кірді,
алып анда чатты.
«Әзәймә, нанчы?» тәп чадыр.
««Но кижінің палазын полжаңзың?»»
160 Аймаңыс әйт чадыр:
«Сән мән абамны өдүргөнзүң,
«сәң адың кәм?» тәдир.
««Мән адым!»» тәдир
««чәргән аттыг Чәк Пәргән.»»
165 Аймаңыс сурап чадыр:
«Сән мән абамны нодә ары өдүргөн?»
Чәк Пәргән әйт чадыр:
«Абаң мә албан пәрбәгәндә өдүрдүм,
«чоның-мында,
170 «малың мында,
«кәрәк полза нандрып аппарат!» тәдир,
«таныш поларға» тәдир,
«өдүрүшпөскө» тәдир.
Аймаңыс әйт чадыр:
175 «Сән абамны өдүргөн,
«амды мән сәңи өдүрөрүм! тәдир,

- «сәң малыңны аппарат!»
«сәң чоныңны аппарат!» тәдир.
Чәк Пәргән әйт чадыр:
«Мәң туңмам пар, 180
«сән оны ал!» тәдир,
«өдүрүшпөскә!» тәдир.
Амаңыс: «Чок» тәдир,
«өдүрүжөргө» тәдир.
Аймаңыс оны шапты, 185
уруш чадырлар,
күрөш чадырлар,
окпыла адыш чадырлар,
өдүрүш полбан чадырлар,
ас көп түдүштүлар, 190
Чәк Пәргәннің туңмазы:
«Сләр токтазыннар!
«мән Аймаңыска парарым!» тәдир.
Аймаңыс кысты көрдү,
көлөн чадыр. 195
Уруш токтады,
әмгә кәлділар,
табак чіп чадырлар,
ток пол чадырлар,
чон паз'ок толап чадыр, 200
араға іш чадыр,
мал өдүр чадыр,
әт чіп чадыр.
Чәк Пәргән амды айтты:
«Ә, Аймаңыс, 205
«сән абакаі алдың,
«мә чоғул» тәдир,
«аларға кәрәк полар.
«Кыс анда пар,
«сән кудалап пар!» тәдир. 210

- Аймаңыспыла Чăк Пăргăн игілә
атка мұндұ, парды,
ас парғанба, көп парғанба,
ол абакайға чăттї.
- 215 Абакаї аларға ўдўрө шыкты;
абакайдың ады Кан Кыс полтыр,
малы малдаң көп полтыр,
чоны чонноң көп полтыр.
Абакаї айтты:
- 220 «Чăк Пăргăн сă парбассым» тăдїр,
«уруш көрөргө!» тăдїр,
«сăн мăнї пассаң
«мăн сă парбын» тăдїр,
«мăн сăнї пассаң
- 225 «өдўрөбўн» тăдїр.
Игілә шыктылар, уруштылар,
шабыштылар, адыштылар,
ылғаш чадырлар,
өдўрўш полбан чăр.
- 230 чăттї чылдың пажында
Чăк Пăргăн пастыр чадыр,
Аймаңыс шыкты,
кыспыла тудўштў,
уруштўлар, тудўштўлар,
- 235 шабыштылар, адыштылар,
ылғаш чадырлар,
өдўрўш полбан чарлар.
Чăттї чылдың ары
Аймаңыс кыска нăндїрт чадыр.
- 240 Чăк Пăргăн амды кăлді,
«Тудуш көрөін!» тăдїр.
Аймаңыс кăдăрă парды,
Чăк Пăргăн кыспыла тудўштў,
уруштўлар, тудуштўлар,

- шабыштылар, адыштылар. 245
Пазок ўш чыл тудўштўлар,
ўш чыл пажында
Чăк Пăргăн айтты:
«Мăн кўжўм көп полған,
«ам абаиды өдўр полбан чăрым.» 250
Пазок тудўштў.
Абакаї нăндїрдї, айтты:
«Кўжўм ас» тăдїр,
«мăн сă парам!» тăдїр.
Аймаңыс кăлд'ок, 255
амды тої полды,
паштары пїргă кожыл чăр.
Мал өдўр чадырлар,
араға іш чадырлар,
кўштөп іш чадырлар, 260
пїр чăттї кўн іш чадырлар,
тої тозылды,
тўтөнўп парды.
Чăк Пăргăн айт чадыр,
«Нанарға кăрăк!» тăдїр, 265
малын, чонын сўр чăрлар,
ўжăлăзї нан чадырлар.
ас парған, көп парған,
чуртўна чăдїб-оттурдў,
Аймаңыс Чăк Пăргăн чуртўн көрдў, 270
ăжїгїнїң алында кара ат турў.
«Слăр мында токтăр,
«мăн көрөін!» тăдїр,
«алыппа? кїжїбă?
«кăм кăлгăн көрөргө» тăдїр. 275
Аймаңыс парған,
Чăк Пăргăн кăтныла калды,
Аймаңыс аякїгїнă кăлді,

- аттаң тўштў,
 280 адын паўлап салды,
 әмінә кирди.
 Алып оттур чадыр.
 «Әзәймә, Аймаңыс нанңым?» тәдир,
 «мән алашкан кижизин
 285 «сән алдың» тәдир.
 Аймаңыс сурады:
 «Адың кәм?» тәдир,
 «абаң кәм?» тәдир.
 Алып айтты:
 290 «Абам чоул», тәдир,
 «іңәм чоул» тәдир,
 «әи кара аттыг Алтын Әргәк
 «адым» тәдир.
 Аймаңыс айт чадыр:
 295 «Абакајымды пәрбәссім,
 «уруш көрөлүк!» тәдир,
 «кәм пістің кўш көп,
 «ол абакајыны алзын!»
 Тудўштўлар, уруштўлар,
 300 шабыштылар, адыштылар,
 ас полды, көп полды,
 Аймаңыстың кўжў ас полды,
 Аймаңыс ылгап чадыр,
 Алтын Әргәк өдўрўп полбан чәр.
 305 Аймаңыс айтты:
 «Мәні табрак өттўр!
 «абакајым сән ал!» тәдї,
 «мәні өдўрбөзөң
 «абакајымны алып полбассың.»
 310 Канңы шәп чадыр,
 Аймаңыс өлбөн чадыр.
 Чәк Пәргән кәлдї, айтты:

- «Оны өдўрбө!» тәдї,
 «мәні өдўр!» тәдї.
 Уруштў, тудўштў, 315
 ўш чым шыкты,
 Чәк Пәргән өлдў.
 Аймаңыс паз'ок кәлдї,
 паз'ок уруштў,
 окпыла адышты, 320
 кылышпыла шабышты;
 Аймаңыстың кўжў ас полды,
 Аймаңысты өдўрбөргө полбан чадыр.
 Аймаңыс айтты:
 «Өдўр мәні!» тәдї, 325
 «абакајыны алзын!» тәдї.
 Паза өдўрўп полбан чадыр..
 Ол тужўнда
 иги сарнаңы кижиләр кәлдї,
 сарнап чадырлар: 330
 «Аймаңыс өлбөзўн!
 «піс аның ордына өдўр!»
 Сарнады, сарнады,
 Алтын Әргәк кәја полды,
 ады паз'ок кәја полды. 335
 Аймаңыс по кижиләргә пәды,
 әзәннәштї, сурады:
 «Сләр кәйдаң кәлгән кижі полжаңзар?»
 ««Піс абазының чоны!»» тәдир.
 «Кәм кижі?» тәдир. 340
 ««Піс аба чок, іңә чок,
 «тәгін чајалған кижі;
 ««піс сәң арбыжың поларбыс.»»
 Чәк Пәргәндї тіргизб-алдылар,
 әмгә пардылар, 345
 табак чидиләр,

- мал ӱдӱрдӱләр,
 ӱт чидиләр,
 араға иштиләр,
 350 ылғаш чадырлар,
 сарнаш чадырлар,
 ӱш кӱн тоилап турдӱлар.
 Тої тозылды,
 Аїмаңыс айтты:
 355 «Нанарға кӱрӱк» тӱдї,
 малын алды,
 чонын алды,
 ас полған, кӱп полған,
 Аїмаңыс ӱмінӱ чӱттї,
 360 чуртӱнда ӱгӱцї оттурдӱ,
 олар ӱзӱнӱштиләр,
 табак чїп чадырлар,
 тої ӱт чадырлар,
 ӱт пыжырт чїп чадырлар,
 365 улузӱ тоїлап чатты.
 Аїмаңыстың абакаҗы
 чоктыг кїжілӱргӱ кӱп пӱрдї.
 Амды абырлыг чаттылар,
 паза чӱрбӱн чаттылар,
 370 паза парбан чаттылар.

4. Алып Таїцы.

- Пурун пурун полтыр,
 Ак Кан апшыҗак полтыр,
 куртуҗак алтон чаштыг полтыр,
 апшыҗағы чӱтт'он чаштыг полтыр,
 5 пала чок полтыр.
 Ак кан апшыҗак
 аҗ-ої атты мїнїп

- ак таїҗазына аңнап пар чар,
 пурунда таїҗазы малыг полтыр,
 ам малы чок полтыр,
 10 чӱрдӱ, чӱрдӱ, пїр нӱмӱ таппады.
 Нанды ӱгӱзӱнӱ апшыҗак;
 наныб-оттурза
 куртуҗағы пала тапты,
 апшыҗак ӱгӱзӱнӱ кїрїп кӱлзӱ
 15 куртуҗак ӱлак тӱб-алды.
 Палабыла җуртап чадылар,
 паланы азрап чадылар,
 ӱс-чӱр ӱлак кудайбыла
 кӱн саїн аїдас пол чар,
 20 кӱп полтыр ас полтыр,
 ӱлак чӱгӱр чадыр,
 ӱлак айтты абазына іҗӱзїнӱ:
 «Адымны адап пӱр!»
 Ак Кан тої сал чар,
 25 чонына чып чар,
 палазының адыны ададарға.
 Чон чып кӱлдї Ак Канға,
 пїр кїжі адатпады,
 пїр кїжі җакшы адын таппады,
 30 ат пӱрбӱн чӱр,
 чоп тарап парды,
 ӱлак ады чок полды.
 Ташкын шык парды,
 анда карап кӱрзӱ
 35 пїр ак сакаллыг апшыҗак
 сакалны пазып пар чар.
 ӱлак аїт чар поэңа;
 «Пу каїдыг апшыҗак пар чар?»
 чӱгӱрӱп парды ӱлак,
 40 апшыҗакты кӱб-алды колдаң

- кәб-алып чәдінн
 ұғұзұнә алып кәлдi,
 «Апшыҗак!» тәдiр, «кәл!» тәдiр,
 45 «мәң адымны адап пәр!»
 Апшыҗак айт чар:
 «Ак Канның палазы
 «ағ оi аттыг Алтын Таиңы пол!
 «ағ оi ат чұрбөн
 50 «су-дә пұткұл калбазын!
 «Алтын Таиңы чұрбөн
 «әл-дә пұткұл калбазын!
 «алыпка алдырба!» тәдi,
 «күлүккө туттурба!» тәдi.
 55 «Әртән таң атса
 «ағ-оi адың кәләр поэы,
 «чарчынға пағлалыш калар,
 «сәң кәсчәң кәбi
 «парчан пағлалыш калар.»
 60 Алтын Таиңы коныб-алды,
 әртән таңда шыкты ташкыш,
 шыкса ағ-оi ат кәлiп
 алтын чарчынға пағлап калған,
 шығыб-алды адыны көрүб-алды,
 65 көрсө канға кәсчәң кәбi
 ат ұстүнө пағлап калған,
 кәс чәр поэы Алтын Таиңы
 кәссә тоннары узун полтыр,
 Аппа! тәп тiр; мән амды кiңiгбiн,
 70 «өссөм мә чәп полар!»
 Абазына сурап чадыр:
 «Мәң алған кiжiмнi пүлдүңмө?»
 Адына мүнүб-алды;
 абазы айтты блакка:
 75 «Амды парба палам!» тәп тiр

- «күжүң кiрзә парарзың.»
 Палазы парарға санап чадыр.
 «Парзаң пар, палам! тәп тiр,
 «Пурун iгi чакшы ат чiткән» тәп тiр,
 «ол ат мынәр ок парған,
 80 «ол адымны Сары Чәлбәгән орлаб-алған.»
 Алтын Таиңы аны уккан тарынды.
 «Сән, Сары Чәлбәгән!» тәп тiр,
 «абам карән чағында
 «адыны орлап пардың,
 85 «мән чәт көрiн!» тәп тiр,
 «мән сә үрөдөрүм!» тәп тiр.
 Ағ-оi ады мүнiб-алды,
 Сары Чәлбәгән сары парды,
 парды, раk парды.
 90 Пiр чакшы алынгы
 кiжi өлтүр сал пар тыр,
 куртуҗағы парчанда турұп,
 уғлап чадыр, сыктап чадыр.
 «А! Ак Канның палазы
 95 «Алтын Таиңы!» куртуҗак айтты,
 «апшыҗабымны тiргiс пәр!
 «кiжi аны өлтүргөн.»
 Ак Канның палазы, Алтын Таиңы,
 ұғазiнәң сурап чадыр:
 100 «Сәң апшыҗабыңны кәм өлтүргөн?»
 ««Сары Чәлбәгән өлтүргөн»» тәдi,
 «Нодаң ары өлтүргөн» тәп тiр.
 ««Әзә Ак Канбыла улуг нанңы полған,
 ««Ак Канның iгi чакшы адын
 105 ««Сары Чәлбәгән орлаб-алып парған.
 ««Талашкан апшыҗабым,
 ««андаң ары өлтүрүп салған.»»
 Алтын Таиңы аны укканда

- 110 тарын чадыр Чалбәгәнгә.
«Мән чәткәндә ўрөдөрўм!»
Көп полдыба, ас полдыба,
Алтын Таиңы парды,
Сары Чалбәгән сары парды,
113 парып, парып, парып
Сары Чалбәгәннің чуртўна чәттї.
Пір сајытчы кижі кәлдї,
«Алтын Таиңы!» тәп тїр,
«Сары Чалбәгәнгә но кәлдїң?» тәп тїр.
120 ««Но кәрәк кәлїн?»» тәп тїр,
««Сары Чалбәгән Ак Канның карән шакта
«ікі чакшы ат өрлаб-алды.
««Но кәрәк өрлаб-алды?»» тәп тїр.
«Ак Канның палазы Алтын Таиңы
125 «кәлгән чолың пар полар,
«нанар чолың чок полар,
«Сары Чалбәгән өлтўр салар сәнї,
«Сары Чалбәгән кўч!» тәп тїр.
Алтын Таиңы а тарынған,
130 ол сајытты шаб-ыза-бәрдї,
өлдў анда сајыт кижі.
Сары Чалбәгәннің ўғўзўнә кїрїп парды,
кїрїп парза Сары Чалбәгән уїктап тыр,
Алтын Таиңы уїғатты.
135 «Тур, Сары Чалбәгән!» тәп тїр,
«сән абамның ігі чакшы адын өрлаб-алдың,
«нодаң ары өрлаб-алдың?»
««Ікі чакшы ат улуг әбәс!»» тәп тїр,
««амды сәнї, Алтын Таиңы,
140 ««сәнї чоныбыла малыбыла,
««парчазын албан туттўрарым.»»
Алтын Таиңы амды
тарынмас полза тарынды,

- «Акә! Сары Чалбәгән!
«кайдаң ән чәрдәң мал таптың?» 145
Сары Чалбәгән Алтын Таиңыбыла
аңдаштылар, тудўштўлар.
Тудўшкан аразында
Сары Чалбәгән чоктап тыр:
«Өрлаған малыңды көп кәл јўр! 150
«тының аккәлә-бәрдїң» тәп тїр.
Ігі айландылар, ўш айландылар,
алтын өргө ода-шабыш калдылар,
чалаңға шык кәлїп тудўш кәлдїләр,
ас тудушканда, көп тудўшканда 155
Алтын Таиңы Чалбәгәннї ас тудўнўп,
чәргә көп тајан чар,
ас полдыба, көп полдыба,
ізіг чәл кїрїп парды,
Алтын Таиңының кўңўнө кўш кожылды, 160
көп полдыба, ас полдыба,
Сары Чалбәгәннї
кан тәгрә шағарып туттў,
чәргә аккәл тўжўрдў,
өлбөс позы өлө-бәрдї. 165
Өлгөн сөгў таг полды,
төгўлгөн каны талай аға-бәрдї.
Ак сырға малын шығыб-алды,
чуртўна аккәләргә.
Ігі чакшы чїткән ады 170
малның аразында полды.
Арға чоныбыла,
чїткән малабыла
чуртўна нандра чўрдў.
Чолда пїја өлтўргөн кижїнїң 175
куртујағы ол ок сыктап чадыр,
куртујак ол ок уғлап чадыр:

- «Пашта паш Алтын Таиңы,
«Ак Канның чағыс малазы,
180 «апшыҗакты тіргіс ыар!» тәдiр.
Карбанынаң алтын торго пылат
Алтын Таиңы чығарыш тартты,
ары пәрі чәлбіб-ысты,
өлүп тоғус чыл полған кижі
185 турбұза-бәрдi Алтын Таиңы.
«Ну, Алтын Таиңы!
«тоғус чыл өлгөнүмнү тіргіс пәрдiң.»
Пазок аннаң нан чадыр,
нанып парбанда,
190 игі тағ ашканда,
үш су кәшкәндә
куртуҗак апшыҗак
сөннәң паш коi чадыр.
Көп полдыба, ас полдыба,
195 чуртүна чәт кәлдi,
ағ-оi атгы полза пош таштады.
«Сүттүг көлдөң суғадап чүр!»
Үгүзінә кiрә чүгүрдү,
Ак Кан апшыҗак кара-бәрдi,
200 козанчылап паш ағара-бәрдi,
Сары Чәлбәгәниң малыны
Ак Канның малабыла кожыла-бәрдi.
Иңәргә су чәтпән чәр,
чiргә от чәтпән чәр.
205 Ак Кан апшыҗак өлө-бәрдi,
өлүп үш конбанда,
төртүңнү кұндә куртуҗак өлдү.
Апшыҗак куртуҗактың сөгү
тәбiр тыт пажына шiргә тарткан,
210 алтын кәрчак әдiн
апшыҗак куртуҗактың сөгүнү

ә сал кәлiп,
тәбiр тытка шағарыб-ысты,
абазының чуртүн
Алтын Таиңы тудүп чада-бәрдi.

Прас пажынаң рак әмәс.

5. К а р а т т ы П а р г а н.

Алтын Кан полтыр,
шiр чүс пәш чаштыг,
кыс чок полған,
өл чок полған;
өрөкөн ылғап чадыр. 5
«Но кәрәк ылғап чадырзың?»
апшыҗак сурап чадыр.
Өрөкөн әйт чадыр:
«Карып пардың, апшыҗак полдың,
«оттус тәгрі төзүнүң ол ңанда 10
«Кускун Алып нанңың
«кәлiп сәни өлтүрүп,
«шалың күрүп парар.»
Алтын Кан апшыҗак тарынып чар,
үдрә парарға санап чар, 15
адыны әзәрләп салды,
шығып адына мiндi.
Алтын тагдың чарым чаны көш парды,
ак үргөгө чарым чаны көш парды,
аспа тәкпә пар чар. 20
Кускун Алып нанңы кәл чәр,
тушташ чар Алтын Канға.
«Сәни өлтүрүп ак малып алып парарға
«кәлдiм, Алтын Кан» тәдiр.
Кылышыла чабыштылар, 25
тудүжүп чадырлар,

- чәтти кун чурдў тудўжўп,
Алтын Кан олўп калды.
Кускун Алып малын сўр чадыр,
30 өрөкөннўң карағыны солтыр салды,
атка міндіріб-алды,
паўлап салды Кускун Алып,
сўрўп пар чар малды.
Алтын Канның игі чаизаң полтыр,
35 Улуг Пілігңі, Кіңіг Пілігңі.
Улуг Пілігңі айт чадыр:
«Кіжі салып параңдар!
«сөңы төлгө кәрәк полар.»
Кіңіг Пілігңі айт чадыр:
40 «Кускун Алыпка аідарым» тәдїр.
Сўргөн, сўргөн малды
сўрўб-ыза-бәрді
Кускун Алыптың чәрїнә.
Өрөкөннў малдаштына
45 одаг әдїп сала-бәрділәр.
Улуг Пілігңі мал кадартып салдылар,
Кіңіг Пілігңі канбыла чўрө-бәрді.
Чат чадыр амды өрөкөн.
Улуг Пілігңі өрөкөнгө кәлдї,
50 орта тўндө өрөкөнгө кәлдї.
Улуг Пілігңі ук чар,
өрөкөннўң ўзўндә
пала ылғап чадыр.
Кіріп парды өрөкөнгө,
55 тўб-алтыр өрөкөн пала,
олак тўб-алтыр.
«Кускун Алып амды піләр» тәп,
«пала тўғанын піләр» тәп.
Чәр алтында кўрўп казып
60 а паланы тўжўрўп салдылар,

чәтти кулаш ўмцўбілә азрап.
Кіңіг Пілігңі піл чәр.
Улуг Пілігңә айт чар:
«Шымыктаза-дағы айтпаспыс.»
Кускун Алыптаң тәңңік кәлдї. 65
«Пала таптар» тәп,
«палаңны піскә пәрәр!» тәп,
Алтын Канның төлўнў піс азраң!»—
««Таппамыс паланы»» тәдї.
«Сурап, сурап чар таппамыс» тәдї. 70
«Пала такпан кіжіні
«Алтын Канның өрөкөннў
«алдыр кәләр кәрәк!»
«Такпанба әдїң пала, өрөкөн?»
««Таппадым»» тәдїр өрөкөн. 75
«Кылышпыла кәс сал!» тәдїр.
««Пала таппадым»» тәдї.
«Сөсплә шығарып полбас» тәдїр,
«шымактар кәрәк өрөкөннў.»
Өрөкөннў шәп чар, 80
өрөкөннў шымыктап чар,
ылғап чар өрөкөн,
шәп, шәп өрөкөннў,
ўғўдәң шығара шәліб-ысты,
өрөкөн нан парды. 85
Кіңіг Пілігңі айт чар:
«Алтын Канның төлў шыкканда
«чәтти чашка чәткәндә
«өлўмгө пістї чәттірәр,
«кәдәгә шапкан орында 90
«өрөкөннў шабарға кәрәк» тәдїр.
Өрөкөн аккәлдї, кәдәгә шапкан орына
шәп чадыр аны,
ўш шапканда, «такпан» тәдїр, «паламны.»

- 95 ««Каіда палаң?»» тәдiр.
«Чәттi каттыг кўрўп алтында.»
Чәттi кiжi ыстырды аккәләргә,
чәттi кiжi парып
пiрбiлән көдөрўп полбан салды;
100 тоғус кiжi ыстырды, «аккә!» тәп
тоғус кiжi көдөрўп полбан салды.
«Пала тапкан кiжi өрөкөн,
«сән палаңны аккә!» тәдi.
Өрөкөн парды палазына,
105 чәр ўстўнө паланы көдөрўб-алды.
Кускун Алыппыла Кiңiг Пiлiгчi,
көрөргө парды палаға;
кылышпыла шаптылар,
кылыш өтпөн салды,
110 чыдабыла шаптылар,
чыда өтпөн салды.
Алтын Канның чонын чығды,
алтын тагның кырына
кырык шанак одуң тартты.
115 «Олды өртөргө кәрәк», тәдi,
«кылышпыла шапса өтпөн чәр,
«чыдабыла шапса өтпөн чәр.»
Одуң от оттанып салды,
чакшы көйгөндө а өртөргө,
120 оттус тәгрi төзў ол данда
ат тәбiнiб-ыза-бәрдi,
ол тәбiнгән туїҕак табыжы әрткәләккә
ат чәт кәлдi,
ала кул ат кәлдi,
125 ады чабыдак полды,
әзi Әр Кулатаi алып полды,
әзi кўңәкпiлә кәлдi,
ол алып олды кәб-алды;

- «Пөрўдөң пөлдўм, чәнiм» тәдi,
«чардаң чардым, чәнiм» тәдi. 130
Кускун Алыпты кәб-алды,
отка тiштәп салды,
Кiңiг Пiлiгчiнi кәб-алды,
отка тiштәп салды,
паланы кустаб-алды, 135
таҗызы пол чар.
Алтын Канның улузўн әйт чар:
«Мәң чуртўма сўр малды!»
Ала кул' ады нан-ыза-бәрдi,
паланы азрап чадыр таҗы, 140
чәттi кун азрады.
Уғлұҕак пас чар.
Таҗызы аңнап парарға әт чәр,
аңнап парып ыза-бәрдi чәттi конарға.
Чәттi кўндә кәлдi, 145
аңны атпан-дыр,
куштў атпан-дыр,
ўгўзўнә кiр кәлдi,
ак малды әбiрiп парды,
ак пора чабаҕаҕак тудўб-алды, 150
әзәрләп салды.
«Мiн!» тәдiр, «чәнiм пө!» тәдiр.
Мiндiрiб-алды,
када парып ыза-бәрдiләр.
Чәттi тәгрi төзўн чәт пардылар, 155
тоi пол чаткан чәр полтыр,
калык көп полтыр.
Узун Кара алыптың чуртў полтыр.
Алыпка кiрiп пардылар,
араға iш чадырлар. 160
Пiр уғлұҕак кiр кәлдi ташшынаң.
«Ташшың шығып оiнаң!» тәдiр,

- шығып пардылар ікі уфлұқак,
ташшын шығып пардылар.
- 163 Сөрмөнгөн уфлұқак колбыла
Узун Караның туразының кірә,
Узун Кара алып уфлұқакты
шәб-ыза пәрді.
Тур кәләін! тәзә
- 170 Өлтүрүп салғадык;
Ірдә чаткан кижі;
таң ат парды,
Әр Кулатаі кәлді кірпн
Узун Кара алыпты шәб-ыза-бәрді,
- 175 тудуштұлар, уруштұлар,
әнцә аспа тәкпә полды,
өлтүрүп салды Узун Караны,
уфлуқакты кәб-алып
шығыб-ыза-бәрді.
- 180 Адына мініб-алып нан парды,
үгүзүнә чәт кәлді,
кула пәі тудуб-алды,
абакаіны міндіріп чәр,
тоғус торсуқ араға артыб-алды.
- 183 Ұжәлә кәліп пар ыза-бәрділәр,
оттус тәгрі өтүп пардылар,
оттус үгү көрүп чәр,
оттус алыптың чурт полтыр.
Алтын тагдың кырында
- 190 тоғус чајачы оттур чар,
«Араға оттус үгүнүң улугға аккырәр» тәдир,
«Мән тоғус чајачыға чөктажаін!»
Әр Кулатаі тоғус чајачыға парды.
«Тоғус чајачы, мәң тојыма әнәр!»
- 193 «Алтын Канның палазына
«адын адап пәрәр!»

- Оттус алыптың чәрінә әнп кәлді,
тоғус чајачыға әнб-ок кәлді,
Алтын Канның палазының
адын адап пәрділәр. 200
«Кара пор'аттыг Каратгы Пәргән
«ползын!» тәдирләр.
Улуг тоі іш чадырлар,
чәтгә кун іш чадырлар,
пә чыбылған алыптың 203
Әр Кулатаідаң артык алып чок.
Тоғус көктүң іштіндәң
пір кун тоғус әбірпн кәлділәр.
«Мән һанаін!» тәдир,
«сән таңда абакајыңны аппар, чәпм.» 210
Әр Кулатаі наныб-ыза-бәрді,
Каратгы Пәргән чат калды,
әртән таңда напарға әттә,
оттус казын ағазы: Кәлзін! тәп чәр,
парды Каратгы Пәргән, 215
казын ағазына кірпн парды.
«Әзә кұзә кұжүңнү қаған көрпөң?
«чәтгә тәгрә ол қанда көк талаі,
«көс чәтпәс көк талаі,
«көк талаідың тубўндө 220
«Пуспас Пулан пар.
«Оттус кижидәң оттус ол тубар,
«алтон кижі поларбыс» тәдир,
«Пуспас Пулан таңда кәліп
«алтон кижині чіп парар, 223
«ә пар кәл!» тәдир.
Каратгы Пәргән парды,
көк талайға парды,
көс көрүп чәтпәс көк талаі
көрдү Каратгы Пәргән. 230

- «Пуспас Пулан, мындазыңма?»
 Каратты Пәргән кыбырды.
 Пір мұзұ пір кырыгдаң шык чар,
 пір мұзұ паза пір кырыгдаң шык чар,
 235 ікі кулабы әкі кара тәғәшилән шыкты.
 Кара пор'ат аннаң коруғұп
 карчы сәгріб-ысты.
 Каратты Пәргән сәгріді,
 Пуспас Пуланның ікі кулабының
 240 орта кірә сәгріді,
 аннаң тудұш тудұштұлар,
 көк талайдың тубұнө тужұп,
 чәтті чыл тудұштұ.
 Кара пор'ат кадарып полбан чар,
 245 «Өлбөстөң Каратты Пәргән өлөр!»
 Чәтті чылға кадарды,
 чәтті чылдың пажында
 көк талай шіштї,
 көк таскылдың ажыра шапты.
 250 Пуспас Пулан шык чары,
 кара пор'ат корукчар аннаң
 пір кулабы соң тыңнады,
 пір кулабы аның тыңнады.
 «Кара пор'адым, мәннәң тәзіп
 255 «кайда чұтұрдұң?»
 Карчы айланып көр салды,
 Каратты Пәргән тур чар,
 Пуспас Пуланны өлтүрүп
 тәразін кәс чыкты.
 260 Кара пор'атты кәб-алды,
 Пуспас Пулан тәразінәң кәзіп
 нан чар Каратты Пәргән,
 оттус казын ағазының чуртұна чәтті,
 оттус казын ағазы

- Пуспас Пулан кәл чәр тәп, 263
 парчан тәзіп чарлар коругұп
 суға кірәргә суға кір чәр,
 тағ ажарға тағ аш чар,
 тырлады сілгініб-ыза-бәрдї.
 Пуспас Пуланның тәразін чуртұп 270
 таштаб-ыза-бәрдї,
 алтын тағның чарым чанына
 Пуспас Пуланның тәразі тў полды
 оттус казын ағазы аны көр салды.
 Каратты Пәргәнә кәл чәр, 275
 оттус казын ағазына кір чәр.
 «Пір чылда канңы албан аларзың?
 «өлөң тыныбысты ала-бәрдїң.»
 Абакаҗы: «Нанаң!» тәдїр,
 «Әр Кулатай таҗың 280
 «пұн өлбөзө таңда өлөр!» тәдїр.
 Нан кәлпн чөрүб-ыза-бәрдїләр,
 нана нана кәлдї,
 чәрїнә чәт кәлдї.
 Ак малын чә сұрұп партыр, 285
 Әр Кулатай абакаҗының пажыны
 кәзә шап пәрдїләр,
 ак малыбыла Әр Кулатайбыла
 чә сұр пар тыр.
 Әр Кулатай ары шап тыр, 290
 алтон кїжїнїң пажыны
 кәзә шап тыр.
 Әр Кулатай пәрї шап тыр,
 чәттон кїжїнїң пажыны
 кәзә шап тыр. 295
 Пір каҗадаң ат тыр,
 чәтті алып аттыр,
 парыш оттур тыр,

- сұрұб-оттур тыр,
300 кижі сөгү таг полып
өзүб-оттур тыр.
Сұрұб-оттур тыр,
Кара пор'аттыг Каратты Пәргән
сұрұб-оттур тыр.
305 Чәттон тәгрі төзү ол чанда
кужак табыжы кулакка ужул чадыр,
алтын таг тәпсәп тір,
ак чазы әдә тәпсәп тір,
Әр Кулатабыла алып тудұш чадыр
310 чәтті алышты өлтүр тұр,
оча алып тудұш тұр.
«Пөрүдөң пөлгөн чәнім,
«өлгөн тушты көргөимінәм,
«чадаң чарған чабыс чәнім,
315 «өлгөн тушты көргөимінәм.»
Каратты Пәргән айтты:
«Колыңдағы алыпты мә пәр!
«мән тудұжаң!» тәп тір.
Чугұруи кәлдi Каратты Пәргән,
320 чара тартыб-алды.
Каратты Пәргән тудұш чар,
кан тәгрә шыгара туттұ,
алтын тагдың ак корумға
салып ыза-бәрдi,
325 өлбөстөн оча алып өлүп калды.
«На әзән, тајым?» тәдi.
««На әзән, Каратты Пәргән,
««пөрүдөң пөлгөн чабыс чәнім,
««чадаң чарған чабыс чәнім.»»
330 Нан чадырлар.
«Абакаидың пажын нөрәк кәскәнсiң,
«пажы чәр алтына тоғлон тұш парды;

- «Айнабыла піргіжiп пісті чәлап.»
Наныб-оттурлар,
чәрiнә чәт кәлдiләр. 335
Каратты Пәргән абакајына
тоi салды,
Каратты Пәргән кара конды,
әртән шығып кәлзә
көрзө Әр Кулатаi тајызы чоғул!
340 Абакаидың сурап чар:
«Тајым кәда?» тәдiр.
««Сәң тајыңның чоруғу
««сәң чыдап полбассың.»»
«Адыңны әзәрлә!» тәдiр. 345
««Адың кәда парза
««әдә ок сән пар!»» тәдiр.
Кара пор'атты әзәрләп чар,
позы парған чәрiнi уңнабан чар.
Кара пор'атка мiнiб-ыза-бәрдi,
350 кара пор'ат сәгрiб-ыза-бәрдi,
үш көктүң сыртына шығара.
Үш көктүң сыртында
Алтын Әргәк тәп алып полтыр,
Алтын Әргәктiң ак чарчында 355
ала кул'ат анда полды.
Әр Кулатаi тајызы
Алтын Әргәктiң кызын аларға
анда шығып парған полтыр.
Каратты Пәргән кiрдi. 360
«Әзән, Алтын Әргәк куда», тәдiр.
««Паламны сiләрә пәрәин!
««мән пәрбәссәм
««мәнi өлтүр саларсылар.
««Үш көктүң сыртында 365
««алтын коңрадың iштiндә

- «кызым анда» тәдiр.
 Каратты Пәргән шык кәлдi,
 садактаң ок капты,
 370 тарт кәлiп атты,
 алтын коңраны кәс атты,
 кысты куңағына тўжўрўб-алды.
 Тоi аттi, кызын пәрәргә аттi.
 Әр Кулатаi абакаҗыны альпи
 375 наныб-ыза пәрдi,
 Каратты Пәргән чат калды,
 тоi иш чәрi.
 Ылҗап чары Каратты Пәргән.
 «Но ылҗап чарзың?» тәдiр.
 380 ««Азә көк талайдың тўбўндөң
 «Пуспас Пулан пуҗазы чык-чар,
 «каранҗа парып тудўш чарым.»»
 «Сән Пуспас Пуланҗа парба!» тәдiр,
 «сәң чуртўнда чә шыкты,
 385 «чәттi чол чә курўп шыкты.»
 Каратты Пәргән наныб-ыза-бәрдi,
 кәлзә чуртўнда чә полды.
 Каратты Пәргән кәлiп
 чәбыла чәлаш чар,
 390 алтын кырда чәлашты,
 ары шапты Каратты Пәргән,
 алтонның пажыны кәстi,
 пәрi шапты Каратты Пәргән,
 пәжонның пажыны кәстi,
 395 чәттi кўн чәлашты,
 чәригдi кыр салды.
 Ыгўгә кәлiп кiрiп узудў,
 орта тўндә абакаi турўп кәлдi.
 «Оттус аҗама Пуспас Пулан шығып
 400 «пўн карада чiп парады.»

- Каратты Пәргән кара пор'атка
 ўгўдәң шығып мiндi.
 Оттус тәгрипiң төзўнўң ол җанда
 оттус калыкка чўгўрдў,
 кара пор'ат чўгўрдў, 405
 оттус тәгри төзўн ол җанда
 оттус казын аҗазын
 Пуспас Пулан пуҗазы чiп пар тыр.
 Аннаң кәлiп чўгўрттў,
 чәттi тәгрипiң төзўн ол җанда 410
 чәттi калыкка чўгўрдў.
 Пуспас Пулан пуҗазы
 көк талайға пат пара дўрдў.
 Каратты Пәргән кыҗырды:
 «Шык Пуспас Пулан пуҗазы. 415
 «Оттус казын аҗазымның
 «өжўн алҗаңмын» тәдiр.
 Пуспас Пулан пуҗазы шык чары.
 Аннаң кәлiп сәгриб-ыза-бәрдi,
 Каратты Пәргән сәгриб-ыза-бәрдi, 420
 iкi кулактың ортаҗа кiрә.
 Тудўш тўжўп парды,
 талайдың тўбўнө парды.
 Кара пор'ат мында чөр чәр,
 талайдың кажында чөр чәр, 425
 чәттi чылға кадарды,
 шыкпас полды Каратты Пәргән,
 тоҗус чылға кадарды,
 шыкпас полды Каратты Пәргән,
 кадарды, оттус чылға кадарды, 430
 әзi шыкпан чар.
 Кара пор'ат «өлгөн полар» тәп,
 «нанаиң» тәп, нанып чар,
 нан чар, нан чар.

- 435 Көк пөрү сүр кәлдi,
кара пор'атты чiргә сүр кәлдi,
өгүнү көк пөрү чiп чәр,
кара пор'ат тәптi,
көк пөрүнү орта кәзә тәптi.
- 440 Кара пор'ат айт чадыр:
«Мән өлбөдүм» тәдiр,
«Каратты Пәргән әзiм
«өлбөн ок полар.»
Позының чуртүн сартын
- 443 пiр углұцак кәл чәр.
«Сән алыг ат, пө кадарба!
«мыннаң шыкпас!» тәдiр,
«по талайдың пажынаң шығар.»
Уғлұцак суға сәгріб-ыза-бәрдi,
450 адыбыла уғлұцак чок пол калды,
көк талайда чоктаб-оттурдү.
Көк талайдың пажына парып.
кара пор'ат кадар турдү,
көк талайдың шык чадыр
- 453 Пуспас Пулан пуғазы.
Кара пор'ат коруғұп
тәс чадыр тагга;
кiжi кыңыр чадыр сөннаң:
«Кара пор'ат, тәспә мәннәң!»
- 460 Ады карчы аїланат, көр салды,
Каратты Пәргән тур чар,
Пуспас Пулан пуғазы өлтүрүп,
тәрәзiнi кәс шык тыр.
Чаш тужұнда парған Каратты Пәргән
- 463 карып нан чадыр,
кара пор'адына мiндi.
Паја парған уғлұцак
пулан iштiнән шығып кәлгән,

- оттус казын ағазы аннаң ок шыкты.
Пуспас Пуланның iштiнән
470 сәгiзон кiжi шыкты.
- «Пiр чылда канца албан аларзың?
«пiјiм, каным, Каратты Пәргән?»
««Албан албассым, кайдаң кәлгәнзәр,
«анәр ок пар чадырзар»» тәдi. 475
««Сән кәлгән уғлұцак
«но канның төлүзү?»» тәдiр.
«Ұш көктүң сыртында
«Алтын Әргәктің палазыбын» тәдiр.
Кара пор'ат сәгрідi, 480
нан ыза пәрдi,
чәрi чуртұна чәттi.
Ак малыбыла, арға чоныбыла
чә сүрүп пар тыр.
Ар Кулатаi көзүбүлә 485
ары аїлан шап тыр,
алтон кiжiнiң пажын кәстi,
пәрi аїлан шап тыр,
пәжон кiжiнiң пажын кәстi,
сөннаң сүрүп оттур тур. 490
Ар Кулатаi сөннаң
парып парып кәлгән
чәріг тўғбдө кыр сал тыр.
Алтын Тас алышты тудужұп
чәр алтына тўш пар тыр, 495
сөннаң сүрүш тўжә-бәрдi.
Алтын Таспыла тудұш чары,
чәр алтында тудұш чары,
Каратты Пәргән әнiп парды,
таҗызының тудұш чатқан алышты, 500
Алтын Тас алышты
колына алып тудұш чары.

- 503 Ұш кўн тудўштў,
 кан тәгрә көдүрдў,
 кара чәргә салды.
 Алтын Тас алып өлдў.
 Таҗызыны әзәннәш чәр,
 када нан чадырлар,
 чәрләринә чәт кәлдиләр,
 310 мал турбанда мал ок турўстў
 Ар Кулатаи карыш пар тыр.
 «Каратты Пәргән, сән чәр!» тәдир,
 «мән карып пардым» тәдир,
 «мән амды өлөрўм» тәдир.
 315 Каратты Пәргән айт чадыр:
 «По чәрдң үстүндә
 «мән корығар кижі чок» тәдир.

6. Ai Mögö.

- Алтын Канның кызы
 Алтын Арыг полтыр,
 үстүндөгў малы
 алтон тәгринің төзў өт тұр.
 5 Алтон тәгринің ол ңанда
 Кызыл Тас полтыр,
 карўлцук полтыр,
 аспа тәкпә чат чадыр;
 кўннўң ажып чанда
 10 Аҗ-оі Тас полтыр,
 карўлцук полтыр.
 Алтын Арыг чат часса
 алтын тана кар чагдыр,
 әжіккә кәлгәнңә пілдір чәр.
 15 Кыс корук чар.
 Әжіккә кижі кір чәр,

- сыңман кір чәр,
 кастығы пажыны кыр чапкап,
 кір кәлзә Кызыл Тас.
 «Піјім, каным, Алтын Арыг» тәдир, 20
 «пір чўс алтон чашка чәттім,
 «пір чўс алтон чашка чәткәнңә
 «алыпка алдырбәм» тәдир,
 «по талайдың пажына
 «чајаның ат өс чәр» тәдир, 25
 «аның әзі Кырчабан Кан,
 «ўш конакта сәні аларға кәл чәр.
 «Пір чўс алтон чашка
 «алып алдырбәм» тәдир,
 «чәтті чыл тудўжўп өлөрўм» тәдир, 30
 «мәң өлгөн сөгўмнў
 «тоғус тыттың пажына шығарзар,
 «тыттың төзўнө
 «мәндіг ок Кызыл Тас төрөр.
 «Пір чўс алтон чашка 35
 «табак чібәм» тәдир,
 «каным, піјім, табак пәр!
 «мән чіб-алаін!» тәдир.
 Табак сала-бәрді,
 Кызыл Тас чіп чадыр, 40
 чіб-алды, наныб-ыза-бәрді.
 Ұш конды Алтын Арыг абакаі,
 Ұш конактың пажында
 әжіккә аттыг кижі кәлді;
 кір кәлді Кырчабан Кан. 45
 «Мән сәні алқаңмын! тәдир,
 «ак малың көзўбўлә,
 «арға чоның көзўбўлә
 «мән алқаңмын» тәдир.
 Абакаидың кірәр чәрі чок әдіп 50

- тудуш чур чар.
Абакай ылғап парбан чар.
«Өдүрзө парбассым» тәдї.
Пір уулуңак тоуланш тўш кәлдї,
55 әжіктәң тоуланш шык парды,
паз'ок оттур часса,
уулуңак азақпыла пас кір чары,
торсакча камчыбыла
уулуңак пас кір чары.
60 «По камчыбыла шабаин!
«по камчыдаң калзаң
«пәңәмнї пәрәин!» тәдї,
«калбазаң по камчыдаң
«бї!» тәдїр, «сән!»
65 Шапты уулуңак камчыбыла,
Кырчаған Канны шапты,
ак ўргөдөң чығара шапты,
ак чазының орта тўжўп
Кырчаған бї кап тыр,
70 сөгў таг пол кал тыр.
Пас кәлдї уулуңак.
«Турўп чўрцөң тәбїнә
«ўш конак чәтпән турдўм,
«чајаным чабыс полар!» тәдїр,
75 «чажым кыска полар!» тәдїр.
«Алтын Канның палазы
«ак кул' аттыг Ай Мөгөмўн.
«Кызым Тастың сөгўнў
«парып шығып салып кәләин!»
80 Чазыг кәліп чўгўрдў,
алтон тәгрї төзўнўң ол қанына
алты сәгрїп чәт парды,
тобус тыттың пажын
піргә тартты Ай Мөгө,

- а шығар салды сөгўнў,
нан кәлдї чуртўна,
амды ўдә оттур чар.
Әжік сығдырт әттї,
алып кїжі кір кәлдї.
«Адың шабын рак парбан
90 «Ай Мөгө әзәнбә әдїң?»
«оттус тәгрїнїң ол қанда
«Ой Молат, Ак Молат,
«ігі карындаш полтыр.
«Сәнї кәзін тәп чар», тәдїр,
95 Алтын Канның палазы
Ак кул'аттыг Ай Мөгө
ол алыпка аідып чар:
«Мән алыптың чәрїнә
«чўрбөм, өжөтпөм,
100 «мән но кәрәк парәин?
«мән парбассым» тәп әйтты.
Кәлгән алып аідып чадыр:
«Мән пўн нанаин!» тәдїр,
«мәнї таңда пөк ызар.»
105 Ак кул'аттыг Ай Мөгө:
«Чакшы, таңда а парамын!
Алып кїжі наныб-ыза-бәрді.
Әртән турдў Ай Мөгө,
ак кул'адын тудўб-алды,
110 ак кул'адын әзәрләдї,
кујак кәбїн кәспәдї,
кўңөкшўлән парып чадыр,
ок, садағыны албады,
кылыш, чыда албады.
115 Пәңәзї ылғап чадыр.
«Кылыжыны ал!» тәдїр,
«кујак кәбїн кәс!» тәдїр,

- «алып чәріндә кәрәк!»
 120 Кымыш чыда албан-дыр,
 кујабын кәспән салды.
 Кујак чок пар чадыр,
 улу чышка кір чәр,
 ады чортнос ат полды,
 125 парып, парып полбән,
 ылбан чадыр Ai Mögö.
 «Чаячым чабал атты
 «чајап пәр тір мә», тәдир.
 Ылбан чадыр Ai Mögö.
 130 Ак чазының ортазында
 аттыг кижі полтыр,
 арҗамчыбыла ат тарт тыр.
 Тәгринің тубундө
 алтын чаллыг ак кул'ат полтыр,
 135 әзәрліг ок чүгөннүг ок полтыр.
 «Адымны тарт полбан чарым»,
 ол кижі адып чадыр,
 «Сән тартып пәр! Ai Mögö!»
 Ai Mögö тартпаска кәрәк
 140 Ai Mögö атка аңын чар,
 Ai Mögö атты тарт чар,
 тәгрідән чәргә түшкөн
 ак кул'ат ошкөш полтыр
 пидірт чәр Ai Mögö,
 145 тартты алына кәлә
 тура түштү ак кул'ат.
 Паја кижі атты пәрді,
 «Ну, алып, мін! тәдй,
 «пір часка оттурұп
 150 «чыдап полбан чаткан,
 «сән чаш кижізің
 «мә по атты ұргөт пәр!»

- Ai Mögö адына міндй,
 игі ұзәңә тәң тәкпәнцә
 чәтті тәгрі төзүнө өттү. 155
 Ак кул'ат чөктап чар:
 «Сән адың поларым» тәдй,
 «пашка кижі мәң сұртұнә
 «оттурұп полбан чадыр,
 «сән оттурұп полдың» тәдйр. 160
 Oi Молат чәрінә чәт парды.
 Igi карындаш пір ұдә чөкташ чадырлар.
 Ai Mögö аттаң түштү,
 оларға кір чадыр,
 оларға кір парза 165
 Oi Молат, Ак Молат оттур чарлар.
 «Алтын Канның палазы,
 «Ai Mögö, әзәнмә?» тәдйр.
 ««Мәні нодәң ары кижі ызыб-алдырдың?»»
 «Чәлажарға әбәс» тәдйр, 170
 «чәттон тәгрі төзүнүң ол җанда
 «Өлбөс Кан пар» тәдйр,
 «ұш кадынап парып
 «кызын пәрбән сал-дыр» тәдйр,
 «піскә ол кысты аккәлә-бәр!» 175
 Ai Mögö айт чар.
 «Катта параңнар» тәдйр,
 «ұжұлә параңнар!» тәдйр.
 Igi карындаш айтты:
 «Чок, піс парбаспыс!» тәдйр, 180
 «сән чағыскан пар!» тәдйр.
 Ai Mögö чағыскан парды,
 чәттон тәгринің төзүнө
 чәттон калыкка өт шыкты,
 Өлбөс Канның чәрінә чәтті, 185
 ол Өлбөс Канның ұгә

- аттыг кижі парбаңаң полтыр.
 Аі Мөгө парды чағыскан.
 Ыш паштыг Чалбаған
 190 Аі Мөгөнү сұруң кәлдi,
 ат пажынаң сәгрiб-ысты,
 ыш паштыг Чалбағанбилә
 тудұш чадыр Аі Мөгө,
 ыш конак тудұштұ,
 193 Чалбағаннi өдүрүп салды.
 Өлбөс Канға кір чәр.
 «Азән!» тәдiр Өлбөс Кан,
 шаі сiлады Өлбөс Кан,
 табак сiлады Өлбөс Кан.
 200 «Ак Молатка, Оі Молатка
 «кызыңны чөк пәрбәзің?»
 ««Андыг кижі ма кәлбәдi,
 ««а пәрбәссiм сә, пәрәмiн.»»
 «Мән аны албассым» тәдiр.
 203 Өлбөс Кан аідып чадыр:
 «Олардың уңун ноға дүргөізің?»
 ««Кызың пәрбәс полғанда
 ««ігі атты чарыштыр көрөң!»»
 «Чарыштырбаска» тәдiр,
 210 «пірзі шығар, пірзі чәтпән калар,
 «анда талажып уружа-бәрәрбіс,
 «өлүп тынға чәдiшпәскә.»
 ««Тудұш көрөң!»» тәдiр Аі Мөгө.
 Өлбөс Кан айт чадыр:
 213 «Амды тудұш көрзөк» тәдiр,
 «кан кижі канығыжарбыс,
 «тынға чәдiжiп саларбыс», тәдiр.
 ««Тудұшпас ползоң»» тәдiр,
 ««кызыңны көртөс!»» тәдiр.
 220 Абакаiға айт чар Өлбөс Кан:

- «Кызыңны пар аккәл!» тәдiр.
 Кысты абакаi аккәлдi.
 «Азән, Аі Мөгө!» кыс айтты.
 Аі Мөгө тур кәлдi,
 кысты кәб-алды, 225
 алтын карбанға сук салды,
 кыспыла шыға чүрдү.
 Өлбөс Кан ташкын шыкты,
 ташкын шык кәлзә
 Аі Мөгө ташкын чок полды, 230
 аннаң көрзө Өлбөс Кан
 чәттi тәгрiнiң төзүнө
 Аі Мөгө өт пара чүр.
 «Мән аны чәдiжiб-аларға
 «адым мында чоғул;
 «Аі Мөгөнү тудұжүп
 «өдүрбөргө кұш чәтпән чәр.»
 Оі Молат, Ак Мөлат чәрiнә
 Аі Мөгө чәт кәлдi.
 «Тоиды айт сал кадарып чар,
 «тоi әдәргә кызың пәр!» тәдiр, 240
 «тоиды iңiб-алған сонда
 «Өлбөс Канның чағыс кызыны
 «мән сә пәрәмiн!» тәдiр.
 Тоиды iңiб-алдылар. 245
 Аі Мөгө айт чадыр:
 «Кысты ак кірә-бәр! көрөiн!»
 Кысты ак кірә-бәрділәр.
 Аі Мөгө кысты кәб-алды,
 карбанына суғұнұп салды, 250
 шык парды Аі Мөгө,
 Ак Молат соннаң шыкса
 ташкын Аі Мөгө чок полды,
 чәттi тәгрi өт пар чәр,

- 255 аны сўрўжўп парды.
«Кылышпыла кәстїрїп саларым!» тәп
чәдїшпән тоқтап парды.
Аї Мөгө парыб-ысты,
Алтын Канның чәрїнә чәттї,
260 Алтын Канның чәрїндә
әр пажы әжїккә сыңман чар,
әт пажы шарчына сыңман чар.
Аї Мөгө оттурқаң чәргә,
чўс азактыг алтын шїрә
265 Аї Мөгө оттур салды.
Алтын Кан кәлә-бәрдї.
«Улуг кан, улуг пәг, әзән!» тәдїр.
«Мәнїң кызым чїдїп чәттї чын полды,
«по Ак Молат брлаб-алып
270 «мә аккәлә пәргән.
«По Ак Молатты
«чәттї азра чыдабыла шажып
«чәттї чыл чаткан чадыр,
«аннаң тартыб-алған чыдамды.»»
275 Ак Молат турўп кәлдї.
«Кызын аның аккәлә-бәрдїм,
«чәттї азра чыдабыла
«Алтын Кан шашты мәнї.
«Аның кызын мән брлабам,
280 «кырык тәгрї төзўнўң ол қанда
«кырык Кандот брлән» тәдїр,
«чакшы ат пәрәр тәп,
«арға чонын пөлўп пәрәр тәп
«кызыны аккәлдїм» тәдїр.»
285 Аї Мөгө айт чадыр:
«Алтын Канның кызыны аккәл!
«аның сөзўн уғарға кәрәк.»
Кысты алып кәлдїәр.

- «Сәнї Ак Молат брләнба?»
тәп сурады Аї Мөгө. 290
«Чок! Ак Молат брлабән,
«мәнї кырык Кандот брлән.
«Кырык Кандоттаң брләп
«мәнї аккәлдї Ак Молат
«Алтын Кан абама. 295
«Чакшы ат пәрәмїн! тәдї,
«арға чонын пөлөмўн! тәдї,
«абам Ак Молатка
«чакшы ат пәрбәдї,
«арға чонын пөлбөдў,
300 «чәттї азра чыдабыла
«Ак Молатты шәб-ысты,
«чәттї чыл чатты» тәдїр.
Аї Мөгө айт чадыр:
«Чарғы әтсәм, Алтын Кан,
305 «кызыңны колдаң кәб-алып
«Ак Молатка пәрзїн» тәдїр,
«Ак Молаттың малын
«чәттї чылға кадар!» тәдїр.
Анда игї кан полтыр,
310 Кола Кырыш, Тәбїр Кырыш,
алар Аї Мөгөнў шашты,
тудўжа-бәрдїләр,
ўш кўн тудўштўлар,
ўш кўн алыштылар. 315
Алып төрөн Аї Мөгө
Тәбїр Кырышты шығара туттў,
кан тәгрә шығара туттў,
чәргә тўжўрўп сал тыр,
шәп өдўрўп сал тыр. 320
Кола Кырышпыла тудўштў,
төрт кўнгө тудўштў,

- төрт кўнгө алышты,
кан тәгрә шығарды,
325 аккәл салды чәргә.
Кола Кырышты өдүрүп салды.
Ак Молатка кіріп салды,
улу нанчы полдылар.
А оттур чатса
330 пір алып кіжі кір чадыр.
«Оі Молаттың, Ак молаттың туңмазы
«мән алғаң кіжім полған,
«аны мә пәр!» тәдир.
«Пурун ігі ак кул'ат
335 «орнажарда нанчы полғамыс,
«ол кысты мә пәр!» тәдир.
Карбаннаң кысты сүруб-алып
кысты пәр сал тыр.
Ак Молат, Аі Мөгө ігі нанчы
340 кырык Кандотты чалап парарға
чөптөжүп айт чадыр.
«Тоғус кадыл куяк чок
«Аі Мөкө өлөр», тәп
Ак Молат коруғуп чар.
345 ««Куяғым чок-тә полза
««мән парғаңмын!»» тәп айтты.
Аттарына әзәр салдылар,
ігәлә атка мінділәр,
парыб-ыза-бәрділәр.
350 Кырык тәгринің төзүнө
кырык калыкка пардылар,
кырык Кандоттың чәріна
ігі алып чәттіләр.
«Сләр алып ползәр
355 «үдүр кәләр, кырык Кандот!»
ігілә кығырып салдылар,

- кығырдылар, кығырдылар.
Кырык Кандот кәлбәді.
Кылыштарыны каптылар,
кырык Кандот чәріндәгі калыкты 360
кылышпыла кәс чәр,
Ак Молат пір шапса
пір кіжіні өдүрдү,
ігі шапса Ак Молат
ігі кіжіні өдүрдү,
365 үш шапкан Ак Молат,
үш кіжіні өдүрдү.
Аі Мөгө пір шапса
чәтті кіжінің пажыны
піргә кәзә шап тыр. 370
Ігі шапса Аі Мөгө
ігі чәтті кіжінің пажыны
піргә шапты Аі Мөгө.
Чәтті конак кондылар,
кырык Кандот алышты 375
порос әтті чәтті кўндө;
ак малын сүрүп нан чар,
арға чонын көзүбүлө нан чар,
чәр чуртүна нандылар,
Аі Мөгөнүң чәріна чәтті, 380
малға мал кожыл тыр,
чонға чон кожыл тыр.
Тәбір тыттың төзүндө
Кызыл Тас төрөп тўр,
Кызыл Тасты малға салды, 385
Аі Мөгөнүң ак малыны
Кызыл Тас кадарды.
Алып төрөн Аі Мөгө
кысты карбанынаң алды.
Өлбөс Канның кызыны. 390

Амды тоі әдб-алды,
тоіды амды салдылар,
чәтті чылға тоілады,
чәтті чылдың пажында
395 Ак Молат чәріңә нанды,
Аі Мөгө чурттап чатты.

7. Алтын Әргәк.

Алтын Сабак абакаі
ән чәрдә чурттап чадыр,
малы чоғул, чоны чоғул,
пір-кіңігәш уғлұңак азрап чар.
5 Ак талайға карбак салып,
пір шортан палазыны
күндө абакаі кап чар,
кара суға каіна чар,
каімағын іш чадыр.
10 Ол өксүс паланы
Алтын Сабак азрап чадыр.
Ортақшың тудұнарға чәткәләк
кіңіг пала полтыр.
Табылғы соғанбыла ат чар,
15 алтын тағның төзүңө
аңнап парыб-оттурдұ,
мал көп турған чәр полтыр,
ігі карыш тәзәгі өс тұр.
«Мәң абам кан полтыр,
20 «малыны чә сұр тұр.»
Кәлдi, узудұ ұғұзүңдә,
әртән турқаң уғлұңак
тұшкө чәдјіп узудұ,
турбады уғлұңак.

Алтын Сабак пәңә айт чар: 23
«Тұшкө тәңдө но узудұң?»
Уғлұңак айт чадыр:
«Мән тұжөп чарым» тәдјр,
«аң ұңұн турбан чарым.
«Алтын тағдың алнына пардым, 30
«мал тәзәгі ігі карыш өстұр,
«аны тұжөп турбадым.
«Алтын Сабак, пәңәм,
«мәң абам кан полтыр,
«мәң малымны кан сұртұр, 35
«аны тұжөп турбадым.»
Табылғы соған алыб-алтыр,
кабырға ок алыб-алтыр,
куш аңнап парыб-оттур тұр.
Ак талайдың чарназы 40
аралап партыр,
ат тәзәгі ұш карышка.
«Мәң абам кан полтыр,
«малымны чә сұртұр.
Аңдә атпандыр, 45
куштә атпандыр,
нан-дыр одың ұғө.
Устұр ұғұзүңдө,
тұштә турған уғлұңак
ігі тұңгө чәттір узұп 50
Алтын Сабак турұзұп алтыр,
уғлұңакты турұстұ.
«Нә санап узудұң,
«ігі күңгө узудұң.»
«« Ак талайды чоктадым, 55
«« ак талайдың чарназын
«« аралап пар тырым,
«« ат тәзәгі ұш карыш ырым тыр,

- «мәң абам кан полтыр,
60 ««малымны чә алып чіп партыр:
««Пәңә, мәңнәң улуг сәйсәң,
««пәңәм, сәң пил чарзың,
««пәңәм, мә айтпан чарзың.»»
Пәңә айтты туңмазына:
65 «Арҗа моиның чаш кәдир,
«канбыла чәлаш полбассың.»
««Арҗа моиным чаш кәдир полса-дә
««мә шынын айт, пәңәм.»»
Алтын Сабак айт чадыр:
70 «Абам кан полтыр,
«тоҗус Кара Моңус
«абамны чіп партыр,
«ак малын сұрұп партыр,
«чәтті чашка чәткәңдә
75 «пар тоҗус Кара Моңуска.»
Ак чарчын әжігі чарт әтгі,
шыҗа чұрдұ уҗлұдак,
ак сар'ат тур чадыр әжіктә.
Төрт өлүггә соккан кола ізәңи
80 ұш өлүг ұрап партыр,
пір өлүг калтыр,
ұш төлгө чұргөн
Аранҗула ак сар'ат
уҗлұдакка айт чадыр:
85 «Ұш төлгө чәткәңдә
«канактыгга туттұрбан,
«ұш төлгө чәткәңдә
«садактыгга аттырбан.
«Тоҗус Кара Моңус чәріңәң
90 «Ұш төлгө чәткәңдә
«тоҗус кыр шыктым,
«аба тәбі мәң адаин:

- «Ұш төлгө чұгұргөн
«Аранҗула ак сар'аттыг
«Алтын Әргәк алып пол!
93 «Садак көдұрұп полбассың,
«тоҗус Кара Моңуска кірәргә
«тоҗус чаштыг әр кәрәк.
Алтын Әргәк айт чадыр:
«Абамны өдұртұп
100 «тоҗус чашка чәтпәзәм
«ұш чаштыгга парарым.»
Аранҗула ак сар ат:
«Чәтті чаштыгдә парарҗа!»
Алтын Әргәк айт чадыр:
105 «Абамны өдұртұп
«чәтті чашка чәтпәзәм
«ұш чаштыгдә парарым.»
Аранҗула ак сар'адын
тізгіннәң кәб-алды,
110 мініб-ыза-бәрді.
Оң колтуктаң канат шыкты,
алтын тагды соҗа шапты.
Сол колтуктаң канат шыкты,
кұмұш тагды соҗа шапты.
115 «Мәң тізгіннәң чакшы тартып
«оттурҗаба әдәң сыртыма,
«мәң сыртыма шыдап оттурбазаң
«тоҗус Кара Моңус чәріңә
«сәңи ал чұрбөссұм» тәдир.
120 Ұш чаштыг Алтын Әргәк
ігі тізгіннәң тартты,
төшкө өттә тартты.
Тоҗус Кара Моңустұң
чәріңә парарҗа
125 ак сар'ат чұгұрдұ.

- 130 ұш тәгріннің төзүнө өттрә
 Алтын тагдың кырға шыктыр,
 чәр арказына әбрә көрчәр,
 ак талаі полтыр,
 алтын тагдың парында
 алтын ұғұ полтыр,
 әлбәк парған мал полтыр,
 әлбәк парған чон полтыр,
 135 Аранцула кара кул'атгыт
 Аі Алтын кан полтыр.
 Алтын Әргәк кіріп парды,
 әзән сураш чадырлар.
 Алтын Канның палазы:
 140 «Алтын Әргәк нанцы», тәдїр,
 «каі пар чарзың?» тәдїр, «сән?»
 Алтын Әргәк нанцы айтты:
 «Абамның өжұн алып
 «тоғус Кара Моңустұң
 145 «чәрїнә парарым» тәдїр.
 Аі Алтын айт чадыр:
 «Тоғус Кара Моңус чәрїнә
 «тоғус каттап пардым,» тәдїр,
 «тоғус каттап парғанда
 150 «чәрїнә кіріп полбадым.
 «Алтын Әргәк нанцы, парба!
 «өлөрзұң анда Алтын Әргәк!»
 Алтын Әргәк айт чадыр:
 «Өлзөм өлгөжұм, парарлабын!»
 155 Аі Алтын айт чадыр:
 «Әдә парқаң полғанда
 «ігәлә парың, нанцым!»
 Ігәлә ат әзәрләді,
 ігәлә тура мінділәр,
 160 ігәлә пар чадырлар,

- пірзіннің ады артык әбәс,
 пірзіннің ады артык әбәс,
 таң чұғұр чәр ігәлә.
 Чәтгї тәгрї төзұн өттұ,
 көс көр чәтпәс 165
 көбұктұғ көк талаі полтыр,
 кәжіп алқаң чоғул.
 Аі Алтын айт чадыр:
 «Алтын Әргәк нанцым!» тәдїр,
 «мән талаіды кәш полбассым, 170
 «мән ұғө нанарым!» тәдїр.
 Наныб-ыза-бәрді Аі Алтын.
 Позына айтты Алтын Әргәк:
 «Кан кїжі мән ползам
 «көк талаіды каіт кәшпәңаң? 175
 «кан кїжі мән ползам
 «көк талаіды кәжәрїм» тәдїр.
 Ұш төлгө чұғұргөн
 Аранцула ак сар'ат айт чадыр.
 «Ам мәнї шап!» тәдїр, 180
 «мән сәгрїп көрөін!» тәдїр.
 Шаб-ыза-бәрді адын,
 сәгрїб-ыза-бәрді ады,
 көбұктұғ көк талаіды
 кәжірә сәгрїп тїр, 185
 көк талаідың ол қанда
 чазә пар тұштұр.
 Тоғус Кара Моңус чәрї көрұн чәр.
 Тоғус Кара Моңус
 чәр сыртындағы кїжідәң 190
 албан алқаң полтыр.
 Ак сар'ат айт чадыр:
 «Ұш чаштыг Алтын Әргәк,
 «пағлап салзаң мәнї өдұрөр,

- 195 «Ўш төлгө чәткәмдә
«мәни таныбас кан чок.»
Чәт парды Кара Моңуска,
тоғус азра тәбир тытка
Аранцула ак сар'атты
- 200 тоғус ора тартып паглап салды.
Алтын Әргәк уғлұдак
тоғус Кара Моңуска кірді.
Тоғус Кара Моңустұң
Ўш алып ол тўп тұр.
- 205 «Ўш төлгө чўғұргөн
«Аранцула ак сар'ат
«Ўш төлгө тутпәмыс, тәп
«ам тударбыс!» тәдир.
Ак сар'ат чарчынны тарт чар,
- 210 Ўш алып ол ак сар'атты
кузуруктаң тарт чар.
Сулуктаң ўзө тартты,
Аранцула ак сар'ат парыб-ысты.
тінің ўзө тартты,
- 215 Аранцула ак сар'ат парыб-ысты.
Ат чўғұрўб-ыза-бәрді,
Ўш алып ол чат калды.
Ак сар'ат айт чадыр:
«Ўш төлгө туттұрбам,
- 220 «ам чәдип тутпазар!» тәдир.
Ўш алып ол
Ўш аі кара атка мўндўләр,
сўрўб-ыза-бәрдиләр.
Чәдип өдўрөгө сўр чары.
- 225 Чәтти кўн чўғұрдў ак сар'ат
чәтти тәгрі төзў өтгрө чўғұрдў,
Аранцула ак сар'ат чўғұрдў.
Ўш алып ол тагга шыкса

- ат ојаста полды,
Ўш алып ол ојаска тўшсә
ат тагдың кырында полды.
Аранцула ак сар'ат
өлөр тәмгә чәдіб-оттур.
Ак чазә чўғұрдў ак сар'ат
алынаң пәрі Ўш алып кәл чәр,
Ўш алып ак сар'атка тоғаш чар.
«Мәни Кара Моңустұң
«Ўш алып олы сўр чар» тәдир,
«мә өтгрә-бәрәр!» тәді.
Ўш алып айттылар:
««Тәдигә парып тынан!
««піс аны пө кадарә!»»
Кара Моңустұң Ўш уғлұ
Ўш алыпка туштап чар.
«Атты нөгәрәк сўргөнзәр?»
««Аранцула ак сар'аттың алына
««турарғаба сләр?»» тәдир.
Кара Моңустұң Ўш уғлұ
Ўш алыпты камчыбыла шапты,
кәзә шапты паштарын,
Ўш алып өлўп калды.
Ак сар'атты сўрўп шыктылар,
ак сар'ат чўғұрўб-оттұрдў.
Алтын тагдың төзўндө
чәтти паштыг Чәлбәгән кәл чәр.
Ак сар'атка тоғашты.
«Улуг кан Алтын Әргәк
«каідыш өлдў? ак сар'ат,
«сәни кәм сўрўп-чадыр?»
««Тоғус Кара Моңустұң
«Ўш алып уғлұ сўрдў» тәді.
Чәтти паштыг Чәлбәгән айт чадыр:
- 230
- 235
- 240
- 245
- 250
- 255
- 260

- «Ўш алып олбыла
«мән тудўш көрбін!» тәдир.
265 Тоғус Кара Моңустўң
ўш алып олбыла
чәтти паштыг Чәлбәгән тоғашты.
«Ўш полза алыптә полар
«атты но кәрәк сўргөнзәр?
270 «Ак сар аттың алында
«турарбаба сән?» тәдир.
Ўш алып ол камчыны тәң көдўрдў,
Чәлбәгәннә тәң шаптылар,
чәтти пажын кәзә шәб-ысты.
275 Ак сар'атты сўр чарылар,
ак сар'ат чўгўр чары.
Ак чазыда алып кәлчәр
чәтти кулаш кызыл чәгрә аттыг.
Ак сар'атты тоғаш чары.
280 «Но алып сўрдў, ак сар ат, сәни?»
«Тоғус Кара Моңустўң
«ўш алып уғлў сўрдў» тәдир.
«Парба!» тәдир, «по кәлзін!
«ўш төлгө көп чўгўргөнзўң,
285 «Алтын Арыг пәңәм чидип,
«чәтти чыл тиләдәм,» тәдир,
«Алтын Арыгды таппадым,
«сәң көс көрдўңбә ак сар'ат.»
Паштап ат: «Пилбән чәрім» тәдир,
290 көп сурән сөндә айт чадыр:
«Чәтти кадыл чәр алтында
«чәтти Әрлик Кан чәриндә
«Кыс Алып тоилап чаткан чәр
«көрдўм» тәдир ак сар'ат,
295 «анда полар сәң пәңәң.»
Ўш алып ол чәдә тўштў.

- «Адың кәм полңаң?» тәдир.
««Чәтти кулаш кызыл чәгрә аттыг
««Алтын Пәрістә Кан полңам.»»
Тоғус Кара Моңустўң уғлў 300
камчыны тәң көдўрдў шабарға,
тәңнәп кәлп шаптылар,
көргөн каракты тышлатпады.
«Ну!» тәдир, «мән шабаин!» тәдир.
Алтын Пәрістә камчы көдўрдў, 305
ўш алыпты шапты,
тоғус Кара Моңустўң
ўш алып уғлўнўң
ўш пажын кәзә шапты,
ўш алып ол өлўп калды. 310
Алтын Пәрістә айт чар:
«Алтын Әргәктә әңнә
«кайдаң тап нанарзың.
«Мән ок адаин!» тәдир.
«Ол октың чолыны көп нан!» 315
«Алтын Әргәктәң алына
«ол ок пар тўжөр,
«Алтын Әргәк окты алзын!
«алтын карбанға салзын!»
Окты адыш ыза-бәрді, 320
ак сар'ат ок сөңә нан чар,
өн тагда ок өттрә алып тыр,
ол ок чолбыла ат кәлчәр,
өн талайда куруда аттыр,
сабыла ак сар'ат парчар, 325
парды, парды, парды.
Тоғус Кара Моңуска чәтти,
алып сөгў азра таг-болып өстў.
Кара Моңус чәриндә
әргәкчә әр калбан-дыр. 330

- Алып төрөн Алтын Äргäk
тоғус Кара Моңустың
албатты чонын шап чадыр,
кылышыла кәс чәр.
- 335 Алтын тагды көдүрүп тартты,
ак талайдың ол қанына
тагды таштап чадыры.
Ак сар атты тілән тір,
ак сар ат чүгүрүп кәлдi
- 340 Алтын Äргәктің алына.
Алтын Пәрістәнің оғы
Алтын Äргәктің алына тұштұр,
Алтын карбанға окты салды,
ак сар'атты тап чадыр,
- 345 äзән сурап чадыр.
Ұш чаштыг Алтын Äргäk
кара тағәйдіг әр полтыр,
тоғус Кара Моңус чәріндә
әргәкчә әр калбады.
- 350 Ак сары атка мінді,
чәрінә нан чадыр,
орта чолға кәліб-оттурза
әлбәк парған мал полтыр,
әлбәк парған чон полтыр,
- 355 ai кара ат полтыр.
Ai кара аттыг Алтын Таш
тән кан чат чадыр.
Партыр, Алтын Ташка кіртір.
«Äзән» таптір «Алтын Таш нанпы.»
- 360 Шаi пәртір, табак пәртір,
араға пәртір, әзірттір.
«Ұш төлгө чүгүргөн ак сар'атты
«ма пәр, нанчы» таптір,
«ұш тағрі төзү чұр кәләін,

- «ак сар'атпыла чұр кәләін.» 365
Алтын Äргäk айт чадыр:
«Адың мінш чұр!» тап тір,
«мән адымны пәрбәссім.»
Сурап тыр, сурап тыр,
Алтын Äргäk пәрбән салтыр. 370
Чәтти пәдрә араға пәртір,
Алтын Äргäk іштір,
Алтын Äргäk чығымбан-дыр.
Тоғус пәдрә араға пәртір,
Алтын Äргäk іштір, 375
Алтын Äргäk чығым-дыр.
Ак сар'аттың әзәрін
Алтын Таш ал салды,
ai кар'атка мінді,
ак сар'атты чәдәккә алды, 380
парыб-ыза-бәрдi,
парыб-оттурдұ, парыб-оттурдұ,
чәтти тағрі төзүн өттү.
Тоғус чајачы полды анда,
чабыс чајачы полды анд'ок. 385
Ак канаттыг кұрөң ат
тоғус чајачы чајап салтыр,
Аранцула ак сар'атпыла
чарыштырарға чајап салтыр.
Чабыс чајачының чајаны 390
Аранцула ак сар ат.
Алтын Таш марышкан полтыр,
чарыштырарға марышкан.
Ігі атты чарыштырып,
чүгүрүб-ыза-бәрдiләр, 395
чұс тағрі төзү өттү чүгүрөргә.
Äртән чүгүргөн ат,
ірә кәләргә чүгүрдү,

- кажы чәтпәп калған ат
400 чәдәккә аларға.
Алтын Ташпыла тоғус чајачы марышты.
Әртән парған ат ірдә кәлдi,
ак сар'ат кўрөң аттың чitкәзiн
кәзә кап сал кәлтiр;
405 кўрөң ат өl каптыр.
Аранула ак сар'атты
Алтын Таш чәдәккә алып нанды,
нанды, чәт кәлдi ўзўнө.
Алтын Әргәк турғалак.
410 Ак сар'аттың әзәрiң
ак сар'атка әзәрләп салды.
Алтын Әргәк тур кәлдi,
ташкын шығып кәлдi.
«Тоғус пәдрә араға iшкән,
415 «iжiп чығылғам» тәдiр,
«сән ак сар'атты
«өрләп кәдiң чәргә пар кәлдiң?»
Алтын Әргәк сурап чар.
«Парбадым», тәдiр Алтын Таш.
420 Алтын Әргәк әйт чадыр:
«Мән чығылғамда
«сән тоғус чајачыбыла
«марыжып чўгўртўп кәлдiң.»
Алтын әйт чадыр:
425 «Аңам Алтын Әргәк!
«сән iурнап тўған ўңўн
«сәң адың полды» тәдiр.
«Чә сўрўп кәл чаткан
«чолда тўдўп өс турўм,
430 «нанарым сәңбiлә када
«Алтын Кан абамның чуртўна.
«Сән пўн нан, аңам!

- «таңда мән нанарым,
«малымны сўрўп нанарым.»
Алтын Әргәк нан-ыза-бәрдi, 435
Аi Алтын нанчызына чәттi,
ўгө кир партыр.
«Әзән, Аi Алтын нанчы!» тәдiр.
««Өлөр тәңим, өлбөн кәлдiң», тәдiр,
««Алтын Кан абаңнаң 440
«артык Кан полтырзың»» тәдiр.
Араға iштiләр,
ўш пәдрә араға iштiләр.
«Аi Алтын нанчы,
«ар чағыс кызыңны 445
«мә пәр!» тәдiр.
««Пәрәрим, нанчы!»» тәдiр,
««сәннәң артык канны
««тәп пәрбәссiм.»»
Тоi салдылар, 450
улуг тоi сал кәлiп
тоi iш чадырлар,
пәш пәдрә iштiләр.
Алтын Таш чәт кәлдi,
тоi iш чары Алтын Таш. 455
Алтын тағның кырынаң
чәттi кулаш чәгрi ат
ажыб-оттур.
Әжиккә кәлдi, аттаң тўштў,
Алтын Пәристә кир кәлдi. 460
«Аi Алтынның кызын ал чарзыңма,
«Алтын Әргәк чәстә?» тәдiр.
» Сәң алңаң катын
«мәң пәңәм полған,
«позың ташкын шығып өлөрзўң 465
«пәңәмнi албас ползаң.»

Алтын Äргäк äйт чары:
 «Ölgönçö аларым» тәдйр,
 «Алтын Пәрістә улуг кан,
 470 «улуг алып полцаң полтыр.»
 Алтын Äргäк игі абакаі алтыр,
 Алтын Пәрістәнің пәдәзін,
 Аі Алтынның кызын.
 Нанды амды Алтын Äргäк,
 475 игі кат алып нанды,
 Алтын Таш, Алтын Äргäк
 игі карындаш нанды.
 Чәр чуртұна чәт кәлдиләр,
 кырык мал собуң,
 480 кырбан тартып
 тоі салдымар,
 тоі салдымар, іштіләр.
 Орта іштіләр тојын,
 алып кәлді тәштіләр.
 485 Алтын Пәрістә нанчы кір кәлді.
 «Алтын Сабак пәдәңні
 «ма пәрәрзәңмә?» сурап чар.
 Алтын Äргäк әйтты:
 «Сә нанчымы пәрбәзәм
 490 «кәмгә пәдәмні пәрәрім?»
 Пәдәзін пәрді Алтын Пәрістә.
 Араға іштіләр,
 Алтын Таш чәтті пәдрә ішті,
 Алтын Таш чыбылды,
 495 Алтын Äргäк тоғус пәдрә ішті,
 Алтын Äргäк чыбылды,
 Алтын Пәрістә он пәш пәдрә ішті,
 Алтын Пәрістә чыбылбан-дыр.
 Абакајын Алтын Сабак алды,
 500 ұзұңо напыб-ыза-бәрді.

Алтын Ташпыла Алтын Äргäк
 чыбылбандаң турдұ,
 Алтын Канның чәріндә
 чуртап чадырлар.

8. Аран Таиңы.

Ак талаидың кажында
 ак мал полтыр,
 ак пор'аттыг Көк Кан полтыр;
 Көк Кан чәттон чашка чәттйр,
 5 өрөкөн сәгизон чашка чәттйр.
 Пір ол тубан-дыр,
 пір кыс тубан-дыр,
 арыг чабыс Көк Кан полтыр,
 чәттон чашка пала тубан-дыр.
 «Оттус тәгрі төзүнүн ол қанда
 10 «Алтын Мөкө алып нанчымы пар,
 «Алтын Мөкөнүн өдүрүн
 «аң катгыны алып а чатчаңмын,
 «по малымны чыда сөзүрүн
 «чә чизин!» тәдйр.
 15 Ак пор'атты әзәрләб-алды,
 Алтын Мөкө нанчызын сары
 парыб-ыза-бәрдй Көк Кан.
 Ұш тәгрінің төзүн өт парды.
 Алтын Мөкө нанчызы ұдүрләп кәлдй.
 20 «Көк Кан нанчы, әзән?» тәдйр,
 «каја пар чарзың Көк Кан?»
 ««Алтын Мөкөнүн өдүрүн
 ««катгыны аларға кәлдйм.»»
 «Алыг тубан Көк Кан нанчы,
 25 «ак малыңның ортазыны
 «өрладыб-ыза-бәрдйң,

- «аны уңнабан чарзың;
«орта карын уфлұңнұ
30 «өрладыб-ыза-бәрдің,
«аны уңнабан чарзың.
«Чәтти тамыл чәр алтында
«Чылан Моңус алып кан,
«ол өрлап парған!» тәдир.
35 «Орта карын палаңны
«тәбір тыттың пажына
«тәскәрә пос салған.
«Садак тўбўндө ок пар,
«аны пәр мә, нанцы!» тәдир,
40 «Чылан Канның чәрінә тўжөин!»
Обын пәрди апшыҗак Көк Кан
Алтын Мөкө тўжўб-ыза-бәрді,
чәр алтына тўжўб-ызып
Чылан Канның чәрінә чәтти.
45 Көк Канның ак малы
тўгөдә анда полтыр,
тәбір тыттың пажында
тәбір позыгбыла позып салған
өлак тіріг тур чары,
50 чәтти чылға өлбөн чөр.
Чылан Моңус чәрінә парарға
корук чар Алтын Мөкө.
Арға чонның аразында
апшак кижі кон чары,
55 әзә апшак кижидәң
Алтын Мөкө сурап чадыр:
«Чылан Моңустўң тынын
«пидіңмә, апшыҗак?»
««Өрө турған чаҗачы
60 ««аның тынын пілбән чәр,
««алтындағы Әрлік Кан

- ««аның тынын пілбән чәр.»»
Алтын Мөкө ылғап чадыр.
«Каидып нан чарым?» тәдир,
«өдүртўп саларым» тәдир. 63
Орта тўндө турўп кәлді,
Көк Кан пәргән садак тўбўндөң
окты сүрўп тарт алды,
тәбір тытты адыб-ыза-бәрді.
Садак табыжын уфўп 70
Чылан Моңус кәліп чадыр,
Алтын Мөкөнў каб-алды,
сөзүрўп чөрўп шап чадыр.
Көксўнўң каны көл полтыр,
аксының каны көл полтыр. 75
Әртән тудўшкан Алтын Мөкө
іргә чәттрә чоғул;
тәбір тытка бозылған
чўтўрўб-оттурў.
«Алтын Мөкө нанцымшы 80
«мән чәткәнцә өдүрбә!»
Чўтўрўп кәлді уфлұңак,
Чылан Канбыла тудўштў,
Чылан Кан уфлұңакты капты,
тәбір тытка чапты. 85
Аннаң уфлұңак нанып кәліп
Чылан Моңустў паза капты,
ігілә тудуш чары.
Көк Канның палазы:
«Аран чокур аттыг 90
«Аран Таіңы полңаңмын» тәдир.
Позы позышы адап чадыр.
«Оттус чылға чәттрә
«мәні өдүрўп полбассың.»
Чәтти чылға чәттрә 95

- төшкө тәбінп тудуш чары,
чәтти чылдаң әрткәндә
чәргә тәбінп тудуш чары,
тәңнән кәліп тудуш чары.
- 100 Чылан Моңустуң колын, будуң
шығара тудуш Аран Таиңы
кан тәгрә өрө шығара туттұ.
Чәргә чәткәнцә,
чәтти чәрдәң кәзә тәптi.
- 103 Өлбөстөң Чылан Моңус өлүп калды.
Аран Таиңы нандра пар кәлдi,
тоң чәргә тобуқка шығара пасты,
тоглак таш сы-бас-чар.
Алтын Мөкө нанңызыбыла
- 110 ак малды сұруң нан чар.
Алтын Мөкө чуртұна наньб-ысты,
Аран Таиңы
Көк Канның чуртұна наньб-ысты.
Чәт кәлдi адазышың чуртұна.
- 115 Алтын тагның төзүңө
мал чады.
Көк Кан адазыбыла чоктажып оттурұ.
Алтын әркән шарт әдә тұштұ,
шыға чүгүрүп көрзө
- 120 алтын әркәнгә ок казылып партыр.
Ол окта мiчик полтыр:
«Алтын Мөкө нанңызы
«пұн өлмөзө таңда өлөр.»
Чылан Моңус чәріңәң
- 125 игi Шојун Тас алып кәлгән,
Алтын Мөкөбүлә тудуш чары.
Аран Таиңы шыкты,
Аран чокур атка мiндi,
оттус тәгрiнiң ол қанда

- оттус калыкка чүгүрдү,
чәтти Алтын Мөкө нанңазына. 130
- Игi Шојун Таспыла
Алтын Мөкө тудуш,
Алтын Мөкө пұн өлбөзө
Алтын Мөкө әртән өлөр. 135
Аран Таиңы парып
Шојун Тасты кәб-алды,
тудуш чары игәлә.
Әртән тудуштұ,
іргә чәтпәдi тудуш, 140
кәзә тәптi чәрдәң,
Шојун Тас пірзi өлдү.
Алтын Мөкөнүң колындағы
Шојун Таспыла тудуш чары,
әртән тудуштұ, 145
іргә чәтпән тудуштұ,
чәтти чәрдәң кәзә тәптi,
игi Шојун Тас өлдү.
Алтын Мөкө нанңызын парып
Аран Таиңы кір кәлтiр. 150
Алтын Мөкөнүң абакајы
Аидаң Арыг абакаі полтыр.
«Тұған нанңым әбәс полза
«өдрұп каттын парып алар әдәм»,
іштiндә санап тыр. 155
Абакајы аны пiл чәр.
«Мәң палам өшкөш кiжi
«мәңи кәида аларға санап чарзың?»
Аран Таиңы ујаткан нозыбыла,
араға ішпән, табак чiбән, 160
наньб-ыза пәрди.
Чуртұна чәт кәлдi,
чуртта чат чадыр ам.

- Алтын чарчын шарт ӓт парды;
 165 шык кӓрзӓ Аран ӓт ӓл,
 ок кӓл казыл тыр.
 Окта ӓчӓк полтыр:
 «Алтын Мӓкӓ панчыӓа
 «чӓтти паштыг Чӓлбӓгӓн
 170 «ӓдӓр пара чӓрӓ
 «Пӓн парзаӓ тӓрӓг полар,
 «таӓда парзаӓ ӓлгӓн полар.»
 Оттус тӓгрӓ тӓзӓнӓн ол ӓанда
 оттус калыкка ӓт парды.
 175 Чӓтты паштыг Чӓлбӓгӓн
 Алтын Мӓкӓ нанчызын
 ӓдӓрӓн пара чӓр.
 Чара тартыб-алды,
 чӓтти паштыг Чӓлбӓгӓннӓ
 180 тудӓш чары;
 ӓртӓ тудӓшкан кӓжӓ
 ӓргӓ тудӓжӓн чӓтти.
 Аран Таӓцы нанчы
 чӓтти паштыг Чӓлбӓгӓннӓ
 185 чӓтти пажын кӓзӓ шапты.
 Тоӓ чӓргӓ тобукка шыӓара пасты.
 Алтын Мӓкӓ нанчызына кӓр кӓлди.
 «Ӓзӓн, нанчы!» тӓдӓ,
 «ӓлгӓнӓннӓ ала-бӓрдӓн» тӓдӓр.
 190 Алтын Мӓкӓ нанчызыннӓ абакаӓ,
 Аӓдаӓ Арыг абакаӓ
 кӓрӓргӓ чыдабан чар.
 Аӓдаӓ Арыг ӓт чары:
 «Улуг кан кат албаӓаӓ,
 195 «улуг кан кыс алӓаӓ.
 «Мыӓаӓ ары оттус тӓгрӓннӓ ар ӓанда
 «чӓтти алып пар» тӓдӓр,

- «чӓтти алыпка кан кӓрбӓн.
 «Чӓтти алыптыӓ туӓмазы
 «Очы Каракчын абакаӓ 200
 «аны парып ал!» тӓдӓр.
 «Алып ползаӓ нанарзыӓ
 «мӓгӓс кан ползаӓ ӓлӓрзӓн.»
 Алтын Мӓкӓ ӓт чадыр:
 «Сӓн парӓанда мӓн парар-ок-пын 205
 Ӓгӓ нанчы аттарын ӓзӓрлӓди,
 оттус тӓгрӓ тӓзӓн ӓт шыктылар,
 чӓтти алыптыӓ чӓрӓнӓ чӓттилӓр.
 Алтын Мӓкӓ нанчы ӓт чар:
 «Мӓн парбассым, напарым, 210
 «мӓн коруӓӓп чарым.
 Алтын Мӓкӓ нанчы-ыза-бӓрдӓ.
 Аран Таӓцы ӓт чар:
 «Пӓр ӓлӓӓннӓн парарлабын.»
 Очы Каракчын абакаӓа кӓр парды. 215
 «Ӓзӓн Аран Таӓцы!» тӓдӓр.
 ««Ӓзӓн Очы Каракчын абакаӓ!»»
 «Мӓ парарзыӓма?» тӓдӓр.
 ««Мӓн сӓнӓ аларбын»» тӓдӓр.
 «Ӓгӓ чаштыг сарыг аттыг 220
 «ӓш чаштыг Сар' Алтын алып
 «мӓ кӓлди» тӓдӓр.
 «Чӓтти алып аӓам
 «мӓнӓ ӓ пӓрӓргӓ ӓт чӓр,
 «Сар' Алтын сӓнӓ ӓдӓр салар, 225
 «Сар' Алтын сӓннӓн артык Кан.
 «Кудаӓ кошкан ӓӓтти
 «сӓ парарӓа сапан чарым.
 «Сар' Алтын ӓбӓс полза
 «сӓ парар ӓдӓм.» 230
 Аран Таӓцы пар чары,

- чолда алып кижі
кылыш тудунун кал чар.
«Сән кан кижі кыска но кәрәк кирдің?»
238 Чәтти алыпка кирдиләр,
«Азән» тәдир, Көк Канның палазы,
«рак чөрдүңмө, чабын чөргүңмө?»
«Чәтти алыптың туңмазын
«Очы Каракчын абакайды
240 ««чакшы дәндә аларға кәлдим.»»
Сар' Алтын айт чары:
«Торсуқ алған тогра калбанчы,
«тобартын кәлгән сән алчаңзыңчы.»
Чәтти алыптың улују айт чар:
245 «Көк Канның палазы Аран Таиңы
«сарыг аттыг Сар' Алтын
«иги алып тудушсүн!
«өлгөнү чәргә парзын!
«калбаны кыз алзын!»
250 Нәктаң кирә шабыш чадырлар,
тудуш парыб-ыза-бәрдиләр.
Таг талал чар.
Чәтти конактың пажында
кан тәгрә шығара туттү,
255 чәргә чәткәнчә Сар' Алтынны
чәтти чәргә кәзә тәптi.
Чәтти алып әмәләп чәр,
Аран Таиңыға әмәләп чәр.
Чәтти кун тудуштү
260 чәтти алыпшыла.
Чәтти куннун пажында
чәтгиләзинң пажыны кәзә шалты.
Очы Каракчын абакайға пас кәлдi.
«Азән Аран Таиңы!» тәдир.
265 «по чәрдiң үстүндә

- «сәннәң артык алып чогул,
«мән сә парарбын» тәдир.
Аран чокур аттыг Аран Таиңы
абакайды ал нан чар,
нана, нана кәлдi. 270
Алтын Мөкө нанчызына чәттi.
Алтын Мөкө айт чадыр:
«Сәннәң артык алып
«по чәрдә чогул нанчы.»
Аран Таиңы нан чары 275
Көк Кан абазының чәринә,
чәт кәлдi чуртүна.
Көк Кан апшак өл калтыр.
Ылбан чадыр Аран Таиңы,
сыктап чадыр Аран Таиңы: 280
«Абамның чуртү ән калтыр,
«абамнаң мән калдым» тәдир.
Тоi әт чәрi,
албатты чонын чәп кәлдi,
тоi ижип чадырлар, 285
тоi тозүл парды,
чон парчан тарап парды;
Аран чокур адып
Аран Таиңы пожады,
чурттап чат калды. 290

СОҖОҢ.

Кара Көлдүн јанында.

1. Пағаi Јұрұ.

Ұстұ Пурхан пар турұ,
Хан Курбусту Тәңкәракаi
Кужұ Пурхан Пакшы,

- алды оранда
 5 Кара сан аттыг Хан,
 Талаі Хан.
 Кара сан аттыг Хан
 көбөі аттг арган,
 көбөі малдыг арган,
 10 таштында кул аш жактыг арган,
 ады Сәгәләң арган.
 Кара сан аттыг Хан
 пак сағыштыг арган.
 Тұндә малын көрүп
 15 кылаштап жорып турў.
 Сәгәләң ашжак
 от хып турў.
 Кара сан аттыг Хан
 кылаштап
 20 кірік пәп турў,
 олур јәріндә
 жула хып турў,
 кәк пөрзө
 жула әмәс,
 25 курбајағының јарајы
 андыг турў.
 Кара сан аттыг Хан
 көргөш јана-бәріп турў,
 ол кадын алыксап турў.
 30 Ол әп јаткаш
 әріг пәріп турў.
 Пір јәрдәң төлгөјі
 јалап іккәп турў,
 пір јәрдәң пәлгәјі
 35 јалап іккәп турў.
 Хам нама кәлгәш,
 кәк пөрзөш

- «Аріҗ јок турў», тап турў.
 ««Мәң әріҗым
 ««Сәгәләң өр әңјидә полбаста?»» 40
 «Сәң әріҗың
 «Сәгәләң өр әңјидә полза
 «јәргә ашпарып
 «кабытпасна?»
 Амды көдүрүп турў, 45
 Каңкы Пұрұн тап кәмгә
 Сәгәләңнә ашпарып
 кабыдып турў.
 Сәгәләң ашжак
 Каңкы Пұрұндә јурттап турў, 50
 пір оглдыг пөп турў,
 пағаі оғл јорып турў,
 Пағаі Јұрұ
 адап турў.
 Талаі Ханың тағаназы 55
 жылкы хадарып јорып,
 Пағаі Јұрұнұ јольығып турў.
 Талаі Ханың тағаназы:
 «Пајым пыттап пәр!» тап.
 Оғл пајын пыттады. 60
 Кыс удүі-бәрді.
 Пағаі Јұрұ жылкыдәр парды,
 пәннә іштіндә кулун
 ұштұп іккәлді,
 пә пилбәді, 65
 кыстың шұбұргә сүк пағды.
 Кыс одынык пәлді,
 одынык пәлгәш
 шұбұрұндә кулунұн
 көрұк пағды. 70
 Талаі Ханың тағаназы:

- «Kijā cöglöbö!» тиді,
«сöglöбөзöң сәні алаін!» тиді.
Пағай Ырғұ:
75 «Алзаң ал!» тап
томактажып турұ.
Пағай Ырғұ алып пөп
кудалап парып турұ.
Сәгәләң адазыбыла
80 Талай Хәнға парып турұ.
Паза улус кудалак пәлгән,
олурып турұ.
Талай Хән сөглөп турұ:
«Мән урұмнұ
85 «җаңыс хоидың әдін
«җўс кјә
«ўлә хәп пәргән кјә
«урұмнұ кылырмән!
«Каја талаіның ол жарығында
90 «Калҗан көк шары,
«кудурұнуң алтын салбағын
«іккәп пәр!
«Іккәп пәргән кјә
«урұмнұ кылырмән!»
95 Пағай Ырғұ
јадаг кәлгән,
өскө улус кудаҗы.
аттыг кәлгән.
Калҗан көк шарыны
100 јаларға тәш
Пағай Ырғұ
јадаг турұ.
Таг кырынға ўнұп турұ.
«Мынар адым каҗыл?
105 «кәдәр кәбім каҗыл?»

- «Хән Курбустұн Тәңкәракаі!
«ўш паҗырны чыдадым,
«ўш пак јаҗан төрөдұм,
«мынар адым каҗыл?
«кәдәр кәбім каҗыл?» тәп. 110
Кұмұш јўгөнўт,
кәзәр әзәрліг
Пілігің Хәр ат
јўм јәмзәліг
албыш јанынаң кәлгән. 115
Пағай Ырғұ
Пілігің Хәр атты
мынып турұ.
Калҗан көк шары
јалап парып турұ. 120
Шары парғаш,
Пағай Ырғұ өлўрұп турұ.
Кудурұнұң алтын салбағын
Талай Хәнға іккәп пәріп турұ.
Талай Хән сөглөдұ:
«Урұмну пәр мән!» тәш тір. 125
Тўгдәп турұлар,
тўгдәштің кады удұр тәрғә
сіді мыҗа јўдәк,
курҗаҗакпыла пашка тўҗлап 130
пашка удуп турұ.
Әртән турұк тәп турұ,
турұк пәләргә
Талай Хәның ыттары
Пағай Ырғұнұ јіп турұ. 135
Талай Хәның тағаназы
Пағай Ырғұнұ тіләі пәріп турұ.
Јәргә тіләп јорорҗо
таб-ап турұ.

- 140 Паза тўн кара пōн турў,
паза пашка удуп турў,
āргāн паза турук пāп турў,
Талаі Хāның пуғалары
Пағай Ёўруңў
- 145 мīзībīlā ōlўрўк пāп турў.
Талаі Хāның тағаназы
паза тīlāп турў.
Tīlāп јорғош
мыңјап тōрōп
- 150 «Ōlō bāraīn» тāп јорорғо
Пағай Ёўруңў паза тāп турў.
Пағай Ёўрў cōglōп турў:
«Mān јамы тўптў
«јазаīн тāн māн,
- 155 «ўш јўмā тудū калды;
«пīrāzī pōрўдўң moīнынға
«коңлур пағлаīн тāн māн;
«пīrāzī арīғ кījīнīң пaјынға
«mīzīн ўндўрāīн тāн māн;
- 160 «пīrāzī mākājī кījīнīң тылынға
«тўгўн ўндўрāīн» тāн māн.
«Ол ўчўмā полбас турў.»
Андығ кортон јорур турў.
Амды Пағай Ёўрў
- 165 јўс тўлкў кājī порўктўғ
кўlār āzārlīg,
кўмўш јўгōнўғ
Пīlīgīң Хāр аттыг
кāzār Поғдо Каіракан
- 170 садап турў.

2. Кўјўттўм Модун.

Кўн јарык јуртўғ
Кўјўттўм Модун,
Кўlўк Āрдīnā
ījī јакшы ōр.
Аңзык пора аттыг
Кўlўк Āрдīnā јорўп турў.
Кўдār поро аттыг
Кўјўттўм Модун јорўп турў,
ījī алышкы.
Аīды Пурул кадыннығ
Кўlўк Āрдīnā,
туңмазы Кўјўттўм Модун
кадыны јок āргāн.
Соң Хар јāрдā
Cārbittā Хāн турў,
Cārbittā Хāның тағаназы
Āркāн Нозун.
«Кўјўттўм Модун туңмамға
«оны āп пāр турў māн.»
Кўlўк Āрдīnā cōglōдў,
јалап јоруп турў.
Пар јыдарға
ījī кījī кāп турў.
«Јўгā пар јыдар clār?»
Кўlўк Āрдīnā cōglōдў.
«Cārbittā Хāның тағаназын
«Āркāн Нозун
«кудамар тāргā,
«ол надың кōрōlў тāп
«пар јыдарbīc.»
Ijī кījī cōglōдў.

5

10

15

20

25

30

- Кўлўк Ардина
адын айттырды,
іјі кіі адын адап турў.
33 Пірәзі Кадазын Тәкпә,
пірәзі Нарін Тәкпә.
Амды олар ўш кіі јорўп турў.
Паза ўш кіі кәп турў.
Кўлўк Ардина сөглөдў:
40 «Сләрдің адын кым?»
ўш кіі сөглөдў:
«Мән адым
«Аргә Сәндәл пөп турў,
«пірәзін Кадазын Шилбї,
43 «пірәзін Нарін Шилбї
«пөп турў.»
Амды олар алды кіі пөп турў.
Кўлўк Ардина сөглөп турў:
«Алды кіінің
50 «мән жаңысқан парайн!
«сләр мән јуртўмға парыңар,
«јаңыс туңмамға
«әш пөп турўңар!
Кўлўк Ардина
53 жаңысқан јор пар турў,
Сәрбіттә Ханға јадә-бәрдї.
«Кажың кәлдің?
«јўгә јордың?»
Сәрбіттә Хан тәп турў.
60 Кўлўк Ардина сөглөдў.
«Кўјўттўм Модун
«јаңыс туңмамға
«Аргән Нозун урўңнў
«кудалак пәлдїм.
63 Сәрбіттә Хан сөглөдў:

- «Мән урўмнў
«сә пәрбәсмән» тәп турў.
Сәрбіттә Ханың тәмір тәрәккә
адын паглаб-алғаш,
70 поды улуг одун
от хылыб-алғаштың
оңарғалап удү-бәр турў.
Јуртўнда калған
јаңыс туңмазы
Кўјўттўм Модун
73 саданың алтын кўмўш ајынға
тәрнїң Хопјы шара піјін
тўжўр әп турў.
Кўјўттўм Модун сөглөдў:
«Өлўбә? тірігбә?»
80 «мән жаңыс хам?»
Тәрнїң Хопјы шара піјін
кығырып турў:
«Сәң жаңыс хаң
«Сәрбіттәнің таштында
83 «тіріг пөп турў.»
Кара суглуг јыдырыда
јадїрікпән.
Поро хартыға
кубулүб-әп
90 ујуп јорўп турў.
Сәрбіттә Ханға јадїп турў.
Јадә-бәрғаш
јаңыс хәзы удуб-ыткан,
93 аңзык пороны
тәмір тәрәктә паглән
Кўјўттўм Модун
Сәрбіттә Ханың ынгө
кірә-бәрїп турў,

- 100 cörlödŭ:
«Мәң жаңыс хамны
«jŭgä ölürdŭñör?
«урұң пәрзәңмә?
«пәрбәссәңмә?» тиді.
- 103 Сәрбіттә Хән:
«Пәр турмән» тәп турŭ,
«төзан кұғәр аракы
«төзан тәбә
«жығып іккәл!
110 «урұм әп пәрәін!»
««Ŭш конук іштіндә жығаін!»»
Кұжұттұм Модун cörlödŭ.
«Өхө! жығ!» тиді.
Ŭш конук іштіндә
- 113 төзан кұғәр аракы
төзан тәбә
жығып іккәп турŭ.
Сәрбіттә Хән
урұн пәрп турŭ,
- 120 әдіп паранын
jŭс ак атка
jŭс ак адан
jŭдұрұп турŭ,
көжұрұп jоруп турŭ,
- 125 әп жанып турŭ.
Орұнға
поро шокур аттыг кіжі
манаб-алған.
Җаңыс шіштә
- 130 jŭс пәжән сьн
шіштәп турŭ.
Кұжұттұм Модун көрұп турŭ,
кұрөжұп турұлар.

- Кұлұк Әрдіңә
кәп турŭ, cörlöp турŭ: 135
«Өлүрәр турұмән,
«сән сөс cörlö!»
Кіжі cörlödŭ:
«Поранты кәм журттұг турŭ,
«поро шокур аттыг 140
«Моруң Кұлұк мән,
«Номуң Хо кадынның мән.»
Өлүрұк пәп турŭ.
Амды жана-бәрділәр,
jŭlälä жана-бәрділәр. 145
Кұжұттұм Модун
Әргән Нозун әп турŭ,
Номуң Хо әп турŭ.
Ол парды, мән кәлдім.

Ы Р.

1.

Ыр jәтпәс коjуншуг мән,
тарту jәтпәс коштыг мән.
Пәдік тағны ŭн әп сөндә сағыш сәрігәр,
пәгләр кәшны әдәргәндә сұмұ кірәр.
Улуғ тағны ŭнгәп сөндә сағыш сәрігәр,
улугларшы әдәрбәндә сұмұ кірәр.

2.

Әкә кижинің jрәпн әкә тәжнәр,
карәпн оғұнда полор;
әкә аттың jрәпн әкә тәжнәр,
туjуңұнұң каразында полор.

3.

Сары шөлдұң жазылғаны
сары jәжәк сибәріні;

сарғылымның жазылғаны
сары торбун сілбәріні.

Ак поромның омақшаны,
алды jājāk сілбәріні;
алтан салдаттың омақшаны,
алды садак сілбәріні.

4.

Хар кәлгәннің подымшы
хар кижі табіңәр,
кара халтыр адымны
Халка куннұ табіңәр.

Өстөң кәлгәннің подымшы
әскө кижі табіңәр,
өлө халтыр адымны
Өлөт куннұ табіңәр.

Опечатки.

Стран.	4 строка	напечатано:		читай:
		8	тонду	тондұ
»	5 »	8	кыз	кыс
»	5 »	15	көс	кос
»	6 »	22	акту	актұ
»	7 »	3 и 2 сн.	көжім	көжім
»	8 »	1 и проч.	»	»
»	8 »	6 сн.	Ұ лтурұп	Ұл турұп
»	12 стихъ	59	орокшын	ортокшын
»	15 »	150	рош	пош
»	23 »	38	Пажазы	Пажағы
»	25 »	96	мін	мән
»	29 »	93	катшығаі	капшағаі
»	31 »	37	маң дајыма	маңдајыма
»	33 »	114	аітыпла	аідыпла
»	36 »	212	падажы	падыжы
»	36 »	217	ортакшун	ортокшун
»	40 »	348	ак чазын	акчазын
»	41 »	396, 397	казыл	кызыл
»	42 »	421	ар	әр

Стран.	96 стихъ	напечатано:	читай:
		380	iштā
		383	āzārik
»	96 »	454	kāsbaŕān
»	98 »	461	kīrā
»	98 »	463	Hārāktŭ
»	99 »	472	jīn
»	101 »	560	арајан чікір
»	104 »	642	ākŭbā
»	104 »	647	kāldīn
»	104 »	659	jurtaп
»	106 »	726	Kыска
»	107 »	760	tŭrŭ
»	110 »	845	pārdīn
»	110 »	852	кыскабла
»	110 »	869	kīrā bārdī
»	111 »	871	кулат
»	111 »	876	tŭjŭrārсің
»	112 »	910	Tуjука
»	112 »	921	jārīnīң
»	112 »	935	такбаі
»	113 строка	13 сн. пілāрдің	pīlārdīң
»	113 »	6 » Tālāñāttīң	Tālāñāttīң
»	113 »	4 » mānīң	mānīң
»	114 »	5 св. jуртады	jурттады
»	115 »	1 » пуштаі	туштаі
»	115 »	7 » таштабағың	таштабағың
»	116 »	17 » tŭñŭkтың	tŭñŭkтың
»	116 »	5 сн. kŭndŭlŭ	kŭndŭlŭ
»	118 »	12 св. полбынчā	полбынча
»	119 »	14 » Сураґаныңды	Сураґаныңды
»	119 »	16 » көрмөс	көрмөс
»	119 »	4 сн. ŭrānчīk тārīnā	ŭrānчīkтārīnā
»	120 »	8 св. āртāктāдī	āртāктāдī

Стран.	120 строка	напечатано:	читай:
		20 св. joŭолсто	joŭолтсо
»	121 »	2 » іжің	іжің
»	121 »	1 сн. таштапкандī	таш тапкандī
»	122 »	6 св. tāñārānī	tāñārānī
»	123 »	10 сн. pārbāŕā nīndā	pārbāŕānīndā
»	123 »	8 » nānī	nānī
»	124 »	14 » тоң бозо	тоңбозо
»	127 »	14 » коно	конок
»	131 »	2 св. jŭrbāi-дīrbā	jŭrbāi-дīrbā
»	131 »	5 » ŭrātпāi-дīrbā	ŭrātпāi-дīrbā
»	133 »	10 сн. сура баізыґар	сурабаізыґар
»	135 »	8 св. калґан	калґан
»	136 »	6 » азалдыларын	алдыларын
»	137 »	6 сн. көрŭп	көрŭп
»	138 »	8 » кудаідын	кудаідың
»	138 »	4 » аідап	аідып
»	139 »	7 » тŭлуп	тŭлуп
»	142 »	5 » коноштом	коноштом
»	143 »	15 св. jŭktānīb	jŭktānīb
»	143 »	9 сн. āzābāi-дīr	āzābāi-дīr
»	144 »	4 св. палґашту	палґаштŭ
»	144 »	6 » jалаілы	jалаіла
»	145 »	7 » Kŭjŭm	Kŭjŭm
»	145 »	10 сн. jādīңbāi	jādīңbāi
»	146 »	5 » korumdu	корумдŭ
»	147 »	2 » узынаң	ŭзунаң
»	148 »	5 » узŭна	ŭзŭна
»	148 »	2 » отко	отко
»	149 »	16 » jok	jok
»	149 »	7 » садылап	садулап
»	150 »	3 » узундағы	ŭзундағы
»	151 »	11 » туруп	турŭп
»	152 »	8 » салґа	салза

	напечатано:	читай:
Стран. 152 строка	2 сн. узұп	узун
» 154 »	10 св. ұзында	ұзұнда
» 155 »	1 » турбұнча	турбұнча
» 155 »	20 » жұртап	жұрттап
» 157 »	1 » суғұп	суғұп
» 157 »	12 сн. тулундары	тулундары
» 157 »	10 » өрбөңбә	өрбөңбә
» 158 »	14 св. жұртап	жұрттап
» 158 »	5 сн. Парнаул	Парнаул
» 159 »	7 » сәнаған	санаған
» 159 »	3 » кәлған	кәлған
» 162 »	1 св. жіб-әді	жібәді
» 162 »	9 сн. карычкы	карычкы
» 165 »	1 » жәрімжә	жәрімә
» 166 »	14 » кабрарға	кадрарға
» 166 »	6 » салкыб-алып	салкын алыб
» 167 стихъ	8 карыча	карынча
» 169 »	66 жартылды	жыртылды
» 170 »	81 Ұлғанн	Ұлғанн
» 170 стр.	12 сн. пөзылып	пазылып
» 173 »	5 св. пілдіңбә	підіңбә
» 175 »	17 сн. қанына	қанына
» 177 »	12 св. ұлду	ұлду
» 177 »	18 » кіріп	кіріп
» 180 »	1 » салып	сағып
» 182 »	12 » пұдөпкө	пұдөпкө
» 184 »	15 » өзұп	өзұп
» 185 »	6 » а	а
» 186 »	3 » окмынаң	окпынаң
» 186 »	3 сн. жап	жан
» 189 »	3 св. таттағын	таштағын
» 189 »	9 сн. тұллардаң	тулардың
» 190 »	7 св. кіжіләр	кіжіләр

	напечатано:	читай:
Стран. 191 строка	6 сн. аттыла	атпыла
» 192 »	4 св. кудадыңмын	кудажыңмын
» 192 »	8 » туру	турұ
» 192 »	11 » кудадыңның	кудажыңның
» 192 »	12 » қалдабаічы	қыжалдабаічы
» 193 »	9 » алымдулары-	алымдұлары-
» 195 »	11 » тәпсәірзың	тәпсәірзің
» 196 »	7 » тујукұна	тујуұна
» 197 »	1 » учуп-тә	учұп-тә
» 197 »	8 сн. кулағашын	кулағажын
» 198 »	10 » кырдың	қырдан
» 206 »	10 » Көбөккө	Көбөккө
» 207 »	1 » күзөп	күзәп
» 234 »	1 св. мандык	маңдык
» 239 »	3 » пос	пос
» 239 »	12 » армаңы	армаңы
» 242 »	1 сн. тәңәрі	тәңәрі
» 243 стихъ 30,	38 Тәңәрінің	Тәңәрінің
» 244 »	66 тәңәрінің	тәңәрінің
» 247 »	52 кижібіс	кіжібіс
» 248 »	69 пағырып	пазырып
» 252 »	124 қан	қан
» 254 »	200 конып	конып
» 254 »	203 қанып	қаньп
» 255 »	23 аңың	аңың
» 257 »	104 коіды	коіды
» 257 »	2 апшыја	апшыжак
» 261 »	30 кәлтән	кәлгән
» 263 стр.	11 св. чыкпа	чыкпады
» 264 стихъ	9 жорып	жортып
» 265 »	70 Жалбағанді	Жалбағанні
» 268 »	159 тага	тагга
» 269 »	190 жәді	жәді

		напечатано:	читай:
Стран.	271 стихъ	273	тағбін
»	273 »	46	Ja
»	273 »	48	аттаң
»	276 »	129	падыша
»	280 »	41	һандыраб
»	281 »	61	куруктұ
»	282 »	109	өрттәб
»	282 »	114	өрттәп
»	285 »	76	чыкпар
»	286 »	118	бұтұбула
»	287 »	132	каша-бәрді
»	292 »	82	кул
»	295 »	10	кұш
»	300 »	116, 117	кожо
»	307 »	46	дiттән
»	307 »	60	ўўжәлi
»	313 »	101	сбiнга
»	314 »	120	сбiны
»	315 »	149	сбiнны
»	318 »	254	чарынаң
»	319 »	286	јат
»	319 »	299	чарынаң
»	321 »	380	полқон
»	327 »	45	полжанзың
»	328 »	93	чўрөгў
»	329 »	100	kör
»	331 »	5	чылаш
»	332 »	39	ат
»	334 »	84	адыңды
»	334 »	104, 105	полқон
»	335 »	118	ползоң
»	335 »	129	тағға
»	336 »	154	кайдып

		напечатано:	читай:
Стран.	339 стихъ	250	абаиды
»	340 »	284	алашкан
»	340 »	306	өттүр
»	341 »	339	абазының
»	341 »	344	Пәргәндi
»	343 »	28	чып
»	345 »	108	андаң
»	347 »	150	малыңды
»	347 »	171	малның
»	348 »	202	малабыла
»	349 »	13	шалың кўрўп
»	350 »	46	Piligrī
»	351 »	70	чар
»	351 »	79	шымактар
»	354 »	189	тагдың
»	354 »	191	улугға
»	354 »	196	пәрәр
»	355 »	207	iштiңдәң
»	356 »	253	аның
»	358 »	323	тагдың
»	358 »	325	ölööstön
»	358 »	328, 329	чәnim
»	358 »	331	käskänsiң
»	359 »	363	pärbäссәм
»	360 »	380	tўbўндөң
»	360 »	396	чәriгdi
»	362 »	442	äzim
»	364 »	512	чәр
»	365 »	25	чајаның
»	367 »	95	kälzin

